

БН П435

lib K 2001/942

архив № 10

ХР.СИЛЯНОВЪ
ОТЪ ВИТОША
ДО ГРАМОСЬ

ОТЪ СЪЩИЯ АВТОРЪ:

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКИЯТЪ СПОРЪ и РУСИЯ.

ВАСИЛЬ ЧЕКАЛАРОВЪ (биография).

ГОТОВИ за ПЕЧАТЪ:

ИЗПОВЪДИ НА ЕДИНЪ ЧЕТНИКЪ (1902 г.)

СПОМЕНИ ОТЪ СТРАНДЖА (1903 г.)

НЕВОЛНИШКИ ПЪСНИ (1915—1919 г.)

БАЛАДА НА РЕДИНГСКИЯ ЗАТВОРЪ отъ
Оскаръ Уайлдъ (стихотворенъ прѣводъ).

ХР. СИЛЯНОВЪ

ОТЪ ВИТОША
до ГРАМОСЪ

БИБЛИОТЕКА БИНАРОТКА — Скопје

У Инв. № 2001/1942

P
1957

P
1968

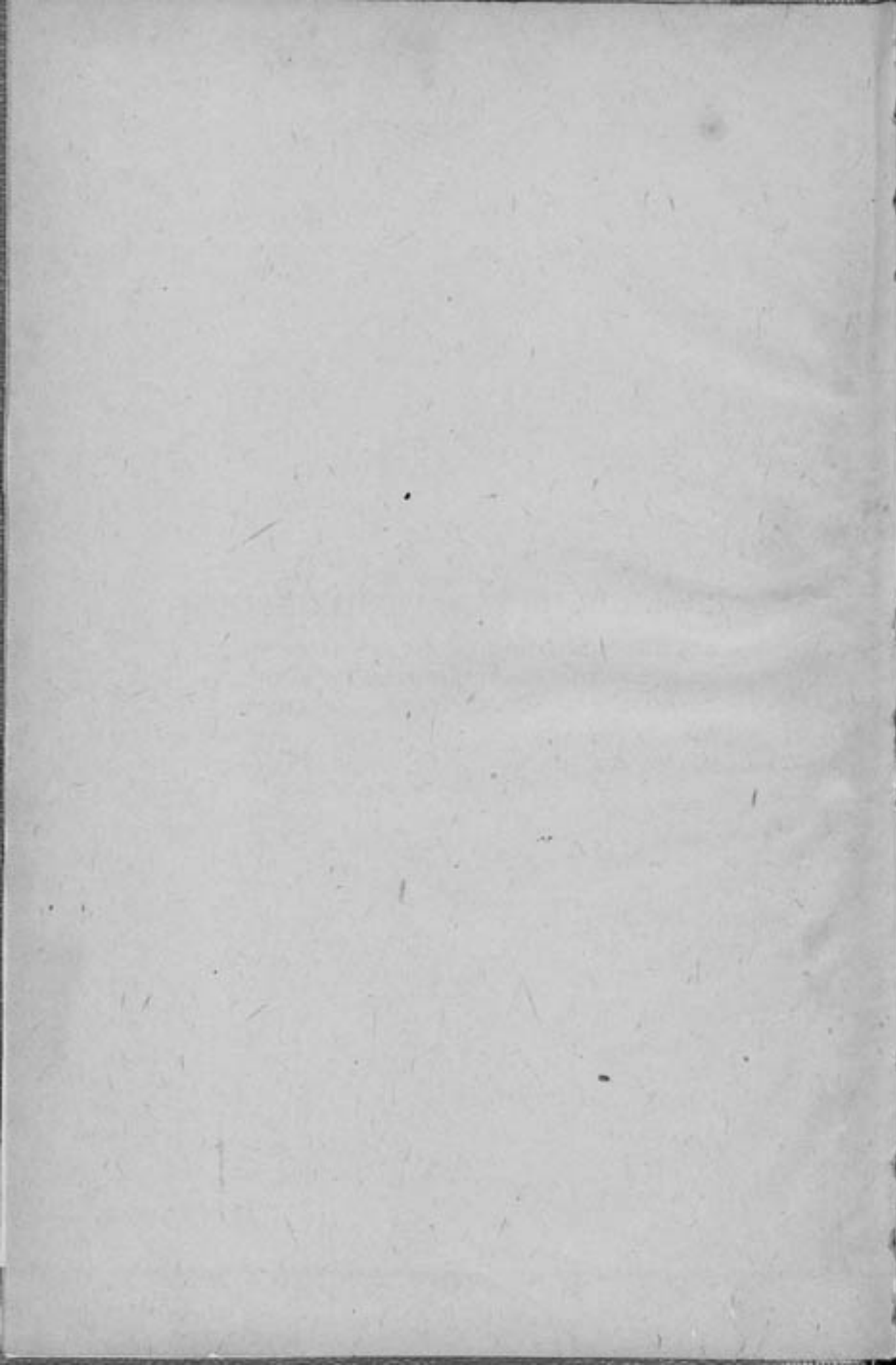
I редъ : Търпо Шалапутъ   Иванъ Поповъ   Хр. Силановъ
 II редъ : Сотиръ Сазовъ   Ставро Калабуровъ   Нумо Желински   Ване Канчевъ
 Най-горъ : отляво Търпо Георгиевъ, Бузю   отдясно : Василь Какалевъ

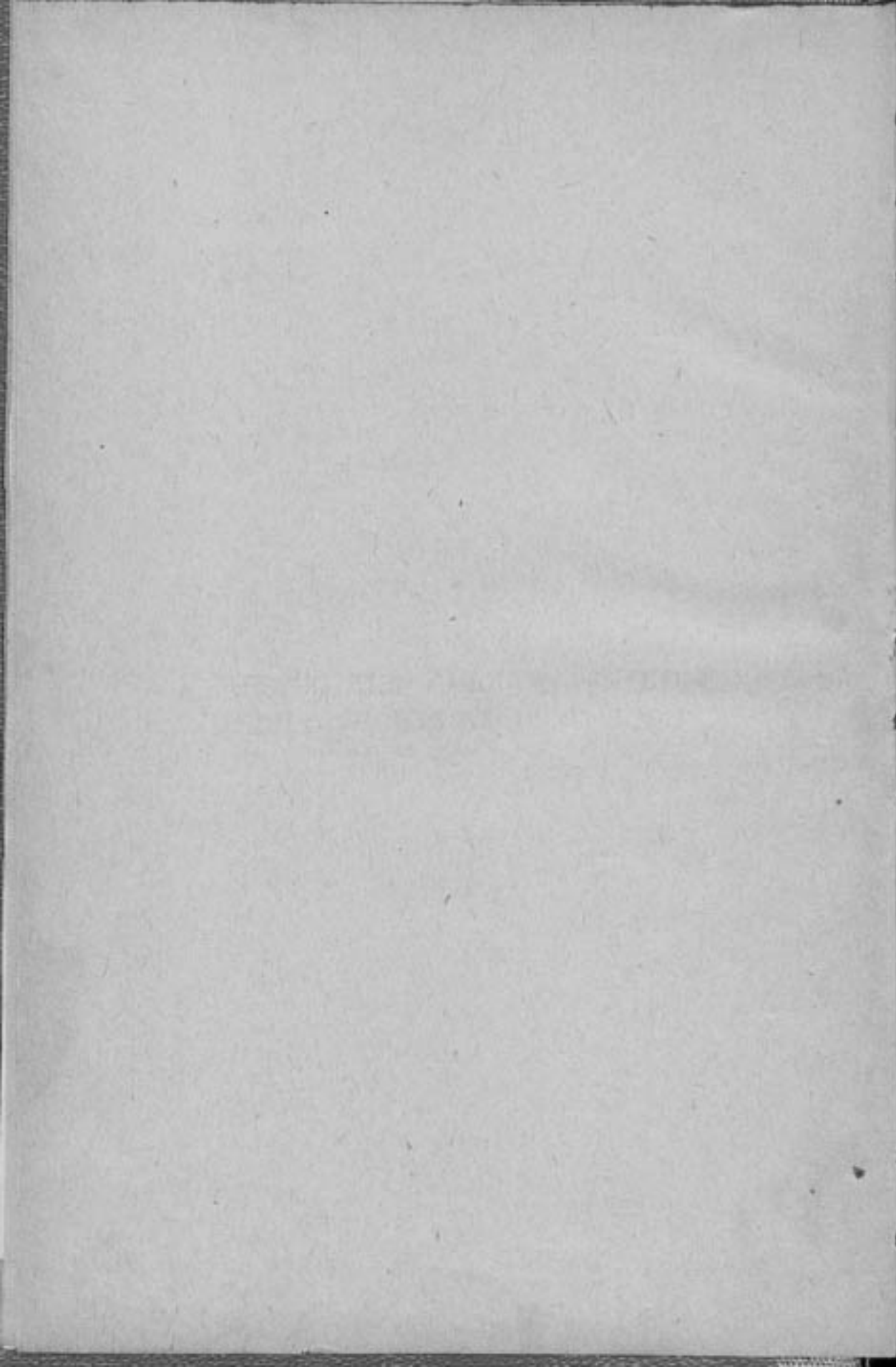
НА ПАМЕТЪТА НА ЗАГИНАЛИТЕ ДРУГАРИ:

ВАСИЛЪ ЧЕКАЛАРОВЪ, СТОЯНЪ ЮРУКОВЪ,
ВАСИЛЪ КЪКАЛЕВЪ, МИТЕ КАСЕВЪ, ПАНДЮТЪ
НАУМОВЪ и ВАСИЛЪ СТАВРОВЪ — ДОКТОРА.

Авторътъ.

ПОХОДЪТЪ НА ЕДНА ЧЕТА ПРЕЗЪ
ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА — 1912.

ПРЪДГОВОРЪ

Прибранъ въ София, шестъ мѣсеца подиръ мобилизацията, азъ бѣхъ започналъ замислената си книга съ тия встъпнителни думи:

Ето ме пакъ въ сжщата работна стая, чиято врата траснахъ шумно подиръ си на 17 септември 1912. безъ никакво съжаление, че я напуштамъ и безъ да се замисля дали ще се върна пакъ нѣкога.

Петъ мѣсеца изтекоха отъ тогава.

Единъ дълъгъ сънъ.

Сънъ, защото не прилича на обикновения дългиченъ животъ на човѣка и на народитѣ. Единъ съблещенъ моментъ, въ който се чертаятъ прѣдопрѣдѣленията или капризитѣ на съдбата, единъ мигъ, който туря прѣграда между миналото и бъдещето.

Азъ съмъ разгърналъ пѣттѣ оръфани тевтерчета, въ които е записана мъничка, неизмѣримо мъничка частъ отъ онова, което азъ и милиони хора сж прѣживѣли въ тия нѣколко мѣсеца. Засъхнали кафяви букви листа, морави салепови цвѣтове и есенни минзухари се мѣркатъ тукъ-тамъ изъ страницитѣ и ме принасятъ по върховетѣ на роднитѣ балкани, на които се озовахъ така неочаквано, сѣкашъ грабнатъ и отнесенъ отъ стихияенъ ураганъ. Бѣгло прочетени имена и дати ми откриватъ неумолимо бързо мѣняващи се картини и ми навѣватъ спомени и чувства нови, непознати, неподдаващи се на опрѣдѣление.

Какъ мало прожито, какъ много пережито...

Провиквамъ се и азъ като Надсона, но за България тия думи не сж горѣтъ, страдалчески стонъ.

Всрѣдъ прѣживѣното блѣши, като всрѣдъ хаосъ, лжчтъ на съзнанието за побѣдоносното насилие надъ една фаталност, която вѣкове е притискала душитѣ ни.

И това не е самоизмама, ни празна приказка. Прѣдъ мене виси на стѣната картата на стара България, която сега не е нищо, освѣтъ една карта, една отъ многото исторически карти на България. Стара България, желѣзната здравина на чито миши и съкровищата на чиято душа мнозина — бълг ри даже! — малко познаваха! Стара България, която отмикава съ ослѣпителенъ ореолъ отъ слава и безсмъртие, за да заживѣе като нова.

Разрази се и мина втората война...

Нова България заживѣ съ бѣзмѣрна тъга по зиналитѣ безкрѣстни гробове и съ озлоблението си противъ всички.

Участникъ, по вѣстникарски дългъ, въ оная стръана кампания, въ която се дирѣха и сочеха „виновниците“, азъ нѣмахъ ни време, ни сила да се зароя въ едно близко минало, което така болѣзнено засѣгаше всички ни, и да довърши захванатата история на нашата чета прѣзъ освободителната война.

Но и диренето на истината омръзна... Острата болка се поприжпи и въ душитѣ заседна тиха неподблна тѣга. Тогава едвамъ, една година подиръ катастрофата, азъ разгърнахъ наново моитѣ орѣфани тевтерчета.

Имахъ да възпроизведа една свѣтла отлетѣла епоха на най-възвишенъ всенароденъ подемъ, безъ да се влияя отъ кошмара, въ който ни хвърли крушението на полулѣтковия ни идеалъ. Пригответитѣ шестъ мѣсеца подиръ мобилизацията Встѣпителини думи, безпрѣдметни и невъзможни за днешното време, ми говорятъ, колко бѣхме близко до идеала и колко сме далеко отъ него сега. И ако ми се е удало, до нѣйдѣ поне, да изобрази вѣрно отлетѣлата епоха, за това имамъ да благодаря на подробния дневникъ, който, по стара привычка, държахъ прѣзъ първата война и който се стараехъ сега строго да се придържамъ.

София, 5 февруари 1915.

Хр. С.

17 СЕПТЕМВРИ 1912

Когато подиръ полунощ се прибрахъ у дома, азъ съсрѣдочихъ цѣлото си смѣство върху смисъла на великия день изпратенъ въ вѣчността.

Всрѣдъ всеобщото стрѣвнишко опиянение азъ бѣхъ се уморилъ отъ възненія, излияния и ржкостискания. Сега, въ самота, изпитвахъ блаженството на удовлетворено социално самолюбие. Въ шестиято на деня имаше хиляди и хиляди доскорощни мало-вѣрници, миролюбци, смептици. Хора, които се ужасяваха отъ мисълта, че може да се прибѣгне къмъ опасната и радикална рецепта: война та. Сега всички се прѣклониха прѣдъ жърва-вия богъ. Въ единъ мигъ всѣки се почувствува капка отъ развълнуваното необятно море — нацията. И всѣки усѣти въ себе си да тупа нейниятъ пулъ. Радостта отъ близките сигурни побѣди заблѣдука въ всички очи.

Въ епопеята, която въ нѣколко мѣсеца написа, съ неудържимия си устремъ, българското воинство, споменѣтъ за малкото мобилизационни дни, които прѣкарахъ въ София, е за мене най-скъпъ и най-великъ.

Мислимо ли бѣ тогatz да отдѣли човѣкъ себе си отъ общия народенъ потокъ? Прѣди едно десетилѣтие, въ върха на младежките години, комитаджилѣжкѣтъ бѣ не само единъ съзнателно проповѣдванъ и изпълняванъ дългъ, но и поприще, пълно съ неизвѣстни мили прѣживѣвания и приключения, по които купѣе младата душа. Сега имаше само едно съзнание: че въ реда на борцитѣ е отредено едно мѣсто и за тебе и че ти нѣмашъ право на участие въ радостта и тържеството отъ общия подвигъ, ако го прѣживѣешъ отъ далеко.

Приятели и познати те срѣщатъ и питатъ, не дали ще заминешъ, а „къдѣ ще заминешъ?“

Втория и третия мобилизационенъ день тѣ питаха: „още ли си тука?“

МАЛКИ ЧЕТИ

На 18 сутринта Освободителният комитетъ свика на събрание всички дѣйци. Моголѣмата стая се напълни съ стари войводи и кандидати за войводи. Тамъ бѣхъ и азъ.

Подполковникъ Протогеровъ и майоръ Дървинговъ ни обясниха:

Отпуснати сж. 500 пушки за образуване малки четници отъ по десетина души. Организирането и заминаването трѣбва да стане колкото се може по-скоро, прѣди да се е обявила войната. Задачата на тия чети ще бжде разрушителна: да нападнатъ неприятелски обози, да бомбардиратъ мостове, да прѣкъсватъ телеграфни съобщения, да разузнаватъ силитѣ и движението на неприятеля. Отпускатъ се достатъчни количества взривни материали и твърдѣ малко пари. Всѣки трѣбва самъ да се погрижи да облѣче какъ да е хората си. По-добрѣ е даже четниците да бждатъ облѣчени въ селски дрехи, за да се прикриватъ по-лесно. За тия чети се искатъ опитни и самоотвержени хора. Границата трѣбва да се минава по отдѣлно, въ разни пунктове и най-прѣдпазливо.

Щомъ нѣколкото мѣсеца до мобилизацията не се използваха за да се подготви сериозно една четнишка акция въ Турция, критикитѣ се явяваха безполезни. Самъ Протогеровъ, — цѣли два мѣсеца той тропѣ по министерски врати и прахоса много думи прѣдъ военния министъръ, за да го убѣди, че ако съ време не се доставятъ материали и не се организира здраво четнишката акция, послѣ това ще бжде невъзможно, и ще остане неизползуванъ единъ доста важенъ факторъ въ войната. — самъ Протогеровъ бѣше се помирилъ съ печалния фактъ. Оставаше да се направи само възможното, и да тръгнемъ частъ по-скоро.

Азъ бѣхъ твърдо рѣшенъ да не отивамъ въ околии нови и непознати. Имахъ, значи, да избирамъ между Одринско и Битолския вилаетъ.

— Ела да отидемъ въ Одринско. То се видѣ, нашата съдба е свързана. . . каза ми приятельтъ Мишель, съ когото прѣзъ възстанието, 1903 година, дѣйствувахме въ Странджа.

— Съгласенъ, отговорихъ, безъ да се замисля много.

И сжщия денъ участвахъ въ една срѣща на одрински войводи, въ която се обсъждаха условията за четуване въ Странджа, въ свръзка съ войната.

На другия денъ, до загъмжалия отъ комити дворъ на едно основно училище, въ което засѣдаваше Освободителния комитетъ, ме срѣцнаха познатитѣ ми отъ Костурско другари-войводи Василь Чекаларовъ и Ив. Поповъ.

— Ние ще заминемъ за Костурско, колкото и да е далеко и трудно. И рѣшихме, че и ти трѣбва да дойдешъ съ насъ. Билъ си тамъ, познаватъ те хората, и сега трѣбва непременно да дойдешъ. Ако ние не отидемъ, този куай остава безъ никаква чета, казаха ми тѣ.

— Но азъ вече дадохъ дума на Мишель. . .

— Нищо, ще се откажешъ.

И наистина, отиѣгнахъ се отъ Мишель.

Планътъ за образуване четици отъ по десетина души не очарова никого. Всѣки имаше амбицията да поведе по-внушителна сила, способна за по-крупни дѣла и за отбрана, Особено за отбрана. Турция сжщо мобилизираше, и границата се прѣдставляваше, дори въ въображението на стари войводи, които десетки пжти сж я минавали прѣпасана отъ кордонъ турска войска. Всички почти вѣрваха, че сблъкванията ще почнатъ отъ самата граница. А кому се иска, въ такова славно врѣме, да загине още на границата, безъ да види нищо? . . . Ето защо, нѣкои дори открито прѣдлагаха да се сгруппираме наедно много чети и да минемъ отатѣкъ денски на юрушъ.

Колкото за насъ и за другитѣ, които имахме да минемъ и втора, още по-мжчна граница — рѣката Вардаръ, мнозина ни прѣдсказаха, че ще останемъ до края въ нѣкой отъ отсамнитѣ райони.

Ще се опитаме да отидемъ въ мѣстото, дѣто сме прѣд-назначени, а ако не успѣемъ, ще останемъ отсамъ, казвахме си ние.

Ние бѣхме повече отъ сигурни, че планътъ на щаба нѣма да се осжществи. Всички чети по отдѣлно ще се концентриратъ въ нѣколко погранични пункта и ще минатъ или насилатъ границата на голѣми групи. Ние сжщо искахме за Костурско колкото се може по-голѣма чета. За това рѣшихме да надхитримъ Щаба: всѣки отъ трима ни поиска отдѣлно по една чета. Чекаларовъ взема пушки за 25 момчета, Поповъ за 15, азъ за 10 — всичко 50 пушки.

Нелесно се съгласи щабътъ на това. Единъ отъ тия господа-офицери, даже ни каза:

— Тамъ нѣма нужда отъ много наши чети. Тамъ ще дѣйствувать гърцитѣ.

Ако и да се прѣдполагаше отъ всички, че въ далечнитѣ райони, отпатѣкъ Вардара, нашитѣ чети ще дойдатъ непрѣменно въ съприкосновение съ съюзни войски, никой, обаче, нѣма време, не намѣри за нужно и не се погрижи да даде на тия чети каквито и да било инструкции. А думитѣ „тамъ ще дѣйствувать гърцитѣ...“ ни навеждаха, дори на мисълта, че никой не отдава значение на насъ, на четитѣ. Працатъ ни по-скоро за да се освободятъ отъ насъ и да останатъ съ едно главоболне по-малко... Това, разбира се, ни огорчаваше много, но нѣмаше защо да ни отчайва. Щомъ тия хорица — въ далечнитѣ отгъди-вардарски райони, независимо по какви причини, се прѣнебрѣгватъ, нашето отпѣтуване тамъ се явява толкова по-необходимо: ще имаме прѣдъ видъ правилника, но ще дѣйствуваме споредъ нуждата и условията. Осиганитѣ сръдства, които заставяха Освободителния комитетъ да се отнася най-сѣкпернишки спрѣмо нуждитѣ по образуването на четитѣ, и планътъ за малки чети разпрѣснаха у насъ всѣка юлюзия за многоброенъ отрядъ, малко-много организиранъ и по команда, и по облѣкло като българска войска и снабденъ поне съ една картечница.

Азъ и моитѣ другари скърбѣхме и скърбимъ още за тия наши разбити блѣнове. Защото по-послѣ тѣзи грѣшки се оказаха фатални въ нѣкои отношения. Не зная, дали отъ изследство или отъ нехайностъ, или по нѣкакви други съображения, управляващитѣ кржгове прѣнебрѣгнаха четитѣ и юго-западна Македония, но азъ бѣхъ въ течение на всички опити и усилия на подполковникъ Протогеровъ прѣдъ военното министерство и генералния щабъ, знаехъ и голѣмитѣ негови морални мъки и страдания подиръ всѣка сръца съ военния министъръ. Той говорѣше, убѣждаваше, настояваше, заплашваше, но никой не иска или не можа да го разбере.

Костурската съединена чета, 1912 година.

Убити прѣзъ балканската, междусъюзнишката и всесвѣтската войни:

† 1 В. Чекаларовъ, † 2 Йото Наумовъ, † 3 Стоянъ Юруковъ, † 4 Мите Касовъ, † 5 Василь Ставровъ Доктора. Най-горѣ: Стоянъ Наумовъ.

Т
Е
С
Т
С
П
С
Т
Н
Е
Д
П
К
Н
О
Г
У
М
Н
И
И
С
И

НАШАТА ЧЕТА

Около насъ се събраха повече момчета отколкото бях пушките ни. Тукъ се кръстосваха всички професии: бивши стари четници, работници, дюкянджии, майстори, воденичари, млъкари, студенти. Близо четири пети отъ тяхъ бяха костурчани, твърдо рѣшени да стигнатъ въ родния си край. Професионални комитаджии — отъ ония, които въ четнишки кафетѣ и съ дълги бради шествуватъ периодично изъ софийскитѣ улици — нѣмаше. Но за това пъкъ имахме десетина-дванадесетъ излени борци, ветерани отъ голѣмото възстание, напустнали сега семейства, дюкянитѣ или занаятитѣ си, за да отбиятъ кръвенъ дългъ. Другитѣ бяха повечето младоци, възторжени и нетърпѣливи. Петъ момчета отъ София, едно отъ Копринащица и едно отъ Сливенъ, неслужили въ войската, нѣкои отъ тяхъ съ буйна рошава коса, се записаха при насъ, за да дойдатъ на гости въ Костурско.

Азъ държахъ за стари, опитни хора и когато направихъ списъка, изказахъ на Чекаларова очудването и опасенията си отъ многото аджамии. Но Чекаларовъ ми отговори:

— По-добрѣ. Имаме и изпитани хора, макаръ и малко на брой. Като сж нови, по-добрѣ ще ги организираме и възпитае, и ще видишь, какво ще излѣзе отъ тяхъ.

Азъ свихъ раменѣ.

Щабътъ ни снабди съ по единъ Откритъ листъ и съ малко пари. Дадохъ ни бѣлѣжки, съ които да вземемъ отъ склада пушки, патрони, бомби и волски цървули. За дрехи нѣмахме ни врѣме, ни срѣдства. Всеки трѣбваше да се задоволи съ каквото има. Но въкъ отъ дрехитѣ, бяха необходими още редица нѣща: пантронташи, навуша, раници, манерки и други дреболии въ едно врѣме, когато даже ремъци ижчно се намираха въ София. Цѣли петъ дена ние тичахме като коне отъ магазинъ въ магазинъ. Момчетата пъкъ трѣбваше сами да си шиятъ паласки отъ платъ, понеже кожа не можеше да се намири. Тѣ трѣбваше сами да правятъ ремъци за пушкитѣ и шиковетѣ си, да пълнятъ бомбитѣ.

Нѣкои момчета бяха толкова опърпани, че да заминатъ безъ горни дрехи бѣ просто немислимо. Намѣриха се

услужливи дами, които ни приготвиха пелерини отъ разни платове, каквито можахме да намъримъ. И когато ги прибирахме отъ къщите, милостивитѣ дами съжаляваха хората ни, които съ тия тънки полупрозрачни намѣтала ще има да се борятъ срѣщу негодитѣ на зимата изъ планинитѣ.

На 24 септември сутринята направихме прѣгледъ на тая импровизо стѣмена дружина. Стана ми просто тъжно. Осѣнитъ нѣколцина, които можаха да се постѣкмятъ на свои срѣдства, другитѣ прѣдставляваха шарена картина, въ която човѣкъ можеше да види, покрай обикновенитѣ изпотрити граждански дрехи, по нѣкой воененъ шинелъ, куртки на полицейски и митнишки стражари, цивилни палта, единъ изтритъ офицерски мундиръ безъ пагони (отъ врѣмето на сръбско-българската война), дори и единъ . . . рединготъ. Но почти всички бѣха се снабдили съ по едно тенекиено лѣвче, съ което бѣха украсили калпацитѣ и каскетитѣ си.

Съ позволенieto на шаба, ние склонихме Попова, фелдфебелъ отъ опълчението, да си прикачи пагони на подпорушникъ, за да се знае, че сме наистина военна команда. Врѣмената се бѣха измѣнили: прѣди години вътрѣшната организация не допускаше, по разни съображения, на своитѣ войводи да обикалятъ изъ горитѣ въ офицерски униформи. Сега офицерскитѣ пагони бѣха на почитъ.

Смислия день, къмъ обѣдъ, се раздадохъ пушкитѣ, патронитѣ и бомбитѣ. Ние отиваме даяче и ще бждемъ съвсѣмъ откъснати отъ България и отъ българската войска; отвъдъ Вардаръ нѣма махлихерови патрони: за това всѣки четникъ трѣбваше да вземе повече отъ 250. А патронитѣ, заедно съ хлѣба, сланината, нашкавала, захарята, запасния чифтъ волски цървули и пр. и пр., надуха раницитѣ, подъ тежестята на които се почувствувахме изведнажъ прѣвити. Пушкитѣ не достигнаха. Но никой отъ невѣорженитѣ не искаше да се върне. Сълзитѣ имъ ни трогнаха, и за да не върнемъ никого, произведохме трима души санитарни и нѣколцина бомбаджии, които да ни придружаватъ невѣоржжени, докато ги снабдимъ вътрѣ съ турски пушки. Нѣкои македонки, дошли да изпратятъ свои близки, ни поднесоха китки.

И когато дружината, нарамила пушки, уличена съ цѣвта, се построи и потегли, тя изведнажъ доби другъ видъ. Въ усиленъ маршъ и съ пѣсни минахме Шарения мостъ и се отправихме къмъ гарата, всрѣдъ навалища народъ. Патриотическа гордостъ и повишено самолюбие вълнуваха всички другари, непознати до вчера и сблизени днесъ духовно, сѣкашъ бѣха членове на едно и също голѣмо сѣмейство.

НА ПЪТЪ

Тренътъ, натъпканъ съ комити, потегли всрѣдъ грѣмогласни ура, прощални възклицания и махания съ кърпи.

Азъ изпратихъ послѣдна цѣлувка на моето дѣте, което, дигнато на ржицѣ, прѣзъ сълзи ми махаше кърпичката си. Едва сега, на края, то, горкото, схвана, че раздѣлата не е отъ обикновенитѣ!

Стори ми се, че комитаджилѣктъ, който започва, ще бѣде по-малко изнурителенъ отъ тичанията и тревогитѣ на послѣднитѣ дни и по-малко млчителенъ отъ моето собствено раздвоение между грижи около четата и грижи около домашнитѣ. И сега съ въздишка на облекчение се изтегнахъ въ нечистия фургонъ.

Азъ съмъ вече само комита и нищо повече!

Облада ме онова видимо безгрижие, безъ което горскиятъ животъ би билъ непоносимъ. Да се привържешъ съ страсть къмъ всичко, което е неизмѣненъ спътникъ на комитѣлка, да наложншъ на себе си примирение и да долавяшъ и прѣживявашъ всичко силно и ново — въ това се крие, азъ зная това отъ опитъ, разковничето на издържливостта въ тоя животъ за хора отъ моята категория.

И за голѣма моя радостъ, азъ усѣтихъ нервитѣ си изцѣрени. Вонята на мръсния подъ не ме дразнѣше. Съсѣдството на моитѣ другари — хора, отъ които се смѣтахъ напълно отчужденъ — тѣхнитѣ остроумия, приказки, хвалби и закани не само забавляваха. Деветтѣ години, които ме дѣлѣха отъ послѣднитѣ комитаджилѣсъ, като че не съставяха никакъвъ интервалъ между онова минало и началото на настоящето. И се зарадвахъ безкрайно много, че тъй бързо се приспособихъ.

Пѣснитѣ замлъкнаха. Всички, като по даденъ знакъ, заиграха съ пушкитѣ, които бѣха още дѣйствиени. Новѣцитѣ взеха първитѣ уроци. . . .

Бурни викове ура се чуватъ на всѣка гара.

Въ Радомиръ трѣбваше да слѣземъ и пронощуваме, до като ни се изпрати другъ тренъ. Слѣзоха и другитѣ отпатардарски чети.

Единъ изгубенъ день. . . .

Спането на голитѣ дѣски въ училището бѣ дебютътъ.

Другия день до обѣдъ прѣбрахме на полето. Първата ни грижа бѣ да се устроимъ като чета. Разбъррахме опитнитѣ и неопитнитѣ и ги разпрѣдѣлихме на седемъ групи и на чело на всѣка група турихме по единъ старъ опитенъ четникъ. На десетниците — между тѣхъ имаше и такива, които сж водили чети прѣзъ възстанието — повѣрихме възпитанието, обучението и ржководството на отдѣлнитѣ групи. Послѣ всички момчета образуваха кръгъ и имъ се прочете и обясни Правилникътъ за доброволческитѣ отряди. Въмѣсто илетва, всѣки даде честна дума, че ще служи на отечеството и царя и ще се жертвува за тѣхъ. Нѣколкото напжтвени наши рѣчи бидоха изпроводени съ ура и аklamации за България, за свободата, за четниците и за началниците.

На края Поповъ извика въ срѣдата единъ русъ момъкъ, посочи го на другаритѣ и каза :

— Другари, ние отиваме да изпълнимъ единъ дългъ и то български и македонски. А тоя човѣкъ тукъ е по народность турчинъ и при все това трѣбва съ насъ, за да се бори противъ турската тирания. Нашата цѣль е толкова благородна и свята, че е могла да увлѣче даже единъ турчинъ. Като добъръ и съзнателенъ турчинъ, който отива да се бори заедно съ насъ противъ Турция, нашиятъ другаръ Шерифъ заслужава всичкитѣ ни уважения и симпатии. Прочее, да приѣтстауваме нашия другаръ Шерифъ съ ура!

— Ура! . . .

Още въ София ми бѣха казали, че се записалъ и единъ турчинъ. Азъ бѣхъ останалъ въ недоумѣние, но всички утѣрваха, че Шерифъ доказалъ своята привързаность къмъ организацията и българщината; прѣди и слѣдъ хуриета, въ Костурско.

Нѣмаше що, взехме го най-послѣ — за чешитѣ.

Не зная какъ, въ четата ни попадна и едно гърче, Яни, отъ Солунско. . . Съ една рѣчь, енциклопедическа чета, както ни бѣха нарекли на софийската гара (за разлика отъ Яворовата дружина, която пѣкъ била по съставъ литературна).

Въ Кюстендилъ се видѣхме събрани маса чети, прѣдначени за отсамъ и отгатыкъ Вардара. Настанихме се въ салона на читалището. Всѣки се зае да си дотъкми облѣклото, кавъщата, цървулитѣ, раницата. Можакме да издѣйствуваме отъ пуиктовия складъ още една маузерка, една бердана и едно манлихерка — за санитаритѣ и бомбаджитѣ.

Тукъ научихъ, че сме имали и буризанинъ.

— Готъ е сиромаха, дибидюзъ голъ. Да му найме едни плячки! изрепортува ни бай Шалапаутъ — единъ срѣдна въз-

расть, но прошаренъ костурчанинъ, който въ приготвенитѣ ни прояви голѣма способностъ на распоредителъ и икономъ — и ни представи буризанина.

Младо, съвсѣмъ опърпано момче, съ сухо, добродушно лице. Сигналистъ въ турската войска, той дезертиралъ преди нѣколко мѣсеца, билъ раненъ при прѣслѣдванетоъ отъ пограничнитѣ турски войници, но успѣлъ да се отърве. Извѣстно врѣме придружавалъ кочанската чета и сега тръгналъ заедно съ насъ за родния си край, Костурско. Четници много, но буризанъ имаме само единъ! Ние го снабдихме съ една лехта стражарска униформа, която намѣрихме въ пунктовия складъ, и подиръ малко буризанътъ ни се прѣстави облѣченъ като за парадъ, съ полуплесната турска трѣба подъ рѣка. Усмивката му показваше, че е много доволенъ въ тия стражарски дрехи, твърдѣ широки за неговото мършаво тѣло. Това бѣ единъ отъ ония добродушни и прѣдани хора, които отъ малко внимание се трогватъ и съ твърдѣ малко се задоволяватъ.

Буризанътъ стана моя симпатя.

КЪМЪ ГРАНИЦАТА

Топлият септемврийски денъ прѣваляше. Откъмъ югъ, където пращиятъ пѣтъ се губи въ разхълмената планина, плуваха къмъ насъ черни облаци и прѣдвѣщаваха, че приближава края на хубавото топло врѣме, което повече отъ седмица вече къпѣше въ богатна сѣтлина разшавалата се България.

Маршировката, пѣснитѣ и разговоритѣ спрѣха, щомъ ни се изпрѣчиха първитѣ ридици. Макаръ още въ България, ношниятъ мракъ ни навѣ мълчание и ни откъсна съвършено отъ мобилизационния трѣсъкъ, на който бѣхме свидѣтели отъ София до Кюстендилъ. Почувствувахме близостта на границата и сматно вълнение прѣдъ онова неизвестно, което се крие задъ нея.

Завалѣ ситенъ дъждъ. Тъмнината стана непроицаема. Чуваше се само шумътъ на буйната рѣчица, край която криволича пѣтътъ. Ние вече ходимъ два, три и повече часа, а многожеланото ханче, съ чиято близостъ толкова пѣти вече ни изкушава нашиятъ куриеръ, още го нѣма.

На нѣколко пѣти четата ни се прѣкъсна. Знакъ, че нашитѣ хора като а д ж а м и н не умѣятъ да поддържатъ връзката, да прилагатъ даденитѣ имъ наставления и още, че сж вече халнапи отъ умора подъ тежестта на голѣмия си товаръ. Дружината спрѣ, и къмъ срѣдата се образува малка купчинка. Единъ младъ момъкъ, кандидатъ за студентъ, когото самъ баща му, стариятъ учителъ М. Пундевъ, ми бѣше повѣрилъ на софийската гара, лежеше прострѣнъ на пѣтя.

Бѣдниятъ момъкъ! „Само малко да си отпочина. . .“ шепнѣха разтреперенитѣ му устни. „Лошо ми стана, че пихъ много вода“. . . Подиръ малко, другари взеха пушката му и той пакъ закрета подиръ другитѣ.

Като дебютъ, като първо изпитание, това стига, казахме ние и спрѣхме на ханчето. Запустѣло, бѣдно ханче, твърдѣ тѣсно за да прибере всинца ни. Повечето отъ групитѣ останаха на открито и опитаха прѣлестта на спането около наклоненъ огънь въ студена и влажна нощъ.

Небето съкашъ бѣ рѣшило да тури на изпитание силитѣ ни прѣди още да стигнемъ границата. Студътъ и влагата ни заставиха да напустнемъ на разсъмване ханчето.

Ситенъ досаденъ дъждъ ту съква ту рѣми. Занимава ни границата: трѣбва да я минемъ благополучно и да я минемъ, безъ да сме изтощени. За чудо, нито азъ, нито Чекаларовъ, нито Поповъ, ни нѣкой другъ отъ четата не е никога минавалъ костендилската граница, нито пъкъ познава мѣстата, които ни дѣлятъ отъ границата па до Леринско.

На нѣколко крачки отъ насъ пѣхти подъ тежестъта на огромната раница едно голобрадо момче, тънко като тоягата, на която се подпира. Навуцата, несклопно увити, правятъ краката му неимоверно дебели, а разхлабенитѣ цървули даватъ възможност да се вижда, какъ голата пета шляпа въ разкисналата волска кожа. Тръгналъ е съкашъ по пантофи. На дѣсниа му ржавъ се прѣлрѣчватъ двѣ широки бѣли платнени ивици въ форма на кръсть и издаватъ неговата служба: санитаръ. Отъ деня на мобилизацията то се бѣ прилѣпило къмъ насъ и ни прѣслѣдваше навсѣкждѣ като фангомъ. Напраздно го съвѣтахме да отиде въ казармата и да се запише новобранецъ. Прѣди да тръгнемъ отъ софийската гара, му казахме, че нѣма за него пушка.

— Азъ и безъ пушка мога да тръгна, отвърна ни то спокойно. Тогава го произведохме санитаръ.

Наблюдавайки мъченишката фигура на нашия санитаръ, ние го уподобявахме ту на злѣ дигизиранъ актьоръ, който за пръвъ пѣтъ излиза на сцената, ту на Исусъ Христосъ, доброволно понесълъ своя кръсть къмъ Голгота...

— Дошелъ е братътъ да се мъчи за вѣра...

Колчемъ го настигнемъ, той ни изгледва съ досаденъ погледъ, който говори:

— Е, какво? Азъ мога да вървя!...

Прѣдъ насъ се изпрѣчи една сградичка съ варосани стѣни.

— Тая сграда е въ българска територия, обръща се сериозно Чекаларовъ къмъ момчетата, по-нататкъ сега иде турскиятъ постъ на границата. Кои отъ васъ ще излѣзатъ наврѣдъ да нападнатъ аскера съ бомби и да минатъ пѣран?

Слѣдъ минутно недоумѣниенъ редицата се изстѣпватъ десетина момчета. Между тѣхъ е и моята симпатия — буризантъ, закрачилъ смѣло, изпотенъ, съ постоянната капка въ края на изострения си носъ.

Стигаме на Прѣдѣлъ, недалеко отъ поста Сива кобила. Посрѣщатъ ни радушно войницитѣ. Най-послѣ, дойде време крайграничните български войници и офицери да не се поставятъ прѣдъ българскитѣ четници въ борба между чувствата и служебния си дългъ.

Ние отидохме на гости въ молибата на подпоручика и старшията, а четниците се смѣсиха съ войниците.

Разгърнахъ картата, старшията, дългогодишенъ аскерния-граничаръ, ни сочи най-потайнитѣ погранични пжтеки.

— Ще минете прѣзь Мостето — никждѣ другадѣ, отсича заповѣднически младиятъ ни събесѣдникъ.

И сега, прѣзь мобилизацията, старшията продължавалъ да посѣщава „приятелитѣ“ си отъ турския постъ. Турцитѣ сега станали по-любезни и се надѣвали, че бурята и тоя пжтъ ще мине, безъ да се разрази.

И прѣзь 1903 год. азъ съмъ срѣщалъ на одринската граница такива подофицери и винаги съмъ се възхищавалъ отъ тѣхната интеллигентностъ и търговина, главно, отъ великото имъ прѣзрѣние къмъ силата на вѣковния врагъ, когото тѣ, като граничари, отлично познаватъ. Тѣ сж грѣбнакътъ на военна България и първиятъ залогъ за близилитѣ ни побѣди.

Старшията, нагледъ по-младъ отъ войницитѣ, се отнася съ всичкия иерархически респектъ къмъ подпоручика, прослописецъ нѣкакъвъ или учителъ отъ Кюстендилъ, долага му за всѣка смѣна на патрула, иска неговото одобрение, но все пакъ съ гордостъ ми пошелна на ухото:

— Въ сжщностъ, тукъ азъ командувамъ взводъ.

И на старшията и на войницитѣ бѣ омръзнало вече протекането на мобилизацията. Имаше и томовин, които се съмняваха, дали цѣлата тая гюрултия не е само политика. Ние ги разубѣждавахме съ единъ необоримъ доводъ:

— Ако мобилизацията е политика, правителството нѣмаше да организира и праща чети. Сами ние нѣмаше да трѣгнежъ, ако не бѣхме сигурни, че това е послѣдниятъ ни комитаджилѣкъ.

Войнишката чорба и търженото пиле на офицера и старшията и нашитѣ сардели и колбаси съставяха менюто на общия обѣдъ, залѣтъ съ хубаво кюстендилско вино, което пълнѣше манеритѣ ни. Тоя братски обѣдъ върху посланата шума и подъ дребнитѣ капки на дъжда символизираше за менъ великия моментъ, когато държава и революционна организация, двѣтѣ организирани сили на цѣлокупитата нация, се сливатъ за едно върховно усилие.

— До виждане въ Солунъ! Въ Битоля!

Тия пожелания на прощаване не звучатъ вече като далечна мечта. И непоколебимо вѣрваме, че ония, които уцѣлѣять, ще видятъ слоро осмъществяването ѝ.

На Прѣдѣлъ извикахме на страна нашия Исусъ Христосъ, софиянецъ-студентъ и единъ старъ четникъ охридчанинъ, закуцалъ вече отъ старъ ревматизъмъ, и имъ казахме:

— Границата е вече близо. Досегашните мъжи и несгоди са нищо предъ това, което ни очаква за напредъ. Върнете се отъ тукъ, отпочинете си въ София и постапете послѣ или въ казармата, или въ македоно-одринското опълчение. Казарменниятъ животъ ще ви закали и послѣ пакъ ще се видимъ вътрѣ.

Съ голѣма мъжа можахме да ги склонимъ. Огорчени, просязени почти, предадоха ни тѣ оръжията си и потеглиха обратно.

Наблюдавайки непрѣкъснато граничните хребети, задъ които се крие многострадалната македонска земя, стигнахме въ Миовитѣ колиби.

На другия день отидохме съ група момчета въ близкото село Раково, станцията на краговския войвода Стаменъ. Въ Раковския ханъ намѣрихме цѣла рота войводи, стигнали вчера отъ Кюстендилъ. Евстатий, младъ иеродяконъ, когото македонското движение изкара като толкова други вънъ отъ релсите на призиването му. Изященъ и по фигура, и по облъкло, изрядно въоръженъ, суетенъ и словоохотливъ, той сегизъ-тогизъ потупва голѣмия маузеровъ револверъ, напомва, че му е подаренъ отъ нѣкакви патриотки чехкини въ Прага и се хвали, че въ патронташа си носи и нѣколко пачки патрони думъ-думъ, прѣдначанени за особени случаи. Тукъ сж още: Г. Мончевъ, възторжениятъ ученикъ и послѣ другаръ на Даме Груевъ, улжтенъ за Солунско: буреподобниятъ Лeko Джордлевъ, жовелъ за Леринско десетина другари и своя широко изпъкналъ коремъ на владика; демиръ-хисарскиятъ войвода храбрецътъ Алексо Радовчето; Попъ Христовъ, Павелъ Христовъ и много други.

Момчетата имъ, изнурени не по-малко отъ нашитѣ, сущатъ измокренитѣ си навуща и дрехи. Тѣ сж по-злѣ стѣмени и отъ насъ.

Сутринята взехме двама куриери, които ни прѣпоръча бай Стаменъ, и се върнахме при момчетата.

Прѣхвърляме послѣднитѣ уморителни баири и приближаваме границата.

Всѣка почивка се използва за послѣдни наставления къмъ момчетата.

Опрѣдѣлихме и разни сигнали съ тръбата на буризана и съ нашитѣ свирки, отъ които тая на Чекаларова издаваше нѣщо като вълчи вой.

На мѣста трѣбва да пълзимъ и да се прикриваме.

— Ето турскиятъ патруль! извика куриерътъ Гогѣ и ни посочи срѣщния съртъ.

Ние насочихме биноклитѣ си и видѣхме първитѣ турски войници.

Къмъ три часа слѣдъ обѣдъ бѣхме само четвъртъ часъ подъ линиата. За голѣмо наше съжаление врѣмето се показна. Това можеше да ни застави да чакаме до късно. А прѣди малко единъ подплашенъ заекъ ни прѣсѣче пътя: лошо знамение...

Сърѣточено мълчание тегне надъ всички ни. Врѣмето минива бавно.

ПЪРВАТА НОЩЬ

Ще минемъ ли благополучно тая нощъ границата и ще успѣемъ ли да се отдалечимъ достатъчно навжтрѣ?

Азъ зная отъ опитъ — това не е най-големата опасностъ за една чета. Но то е първата стъпка къмъ новия животъ — таинственъ прагъ, слѣдъ чието прѣстѣжване настава друго царство, дѣто всички живи хора сж или приятели или врагове.

Не се съмнѣвахъ, че въ въображенieto на новитѣ ни другари границата въ тоя моментъ се рисуваше като непрѣкъсната редица отъ прѣгради, засади, плетове и дебнещи неприатели.

Сърцето затупва по-силно. Едно странно вълнение, въ което страхътъ далечъ не е единствениятъ елементъ и отъ което засъхва гърлото, обхваща цѣлото същество.

Но ето единъ перестъ облакъ се отдѣли отъ далечната сива мъгла, заплува насамъ и, сѣкашъ дирижиранъ отъ ржката на опитенъ пилотъ, кацна върху самия хребетъ, по който минава границата. Ако и да не се е още добръ смрачило, ние благославяме това спасително було, даваме последнитѣ наставления, и редицата потегля. На смия връхъ виждаме силуетитѣ на нѣколцината наши другари, отпразвили въ противоположни посоки зарѣзанитѣ си пушки. Спускаме се послѣ съ ускоренъ ходъ по нанодолицето. Азъ се обръщамъ назадъ и виждамъ: таинственото було се вдига и пилѣе надъ хребета, а другаритѣ ни бързатъ да настигнатъ отдалечаващата се редица.

Никой нѣма време да изпадне въ мистицизмъ отъ спасителното було, изпратено намъ по капризъ на слѣпия случай или по висша нѣкаква воля. Увѣренията на другаритѣ ни, че дѣбъ фигури на въоржжени хора ни слѣдили отъ далеко, и съзнанието, че сега трѣбва колкото се може повече да се отдалечимъ отъ фаталния хребетъ, ни заставиха да побързаеме.

Гора, долъ, стрѣмни брѣгове, пакъ гора . . . И свикнахме скоро съ мисльта, че се движимъ въ Турско.

Задъ мене се чу тежко падане на човѣкъ и продължително дрънчане на търкаляща се тенекиена манерка. Завечекохъ се и видѣхъ, че падналиятъ Насо, старъ опитенъ четникъ,

туренъ на чело на задния патраулъ, бързо се изправа, идчи се да се закрѣпи на краката си и пакъ закрачва рѣшително.

— Какво ти е бе, Насо?

Никакъвъ отговоръ.

Насо, братъ на прочутия костурски войвода Митре Влаха, отъ границата насамъ оставаше все назадъ, падаше и ставаше. Но тоя пътъ лицето му имаше страшно изражение, очитъ му болезнено блѣстѣха.

Дружината прѣзъ това време се изгуби напредъ: не свикнали на редъ и подъ първигъ тревожни впечатления още, момчетата бързатъ — всѣки инстинктивно слѣди другаря си и се страхува да не се откъсне отъ него.

Докато застигна дружината, единъ отъ патраулитъ дойде тичейкомъ и доложи:

— Спрете, Насо падна и не може да ходи.

Заварихме Насо прострѣнъ на гърба си и съ разперени ржциъ. Той хъркаше тежко. Нѣколко здрави ржциъ го изправиха. Дойде на помощ и фелдшерътъ.

— Блди юнакъ, Насо, върви, не се спирай на толкова мѣсто!

Той едва отвори очи, затвори ги пакъ и се отпусна съ всичката тежестъ на своето набито тѣло въ ржциътъ на другаритъ си. Едвамъ сега се откри загадката. Отъ устата на Насо, като отъ душникъ на казанъ съ джибри, лѣхна ни отаратителна миризма на спиртъ и на какво ли не още. Неговата намерка, пълнена и прѣпълнена съ ржкия, още не беше съвсѣмъ праздна. А ранницата му едва се вдигаше съ ржциъ. Тя бѣ напълнена съ всѣкаква бакалска и друга стока: патрони, бомби, чорапи, сапуни, хлѣбъ, печено месо, кашкавалъ, сирене, сланина, захаръ... Едно образцово четнишко хазяйство: Насо е старъ четникъ и не бърза като другитъ да се разправи съ всичкия си неприкосновенъ запасъ. Пази го за черни дни...

Понеже разтриакитъ и лѣкарствата на фелдшера не помогнаха, Чекаларокъ се опита да го свѣсти съ два силни шамара. Насо се стресна, изпули очи, но главата му пакъ увисна. И пакъ се повали на земята, разпери ржциъ и захърка.

Какво да се прави? Ние сме само два часа далечъ отъ границата. Повече отъ часъ вече се бавимъ около Насо. А ако постои повече, може и да се смръзне отъ студъ. Споглеждаме се тримата и погледитъ ни издаватъ страшната мисль, която едновременно ни хрумна като единствено срѣдство: да се умъртави и зарови.

Но прѣди това, рѣкохме да опитаме, нѣма ли друго спасение. Извикахме куриеритъ и ги запитахме:

— Има ли наблизу българско село?

— Има на двадесет минути от тук няколко колиби.

— Хората наши ли са?

— Наши.

— Тогава един от нас ще се затече до там с няколко момчета и ще докарат двама-трима души с един конь.

Хатърът на Насо беше голъм, и ний чакахме още цял час, изложени на острия вятър, който пронизваше като съледени игли изпотеният тела.

— Прѣдаваме ви тоя човѣкъ и ви държимъ отговорни за него, казахме на дошлитѣ трима колибари. Качете го на коня и го скрийте. Гледайте само да не попадне живъ въ рѣцѣта на турцитѣ.

— Ани ако умре?

— Ако умре, ще го закопате и ще ни съобщите. Ако пъкъ оздравѣе, ще ни го изпрѣтите по слѣда.

Закрачихме бързо, желайки да наваксаме изгубеното време.

Стигнахме Бръгалница. Доста плитка още, тя влѣче мжтнитѣ си води изъ една пѣсьмлива плоскостъ. Въз се вредихъ между оная половина отъ четата, която по тактически съображения трѣбваше да бѣде прѣнесена на срѣщния брѣгъ отъ събулитѣ се другари. Изборътъ ми се спрѣ на куриера Гогѣ, който не беше четникъ и чийто грѣбъ отговарѣше на всички изисквания.

На изтокъ се изписа нѣжна бѣла ивица, прѣдвѣстница на зората. Изкукуригаха наблизо пѣтли. Обадиха се и кучета. Нашето първо изпитание се свършва. Стигнахме няколко колиби на село Гърлино. Но нашитѣ квартали били по-нататъкъ въ съседнитѣ къщи. И ние гонихме тия съседни къщи още половинъ часъ, и този половинъ часъ ни измжчи повече отъ цѣлия походъ.

Въ малката колибка, натъпкана съ кукурузени кочани и слама, се взехме всички да засилимъ огъня.

Не зная, дали нашето неочаквано посѣщение зарадва много хазитѣ ни, които, съндливи още, се засуетиха около насъ. Но имаше една душа, за която идването ни бѣ неочаквано сбѣдаване на блаженъ сънъ. Тя бѣ русокосата дъщеря на хазина ни. Дѣвоината се разположи до червендалестия куриеръ Гогѣ и се захласна въ него. Може би, той единичекъ не бѣ се уморилъ отъ дългия походъ и повидимому не се нуждеше отъ сънъ. Задирияята и интимнитѣ на селянката — нашето присѣствие не бѣ въ състояние да я смуги — издаваха стари сърдечни купнежи, възбудени отъ неочакваната срѣща съ милия човѣкъ.

Сгусенъ въ сламата, азъ полюбобитствувахъ да зърна още веднажъ двойката, седнала до огнището. Гогѣ дяволито се усмихваше, бъркайки съ прѣчка въ огъня, а разчувствува-

лата се двояка галено го упрѣкваше и наказваше съ силни потупвания по колѣнитѣ. И разбрахъ, че въ тая идилія момата бѣ по-слабата страна: тя бѣ, която обичаше по-силно. . .

Сънътъ наддѣлѣ надъ моитѣ мечтания и склопихъ очи, когато се чу сърдитиятъ гласъ на Чекеларова:

— Яма вие ще ни оставите ли да спимъ, или не?

Двояката, сконфузена, мълкна. Дали по-послѣ се продължи идиліята, азъ не знамъ, защото скоро заспахъ. Сутринтъта ние шеговито укорихме Гоге. Той ни разкри исторіята си. Момата прѣди години лудѣла по него, но късметя му билъ другъ. По-послѣ Гоге овдовѣлъ. Двояката останала неомъжена. Тя и сега купѣбела за него, но Гоге въ вдовството си се чувствувалъ свободенъ като птичка. И му било по-добрѣ.

Въ Гърлино е гроздоберъ. Добритѣ гърлинци слагатъ прѣдъ насъ кошници съ най-отбрано грозде. Пристигнали сж въ селото и турскитѣ таксилдари, за да опишатъ гроздето: ние сме въ Турско.

Турция още смѣта тия селяни за свои рая и по обуювеному събира своитѣ данъци. Съкашъ и не подозира, какво я чака. . .

Турция. . . Повече отъ едно десетилѣтие вече, какъ тоя народъ служи на двѣ власти: явна и тайна. За явната тоя има данъци, лицемѣрни поклони и улѣрения въ прѣданостъ, а съ тайната дѣли залъка си, покрива и надеждитѣ си. Ето. Ние снощи навлѣзохме въ прѣдѣлитѣ на султана и днесъ се чувствуваме пакъ въ своя държава. Сложенитѣ прѣдъ насъ кошници съ грозде, нашето тѣй близко съседство съ таксилпаритѣ, дошли да отстоятъ едно право на турската държава, нашата безопасностъ въ три низки коляби, бетъ прозорци и покрити съ слама, не показватъ ли, че ние сме пакъ въ наша земя?

Благодарение на нашето гостуване тукъ — държавна измѣна отъ страна на домакинитѣ, наказуема въ Турско съ пожарища, затворъ и бѣсилка — таксилдаритѣ ще бждатъ, може би, прѣдметъ на повече лицемѣрни грижи и внимание отъ страна на прѣстѣпницитѣ. И тая мжчителна раздвоеностъ, тоя непрѣстаненъ страхъ трае вече нѣколко години. . . Но настѣпва краятъ.

— Братя! Това сж послѣднитѣ таксилдари, които ви идатъ въ селото, послѣднитѣ данъци, които плащате на турчина. Я ние сме послѣдната чета, която посрѣщате, гощавате и прикривате съ страхъ. Подиръ насъ иде българската войска. Ние сме прѣдтечитѣ, куриеритѣ на българската войска. Тя иде. Ней ще посрѣщнете не ноцтѣ, тайно и треперейки отъ страхъ. Тя ще дойде открито, посрѣдъ бѣль день, и нейното тържествено шествие ще ви бждѣ извѣстено съ трѣсъкъ и грѣкъ. Пригот-

вете се да я посрещнете достойно, съ китки и хлѣбъ. Нали сте ходили въ България, нали знаете, какъ е хубаво тамъ?

— Знаемъ, какъ да не знаемъ!

— Е добръ, нѣма да мине ни една седмица, и вие ще бъдете свободни като вашитѣ братя въ България.

— Е-е, камо тоя Господь! . . .

— Свършено е вече. Цѣла България е на кракъ. Всички млади хора, способни да носятъ оружие, се събиратъ подъ знамената. Царщината събира всичко: кола, жито, слама, сѣно, овце, коне за войската. И хората даватъ всичко на драго сърдце, защото знаятъ, че войната ще се води за Македония, за вашата свобода.

Това вече не бѣ агитация, а просто възвѣствяване на приближавания великъ день. Работа благодарна и лесна. Едно време революционниятъ агитаторъ се намираше на тѣсно, когато любозитниятъ селякъ, съблазненъ отъ бъдащитѣ перспективи на проповѣдта, запитваше:

— Кога?

Единствено възможниятъ и умѣстенъ отговоръ, къмъ който инстинктивно прибѣгваше агитаторътъ, бѣ:

— Гответе се, защото не се знае, кога ще удари тоя часъ. Може подиръ двѣ-три-петъ години, а може и утрѣ.

Сжко както Исусъ прѣдупрѣждаваше хората за страшния часъ на пришедствието.

Но, види се, не така се е проповѣждало въ тия краища, където надъ гърба на тия колибари се е разигравала кървавата и срамна борба за прѣлъсъ между двѣтъ организации. Името на България и на нейната войска се е намѣсвало въ проповѣдитѣ и е будило надежди, които сж се свършвали съ бързи разочарования. А опититѣ на възстания-недоносчета, потушвани всрѣдъ огънь и кръвъ, сж успѣли да убиятъ вѣрета. Отъ тѣхния споменъ колибарътъ настрѣхва.

За това нашитѣ прѣдизвѣстия се посрѣщатъ недовѣрчиво и студено. Това ни дразни и възмушава.

Но защо се възмущаеме? Нѣмаше ли и между насъ такива, които до самото ни трѣгване допускаха, че всичкитѣ трѣсъкъ и шумъ, и самата мобилизация, е само една игра? Нѣмаше ли и между насъ мнозина, които мислѣха, че България никога нѣма да изтегли меча?

ПО ПЛАЧКОВИЦА

Всѣки се е приготвилъ за дълъгъ пътъ. Колкото повече се отдалечимъ навътрѣ, толкова повече приближаваме втората, загадъчна и мъчна граница — Вардара. За това тая нощъ ще се помъчимъ да стигнемъ до Лжки.

Гърлино—Лжки. Тоя походъ е запечатанъ въ паметъта ми съ многото неприятни приключения.

Четата се построи надъ близкото село Драгобраща, дѣто се отбихме за вечеря. Взехме съ насъ и три коня, на които натоварихме частъ отъ багажа. Тукъ присѣдствавахме на дълги разправи между селянитѣ около избора на нѣколкото водачи, които трѣбваше да ни се дадатъ. Разбрахме, че имаме работа пакъ съ прѣсти и невѣжествени колибари, съ ржководители безъ властъ и авторитетъ, които автоматично, а, може би, и само отъ страхъ, се подчиняватъ на разпоредбитѣ ни.

Разправитѣ ставаха нескончувени. Посоченитѣ водачи се оправдаваха съ това, че не знаятъ пътя до Лжки. Нѣколко шамара зашаткаха ненадѣйно по бузитѣ на едного. Азъ трепнахъ прѣдъ тия първи шамари надъ наши хора и изгубихъ изведнажъ всичкото си настроение. Дори се разядосахъ тайно на Чекаларова. Но шамаритѣ имаха своя ефектъ. Всичко се свърши въ единъ мигъ, и ние тръгнахме при гробно мълчание.

Слѣдъ една безкрайна смѣна отъ еднообразни горички и долинки, която се продължи нѣколко часа, озовахме се въ едни дълбоки долове, диви, каменисти и стрѣмни. Всички инстинктивно разбрахме, че се лутае изъ безпътица. А водачитѣ, изплашени отъ шамаритѣ, не смѣха да издадатъ невѣжеството си. Ние ги улеснихме:

— Има ли наблизо каква да е българска колиба?

— Чини ми се, че има една.

Това чини ми се не бѣше никакъ насърчително. Направихме нови усилия и излѣзохме отъ дола. Надалеко заблѣснука овчарски огънь. Момчетата спрѣха — и заспаха. Слѣдъ дълго чакане изпратенитѣ наши хора се завърнаха съ единъ едъръ, разгърденъ овчаръ, чиито очи лукаво играеха.

— Вижъ го, какъвъ е прѣстѣжникъ, пошепна ми Чекаларовъ.

Овчарьтъ ни изслуша важно и прѣсторено сериозно, послѣ самоувѣрено заста на чело на дружината и заприлика като коза изъ дракитѣ.

Ето ни най-послѣ при друга колиба. Водачьтъ ни се отдѣли съ два-трима овчари и зашушука съ тѣхъ. Насмалко не зашаткаха нови шамари. Докато се наговоримъ съ новитѣ водачи, овчарьтъ съ лукавнитѣ очи незабѣлѣзано изчезна.

Новитѣ водачи ни отведоха пакъ по нова посока. Разбрахме, че прѣстѣжникьтъ не е ималъ друго намѣрение, освѣтъ да ни прѣладе на други и да се откопчи. Но... сега не е организационно врѣме, и безсмислено е да се отплащаме.

Новитѣ водачи ни увѣряваатъ, че пътьтъ за Лжки съвсѣмъ не води прѣзъ колибата нитъ и, ако искаме да се оправимъ, ще трѣбва да ударимъ прѣко прѣзъ планината и да се спремъ при друга колиба. И започна се същото промѣкване измежду драки, същото катерене по скали и тързуене изъ стрѣмни долове, докато се озовахме всрѣдъ единъ долъ, отъ който ни се стори, че е невъзможно да излѣземъ. Ахъ, тоя ужасенъ долъ. Чакъ сега у всички закитѣ страшна злоба спрямо прѣстѣжника-овчарь, комуто дължихме всички тия ненужни изтезания. Ако не цѣнѣхме врѣмето си и ако бихме успѣли да туримъ на рѣка прѣстѣжника, застрѣлването, сигурно, щѣше да бѣде най-малкото наказание, което момчетата биха поискали.

Свѣтлината на свѣщитѣ и на кибритенитѣ клечки освѣтитѣмнитѣ очертания на страховити подплеси надъ насъ. Новъ залпъ отъ несдържани закани и псувни биде отправенъ по адресъ на прѣстѣжника.

— Да ми се паднешъ, азъ да ми те дера тебе!... закани се нѣкой.

— Тишина! разнесе се грѣмкиятъ гласъ на Чекаларова. Всички се умълчаха.

Тукъ азъ си спомнихъ съвѣтитѣ на забравения Марко Лерински. Нищо не го дразнѣше повече отъ грубоститѣ на хората му, колчемъ четата се е излагала на излишни мъки поради хитринитѣ, прѣдпазливостята или нещѣжеството на куриеритѣ.

— И въ най-голѣмата мъка утѣшавайте се съ това, казваше той, че на всѣка мъка има край.

Нашата мъка бѣ голѣма, но и тя имѣ край. Изподрани и изтощени, успѣхме да се измъкнемъ изъ проклетия долъ.

Полегатото равнище, на което рѣшихме да останемъ, граничеше съ неголѣмъ ограденъ стърнакъ, пыленъ съ купчини слама. И сламата и прѣтоветѣ на оградата, собственосъ богъ

знае на кой сиромаш от Лжки, бидоха употребени от момчетата за огньове, и то не без известно самодоволство. Давмина от водачнитъ изпратихме въ Лжки, а ние се простнахме на мократа земя, съ гърбове обърнати къмъ буйнитъ пламъци.

Азъ съгълчахъ моя съседъ, който продължаваше да разправя за патилата си въ дола, и задрѣмахъ.

Сутринята се видѣхме всрѣдъ една невѣроятнo ризквърлена планинска мѣстность отъ почти еднакво залѣсени, полузалѣсени и голи върхове.

Това е Плачковица.

Къмъ обѣдъ дойдоха хора отъ Лжки, натоварени съ грамадни бѣклици вода, която така нетърпеливо очаквахме.

Прѣхвърлихме веднага лжкската рѣка и се спрѣхме надъ селото.

Тукъ не е припарвала скоро чета.

Нѣколко часовата почивка, краткиятъ, но укрѣпителенъ сънъ подъ едвамъ топлецитъ лжчи на есенното слънце ни възвърнаха силитъ. Ние влѣзохме пакъ въ ролята на прѣдтечи и приобшихме набралитъ се младежи съ тайната на пришедствието.

Лжчени ни слушаха съ внимание, но безъ никакъвъ възторгъ. Тѣ живаха одобрително въ отговоръ на нашитъ съвети, но ние се досѣдахме, че безъ опитна ржководна ржка нито една наша разпоредба нѣма да бѣде изпълнена. Лжчени нѣма нито телеграфни жици да скжсатъ, нито стоката си ще прикриятъ. Турцитъ вече сж реквизирали частъ отъ по-добрия имъ едъръ добитъкъ. И тукъ селянитъ не ни вѣрваха, когато ние заявихме най-сериозно, че слѣдъ нѣколко дена ще пристигне българската войска. А при това маловѣрие селянитъ мжчно ще се съгласи да избие даже добитъка си, но да не помогне съ него на неприятеля. Той ще го пази до послѣдния моментъ, докато го види реквизиранъ. Младотурцитъ успѣха да сломятъ вѣрата и самонадѣяностята му. Споменитъ отъ изтезанията при обезоржжаването прѣди двѣ години сж прѣсни. Най-хубавото оржжие е прибрано. Само силнитъ традиции отъ организационното минало поддържатъ още по инерция у тия хора известно съзнание на дългъ къмъ общото народно дѣло.

Колко на врѣме дойде войната! Само гласътъ на тона ще стресне задрѣмалитъ съзнания.

Колкото е трудно и уморително да се луташъ изъ разклоненията на Плачковица нощемъ, толкова е леко и приятно да я прѣбродяшъ денемъ, особено при хубаво есенно врѣме.

Хаосътъ на разквърленитъ височини е тъй живописенъ. Залѣхтитъ си изкачилъ една височина, едвамъ си се нагледалъ

на чудния планински ландшафт и веднага поемашъ надолницата и се озовавашъ въ приятна скрита падина или долъ, за да се изпрѣчи послѣ прѣдъ тебъ пакъ сжщиятъ хаосъ отъ планини.

Каратепе е вече близо, и ние бърземе да го прѣхвърлимъ още прѣди мръкнало. Съсѣднитъ нему тепета сж плоски, обрасти съ зеленина. Гжбитъ се срѣщатъ въ необикновено изобилие. По стволуетъ на уединени столѣтни дървета изобилствуватъ огромни парчета туфки (секель), отъ които пушачитъ прибиратъ за праханъ. Тукъ-тамъ всрѣдъ зелената пѣстрѣтъ жълти минзухари, безъ блѣсъкъ и безъ дъхъ, послѣдни тжжни цвѣта на закъснѣлата есенъ. Азъ прибрахъ нѣколко минзухара и ги турихъ между листата на бѣлѣжника си. И тѣ сж моятъ най-сжщъ споменъ отъ дивата Плачковица.

Ние сме на Каратепе. Кржгзорѣтъ е разширенъ. Заобиколени сме отъ залѣсенитъ и плешиви гребени на Плачковица. Далече задъ тѣхъ наднича великанътъ Пирингъ, чиито бѣлоснѣжни върхове се сливатъ въ продължителна сѣтъла ивица. На югоизтокъ, свито въ политѣ на Плачковица, се вижда Пехчево. Задъ насъ се бѣлѣе всрѣдъ планината уединено здание — аскерска кула. Но никой не си дава трудъ да се прикрие. И не спиратъ високитъ и безгрижни другарски приказки. Човѣкъ се чувствува истински властелинъ всрѣдъ тая гостоприемна планина, еднакво годна за отбрана и за прикриване.

Ако сж малко аскерлитъ, ще се изплашатъ отъ нашия видъ; а ако сж много, нека заллюцятъ куршумитъ! Толкова ни струва — нали е сега е край?

Не тѣй разсжждаваше нѣкога четникътъ. . .

Седнали на почивка, всички сме устремили мълчаливо погледитъ си на западъ. Слънцето ни дари още единъ хубавъ свѣтълъ день и си взема вече сбогома отъ насъ и отъ Плачковица. Още малко и то ще сжрие съасѣмъ своя пурпуренъ дискъ задъ обгазенитъ гори. Цѣлата околна природа сѣзашъ изпитва тинствени трѣпки заедно съ насъ въ тоя тържественъ и тжженъ моментъ. Обладани отъ чувство на самотност прѣдъ припадащия здрачъ, стори ни се, че само къмъ насъ, единствено къмъ насъ, къмъ Плачковица и къмъ ятото жерави, които безшумно прѣлитаха къмъ югъ, бѣ отправенъ замисленитъ прощаленъ погледъ на залѣзлото свѣтило.

Прѣхвърлихме още нѣкои ридове. Луната изви рогъ на небето и ни придружи нѣкое врѣме. Капризна и измѣнчива, тя ни се показва тая нощъ въ най-очарователни съчетания съ силуетитъ на кичеститъ гори и съ бисерната бѣлизна на небето. Ту се сжиташе усамотена високо надъ насъ, ту надничаще дяволито прѣзъ листата. А веднажъ видѣхме я надникала надъ двѣ приближени, слѣпени почти въ форма на джга, съсѣдни гори. Като прѣзъ царствено прѣдверие минахме тър-

жествено прѣзь пжтеката, която ги разделяше, за да се загубимъ послѣ въ непроницаемъ мракъ. Краката ни затънаха въ мека напластена маса. Едвамъ хрущятъ токущо падналитѣ тая есенъ листа. Начесто се спъваме и прѣскачаме позалени огромни буки. Остро дрънкане на тенекиена манерка, тропотливо падане на човѣкъ, струполень съ цѣлата си снага, нарушаватъ таинствената монотонность и извикватъ отдѣлни не-сдържани смѣхове. Рискувахме да се разпокъсеме и изгубимъ въ тая чудна дѣйствиена гора. Като свѣтулки въ пълната тъмнина блѣскаха свѣщитѣ и електрическитѣ ни лампички. Настроението не бѣше трагично като миналата нощъ. Нѣкой запѣ Христось възкресе, и въ единъ мигъ есна цѣлата гора. Сега подъ мъждѣщата свѣтлина можахме да различимъ бѣлитѣ силуети на букитѣ, въ които се блѣскахме по-прѣди. Високи и стройни като тополи, тѣ съединяваха широко разлистениитѣ си върхове и образуваха гжстъ и непроницаемъ сводъ надъ насъ. Любувахме се на величието имъ и се мжчехме да си спомнимъ, дѣ другадѣ, въ кой македонски балканъ, сме срѣщали такъвъ букакъ.

Излѣзохме отъ гората, но впечатленията не изчезнаха бързо. И докато азъ се прѣнасяхъ ту въ Странджа, ту на Нидне, момчетата задъ менъ си жазваха, сочейки гледкитѣ на нови мѣстности и планини:

— На, това е Лисецъ.

— Пжтътъ между Станица и Кономлади!

— Върбица!

И се изреждаха имена на мѣстности и гори отъ Костурско, което бѣ още много далеко, но което оживя въ възбудената фантазия на нашитѣ костурчани.

Настаналитѣ угари, каменливитѣ гребени и пѣсчливитѣ стрѣминни разпрѣснаха отъ паметьта ми и сѣтната слѣда отъ прѣлестния букакъ, когато късно, подиръ полунощъ, стигнахме въ една овчарска колиба надъ Смишница.

Малка низка колиба, съ единственъ отворъ, който служи за врата и прозорець. Пламътъ на горящитѣ главни се губи въ напластения димъ, който непрѣстанно изтискава съзри отъ очитѣ. И все пакъ, добръ че се е намѣрила.

Въгъ е пронизително студено. Момчетата, разтреперани отъ студъ, владатъ огньове. И чуваме прѣзь плета такива разговори:

— Ако все така на топло прѣкарваме нощитѣ, кой знае, дали ще видимъ Костурско... Ние ще измремъ отъ студъ и мжки, вмѣсто отъ куршуми...

Тѣ иматъ право. Десетъ дена вече нощниятъ студъ не дава да се спи. Двѣтѣ трети отъ денонощието минаватъ въ изнурителни походи съ такъвъ тежъкъ товаръ на гърба.

Но какво да се прави? Костурско е още далеко. Пъкъ и ако стигнемъ тамъ, нима само пухови възглавници и почивка ни чакатъ? При това още не сме се натъкнали на никакви опасни прѣмежди. Спрѣхме се на единственото подкрѣпително сръдство, което бѣ въ рѣцѣтъ ни: да дадемъ утрѣ на хората си за закуска млѣчна попара и за обѣдъ топла храна. И се разпоредихме веднага да се отдѣлятъ десетина кози отъ зареното стадо и да се донесатъ отъ Смилянци газени тенекии, бобъ и чушки.

Не е добръ да се подава човѣкъ на такива настроения, особено като знае, че за напрѣдъ го очакватъ много по-голямъ несгоди.

Бай Търпо, нашиятъ економъ, чието лице имаше бакърень цвѣтъ, бѣше успѣлъ вече да изпроси малко млѣко. А струваше си да се пожертвува сънятъ за една попара, толкова повече, че задимената колиба, натъпсана съ повече хора, отколкото можеше да побере, не прѣдставяше особени удобства за спане. Практичниятъ бай Търпо, който е и голѣмъ масалджия, ще съумѣе да ни развлѣче и откъсне отъ неприятната обстановка. И чувствувайки извѣстно удоволствие, че мога да подразня Попова, който бѣше готовъ да пожертвува всичко за съня, азъ обсипахъ бай Търпо съ много въпроси и успѣхъ да му поразвържа езика.

Бай Търпо ни прѣнесе въ Америка и ни разправи много смѣшни истории за американската простотия и за пансионитѣ, въ които тамъ живѣятъ работниците отъ Костурско. Разправи ни картинно, какъ костурчанинътъ се изхитря да икономиса порядъчни суми, като бойкотира гостилниците, трамванитѣ, желѣзниците, развлѣченнията — всичко, което самъ той, бай Търпо, иначе много обича. Неговата философия е, че човѣкъ, до като умре, трѣбва да опита до една суетнитѣ сладости на живота: „На тоя свѣтъ що ти посака душа, трѣбва да му го дашь“.

Нашиятъ уалѣченъ другаръ загази въ областта на интимнитѣ си похождения изъ Стария и Новия свѣтъ. Той оживи прѣдъ насъ образитѣ не на една емигрантка въ Америка, между които централно мѣсто заемаше нѣкаква гърдеста кърватка-куварница, съ която Търпо се обяснявалъ на костурски диалектъ. Излѣзе, че и прѣди тръгването ни отъ София бай Търпо, оставайки вѣренъ на философията си, покорилъ сърдцето на една отъ шивачкитѣ, извикани да съшиятъ четнишкитѣ раници.

Умората отъ нощния походъ бѣ забравена, всѣки се сви на кълбо и заспа съ свои спомени отъ миналото, прѣнесенъ далечъ отъ тъмната колиба.

Въ смилянската колиба срѣцнахме първата мѣстна четца — група отъ радовишката организационна чета на Хр. Симеоновъ. Прѣдвождаше я нѣкой си Поцко, неподвиженъ старъ четникъ, който сжигѣше думитѣ си повече отъ всичко на свѣта придружаваше всѣка заповѣдъ до селянитѣ съ единъ тежкъ заканителенъ жестъ. Изпратенъ билъ отъ Симеонова за да ни посрѣшне. Отъ прѣди нѣколко дена ималъ отъ войводата си писмо. Дали защото не е намѣрилъ грамотенъ човѣкъ, или защото не е искалъ да прибѣгне до услугитѣ на такъвъ, за да не унижи достойнството си — не знаа, но прѣдаде ни го неразтворено. Въ писмото Симеоновъ му съобщаваше за войната и му прѣдписваше да направи редица най-бързи разпоредби.

— Е, Поцко, добръ че стигнахме прѣди да се започне войната. Инакъ, щѣше да закъснѣешъ. . .

Той сериозно поклати глава.

Отъ нашата колиба се вижда Огражденъ. Показватъ се едвамъ и върховетѣ на Бѣласица. Срѣщу насъ пъкъ се изправа прочутиятъ Готенъ, кждѣто четата на Чернопѣва даде въ 1903 година толкова сжипи жертви.

Не много далеко отъ колибата започва Готенскиятъ походъ. По единъ склонъ на тѣснината се вие козя пѣтека — шосето между Пехчево и Радовишъ. Въ дѣното гърмоли малка рѣчица, притокъ на Струмица. На мѣста пѣтникътъ се вижда надвисналъ надъ пропасти, по-нататкъ тѣснината се поразширява или провира между отвѣсни скали, изъ които тукъ-тамъ зѣватъ огромни дупки, прилични на пещери. Тия дупки били издълбани отъ гигантското длѣто на Крали Марко, когато той ходилъ по земята — увѣрява ме нашиятъ куриеръ отъ Смилянци.

Никой отъ насъ не е виждалъ дефиле толкова дълго, страховито и интересно. Прѣдъ него блѣднѣе даже и прочутото Гърло въ Костурско. Видѣтъ му навѣва мисли за засади и нападения. Въображението ни поставя четницитѣ на укрѣпени позиции по двата склона, а турцитѣ — по пѣтеката; захваща се адски огънь, и неприятелитѣ се струпалятъ въ пропастьта, кждѣто намиратъ смъртъта си. . .

Въ мѣстността Чичика рѣчицата образува виръ, нареченъ отъ народа Моминъ виръ. Когато поганцитѣ покорили християнската царщина, цѣрнъ арапинъ подгонилъ отъ непознати краища една бѣла хубавица. Християнската дѣвойка бѣ-

гала много дни и нощи, прѣхвъркнала съ неземна сила много планини и поля, но тукъ, на Чичика, силитѣ я напустнали, тя скочила въ вира и намѣрила въ смъртта спасение на своето дѣйство.

Мръкваше се вече, и ние забързахме да излѣземъ поскоро отъ прохода. Луната ни поздрави отъ височината на два слѣпени обраснали рида. По тъй нареченото шосе не срѣцнахме живъ човѣкъ.

Чувство на несигурностъ, обхваща четника, когато се намѣри всрѣдъ поле, особено всрѣдъ непознато поле. Тукъ, по шосето, което прѣкосва гиздавото Радовишко поле, отъ една седмица насамъ се били влачили турски войски. А при устието на прохода, когато минавахме край една турска воденица, се мѣрна човѣшка сѣнка, която изчезна въ тъмнината.

На часъ и половина отъ Радовишъ, когато се готвѣхме да се отбиемъ отъ пътя и да догонимъ планината, чу се ненадѣйно войнишка тржба. Звуковетѣ минаха тревожно по полето и заглъхнаха всрѣдъ нощната тишина. Инстинктивно се спотаихме. Тржбата ни развуча като на тревога или като за сборъ и оживи въ съзнанието ни мобилизационната треска въ лагера на турцитѣ — картината на готвещето се сблѣскваше. Откъмъ Радовишъ се виждатъ свѣтлинки. И ако не бѣше тржбата, едва ли щѣхме да се сътимъ, че въ града има хиляди войници, които изжени чакатъ часа на разплатата.

Но какво значеше тая тржба подиръ полунощъ? Не бѣше ли сигналъ нѣкакъвъ по нашъ адресъ? Не сме ли издадени отъ незаловения турчинъ, който ни съгледа край воденицата? Сътихме се, че между насъ има турски тржбачъ и го извикахме.

Нашинтъ буризанъ продължително мълча, но послѣ се поокопити и произнесе твърдо:

— Биринджи табурданъ биринджи юзъ-башин гелсинъ! т. е. да дойде първиятъ капитанъ отъ първата дружина.

Разбрахме, че честолюбивиятъ буризанъ иска съ тоя отговоръ да скрие слабитѣ си познания по турската сигнализация. Напуши ни смѣхъ.

— Браво, буризанъ! казахме му и го изпратихме.

Вмѣсто да губимъ врѣме около значението на турския сигналъ, намѣрихме за по-благо разумно да усилимъ хода.

Прѣгазихме Струница и прѣзъ нивята стигнахме въ Вонславци. Съ селскитѣ часови бѣхме се разминали на пътя, и стана нужда да чакаме цѣлъ часъ на улицитѣ, докато се разберемъ съ изплашенитѣ селяни.

Сушейки навуцата и чоралитѣ си на огъня, разправяме на заобиколитѣ ни селяни за това, което ще започне, което,

може би, е започнало вече, а тѣ ни говорятъ за приготовленията на турцитѣ. Тукъ на думитѣ ни се дава по-голямъ вѣра. По шосето отъ сутринь до вечерь се движи войска. На цѣлото турско население е раздадено оржие. Отъ българитѣ се събиратъ пари, добитъкъ, новобранци и мекереджии за войската.

По турскитѣ кафенета въ Радовишъ се приказвало само за войната. Беговетѣ, пушейки съ дълги чибуди и смъркайки наргелетата си, се хвалили:

— България ни е единъ ручокъ!

Кафето си щѣли да пиятъ въ София, а конетѣ си ще напоятъ на Дунава!

Всичко това е убѣдило хората, че се готви война. Но повечето гледатъ еднакво скептично както на турскитѣ закани, така и на нашитѣ прѣдупрѣждения; че на турцитѣ ще остане за напрѣдъ да си пиятъ кафето само въ Анадола. Прѣдоставяйки на Бога да осигури побѣда за нашитѣ, тѣ сѣ повече заети отъ грижата, какъ да се отърватъ съ колкото се може по-малко добитъкъ, пари и хора.

Чухме немалко способности, чрѣзъ които нѣкои сѣ успѣли да надхитрятъ турскитѣ реквизиционни комисии. Най-гениална ни се видѣ хитрината на единъ българинъ, който направилъ своя конь негоденъ за реквизиране, като заковалъ единъ пиронъ на копитото му и го осакатилъ.

При насъ се е дотърлилъ и единъ възрастенъ мъжъ съ дървени крака и патерици. Жизнерадостенъ и бѣбривъ човѣкъ. Той поглѣща всѣка наша дума като откровение и вѣрва толкова твърдо колкото и ние, че динтѣ на Турция сѣ прочетени. Той не допуша, че може да бѣде побѣдена армията на България, която той познава, защото нещастieto го закарало прѣди години въ София, въ Александровската болница, където му ампутирала и двата крака. Благодарността му къмъ България е безгранично, защото ней, на нейната болница и нейнитѣ лѣкари, дължи живота си, а на единъ неинъ майсторъ — свонтѣ дървени крака.

— Ако не бѣхъ ходилъ въ България, нѣмаше сега да съмъ живъ и нѣмаше да се порадвамъ на свободата, която България ще ни донесе, казва той.

Щастливецъ! Той, може би, само чрѣзъ нещастieto си е обикналъ толкова живота.

Искаше ни се много да прѣкараме единъ день въ село и да се наснимъ, макаръ че квартирата ни се случи мръсна и опушена. Но оставенитѣ гранадни слѣди по нивята, турчинътъ ртъ воденицата, нощната трѣба и близостъта на града побѣдиха изкушението. Още прѣди да се развидѣли, излѣзохме въ джбравата надъ селото.

Оттам полето се вижда като на длань — същото поле, което прѣкосвахме снощи и по което отъ рани зори почна да се влечи турска войска. Вижда се и градътъ съ казармитѣ и джаминитѣ си, съ черквата и съ блѣснатитѣ подѣ стѣнцето стѣкла.

Вонславската джбравъ е усойна. Отъ нея вѣе хладъ, който прониква до коститѣ. Мжчно се спи. Но часоветѣ минаватъ бързо въ едно рѣдко разалѣчение. Наблюдаваме съ бинокли безспирното движение на аскера и на аскерскитѣ обози по шосето. И философствуваме върху съдбата на Турция. Турция наистина нѣма право да живѣе, щомъ при това гъмжило отъ войски, при тия съсредоточени усилия да се смажатъ гяурскитѣ държави, ние успѣваме да минемъ снощи незабѣлѣзани по полето, край самия градъ, и да наблюдаваме сега отъ толкова близу приготовленията! Нейнитѣ поданици пъкъ, селянитѣ отъ Вонславци, можахъ днесъ безпрѣпятствено да ни донесатъ цѣль чуватъ хлѣбъ и петнадесетъ оризника*).

Сегитъ-тогизъ се чуватъ отдѣлни изстрѣли: турцитѣ стрѣлятъ по българи, които спасяватъ добитъка си.

Привечерь се завърнаха отъ града изпратенитѣ селяни. Въ Радовишъ били прѣснати между турцитѣ възвания, въ които се казвало, че ще се почне походътъ за София.

И това ние можахме да научимъ едновременно почти съ радовишкитѣ турци!

Бѣдна Турция...

Момчетата се разшаваха. Напрадно се мжчехме да въздворимъ тишината.

Само загриженитѣ селяни отараваха умолителни погледи къмъ немирницитѣ.

Аскерската редица продължаваше да се точи лѣниво по шосето.

---

*) Оризникъ, говечъ приготвенъ отъ оризъ, лукъ и дървено масло — радовишки специалитетъ.

СЪ ДВАМА ДИНАМИТАРИ

На четвърти октомври, при зори, излизайки от село Дъдино, срѣцнахме струмишката чета на Иванчо Николаевъ.

Радостта на младия войвода бѣ голѣма. Другаритѣ му, млади и напети като него, се смѣсиха съ нашитѣ момчета. Бивакътъ ни зашумѣ като кошерь. Ударихме го на хуриетъ.

Прѣстегнати и добръ екипирани, струмичани иматъ видъ на постоянна вътрѣшна чета, която дѣйствува въ свой районъ. Ходенето по селата, организаторската работа, вършена като единъ видъ професия, при сравнително по-редовенъ и еднообразенъ животъ, сж ги примирили съ положението имъ на нелегални хора.

Иванчо има такова симпатично лице, тъй е мекъ и любвеобиленъ, щото никой не би повѣрвалъ, че е единъ отъ най-възторженитѣ динамитари, единъ отъ ония, които въ послѣдно врѣме така често търкаляха изъ Македония бомбитѣ като орѣхи и ни изненадваха съ извѣстия за сполучливи и несполучливи атентати. Къмъ мене той се привърза съ особена топлина.

Струмичани имаха кафеджийски такъми. И за прѣвъ пжтъ отъ границата насамъ ние имахме удоволствието да пиемъ кафе въ плоски турски филджани.

Едно извѣстие на караула наруши идилгията ни. По пжта вървѣли вкупъ седемъ жандарии съ безгрижно метнати прѣвъ рамо пушки. Чекаларовъ ни остави да си допиемъ кафето и веднага се озова на наблюдателния постъ, но подиръ малко се върна разочарованъ: агитѣ излѣзали отъ дефилето и залавянето имъ станало невъзможно.

— Языкъ. Изгубихме толкова пушки! пошегува се той: Седежъ щаме да вземемъ и съ седемъ щѣха да се намалатъ турскитѣ пушки — всичко четирнадесетъ.

Бодри и отспали, ние прѣхвърлихме привечерь планината, минахме рѣката Лакавица, прѣкосихме малкото конческо поле и стигнахме въ село Конче.

Въ жгъла на стаята, дѣто ни въведоха, пѣшкеше единъ старецъ, свитъ на кѣлбо. Домакината грубо го събуди. Подпомогнатъ отъ мжжеть, той едва се изправи на краката си.

— Защо го пждите? Нека остане, има мѣсто за всички...

— Нека иде при другата си снаха.

Стариятъ човѣкъ ни изгледа съ плащещъ видъ, изпуста единъ вискъ, въ който доловихме безгранично купнение и мжка, и поиска да се ржвува съ всички ни, но и това не му дадоха. Мжжеть го помѣкнаха къмъ вратата. Той се обърна още веднажъ къмъ насъ, въздѣхна дълбоко и ни пожела близка свобода.

Двама души се свихме на неговото топло още мѣсто. И ни стана много, много съвѣстно.

Събудиха ме отъ първия сладкъ сънь. Разтрихъ очи и видѣхъ Чекаларова да се разговаря съ току-що пристигналия радовишки войвода Христо Симеоновъ.

Сѣдалъ кръсть-нозѣ и свивайки цигара отъ една огромна табакера, Симеоновъ разправяше за разположенieto на желѣзнопѣтнитѣ мостове край Вардара. По-малко лириченъ отъ Николаева, съсрдоточень и важенъ, Симеоновъ съ своето обраснало въ растителность лице има видъ на младъ войвода, погълнатъ отъ работа и върху който тежи ржководенето на единъ цѣль районъ. Обноснитѣ и разпоредбитѣ му прѣдъ селнитѣ сж прости и непринудени, безъ оня заповѣднически тонъ, присжщъ на войводи и войводствуващи отъ категорията на Поцко.

И Симеоновъ е горещъ послѣдователъ на Тодоръ Александровата атентаторска тактика. Той е устроителъ на нѣколко атентати, между които и на недавнашния бомбенъ атентатъ надъ Куманово. Тоя сполучливъ атентатъ е неговата гордость. Съ нѣколко залпа четата манифестирала присжтствието си около Куманово; турцитѣ я подгонили и въ прѣслѣдването намѣрили въ планината единъ сандѣкъ. Тѣ заобиколили съ любовитство сандѣка и щомъ завъртѣли нарочно оставения ключъ, станала експлозията. Повече отъ десетина войници и стражари полетѣли въ въздуха.

Симеоновъ е устроилъ и атентатитѣ въ Кочани и Щипъ, които съ послѣднитѣ си допринесоха много, за да се ускори мобилизацията.

ВТОРАТА ГОЛЪМА ГРАНИЦА

Другата вечерь подиръ полунощъ поехме Конческата планина.

Отдалеко тя е гиздава и привѣтнава, издигната като куполъ посрѣдъ другитѣ планини. Но когато човѣкъ я наближи и нагази въ недрата ѝ, тя плѣзва съ дивото си величие, съ широката си разклоненостъ, съ многоводието и разнообразната си растителностъ.

Да я прѣкосвашъ въ тъмна и дъждовна нощъ не е лесна работа.

Зората посрѣщнахме въ нейнитѣ китни долини, които съ минзухаритѣ и другитѣ си цвѣта напомнятъ началото на пролѣтѣта. Но щомъ по изнурителнитѣ ѝ урви се покотеримъ на височинитѣ, лѣхаа ни веднага зимата.

Отъ една височина, прѣзъ множество по-низки ридища, се показва единъ ужсъ отъ Вардара. Гигантско око на невидимата още змия, която криволичи между далечнитѣ тѣснини и ни гледа тъмна и загадъчна.

Дъждътъ се усилваше. Малко по-далеко имало даѣ по-голѣми колиби-свинарници, но никой не се съблазни отъ желанието да земе мѣстото на обитателитѣ имъ. Момчетата на-кладаха буйни огньове, които запламтѣха, въпрѣки едритѣ дъждовни капки.

На тия висоти трѣбваше да прѣкараме още единъ отъ ония есенни дни, прѣзъ които самочуствието на четника безнадежно гасне.

Непрогледна черна мъгла обвива Конческата планина. Ръми непрѣстанно. Лице, ржцѣ, цѣлото тѣло трѣпне отъ студенина и влага.

И все пакъ стана нѣщо, което раздвижи и въодушеви всички. Отъ близката желѣзнопѣтна станция Удово наши хора ни изпратиха вѣстникъ Право и други гръцки и французки солунски вѣстници отъ 5 и 6 октомври. Привлѣчени отъ жаждността, съ която се нахвърлихме на вѣстницитѣ, момчетата се

струпаха около насъ. Не се мина ни една минута, и азъ имъ съобщихъ най-важната новина, напечатана на чело съ едри букви:

Войната е обявена!

Най-послѣ. Разрѣшиха се всички съмнѣния и колебания! Никого не съдржаше вече на едно мѣсто. Новината по-дѣйствува даже и на насъ, които не взимахме мобилизацията за игра. Слушайки дръжките закани на момчетата и тѣхната грѣмка пѣсень Боятъ настана, тупатъ сърдцата ни, азъ се мъчехъ да дамъ прѣдъ самия себе смѣтка за тържествеността на моментитѣ, които наставатъ. И едвамъ сега дочаканото събитие почна да ми се вижда неафротно...

Азъ не сварихъ да се спра на добритѣ прости хора, които навредъ ни посрѣщатъ съ прѣпрѣшания и цѣлувки, приематъ ни подъ покривитѣ си, слушатъ равнодушно или тревожно прокобъванията ни, дѣлятъ съ насъ оскъдниятъ си залькъ и ни извеждатъ изъ безопасни мѣста днесъ, за да посрѣщнатъ утрѣ други гости като насъ.

Колкото по приближаваме Вардара, хората ставатъ все по-питомни и по-любознателни.

Въ Конче селянитѣ ни трогнаха съ своето гостоприемство.

А тукъ, надъ Вардара, при обстановка и врѣме еднакво отвратителни, ние сме отрунани съ всѣкаквъ видъ лакомства. Нашиятъ хора отъ Градецъ ни донасятъ отъ два часа далечъ, прѣзъ тая стрѣмна планина, бѣклици съ ракия, котли съ вино, готвени ястия и печива, овощия. Угаждатъ ни като на дѣца.

И така е вече отъ педнадесетъ години... Посрѣщатъ идещитѣ чети, храниятъ ги, поятъ ги, прѣкарватъ ги прѣзъ Вардара съ благопожелания и молитви.

За нещастие, не всички войводи сѣ Симеоновци. Просташкото самовластничество на едни, грубостта на други и алчността на трети обръщатъ по нѣкога тая спонтанна подчиненостъ на нашия селянинъ въ отношения на сатрапи къмъ роби. Въ Конче, напримѣръ, ни разправиха, че прѣди Симеонова имало въ Радовишко войводи, които облагали съ комитетски данѣкъ отъ една лира всѣка неомъжена моме по-възрастна отъ 18 години.

Въ събѣщанията съ Симеонова нашъ нераздѣленъ другаръ е Арсо, първиятъ работникъ отъ Градецъ. Бившъ стрѣлочникъ по линията и участникъ въ не единъ атентатъ, той познава отлично устройството и слабитѣ мѣста на мостоветѣ, както и манипулирането съ взривнитѣ вещества. Той не е само куриеръ, но и вѣщо техническо лице въ акцията, която обсъждаме.

Арсо не разсъждава, дали атентатът е полезно или пакостно дѣло. Бунтовникъ по душа, ловък и смѣлъ, той се увлича съ страсть отъ всѣка разрушителна акция. Арсо не дава да се посветятъ въ работата освѣнъ малцина отъ него посочени сѣселани, защото въ другитѣ нѣма въра; другитѣ ще помислятъ за дѣцата и кѣшитѣ си, ще заприпадатъ отъ страхъ и ще осуетятъ всичко.

А той? Нима и той нѣма въ селото свой покривъ, жена, дѣца, имоти?

Арсоши — това сж роденитѣ борци, силнитѣ хора, избранитѣ. Имаше едно врѣме, има и сега по селата много добри и прѣдани работници, но не въ всѣко село има и по единъ Арсо. Двама-трима, по нѣкога единъ само Арсо въ известень районъ, сж били и сж въ дѣйствителность всичката комитетска сила.

Беззавѣтни, несъкрушими, вѣрващи хора. Благородни издѣнки на общото еднородно дърво. Живо възпложение на борчестваото върѣдъ силата маса, която сж надвишили. Герои, които безъ претенция и безъ награда принасятъ своето прѣдъ общия жертвеникъ, които творятъ бѣдѣщето на народа си и славата на другитѣ и чието име никой никога нѣма да узнае...

Подъ впечатлението на прочетенитѣ солунски вѣстници, и третѣ чети — нашата, радовишката и струмишката — се построише, на пѣтъ за Вардара.

Току що потеглихме, донесе ни се, че аскерътъ отъ чадъритѣ покрай нѣколко вардарски моста се дигналъ: смѣняваха се, навѣрно, стражитѣ.

Изведнакъ се повърнахме къмъ изоставения планъ. Приготвихме набързо взривнитѣ материали и казахме на момчетата:

— Гърмътъ, който подиръ нѣколко часа ще се чуе край Вардара, ще достигне съ своето ехо гърма на триста хилядната българска армия, която сега побѣдоносно настѣпва въ турскитѣ прѣдѣли!

Симеоновъ каза едно славословие за силата на динамите и свърши съ такава покана къмъ хората си:

— Правете това, което и азъ правя! Бѣдете такива, какъвто азъ ще бѣда тази вечеръ!

Тръгнахме. Внезапно се разнесе продължителень писъкъ на трена. Новъ аскеръ смѣняваше, навѣрно, стария. До голѣмия мостъ на Вардара има не по-малко отъ три часа; новитѣ войници ще бѣдатъ до тогазъ разпрѣдѣлени по постоветѣ си. На вѣтъра отидоха всички патриотически фрази.

Разколебаха се и селянитѣ. Разбрали отъ рѣчитѣ ни, че се тѣкми нѣщо опасно по лицята и сплашени отъ свирнѣта на трена, тѣ ни прѣдложиха друго по-далечно мѣсто за бродъ.

Изключение правеше само Арсо. Пръдвкусилъ всичката сладостъ отъ гърма на динамита, сега той виждаше осуетенъ цѣлия планъ и се нахвърли ядовито върху съселаниятъ си. Обвиняваше ги въ страхливостъ, укоряваше ги дълбоко възмущенъ. А прѣдъ насъ настояваше да се върви напредъ, та да стане каквото ще. Уви, и водителитъ не бѣха съгласни съ него: намѣри се за по-благоразумно да не се прѣдприема нищо, прѣди да се изучи новата обстановка. Тая нощъ трѣбваше да се задоволимъ само съ прѣминаването на Вардара.

Заредиха се нескончаеми ридове — последнитъ ридове на Конческата планина, които заедно съ срѣщнитъ прѣдпланини на Кожуха захлупватъ вардарската долина.

Отъ единъ ридъ блѣсна свѣтла бразда — Вардара. Спрѣхме на последното възвишение, докато се скрие луната: тая нощъ тя не ни трѣбваше. Тукъ, брулени отъ силния вѣтаръ, който упорито се мъчеше да отвлѣче пелеринитъ ни, пристегнахме раницитъ и патронташитъ високо подъ мишницитъ — приготвихме се за цапане — и всички мълчеливо влихме погледни въ луната, която бавно, по-бавно отъ всѣки други пътя залѣзваше. И щомъ тя се скри задъ чернитъ откъдъ вардарски масиви, ние се спуснахме на долъ.

Сърдцата затупаха тревожно, когато чухме отъблизо глухото бучение на голѣмата македонска рѣка. И захрачихме напредъ съ вѣра въ щастливия случай и съзнавайки, че нѣма вече връщане, каквото и да се яви насрѣща ни.

Струмишката и радовишката чети тръгнаха напредъ и, залегнали отъ двѣтъ страни на желѣзния пътъ, насочиха зарѣзанитъ си пушки въ двѣ противоположни посоки. Минахме прѣзъ тая безопасна зона и тичешкомъ почти прѣкосихме линията. Краката ни затъваха въ мократа пѣсьчлива почва и оставяха дълбоки дири. Всѣка секунда очаквахъ да чуя първия изстрѣлъ на турския патрулъ, но такъвъ не последва.

Разпрѣдѣлени прѣдварително на групи, загазихме въ водата, безъ да се бавимъ. Широко разлѣнъ, Вардарътъ тукъ ни се виждаше необятенъ. Студеи остри игли пропѣлѣха къмъ пояса. Скоро се почувствувахъ закѣщенъ въ необятнитъ пипала на живо чудовище, което прониква въ тѣлото съ студенината си, бучи съ неистова сила въ ушитъ, рѣшено сънашъ, въ своя царствено равномеренъ стихненъ токъ, да завлѣче непременно човѣка.

Бродаритъ ни стѣпваха самоувѣрено, описвайки по течението, въ елипсовидна посока, много зигзаги. Тѣ познаваха всички плиткы и дълбоки мѣста и всички пропасти и ями по невидимото дѣно на великана. Прѣснати между нашитъ групи, тѣ ту ни водѣха по течението, ту ни насочваха срѣщу него, отдалечаваха се и приближаваха до срѣщния брѣгъ и ни поставяха въ недоумѣние: сжици акробати, които като че виж-

даха ясно конфигурацията на дъното и шестувахме по бръговетъ надъ невидими за насъ проласти.

Четирма души, склочили здраво мишницитѣ си и притиснати единъ до другъ, движимъ равномерно краката си, съкашъ, маршируваме подъ командата на единъ и сжицъ гласъ, който ни казва, че Вардарътъ чака да се подхлъзне само единъ, за да завлѣче всички ни. Прѣдъ насъ маршируватъ съ сжщата съсредоточеностъ други групи. А отзадъ, по стѣпкитѣ ни, вървятъ други. Дочухъ прѣзъ страшното бучение звукове на пѣсень: Шумниятъ Вардаръ буйно се лѣе. . . Студентътъ Юрковъ пѣеше пѣсенята на Вардара всрѣдъ вардарскитѣ води!

Изъ цѣлия бродъ азъ очаквахъ да загърмятъ подирѣ ни пушки. И си прѣдставяхъ ясно ефекта отъ единъ единственъ изстрѣлъ: мнозина биха сигурно загубили равновѣсие и биха заплували по волата на стихията. Ние знаехме, че въ такъвъ случай е най-разумно да се продължи спокойно маршировката до другия бръгъ, като се остави човѣкъ изключително на щастието си, но не се прѣдстави случай да видимъ, доколко бихме успѣли да приложимъ и на дѣло тая тактика.

Стори ми се, че пжтуването по водата трая не по-малко отъ четвъртъ часъ. Първитѣ групи излѣзоха на бръга и веднага заеха позиция. Излишна прѣдпазливостъ. Азъ и сега не искамъ да допусна, че нашето множество и шумътъ отъ невъобразимото плискане на водата сж могли да останатъ незабѣлзани за неприятелското око. Ако турцитѣ наистина сж пазили мостоветѣ и линията, която върви край бръга, тѣ не сж могли да не ни усѣятъ.

Така безинцидентно и благополучно минахме и втората голѣма граница.

Курьеритѣ ни поведоха изъ тѣсната блатлива низина на Вардара, по която оставихме сжщитѣ грамадни слѣди. Бързо стигнахме прѣдпланинитѣ на Кожуха.

Още при първитѣ стѣпки по нагорницето усѣтихме изчерпани всичкитѣ си сили. А трѣбваше да се бърза, да се изходи колкото се може повече пространство.

Прѣдъ насъ сж само драки, стрѣмнини, урви, безпътница. Краката се хлъзгатъ и шляпаятъ въ разширенитѣ царвули. Колѣнитѣ сж съвсѣмъ подкосени. Не помагатъ и тоягитѣ, съ които азъ и Попето сме се снабдили.

Подпиранъ на пушката и на тоягата, азъ се алачихъ така, и в четирин, цѣли три часа подиръ другаритѣ. А въ тия три часа едвамъ изминахме нѣколко километра.

На единъ стрѣмень бръгъ, обрасналь съ бодливи трънаци, накладохме огньове и се прѣдадохме по редъ на трескава работа: сушеха се царвули, панталони, пояси, долни дрехи.

— Глупавъ си, турчино-о-о, глупавъ си-и-и! . . . извика нѣкой и разсми другаритѣ.

ОТВЪДЪ

При зори курнеритѣ ни домъгнаха единъ козарь отъ най-близката съседна колиба. Прѣзъ единъ долъ, бѣлѣжикъ по това, че въ него прѣзъ 1902 година е денувалъ съ четата си полковникъ Янковъ, козарьтъ ни изведе въ мѣстността Меравски Уши.

Само единъ погледъ къмъ далечнитѣ величествени куполи бѣ достатъченъ да ме убѣди, че Кожуха — единъ отъ най-любимитѣ балкани на покойния Сарафовъ — напълно оправдава славата, съ която се ползува между комитския свѣтъ. Той е по-голямъ хубавецъ и отъ Плачковица.

Пратихме извѣстие въ най-близкото селце, Клисуря, но никой не се осмѣли да дойде: прѣди нѣколко дни аскерьтъ подложилъ на бой и изтезания маса селяни.

Помислихме, че отсамъ, може би, нѣма вече да разполагаме съ готови канали и почти редовна храна, но скоро се видѣхме заобиколени съ селяни отъ Давидово, Петрово и Меравци. Давидовчани ни отпуснаха за закуска току що издоеното мляко на своитѣ кози. Младиятъ говедарь Петъръ ни подари по една лъжица отъ чамово дърво — негово издѣлие; и не можеше да се нарадва на българскитѣ гологани, които ние отъ своя страна му оставихме за споменъ.

Къмъ обѣдъ присигна и едно отдѣлене отъ гевгелийската чета, съ десетника Стойче на чело. Тия хора сж извърѣли цѣли двадесетъ часа, за да се срѣщнатъ съ насъ и да чуятъ нѣкоя новина отъ България. Свиждането ни е за тѣкъ единъ видъ празникъ, и тѣ всѣмакъ се стараятъ да се отсрамятъ прѣдъ гоститѣ си.

И тукашнитѣ чети сж чули нѣщо за войната, но това не имъ прѣчи да продължаватъ неиззмутимо своята работа: организиратъ, сждятъ, глобяватъ и поучаватъ народа — като че ли Турция има да живѣе още много десетилѣтия! Напоследъкъ на село Меравци билъ наложенъ 300 лири данъкъ за пушки. Попроститѣ войводи тѣкъ само вегетиратъ.

Защо своеврѣменно не се прѣдупрѣдиха вжтрѣшнитѣ чети и не имъ се възложиха задачитѣ, съ които, слѣдъ като

се обяви мобилизацията, бидохме натоварени ние? За кога, ако не за днешното време, е понасяло години наредъ това население тежеститъ и рисковетъ на организираната революционна борба?

Стойче, симпатичниятъ десетникъ съ усмивката и профила на Гоце Дѣлчева — ни поведе по долината на рѣчицата Странна, една живописна долина съ широкостволи и хралупни явори позлатени отъ есенята, и ни настани въ единъ разкошенъ бивакъ, какъвто прилѣга за гости.

Като изникнала отъ земята се яви четицата на Тодорчо. Тръгналъ отъ Окридско за България, Тодорчо дочуль изъ пѣти за готвещитъ се събития и сега се отбилъ при насъ за новини. Той ни изслуша, подсмихна се лукаво и запита:

— Ама истина ли ще има война, или само се приказва тъй за да се увлѣче населението?

Маловѣрието и съмнѣнието отначало ни само дразнѣха. Но сега, когато е вече почната войната, ние се възмуцаваме и се нахвърляме върху маловѣрницитъ, като се въоръжаване съ всичкитъ проявления на несдържания патриотически поривъ, на които бѣхме свидѣтели въ София прѣзъ първитъ мобилизационни дни.

Но когато останемъ сами, ние си спомняме всички минали опити и игри на извѣстни срѣди и лица въ София съ освободителното движение, и маловѣрието на мѣспнитъ водители, както и скептецизмътъ на населението, ни ставатъ напълно лонятни.

НАПРАЗДНИ УСИЛИЯ

Девети октомври.

Кои ли градове въ Тракия — ние се догаждаме, че тамъ се е втурнала главната българска сила — се намиратъ вече въ наши ръци?

Прѣди два дни селянитѣ ни казаха, че откъмъ границата се чували далечни гърмежи. И нищо повече. Отъ сѣверъ и отъ югъ сж настѣпили сърби и гърци. Последнитѣ ни вдъхватъ съмнѣние, но то бързо изчезва при мисълта, че се бие и българска войска. Кждѣ ли сж тѣкъ стигнали тѣ? Ние вървимъ тѣкмо къмъ центра на империята, отдалеченъ отъ всички военни театри. И нищо не знаемъ и не чуваме тогава, когато войната се води ожесточено по всички фронтове.

Нашиятъ районъ е още толкова далеко. До сега не сме разрушили нито единъ мостъ, не сме откъртили нито едно парче отъ желѣзнопътна релса, не сме се сблъскали съ никакъвъ неприятель. Увѣрени сме, че и селянитѣ не сж никждѣ изпълнили нашитѣ разпоредби. Хранимъ се само и непрѣкъснато бродимъ по балканитѣ. Това почва да ни смущава, тежи ни на съвѣстѣта.

Съблазнява ни мисълта да прѣдприемемъ още тази вечеръ едно нападение по линията. Дано само не се разколебае Стойче. За всѣки случай направихме най-необходимитѣ приготовления за атентата.

Едно писмо отъ вчерашния бивакъ ни извѣсти, че тамъ сж стигнали прѣзъ нощта всички останали чети, прѣдзначени за Западна Македония — сжцитѣ, които бѣхъ посѣтили въ крайграничното село Раково. Подъ тогавашното впечатление на тѣхната огърпаност, по-голѣма и отъ нашата, азъ ги нарекохъ „битолски велможи“, и това име имъ остана между нашитѣ другари.

Заедно съ „велможитѣ“, ставаме около двѣстѣ души — сила достатѣчна за да се прѣдприеме нападение противъ голѣмия мостъ на Вардара. А такава една акция може да

оправдае всякакви рискове и жертви. Въ тоя смисъл писахме веднага на „велможитѣ“ и ги поканихме да дойдатъ.

Подиръ нѣколко часа „велможитѣ“ пристигнаха: около сто и двадесетъ момчета съ повече отъ една дузина войводи, войводствуващи и началствуващи лица. Изнурени и омърлушени физиономии. Дъждътъ, който отъ два часа насамъ непрѣкъснато вали, ги е навасилъ добръ и понижилъ до неизмоятностъ настроението имъ.

Въ войводския съветъ нашето предложение се посрѣщна съ мълчание. Отъ първитѣ, които прѣкъснаха паузата, чухме, че четитѣ имъ сж много изнурени отъ непрѣкъснатитѣ походи и се нуждаятъ прѣди всичко отъ почивка. И това бѣше право. Намѣси се воденскиятъ войвода неродияконъ Евстати — Дякончето — и соннато заяви:

— Нека тия акции се прѣдоставятъ на тукашнитѣ чети. То е тѣхна работа. Нашето прѣдназначение е другадѣ — всѣки си има районъ. Когато стигне тамъ, ще работи.

Двама войводи подкрѣпиха тая мисль.

П. Христовъ, Началствуващо лице отъ Битолско, изказа по-друго мнѣние:

— Нека разискватъ войводитѣ, които прѣдвождатъ чети! И се отдѣли на страна.

Извѣстна готовностъ за дѣйствие показа само демир-хисарскиятъ войвода Алексо Радозчето.

— Но какво значение може да има развалянето на единъ мостъ, който утрѣ-други день пакъ ще бжде поправенъ? приторено-наивно заключи единъ.

Замръкнахме въ такива разpravни. Изказанитѣ мнѣния обезкуражиха сега „и Стойче. Безъ чието съдѣйствие ние не бихме могли да разполагаме даже съ куриери. Еъ сжщото врѣме изненадани бѣхме и отъ друга неприятна новина. Тая сутринъ битолскитѣ другари хванали двама дървари цигани; заржчали имъ да не казватъ никому нищо и слѣдъ като ги увѣрили, че тая нощъ четата имъ щѣла да мине Вардара — славянска хитростъ! — пустинали ги. Тѣ сами негодуваха сега противъ лицето, отъ което излѣзло това лекомислено предложение. И тѣ заедно съ насъ бѣха увѣрени, че най-малкиятъ резултатъ ще бжде заславането на стражата по линията.

Безъ да се сбогуватъ съ насъ, битолчани слѣзоха въ село Петрово.

Подиръ малко послѣдвахме ги и ние.

Нѣщо като глуха неприязнь ни раздѣляше вече отъ битолскитѣ другари.

Прѣзъ нощта ни посѣти енидже-вардарскиятъ ржководителъ Дзеконъ и ни се оплака между друго и отъ безреднето.

което владѣло въ четата поради внушителния брой на войводитѣ и началницитѣ.

Сутринята завързахме прѣговори и съ току що пристигналия гевгелийски войвода Попето. Физиономия позната. Виждахъ съмъ го изъ софийскитѣ булеварди, съ сжцата владишка брада, къостеци и прѣзь рамо метнатъ джепкенъ.

Попето дълбокомждрено мълчи и само сегизъ-тогизъ ни удостоява съ кжси отговори:

— Ще видимъ . . . ще помислимъ . . .

И неговата грижа е „да се не разстрои организацията“, „да не ставатъ афери“ — „до като не дойде врѣме“ . . . .

Дзековъ си оми ржцѣтѣ и прѣдостави всичко на войводата.

Стойче сжщо ни заяви, че е готовъ на всичко, което рѣшатъ . . . другаритѣ му.

Послѣдно обяснение имахме въ планината. И Попето и Дзековъ сега ни казаха:

— Оставете намъ да извършимъ каквото е потребно и когато намѣримъ за нужно. Нѣма защо да напакостяваме прѣждеврѣменно на селата, да разстройваме каналитѣ, организацията.

Тѣ не добавяха открито: „а вий сега си вървете!“, но то се разбираше.

Намѣси се едно младо момче отъ Попевата чета:

— Да, атентати трѣбватъ, но тѣзи хора не искатъ да си развалятъ рахатлъка!

Попето изслуша съ мълчание тая рекриминация. Дзековъ укори четника въ непокорностъ и прѣвишаване на права.

По-нататъшното ни бавене ставаше безсмислено. Самии не бихме разполагали даже и съ куриери за каквато и да било акция. А тридневното ни бавене тукъ оъръзна на нашитѣ момчета. Тѣ, особено десетницитѣ, сж готови на всѣяква работа. Но всички искатъ да се намѣримъ чась по-скоро въ Костурско.

Попето великодушно ни снабди съ хлѣбъ и ни даде куриери за да продължимъ пжтя.

КЪСНО РАЗКАЯНИЕ

На мръкване наближихме Серменинъ. Околността му дотѣга и уморява съ многото камъни, разхвърлени въ несметно количество.

Азъ си спомнихъ името на това село по едно сражение, за което прѣди три мѣсеца бѣ писано изъ вѣстниците. То е едно отъ добритѣ гевгелийски села. Отъ сражението насамъ въ него квартирува войска, която, неизвѣстно защо, била дигната тъкмо днесъ.

Лазо, мѣстенъ десетникъ, станалъ нелегаленъ подиръ сражението, е съ четицата си на услугитѣ ни. Той ни разправя подробноститѣ на боя, който траялъ цѣль день. Турцитѣ дали доста жертви и си отмѣстили, като убили двама селяни и изгорили дванадесетъ къщи, чиито развалини сега стърчатъ прѣдъ насъ.

Серменинци за пръвъ пѣтъ подиръ това събитие посрѣщатъ чета. По страдалческото лице на нашата домакиня ние четемъ уплахата възбудена отъ нашето неочаквано отбиване въ селото. У възрастнитѣ умилението се смѣсва съ безпокойство и страхъ. По-младитѣ момци и момичета съ любопитство и възторгъ се трупатъ да ни зърнатъ.

Навѣнъ група момичета (серменинскитѣ момичета сж румени, стройни и дяволити) сж завързали разговоръ съ нѣколко млади четници.

— Нѣма вече да посрѣщаме турци, а само васъ! чувате ние, минавайки край групата, зашѣливъ момински гласъ.

Накрай селото ни застигнаха нѣколко стари жени. Всѣкѣ отъ тѣхъ стиска въ тъмнината рѣцѣтъ ни и разтреперана отъ вълнение шепне:

— Мили, добри дѣца... Богъ да ви пази...

Дълго изъ пѣтя, подъ монотонното тракане на дъждовнитѣ капки, азъ чувствувахъ трепета на тия жилести рѣцѣ и въ ушитѣ ми звучеха произнесенитѣ задушевни благословии.

Колко сме жестоки, когато се подсмиваме на тия братя за страха и прѣдпазливостта имъ...

Кожуха тукъ е каменистъ и неравенъ, макаръ и невисокъ. Пътътъ до Конско, пъленъ съ ровове и вода, е истинско изтезание.

Извънъ селото караулитѣ ни съобщиха озадачени, че въ Конско имало гости: единъ таксилдаринъ и дванадесетъ мустафъзи (милиционери), въоръжени съ мартини.

— Толкова по-добъръ, отвърна имъ Чекаларовъ. Сега сме въ война съ Турция, и за васъ нѣма вече никакви запити и таксилдари. Ще ги нападнемъ още тая нощъ. При това тѣ сж старци и ще ни се прѣдадатъ безъ съпротива, а на васъ ще оставимъ двадесетъ пушки, за да въоръжите двадесетъ отъ най-добритѣ си момчета.

— Ще ни изгорите селото . . . простенаха селянитѣ.

Лазо, който ни прѣдвождаше, взе тѣхната страна. Чекаларовъ се раздражни. Селянитѣ заридеха съ гласъ, и прѣдъ тѣхнитѣ плачове трѣбваше да отстѣпимъ.

Поведоха нѣкъ нѣкаква колиба. Отъ угаритѣ, дракитѣ и скалитѣ, по които се тѣтрузѣхме, мѣркаха се сегизъ-тогизъ примамливитѣ свѣтлинки на селото, около което описвахме една безкрайна джга.

И всичко това за хатѣра на единъ турски таксилдаръ и двадесетина мустафъзи!

Бѣше врѣме, когато присѣтствието на единъ само турчинъ въ село заставяше четитѣ да се отдалечаватъ много километри. Но сега е друго: нѣкакви си мустафъзи не заслужаватъ тая честь.

Стгнахме най-послѣ търлото. Квартирата ни се оказа една голѣма колиба, вонеща, пълна съ кърлежи и боклукъ. Въ нея още лежеха кози. Отъ продънената ѣ стрѣха капѣше.

Ние скръцнахме съ азби на тия мустафъзи, които въ тоя часъ спокойно спѣха въ селото. Струваше ли зарадъ тѣхъ да се подлагаме на излишни изтезания?

Куриеритѣ не посмѣха да ни откажатъ. Газихме обратно рѣката и прѣзъ сжщитѣ ровове, драки и скали се върнахме въ селото. Тамъ дрѣмахме около часъ край плетоветѣ, послѣ ни въведоха въ една схлупена и опушена стая, въ която едва можеше да се диша. На огнището димѣха съ непрѣкъснато прасѣтъ нѣколко мокри дърва. Около насъ никакъвъ хазяинъ. Това бѣ нова данъ на страха отъ таксилдара: за по-голѣма сигурностъ, селянитѣ нарочно ни оставиха въ тая полусрутена и необитаема хижа.

Първиятъ дошелъ при насъ селянинъ бѣ заставенъ да ни прѣмѣсти въ друга квартира. Тамъ бѣ привѣтливо и топло: заслужена награда подиръ толкова мъки.

Сгушихме се веднага въ пелеринитѣ си. Навънъ се сивваше зора.

Когато се събудихме, таксилдаринът и мустафъзитъ бѣха заминали. Това познахме прѣди да ни се каже отъ селянитѣ: по тѣхнитѣ разведени лица. Съ гостоприемството си горкитѣ хора искаха да загладятъ впечатлението отъ снощния страхъ.

Едно бързо писмо отъ Попето ни донесе нерадостни новини. Аскеръ принадлежалъ въ Меравци и заклалъ двама души: двѣтѣ циганчета, пустилати отъ „велможитѣ“ на свобода, не ще да сж устояли, види се, на дадената честна дума, а сж изпълнили дълга си на добри турци. При Попето били още прилѣвската чета на Шахира и крушевската на Методия Стойчевъ. Значи, и ние, и „велможитѣ“, и шакировци сме минали на едно и сжщо мѣсто Вардара — и безъ инциденти! Попето сега ни пише: „Елате, върнете се, азъ и прилѣвичани се поставяме на разположенieto ъи“. Сирѣчь, сега сж готови на всѣкаква акция: турцитѣ колятъ и разрушаватъ организацията и каналитѣ и безъ да сме извършили атентатъ по линията.

Късни разкаяния. Сега никой не би посмѣлъ да повръща два похода назадъ момчетата, обзети отъ носталгия по своето Костурско.

— На добъръ часъ! отговорихме. Сега вършете „каквото е потрѣбно“ сами!

Селянитѣ ни сочатъ отъ прозорецъ една редица бѣлосиѣжни зжбери. Това е Порта. Къмъ тия приоблачни висоти води нашиятъ пѣтъ.

КЪМЪ БЪЛИТЪ ЗЖБЕРИ

Дѣдо Ангелъ, побѣлѣлъ кокалестъ старецъ, на младини жтахъ на харамнитѣ, а сега куриеръ на организацията, ни поведе по лѣвия брѣгъ на една рѣчища — Смръдливата рѣка.

Дали поради близостъта на сѣрни извори, или поради сѣрния съставъ на самата рѣка — това изслѣждане не можахме да направимъ — иризмата ѝ оправдава името, което ѝ даде дѣдо Ангелъ. Тая миризма извика много смѣхове и шеги по адресъ на нашия бай Търпо, който, поради нѣкои свои специфични навици, е произведенъ отъ началството си въ чинъ „шефъ на артилерията“.

По ридищата, откъмъ дѣсния брѣгъ, запъпли колосаленъ жравунякъ. Чекаларовъ насочи веднага бинокла къмъ тая посока, но дѣдо Ангелъ побърза да го успокои:

— Каракачани сж.

Последнитѣ кервани влашки овчари налускаха своитѣ лѣтни обиталища по високитѣ пасбища на Кожуха и слизаха къмъ топлиѣ солунски равнини. Видѣтъ на нашата редица имъ видѣна неспокойство. По тѣхнитѣ разбъркани движения и застоявания разбрахме, че за една минута сме взети за аскеръ. Но далекогледни и опитни, каквито сж, тѣ разбраха, че сме безопасни хора.

Постепенно кервангътъ се очертаваше по-ясно. Грамадни стада, домочадия, коне, натоварени съ покщцинина — всичко това се смѣжваше лѣниво отъ планината.

Посрѣщнахме ги като братя-съюзници. Тѣ сж почти съвсѣмъ погърчени вече. И до тѣхнитѣ самотни висоти бѣше проникналъ слухътъ за голѣмото размирие и за настаналото помирение между едновѣрцитѣ, чинито андарты и комити сж враждували и сж се кървавили по тия балкани. Тѣ бѣха угрижени за стадата и конетѣ си; първиятъ срѣщнатъ аскеръ ще имъ ги задигне.

— Отивате право въ ржцѣтѣ имъ! прѣдупрѣждаваме ги ние.

Недалеко отъ насъ единъ каракачанинъ, по-старъ и отъ дѣдо Ангела, търкаше съ камъкъ голия си коремъ, „Цѣри се отъ коремоболь“, обясниха ни по-младитѣ, т. е. прави си единъ жвидъ . . . масажъ. Срѣдството, навѣрно, му бѣ помогнало, за-

щото подиръ малко той застана на рѣката и почна да брое оцветѣ. Очуди ни начинътъ, по който ставаше прѣброяването: старецътъ, гениаленъ събирачъ, броеше и събираше по десеть и по двадесеть изведнажъ и вжтрѣ въ нѣколко минути стигна до осемстотинъ!

Ето едни щастливи прѣлетни птици, които на два пжти прѣзъ годината мѣняватъ гнѣздата си. Нераздѣлни дѣца на майката природа и чужди за тревълненията на широкия свѣтъ.

Тѣхното заминаване ни донесе едно разочарование. Отъ тукъ до Леринско нѣма вече да срѣщнемъ никакви села. А ние се надѣвахме, че тия каракачани ще ни нагостятъ въ колибитѣ си съ великолѣпно кисело млѣко и ще ни снабдятъ съ нѣкоя и друга гуна и съ цървули.

Продължихме пътя къмъ пустиннитѣ висоти, които тѣ напуснаха.

Неусѣтно се проврѣхме въ дефилето. То се оглушава отъ буйна гнѣста рѣчица, която се разбива съ шумъ въ чисти бѣли мраморни плочи. Чувство на волностъ облада всички ни. Дисциплината и редътъ станаха излишни. Отпустнахме се и захретахме, наподобявайки каракачанския керванъ. Всѣки, почувствува въ нужда да изкаже едно желание или да сподѣли единъ споменъ, се озова до най-интимнитѣ си другари.

— Е, мислилъ ли си прѣди мѣсець, че ще скитаме сега тукъ като комити? запита ме Чекаларовъ.

Пофилософствувахме дълго върху неизвѣстността, на която човѣкъ е играчка, и турихме една голѣма въпросителна прѣдъ това, което слѣдъ нѣколко мѣсеца само ще прѣдставя Балканскиятъ полуостровъ.

Най-гнѣсната частъ на прохода, Порта, внушава смирение прѣдъ величието на природата. Вѣчниятъ напѣвъ на рѣката тукъ е нѣкакъ по-тържественъ. Съ мълчаливо благоговѣние всѣки извърща нагорѣ глава, и погледътъ му едва достига прѣзъ таинствения полумракъ покрититѣ съ снѣгъ жбери, които страховито се издигатъ отъ двѣтъ страни. На мѣста отъ самитѣ скали се изправятъ отвѣсни борове съ върхове стремително насочени къмъ бѣлитѣ жбери.

Нѣкой извика задъ насъ, и ехото, сѣкашъ гласъ на скритъ въ скалитѣ приказенъ великанъ, му отвърна заканително. Изведнѣжъ слѣдъ това екна пѣсенъта „Хубава си моя горо“...

Минахме и тѣснината, но не изчезна бързо впечатлението отъ тая величествена Порта, на която описаното отъ Алеко Константиновъ Ждрело при село Власи, въ Царибродско, е само миниатюрно подобие.

Замръкнахме въ глѣста борова гора, подъ самитѣ бѣли жбери. Не ни се искаше да развалимъ общото празнично-разположение съ прѣумора — до снѣговетѣ. А тукъ обстановката

бѣ гѣй примамлива за бивакуване: зѣвѣтно мѣсто, наблизе бистро изворче, отрито отъ дѣдо Ангела, наоколо повалени трупове на столѣтни буки.

Поваленитѣ дървета бухаха въ буйни пламъци, които достигнаха върховетѣ на живитѣ. Разположихме се край огньоветѣ. Царската си вечеря започнахме съ една софийска кутня сардини, залѣхме я съ студена изворна вода и я приключихме съ по едно кафе, приготвено съ кафеджиискитѣ такъми, които бѣше ми подарилъ за споменъ Иванчо Николаевъ.

Луната не закъснѣ да надзърне прѣзъ клонитѣ на букака. И не прѣстана да ни свѣти, докато траеха приазкитѣ край огъня. Кольо воденичарьтъ насѣбра много папрати и ни стѣкми великолѣпни меки легла край горящитѣ кютуци.

Само най-хубавитѣ ноци отъ миналото, прѣкарани въ Нидже планина, могатъ {се сравни съ тая дивна ноцъ подъ бѣлитѣ зѣбери.

ПО ПУКОТА НА ЕДНО СРАЖЕНИЕ

Студът ни събуди прѣди да сишне зора. Заехме снощнитѣ си мѣста край догарящитѣ пѣнове.

Далечни гласове на прѣлетни птици възвѣстяваха неближаването на деня. Яребици се обаждаха сегизь-тогизь изъ букака.

Чекаларовъ заразправи, какъ на младина е ловилъ яребизи и прикова вниманието ни. Женската самотница и плѣнница излива тжгата си по мечтанъ другаръ и купнежитѣ си за милувки и нѣга. Млжжитѣ се обаждатъ на тия сиренски гласове, но вмѣсто въ обятията на примамлива хубавица, попадатъ въ ржцѣтѣ на коварния човѣкъ.

Бай Търпо Шалапутъ приготвяваше кафето и се подсмиваше подъ мустакъ, слушайки съсрѣдоточено разказа. Изведнажъ се завтече Пандо Киселинчевъ и обади, че се чували далечни залпове.

Даде се заповѣди за пжтъ. Бай Търпо извади кафеничето отъ жеравата, плисна токущо заврѣлата вода на земята, като ме погледна съжалително, и се зае да натовари мѣсцитѣ.

Нѣженъ румянецъ багрѣше небосвода на изтокъ.

Даде се парола: „зора“ — „злато“.

Какво ли могатъ да значатъ тия залпове по това врѣме? Аскеръ ли стрѣля на посоки въ горитѣ, за да открие комити? Чета ли нѣкоя е загасена нѣждѣ, или войници дезертьори сж застигнати отъ аскеръ? Всичко е възможно.

Грунитѣ се прѣснаха въ вериги и се закатериха по височинитѣ, позлатявани вече отъ слънцето.

Залповетѣ се чуваха все по-ясно. Сражението се разгаряше.

По билото загазихме въ дълбокъ снѣгъ. Залюлтѣ ни силенъ мразовитъ вѣтъръ. Перелинитѣ ни се развѣха като вѣтрила.

Бързае, тичае почти, да стигнемъ втората Порта.

По чукаритѣ къмъ сѣверозападъ съгледахме съ бинокълъ движещи се точки. По-нататъкъ се очертаха по-ясно човѣшки фигури: аскеръ, разбира се.

Още по-нататъкъ можахме да различимъ пукота на мартинитѣ отъ тоя на манлихеритѣ.

Съмнѣние не оставаше: загащени сж нѣкждѣ изъ Тиквешко „велможитѣ“. Стрѣлбата на мартинитѣ почти заглушаваше гласа на манлихеритѣ: доказателство, че „велможитѣ“ сж нападнати и турени на тѣсно. За втори пжть тѣ ставатъ жертва на своята боса команда: една отъ тѣхнитѣ чети бѣ нападната прѣди двѣ седмици въ планината Голакъ, подъ самата българска граница.

Пукотътъ на една бомба разпрѣсна у насъ и сътната слѣда отъ съмнѣние.

Ние уголяваме отъ врѣме на врѣме жаждата си съ ситѣ и тичаме безъ спиртъ.

Най-послѣ ние сме на втората Порта.

Сега вече нападателитѣ не могатъ да се надѣватъ на никаква башибозушка помощ откъмъ голѣмото помашко село Нжде: проходътъ и височинитѣ надъ него сж въ наши ржцѣ.

Но и силитѣ ни сж изчерпани. Всички треперимъ отъ умора и студъ. Това лудо тичане трае вече повече отъ четири часа. Само Чекаларовъ е неуморимъ, настойчивъ и непрѣклоненъ въ желанието си да се бърза още.

— Всичката ни добра воля да стигнемъ на врѣме и имъ помогнемъ, намѣсихме се ние съ Попова. Помжчихме се прѣдостатъчно, но да продължаваме същия бѣгъ по висотитѣ, които оставатъ за прѣхвърляне, е немислимо.

Разликата бѣ тамъ, че Чекаларовъ имаше не само добра воля, като насъ, но и сили. Нашиятъ отпадналъ видъ дори го размиваше.

Подиръ кратка почивка закретахме наново. Пукотевицата почна да отслабва.

Човѣшкитѣ фигури по срѣщнитѣ чуки се виждаха вече ясно и безъ бинокль. Усъмнихме се: аскеръ ли е това, или сж самитѣ „велможи“?

Прѣхвърлихме още нѣколко рида и рѣшихме да се обадимъ. Нададохме подъ команда една гърмогласна ура.

— А-а-а-а! Чу се екътъ на отвѣтната ура,

— Нашиятъ сж!

Заповѣдахме на пѣвцитѣ да изкаратъ нашия маршъ:

Напрѣдъ, напрѣдъ, за слава,
На бойното поле!
За нашата свобода
Тамъ всѣкъ отъ насъ да мре!

Ехото на далеченъ рефренъ едва достигна до ушитѣ ни:

Зората вече грѣе,
Честъта ни вика въ бой,
За брата кой милѣе,
Да встѣпи въ общи строй!

Като луди се спустнахме по надолницето и спрѣхме на една поляна, подъ самата чука на „велможитѣ“. Отдѣсно, въ единъ долъ, се издигаше огроменъ пушекъ. Чуваше се още и по нѣ-

коя пушка. Послужихме си съ най-гърмогласнитѣ между момчетата, за да се обяснимъ чрѣзъ надвиквания съ срѣщнитѣ „велможи“, а най-бързоногитѣ изпратихме при тѣхъ.

Тамъ бѣха Дякончето, Христо Цвѣтковъ и други войводи съ четитѣ си. Съобщиха ни, че сражението вече прѣстанало и турцитѣ се оттеглили.

Ако бѣхме стигнали два часа по-рано, нѣхъме на ударимъ неприятеля въ гърба.

— Языкъ! Не можахме да си опитае пушкитѣ, казаха нѣкои наши момчета.

Отъ всички страни взеха да се довлечатъ бавно-бавно къмъ полянката ни разпрѣснати четници, до единъ посърнали, изиурени. На мнозина отъ тѣхъ липсваше по нѣщо: горна дреха, раница, шапка. Съ първитѣ си думи Георги П. Христовъ ни се оплака отъ „босата команда“, която докарала нещастие на четата имъ.

Ето и самата случка.

Вчера „велможитѣ“ срѣщнали едно турче, което се изхитрило да се прѣстори на глухонѣмо. Домилѣло на нѣкои войводи и го пустило на свобода. Но на турчето веднага се разпързалъ езика, когато стигнало въ селото си. Тиквешкитѣ бегове стѣкмили набързо една потеря отъ 60—80 души, въоръжени главно съ мартини. Прѣдвождана, сигурно, отъ „глухонѣмото“ турче, потерата тръгнала по диритѣ на четитѣ, ходила цѣла нощъ и при зори ги изненадала въ самата колиба, дѣто били настанени. Едини отъ четниците спѣли, други били боси и съ разпасани патронташи. Часовоятъ, поставенъ наблизо до колибата, открилъ веднага огънь и загиналъ геройски на поста си. Всички се прѣснали. Само нѣколко момчета успѣли да хванатъ позицията, открили огънь и улеснили съ мъжеството си спасението на другитѣ. Двамина войводи заловили съ четитѣ си чукитѣ — слицитѣ чуки, на които ги наблюдавахме отъ сутринята — отправили нѣколко изстрѣла къмъ колибата и продължили съ спокойна съвѣсть пътя си къмъ най-непристъпнитѣ мѣста; а куршумитѣ имъ полетѣли право къмъ нѣколкото храбреци, които се защищавали. . . За общото спасение помогналъ много Алексо Радовчето. Щомъ се измѣкналъ отъ колибата, демиръ-хисарскиятъ храбрець заелъ позицията, открилъ огънь, хвърлилъ една бомба и успѣлъ да пропѣди турцитѣ. Тогавъ се повърнали нѣкои въ колибата и прибрали частъ отъ оставенитѣ вещи: гуни, патронташи, раници. Следъ оттеглянето си турцитѣ пакъ настѣпили, заели колибата и послѣ я изгорили. Отдѣлни момчета, прѣснати изъ горитѣ и заградени отъ башибозука, продължавали да се борятъ мъжки. Паднали всички трима турци, трима или четирма наши и нѣколко момчета се загубили изъ гората.

Най-много нападки се отправяха към една от четитѣ. Чекаларовъ не можа да се сдържи:

— Ние се отбихме отъ нашия пѣтъ, изпотрепахме се да тичаме по канаритѣ, за да ви дойдемъ на помощъ, а вие стоите спокойно на чуката и гледате, какъ шепа келеши башибозуци трепятъ другаритѣ ви!

— Не се разпалвайте. И вие, ако бѣхте изненадани, кой знае, какъ щѣхте да постъпите...

— Изненада, като изненада. Но защо не направихте като Алексо? Защо, измѣннати веднажъ здрави и живи, не се върнахте въ колибата?

Прѣзъ това врѣме бай Търпо разпрѣдѣляше единичкия ни товаръ хлѣбъ. „Велможитѣ“ слѣдѣха съ жадни очи тая процедура. Нѣкои отъ четниците имъ се вредиха между нашитѣ. Отчупихме имъ по едно парче хлѣбъ, за което пожънахме много благодарности и благословии. Тѣ били останали безъ троха хлѣбъ още вчера. А днесъ потерата изпрѣварила очакванитѣ товари хлѣбъ отъ село Рожденъ...

Поблагодарихме сърдечно на дѣдо Ангела и го изпратихме обратно. Той не познаваше тия мѣста: пѣтътъ ни бѣ къмъ Тушимъ, а ние за хатѣра на нападнатитѣ се отклонихме чакъ до Булскитѣ колиби въ Тиквешко.

Тръгнахме на юго-западъ по посока къмъ Сборско. Ако и станали около двѣстѣ души, сега въ дружината имаше и дисциплина и редъ. Куриера — единъ полуидиотъ, който не можеше да обясни, какво знае и какво не знае, не рачихме да пустиемъ, понеже нѣмахме по-добъръ. Прѣхвърлихме много ридове, води и кичести гори. Даъ отъ загубенитѣ момчета, залутани изъ гората, ни забѣлѣзаха и се прибраха при насъ.

Нашето недовѣрие къмъ куриера се оправда. Той ни забута въ една непроходима гора, изъ която ни се стори, че нѣма вече излизане. Цѣли три часа падахме и ставахме, подпирани на тояги, прикрѣпяйки се о храсти и заобикаляйки ровове и стрѣмнини. Едно изпитание, което ни напомни незабравимия долъ по пѣтя за Лжки и което ни изнури повече отъ сутришното тичане. За чудо, негодуванията и псувнитѣ, които отъ всички страни се сипѣха върху куриера и които той понасяше съ тѣпо мълчание, не отидоха до бой. Излѣзли по мръкнало изъ тъмната гора, трѣбваше да се ориентираме съ компасъ, по звѣздитѣ и по картата.

Закретахме наново, влачейки на сила подкосенитѣ си крака. Бодърствуващитѣ бѣха твърдѣ малко и между тѣхъ на първо мѣсто, разбира се, Чекаларовъ: по обичая си, той немурно тичаше на вси страни и се разпореждаше.

Каракачанскитѣ колиби, които стигнахме, сториха ни се, макаръ и пусти, обитована земя. Какво велико щастие щѣше да бжде, ако не бѣха напустнати отъ обитателитѣ си!

Въ нашата колиба ни удостоиха съ посѣщението си нѣкои „велможи“. Стана нужда да дѣлимъ на ново осекждния си залъкъ съ тѣхъ. Всѣки протѣга ржка за кжсче хлѣбъ, за една цигара, за една угарка макаръ. . . Чекаларовъ изтърси джобовѣтъ си, и Дякончето пое съ благодарностъ благодатнитѣ трохи. . . Друга такава хопка си приготви и изгълта Евтимовъ. Георги п. Христовъ измоли една цигара за единъ неговъ другаръ, старъ тирякия, комуто просто било принадлежало за тютюнъ. . .

Прѣдпазливи и бдителни, „велможитѣ“ вече не се довърватъ на насъ, а взиматъ доброволно върху си грижата за караули: самата дума колиба внушава сега респектъ. . . Не минаха ни два часа, и „велможитѣ“ ни събудиха и настояха да се потегли веднага. Ние се досѣтихмѣ за причинитѣ: когато студѣтъ, се съюзи съ глада, сънѣтъ бѣга. И се съгласихме.

Сега прѣдвождаха воденци. Стѣпвахме вече въ тѣхно царство. Поведоха ни изъ живописни малки прѣсѣпки, прѣзъ залѣсени като букети ридове и таинствени ущелия, на които пълната луна придаваше особено очарование.

Никждѣ Кожуха не ми се видѣ толкова омаентъ — фантастиченъ дори, понеже тая ноцъ се движехъ изъ пжтя полузаспалъ. Кравата ми често се прѣплитаха и се съпвахъ, за да зърна нови картини. . .

Тринадесети октомври.

Слънцето ни огрѣ на една прѣсѣка въ мерата на Сборско.

Седимъ и чакаме. Въ околнитѣ колиби нѣма жива душа: вчерашната пуканица изпоплаши хората и всички сж прибрали въ селото.

Изпратихме въ Сборско куриера съ двама четници за хлѣбъ, а ние се прибрахме въ единъ долъ, заобиколенъ отъ непристѣпни збери.

Надалеко се мѣрна стадо овце. Мѣрна се и единъ орачъ. Колкото и да бѣ голѣма стрѣмнината, явиха се мнозина охотници да издирятъ овчаря. . . и да прѣтърсатъ първи торбитѣ на орачитѣ и овчаритѣ.

Стадото се оказа на нѣколцина заможни селяни. Взехме двадесетина овце отъ разни стопани и издадохме „реквизиционни разписки“. Съ нещроитна бързина овцетѣ бидоха заклани, одрани и набучени на шишове. Кебапитѣ отъ дреболиитѣ бидоха унищожени полуопечени. Послѣ се кжсаха и гълтаха лакомо парчета опърлено месо.

Когато грижите около овцете бѣха свършени, рухна силен дъждъ и не даде никому да спи.

Хлѣбътъ се получи късно прѣзъ нощта, когато не малко стомаси, прѣдимно „велможски“, бѣха вече разстроени.

Овчарътъ съ готовностъ прие да ни бжде куриеръ. Одърпанъ старецъ, старъ ятакъ на харамии като дѣдо Ангела, но по-сърдеченъ отъ него. Разчувствуванъ отъ всеобщата прося, той изтърси безъ покана торбата си и раздаде на гладниците всичкия си хлѣбъ. Послѣ събу цървулитѣ си и ги подари на единъ босъ четникъ съ изранени крака, а самъ остана босъ.

— Ами ти, дѣдо, какъ ще ни водишь босъ по камѣнацитѣ?

Той ни отговори безъ думи, съ единъ широкъ жестъ, който означаваше: какво ли не е минало прѣзъ моята побѣдѣла глава. . .

Старъ куриеръ на Луката и на други войводи, той бѣше гордъ, че му се пада случай да послужи пакъ на такава голѣма чета. Дочуль нѣщо за започнатата война, той се увѣри окончателно, когато и ние му потвърдихме това.

— Не ти ли се иска, дѣдо, да ти дадемъ послѣ една анка?

Прѣдъ това неочаквано прѣдложение старецътъ зѣпна знаменателно съ своята безажба уста. Посраменъ и приятно изненаданъ въ слщото врѣме, той подиръ малко стана сериозенъ и поклати отрицателно глава.

Простихме се съ Дякончето и съ Джинджифалова, които тукъ сж вече у дома си, и вмѣсто да зъзнемъ подъ дъжда, продължихме пътя, макаръ и не отпочинали.

Старецътъ заприпка прѣдъ насъ съ боситѣ си крака и подиръ нѣколко часа спрѣ прѣдъ едни сборски колиби. Постахме ги съ слама и можахме най-послѣ да прѣкараме дватри часа сладкъ укрѣпителенъ сънъ.

Тукъ се цѣлунахме и раздѣлихме съ милия старецъ.

Взехме си сбогома и съ Кожуха, прѣкрасния великанъ, който ни откри много свои прѣлести, но и ни страшно изнури.

ПО НИДЖЕ ПЛАНИНА

Четиринадесети октомври.

Трето денонощие, какъ непрѣкъснато почти вървимъ.

Пустинитѣ на Кожуха се смѣниха съ тия на Нидже планина, въ която и колибитѣ сж по-голѣма рѣдкостъ.

Кравица, Козякъ, Каймакчаланъ се очертаватъ въ далечината. Мрачните имъ силуети ни напомнятъ, какви нови изпитания очакватъ нашитѣ бѣдни изнурени крака.

Куриеритѣ отъ Сборско ни заявиха, че не знаятъ по-нататъкъ пътя. Дадохме имъ двама четници и ги изпратихме по прѣдполагаема посока къмъ Пожарско — да намѣрятъ селото. И кретайки сами изъ безлюдния балканъ, стигнахме и заобиколихме Кравица, единъ каменистъ масивъ съ форма на гигантска калугерска шапка върху плешивото билѣ.

По тия мѣста се е сражавалъ прѣзь есенъта 1903 година другарьтъ Поповъ, прѣдвождайки единъ отрядъ костурски възстаници. Гонени отъ потери и прѣмалѣли отъ гладъ, тукъ хората му заклали нѣколко отъ своитѣ коне и се наядли съ конско месо.

По-нататъкъ Поповъ ни сочи мѣстото, дѣто е загиналъ Манолъ Розовъ, мой другарь отъ гимназията. Селянитѣ отъ Пожарско запомнили името на революционеръ, припадналъ отъ далечния костурски край за да сложи коститѣ си въ тѣхнитѣ балкани, и нарекли мѣстото, дѣто е издѣхналъ, Розовъ гробъ.

Оставихме се да ни водятъ Поповъ и живитѣ му другари отъ онова врѣме. А тѣ, недовѣрвайки на своята паметъ, мѣкиѣха ни ту тукъ, ту тамъ, блѣскаха ни по стрѣмнини и изъ дълбоки долове, докато подиръ нѣколко часа ни изведоха на Розовъ гробъ — мѣстото опрѣдѣлено за срѣща съ хората отъ Пожарско.

Студъ декемврийски ни пронизваше по-силно, отколкото по върховетѣ на Порта. Загрижени за пратеницитѣ, изпроводихме къмъ Пожарско цѣло отдѣление четници, а ние, гонени отъ умората и студа, прибрахме се въ една висока букова гора. Започна се люто съревнование между групитѣ, коя да накладе по-буйенъ огънь. Мѣкиѣха се отвредъ грамадни трупи; пламъци подгаряха върховетѣ на околнитѣ столѣтни дървета.

Към полунощ някой ме събуди съ ритници, и когато се изправих на краката си, видях изгорена част от пелерината ми.

Нашите хора се завърнаха едва към полунощ. Те успели да намърят селото, привлечени от шума на тжпани и зурли, благодарение само на Света Петка, въ честь на която на днешния ден ставало въ Пожарско панаиръ. Селянитъ били въ весело настроение и нахранили и напоили царски изнуренитъ нечакани гости.

На насъ пъкъ пожарени (Пожарско е прочуто комитско село въ Воденско) донесоха хлѣбъ, сирене, малко потюнгъ, ракия въ изобилие и една волска кожа за цървули.

Само вѣстници нѣмаха и това ни много огорчи. Въ Пожарско се знаело, че турцитъ били изтикани и отъ Щипъ. А ние бѣхме сигурни, че сж изтикани и отъ много други по-южни градове.

По тъмно още налуствахме гората съ великолѣпнитъ огньове.

Прѣзъ деня движението бѣ вяло. Лазимъ като мравки цѣли часове, а изминаваме едва нѣколко километра. Четата постоянно се прѣмъхва. Не помагатъ никакви строгости и увѣщания.

На някой прилѣ отъ изнемощение. Завчерашното многолюдие подиръ глада разстрои мнозина. Между тяхъ е и нашиятъ буризанъ, също голѣмъ любитель на дробчета и шкембета. Дълго врѣме той остава назадъ, безъ да смѣе да ни се оплаче. Извихахме го. Едва се държеше на краката си, блѣденъ, съ хлѣтнали очи и съ неизмѣнната капка на върха на своя изостренъ носъ. Честолюбивиятъ момъкъ се просълзи отъ мъка. Поповъ му посочи едно магаренце и му заповѣда:

— Хайде, качи се на братчето си!

Петнадесети октомври.

Обиколихме и втория връхъ на Нидже, Соколъ, и търпѣливо се отправихме къмъ Каймакчаланъ.

Оттукъ Нидже се открива съ всичкото си сурово величие. Нидже е една отъ рѣдко разнообразнитъ македонски планини. Изнурителна и дива съ своитъ страховити зжбери, пропасти и скали, тя крие въ недрата си и чудно живописни низини и приятни ущелия.

Земята е заледена. Напраздно октомарийското слънце се мъчи съ лжчитъ си да поотпустне слѣпенитъ отъ мразъ каменици, по които се хлѣзгаме. И все пакъ на мѣста срѣщаме запазени зелени падинки, въ които още живѣе пролѣтъта.

тастителността въ тях е чудно разнообразна. Зелените борове, боровинки и зеленики, медно-червените листа на буките и жълто-белите тополи образуват колоритния им ненагледен фонъ.

Съвсѣмъ неочаквано единъ връхъ ни откри необятни хоризонти. Дружината спрѣ, за да се налобува на магическата картина, която даваха събраните на едно великани на отвъдвардарска Македония. Многоглавиятъ царь на македонските планини, Шаръ, прѣграждаше хоризонта къмъ сѣверо-западъ. Бабуна, Бисгра, Мориховските планини, Кожуха, Пелистеръ, Вичъ, Грамосъ се изреждаха подъ него.

Викъ на несдържана радостъ се изтрѣгна отъ всички гърди прѣдъ познатите родни балкани. Хиляди далечни спомени и радостта отъ туй, че е приближилъ краятъ на дългия походъ внесоха оживление въ умудените души.

Костурчани впериха жадно погледи въ Вичо, задъ който се криятъ тяхните родни села.

Леринци самоуверено застанаха на чело на дружината, щастливи, че сж вече у дома си и че ние ставаме тяхни гости.

У насъ се яви желание да стигнемъ още тази нощъ въ първото леринско село, като направимъ единъ прѣходъ отъ десетина-дванадесетъ часа.

Отъ върха Барбешъ, където на обѣдъ направихме единствената си почивка, наставатъ нескончаеми ридища и многоводни долове. По мракъ минахме познатите ми чуки подъ Фармаковите колиби, където прѣди десетъ години бѣ разбита нашата чета. Напраздно напрѣгахъ уморената си паметъ, за да заживѣя съ страшните परिцетии на тая схватка, въ която загинаха шестима мои другари. Тогавашниятъ ужасъ отъ вида на първата кръвъ и отъ последвалите безпомощни лутания изъ планините не бѣха въ състояние да разтърсатъ сега моето задрѣмало съзнание.

Натхликахме се подиръ полунощъ въ деветте колиби, които образуватъ селцето Попадия.

Заобиколиха ме приятели отпрѣди деветъ години — първите мои скъпи стари познайници, които срѣщахъ. Не сварихъ да имъ се порадвамъ, нито да удовлетворя любопитството имъ. Очите ми се склопиха, и азъ се търкулнахъ до другарите, които вече спѣха дълбокъ блаженъ сънъ.

СЪ ПЕТАТА ГРЪЦКА ДИВИЗИЯ

Попадийци направиха всичко, за да ни се възвърнат по-скоро силитѣ.

Добрѣ нахранени, напоени и отспали, събрахме се съ „велможитѣ“ на съвѣтъ. Прѣдложихме да се предприеме утрѣ вечерь съ общи сили нѣщо противъ голѣмия желязнопътен мостъ при Екши-Су и се поставихме на тѣхно разположение.

Въ Костурско нѣма ни мостове, ни тунели, а желязницата Солунъ—Битоля, която прѣкосва Леринско, е пълна съ такива. Разговорътъ не вървѣше плавно. „Велможитѣ“ привеждаха всевъзможни съображения, за да отклонятъ акцията и най-послѣ открито ни заявиха, че каквото има да се върши въ района имъ, трѣбва да се прѣдостави тѣмъ. Съ една рѣчь, и тѣ искаха часъ по-скоро да ни експедиратъ отъ Леринско.

Ние считаме прѣговоритѣ за свършени, когато попадийци ни донесоха отъ Соровичъ важни новини: градътъ Кожани изгорѣлъ, гръцка войска настѣпвала къмъ Соровичъ, село Петърско било опожарено отъ арнаути. . . .

Настроението на „велможитѣ“ моментално се промѣни. Вѣроятността да се яви утрѣ гръцката войска въ Соровичъ, безъ ние да сме пунали още пушка, ги смути. И тѣ се съгласиха да направимъ нѣщо къмъ Екши-Су.

За да се сдобиемъ съ по-достоверни свѣдѣния, същата нощъ слѣзохме въ село Сетно и отъ тамъ въ Горничево.

Седемнадесети октомври.

Отъ часъ на часъ пристигатъ извѣстия за настѣпването на гърцитѣ.

Нашата казийка се втурна радостна въ стаята и извика:

— Гърко дошелъ во Соровичово!

Смъцото потвърдиха послѣ и други.

Значи, нѣма защо да посѣгаме на екши-сулийския мостъ, който сега ще бѣде нуженъ на съюзницитѣ ни.

Ориентирани доидѣтъ верѣдъ противорѣчивитѣ свѣдѣния, изпратихме войводата Марко Ивановъ да намѣри гръцката войска въ Кайларско, където прѣдполагахме че се намира, и да прѣдаде слѣдното писмо:

До командувачия гръцкитѣ войски въ Кайляри. Честь ни е да ви съобщимъ, че около 150 българи възстаници пристигнахме отъ България и се намираме въ село Горничево. Желаетъ да влѣземъ въ сношение съ братската гръцка войска, за да съгласимъ нашитѣ дѣйствиа противъ общия врагъ.

По свѣдѣнїята, получени отъ специални наши куриери, изглежда, че турцитѣ се концентриратъ въ село Цѣрово и по всѣка вѣроятностъ намѣряватъ да окажатъ съпротива въ прохода Килидѣ-Дервентѣ, който отстои два часа отъ Горничево и единъ часъ отъ Соровичѣ.

Тукъ-тамъ по околнитѣ села се забѣлѣзватъ дезертьори. Заловенитѣ отъ тѣхъ сж изтощени и убити духомъ. Готови съ нашитѣ скрѣпни сили да сътрудничимъ до край съ гръцката войска, оставаме съ почитъ:

(Подписи).

С. Горничево, 17.X. 912 г.

Привечеръ погегляхме къмъ Цѣрово съ намѣрение да прѣдприемемъ нощно нападение противъ аскера и да осуетимъ всѣка негова съпротива около тѣснината Килидѣ-Дервентѣ.

Изъ пята нѣколко жени отъ Цѣрово ни казаха, че аскертѣ току-що се дигналь отъ селото имъ. Обяснихме това съ пълната разнебитеностъ на неприятеля: той не е въ състояние да се брани даже и при Килидѣ Дервентѣ.

По-нататкъ срѣцнахме нѣколко турски дезертьори, едни заловени отъ селянитѣ, други прѣдали се сами. Дезертирвали при Велесъ. Турската армия била разбита отъ българитѣ и сѣрбитѣ, които минали Вардара и стигнали до с. Изворъ. Това бѣ за насъ първото неопровержимо доказателство за турския разгромъ. И заключихме: наскоро ще посрѣщаме тукъ и българско-сѣрбски съюзни войски.

Въ селото намѣрихме между селянитѣ и телеграфиста въ станцията Цѣрово. Последнитѣ нѣколко дена минали прѣзъ станцията 7—800 отстъпващи турски войници, опърпани, боси и деморализирани. Всички бързали да се прибератъ къмъ Битоля. Хуриетскиятъ герой Ниази бей съ около 500 по-отбрани хора потеглили къмъ Костурско. Днесъ въ 3 часа, слѣдъ заминаването и на последнитѣ турски войници, телеграфистътъ разпусналь пазачитѣ, заключилъ станцията и се прибралъ въ село.

Хрумна ни една щастлива идея: да обогатимъ свѣдѣнїята си по положението и чрѣзъ телеграфа. Прѣдвождани отъ телеграфиста, трѣгнахме съ Чекаларова къмъ станцията.

Щом излѣзохме на линията, телеграфистътъ единъ тежкѣ типиченъ компански службашъ, българинъ отъ с. Градецъ, спрѣ и ни посочи запаления на маказа фенеръ. На гарата не останалъ човѣкъ, който би могълъ да запали фенера, и за това нашиятъ водачъ направи хиляди страшни прѣдположения, допусна даже, че турцитѣ сж се завърнали. Да се яви самъ на поста си, чиновникътъ не посмѣ.

Върнахме се въ селото, изведохме цѣлата чета и „съ пристѣпъ“ захемѣ станцията. Но вътрѣ не се оказа жива душа. Тогавъ чакъ допуснахме, че съ тая акция, извършена по прѣварително скроенъ стратегически планъ, изиграхме неволно единъ фарсъ, дирижиранъ отъ компанския чиновникъ. Той е, сигурно, самъ запалилъ фенера, но отъ страхъ или отъ компански патриотизъмъ, е искалъ да осуети нашето хазяйничене въ станцията. При все това не дадохме воля на възмущението си.

Прѣгледахме набързо прѣписката. Между друго, разбрахме, че отстъпващитѣ войници-геги сж се бунтували и малтретирали чиновницитѣ, понеже не имъ се давади достатъчно вагони за бѣгане.

Накарахме телеграфиста да завърже разговоръ съ Леринъ.

— Не отговарятъ! обади той подиръ извѣстно тракане.

Поискахме Мегушъ, послѣ Беръ, (Прѣди да напусне поста си, на телеграфиста било извѣстно отъ тамошния му колега, че линията отъ Въртоломъ до Беръ била вече въ грѣцки рѣцѣ). Разправията трая доста дълго, но нашиятъ телеграфистъ ни зъяви:

— Не искатъ да говорятъ.

За съжаление, всички бѣхме профани по телеграфното дѣло и останехме само съ съмнѣнието си, дали не сме пакъ жертва на нови лъжки.

Тръгнахме по самата линия. Изъ пакъ момчетата се забавляваха и горѣха срѣщанитѣ аскерски чадъри.

Стигнахме и цѣровския тунелъ, непазенъ отъ никакавъ стража. Тунелъ, релси, жонци, мостове — всичко бѣ на разположението ни. Но сега всѣко разрушение би напакостило не на турцитѣ, а на съюзницитѣ и на насъ самитѣ. Трѣбвало е, значи, да пристигнемъ нѣколко дена по-рано.

Шумно алѣзохме въ село Банница, тоже очистено отъ турска войска.

Осемнадесети октомври.

Отъ Соровинъ получихме отговоръ на нашето писмо:

Драги колеги,

Вашето братско писмо се получи. Благодаримъ ви за великодушното и благородно предложение за сътрудничество.

Очаквамъ заповѣдитѣ на началството си, които веднага ще донеса до знанието ви.

Цѣлувамъ ви братски.

Опларкигосъ *) А. Кацамакосъ

Въ Соровичъ, 18 октом. 1912 г.

Селото и станцията Соровичъ били заети само отъ андарты, които се движели като авангардъ на войската.

Баница се раздвижи отъ зори и доби изгледъ на мобилизирано село. По улицитѣ сновятъ въоръжени селяни. Каравули пазятъ и по всички околни ридове.

Къмъ 8¹/₂ ч. сутринята по шосето откъмъ Леринъ се показа единъ кавалерийски отрядъ отъ 70—80 души.

Чекаларовъ самъ излѣзе по ридоветѣ да слѣди неприятеля. Не се мина много, зададе се и пѣхота. Отъ Леринъ потеглиха нѣколко трена съ войска. Тогавъ съ рискъ да бъдемъ открити, излѣзохме отъ селото и по единъ трапъ се озовахме на ридищата надъ Баница.

Останалъ на своя наблюдателенъ постъ, Чекаларовъ ни долагаше постоянно за движението на турцитѣ. Явно бѣ, че неприятелътъ, подкрѣпенъ, искаше да вземе наново Килидъ-Дервентъ.

Увѣрена, че движението на аскера не се отнася до насъ, четата се прикри въ една горичка надъ горничевския пѣкъ. Извлѣкохме се съ Чекаларова пълзишкомъ на единъ ридъ надъ самото шосе. Оттамъ до вечерята, на раздалечъ само 1000—1500 метра по въздушна линия, наблюдавахме маневрирането на аскера. Кавалерията непрѣстанно сновѣше по шосето, а единъ чеденъ отрядъ пѣхота мина отатѣкъ прохода по посока къмъ настѣпващитѣ грѣшки войски.

Къмъ петъ часа откъмъ Екши-Су се зачуха пушки; двата кавалерийски авангарда, по всѣка вѣроятностъ, се бѣха срѣщнали. Надраскахме на Попова една бѣлѣжка и го поканихме да домъкне незабѣлѣзано четата, за да ударимъ аскера въ флангъ, надъ самата тѣснина.

А той ни отговори: невъзможно ми е, понеже и при насъ пропадна едно отдѣление отъ двадесетина души. Дебнемъ ги и скоро ще ги изплющимъ.

*) Началникъ на чета, войвода.

Току-що прочетохме това, откъмъ бивака на четата се нададе внезапно друга силна пукотевица. Спустихме се към другаригѣ. Посрѣцнаха ни нѣколко момчета, свѣтнали отъ радостъ, съ патронташи, чанти, раници и други трофеи въ ржцѣ.

Най-послѣ! Подирѣ три седмично скитане, пропунаха и нашитѣ пушки!

Въ дола, къдѣто бѣ сташено неприятелското отдѣление, се намѣриха труповеѣ само на шестима аскерлии. На другия день селянитѣ намѣриха изъ шубракиѣ труповеѣ и на други геги, издѣхнали по всѣгда вѣноятностъ отъ ранитѣ си.

Оставихме момчетата да продължаватъ бурнитѣ си разправии — спорѣше се, кой се е проявилъ, отъ чии куршуми сж паднали аскеритѣ и по чия вина е успѣла частъ отъ тѣхъ да се спаси — и се отдѣлихме на съвѣтъ. Утрѣ около прохода ще стане рѣшителна схватка, въ която ние не можемъ да не вземемъ участие. Да останемъ ли на височинитѣ, за да не ъждатъ заети отъ неприятеля, или да се приберемъ на топло въ съседното село Горничево? Прѣодолѣ, за жалостъ, второто мнѣние.

Въ свързка съ плана на утрѣшнитѣ дѣйствия Лекс Джорлевъ биде изпратенъ съ едно отдѣление дерински четници въ Соровичѣ. Той трѣбваше да докладва подробно всичко видѣно и чуто прѣзъ деня и да поиска единъ малкъ грѣцки отрядъ, съ който да обходи прѣзъ планината селата Горничево и Церово и да се яви въ тила на турцитѣ.

Деветнадесети октомври.

Събрани при зори извънъ селото, ние се раздѣлихме пакъ на нѣколко непримирими мнѣния. Съ прѣдположението, че турцитѣ сж заели прѣзъ нощта чукитѣ надъ прохода, едни оправдаваха желанието си да отидатъ на по-далечни височини, отъ които военнитѣ дѣйствия можеха само да се наблюдаватъ... А ние вече бѣхме пратили специално отдѣление въ Соровичѣ, съ което ангажирахме и гърцитѣ и себе си въ днешния день. Разправията се изостри; рискуваше даже да стане безкрайна.

Чекаларовъ, изгубилъ търпѣние, заяви рѣзко:

— Да отиде, кой къдѣто иска! Костурската чета отива да заеме височинитѣ надъ прохода.

Чуха се първитѣ гърмежи.

Свѣтналъ отъ радостъ, Чекаларовъ се обърна и ми каза:

— Слушай, Христо, днесъ ние ще рѣшимъ сражението!

Поради пълната неизвѣстностъ, къмъ която отивахме, азъ бѣхъ повече скептикъ и тая самонадѣяностъ ме донѣдѣ раздрази.

Сами, безъ мѣстни хора, забързахме по посока къмъ гърмежитѣ. Съ насъ потегли и прѣспанскиятъ войвода Христо

Цвѣтковъ съ четницата си. Наближихме вчерашния наблюдателен постъ, отавихме го на дѣсно и слѣзохме къмъ шосето. Гърмежитѣ се чуваха вече по-отблизу. Видѣха се и първитѣ турци. Неприятельтъ бѣше заелъ прохода Килидъ-Дервентъ до моста при Екши-Су, а гърцитѣ бѣха разположени въ полето, по двѣтѣ страни на пѣтя, при сѣщото село.

Нашитѣ вериги се впуснаха бѣгомъ къмъ височинитѣ срѣщу лѣвия неприятелски флангъ. Лѣвиятъ ни флангъ веднага пропѣди турцитѣ отъ една важна височина, а дѣсното ни крило настѣпи и застраши неприятеля въ тила. Съ първитѣ наши залпове въ неприятелскитѣ редове се внесе страшна уплаха. Не очаквайки нападение откъмъ тая страна и считайки фланговетѣ и тила си осигурени, турцитѣ не бѣха поставили даже и стражи по сѣвернитѣ ридове надъ прохода. Очевидно, ние бѣхме взети за грѣцка обходна колона. Проходътъ подъ насъ се задрѣсти отъ хиляди войници, загубили главитѣ си. Групи отъ тѣкъ бѣрзаха въ безпорядъченъ бѣгъ да хванатъ пѣтя за Баница. Други запѣплиха като мравки по срѣщнитѣ височини и макаръ изложени на куршумитѣ ни, нѣмаха сили да бѣрзатъ. Излагаха се съ резигнация на нашитѣ залпове, безъ да ни отвръщатъ. На мѣста обаче подържаха усилено огънь и дадоха възможностъ на цѣли отдѣления да изкачатъ ридоветѣ. Една колона можа да обходи лѣвото ни крило и заобиколи цѣлия сѣртъ, по който бѣхме настѣпили за да хване шосето отатѣкъ прохода. Тя пѣкъ се натъкна тамъ на огъня на „велможитѣ“.

На самото шосе настана невъобразима бърканица. Наши момчета се смѣсиха съ турцитѣ. Резигнираниятъ маршъ на изнуренитѣ аскерлии, тѣхното ново облѣкло цвѣтъ каки, фесоподобнитѣ имъ шапки отъ сѣщия цвѣтъ и гетритѣ, въ които бѣха стегнати краката имъ, прѣдполагаемата отъ всички ни близость на грѣцката войска станаха не на едно мѣсто причина, за да спратъ нашитѣ стрѣлбата, недоумѣвайки, дали това сѣ турци или гърци. Чекаларовъ, усѣмитѣ въ единъ войникъ, дали е турчинъ или грѣкъ, насочи къмъ него пушката и извика: „Гель бурда, бе!“ Войникътъ се отправи къмъ него. „Атъ силѣй!“ (Хвърли оржжието си!) Войникътъ хвърли шинелата си и се впусна да бѣга, но единъ куршумъ го повали мъртавъ.

Заели съ Цвѣткова позиция на дѣсния флангъ, изпитвахме едно рѣдко удоволствие. Аскерлиитѣ, обѣрнати гърбомъ къмъ насъ, лезятъ по срѣщния ридъ, а ние имъ отправяме залповъ огънь. Прѣдполагахме, че щомъ достигне гребена, неприятельтъ ще залегне, и нашата стрѣлба ще изгуби своя характеръ на единъ видъ спортъ. Но каква бѣ нашата изне-

нада, когато видяхме, че аскерлинтѣ, вмѣсто да се спратъ на върха, прѣдпочитаха да го прѣхвърлятъ и да бѣгатъ!

Къмъ обѣдъ, два и половина часа отъ започването на нападението, главнитѣ сили на неприятеля, 2—3000 на брой, бѣха очистили прохода, който ние не бѣхме успѣли добръ да запушимъ.

Отдохме къмъ полянката, дѣто бѣше нашиятъ центъръ. Десетникътъ ни Търпо Бузлю гонѣше настървенъ нѣколцина бѣгащи турци.

Нашитѣ, господари вече на шосето, ни показаха маузери, чанти, манерки и други трофеи. Поднесоха ни и турски галети, прибрали отъ ранишитѣ на убититѣ. Бай Търпо Шалапутъ не можеше да се насмѣе на нашето забъркване съ аскера и на това, че ранишитѣ на двама отъ убититѣ турци били натъкани едната съ всѣкакви сапуни, а другата само съ игли и конци, откраднати богъ знае отъ кой магазинъ.

— Не ти ли казахъ, че ние днесъ ще рѣшимъ сражението? обърна се къмъ менъ Чекаларовъ, самодоволенъ и изпълненъ съ гордо съзнание за достойнството си.

Откъмъ западъ отдѣлнитѣ изстрѣли се обърнаха въ ожесточенъ пукотъ: турскитѣ колони, които бѣха взели горничевскитѣ ридища, се натъкнаха на леринци; другъ турски отрядъ при отстѣпленieto си се срѣщна и смѣси съ една наша група.

Чекаларовъ поведе момчетата къмъ пукотевицата, а азъ съ трима души останахъ да посрѣщна гърцитѣ. Отъ една височина надъ шосето замахахме бѣли кърпи къмъ грѣцкия патраулъ, който едва се забѣлѣзваше.

Гърцитѣ се движеха прѣдпазливо и не се довъряваха на нашитѣ сигнали. Виковетѣ ура и зито, ги насърдчиха. Тѣ приближиха на 6—700 крачки и спряха.

— Ние сме български въстаници, вие кои сте? извикахме ние по грѣцки.

— Елинесъ! отговориха тѣ.

Хукнахме надолѣ и за нѣколко минути се намѣрихме на шосето. Прѣгърнахме се и се цѣлунахме съ трима неизвѣстни синове на далечна Грѣция като съ стари и изпитани приятели. Потеглили едновременно отъ двѣ противоположни посоки, нашитѣ пѣтица се срѣщнаха тукъ, на Килидъ-Дервентъ, подиръ една побѣда надъ общия врагъ. Въ тоя моментъ азъ почувствувахъ всичката грандиозностъ на прѣдприетото дѣло, което туряше кръстъ на едно срамно и мрачно минало.

Ние не можахме да поднесемъ на нашитѣ съюзници нищо друго, освѣнъ български папириси (азъ пазихъ още една-две кутии за най-тържественъ случай, който очаквахъ), а тѣ ни почерпиха съ ракия, шежерчета и съ турски цигари отъ режията.

— Цѣли товари дигнахме въ Кожани, побърза войникътъ да обясни произхода имъ. А какво станаха турцитѣ?

Удовлетворихме любопитството имъ. Единъ отъ тѣхъ отведе бай Търпа Шазануть при ротния имъ командиръ, за да доложи за станалото и да съобщи, че джътъ прѣзъ прохода за село Баница е свободенъ. Ротниятъ далъ на бай Търпа коня, за да отиде на докладъ при дивизионния командиръ.

Седнахме съ войницитѣ край пѣтя, и отъ многото въпроси, съ които ги отрупахъ, разбрахъ, че гръцката войска се е страшно изморила да побѣждава и да гони турцитѣ отъ границата до тукъ.

Единъ старецъ недалече отъ насъ ровѣше съ тоягата си нѣщо на пѣтя. Неговото спокойствие ни поразя.

— Тоя човѣкъ тамъ вашъ ли е? запита войникътъ.

Парцаливиятъ старецъ, на чието присѣствие по-напрѣдъ не бѣхме обърнали внимание, равнодушно закрачи къмъ насъ, щомъ го извикахме. Нѣто единъ мускулъ на лицето му не помръдна, когато той се изправи прѣдъ гръцкитѣ войници, които за пръвъ пѣтъ викаше.

— Какво правишь тукъ, дѣдо?

Човѣкътъ чулъ пушкитѣ и излѣзълъ да търси внучето си, което било съ воловетъ, дошелъ до пѣтя и тукъ си намѣрилъ късмета.

— Е, кайъвъ ти е късмета, дѣдо?

Дѣдото ми посочи една подкова отъ кавалерийски коня.

Движение на аскеръ, сражение, присѣствие на гръцки войници. . . и все пакъ най-важното събитие на деня за него бѣ намѣрената полусчупената подкова! Всѣки съ кахъра си. . . Но азъ до тогава за нищо на свѣта не бихъ допустналъ, че въ Леринско може да се намѣри такъвъ човѣкъ.

— Избѣгаха ли турцитѣ, дѣдо?

— Е, ке избѣгати. . . . отговаря той равнодушно, извѣстенъ сѣкашъ прѣдварително, че тѣй е трѣбовало да стане. . .

Гръцкиятъ войвода Качамакосъ, съ когото вече се знаехме по размиѣненитѣ писма, стигна подиръ патраула съ седемъ млади андарты, напети и окичени като балерини. Заедно съ андартитѣ и съ гръцкия авангардъ стигнахме четата, която търже- ствуваща и горда ни посрѣщна съ урѣ и зито. Прѣзъ това врѣме нѣна по линията и първиятъ локомотивъ, украсенъ съ гръцки флагъ, бурно акламиранъ отъ насъ.

Четата се построи, застана на чело и съ пѣсни поведе войската къмъ Баница.

Баницени не сподѣляха стоицизма на стареца. Нашето прѣдизвѣстие дигна на кракъ и мало и голѣмо. До прѣди два-три часа селянитѣ сж слѣдили разтреперани изхода на сражението. Аскерътъ при бѣгството си убилъ нѣколцина ба-

ничени, но и тѣ успѣли да му се издѣлжкатъ: гонили и трепали отдѣлни залутани аскерлии.

Свободата дойде тѣй неочаквано и бързо, че не можеха да поѣрватъ на очитѣ си. Мжже, жени и дѣца, наредени отъ двѣтѣ страни на шосето, посрѣщаха освободителитѣ. Стомни съ вода, котли съ вино и бѣклици съ ракия се праздиѣха бързо, и по-младитѣ тичаха обратно, за да ги напълнятъ пакъ. Мжжегѣ кжсаха фесоветѣ си и ги хвърляха на земята. Старцитѣ и женитѣ не можеха да сдържатъ сълзитѣ си и заразяваха и насъ съ своя плачъ. Нѣкои баби простираха къмъ насъ и къмъ грѣцкитѣ офицери треперливитѣ си ржцѣ, прѣгрѣщаха ни, цѣлуваха и благославяха.

— Сега вече не ще ми е жалъ, ако умра, прошепна ми Хр. Цвѣтковъ, видѣхъ баремъ бѣгството на турцитѣ и . . . свободата.

— Пристигна и дивизионниятъ командиръ съ щаба си. Въ отговоръ на нашето ура единъ грѣцки офицеръ се изправи на коня си и извики:

— Зито о василевсъ Фердинандосъ! Зито о вулгарикосъ стратосъ! (Да живѣе царъ Фердинандъ! Да живѣе българската войска!).

— Да живѣе кралъ Георги! Да живѣе грѣцката войска! Да живѣе балканскитѣ съюзы!

Настанихме щаба въ най-сносната кжца на селото.

Отдѣлення войска бидоха изпратени напредъ къмъ село Забърдени.

Запознахме се съ група офицери. Тѣ ни поздравиха съ днешния успѣхъ и ни благодариха за направената имъ услуга.

— Не се касае тукъ за никакви услуги, протестирахме ние, а за просто изпълнение на войнишки дългъ.

И подчертахме:

— Макаръ и облѣчени като комити, ние сме войници на България.

Ив. Поповъ бѣ на почитъ съ своитѣ пагони на български подпоручикъ (той се явяваше нѣщо като прѣдставител на съюзната българска армия); азъ — съ грѣцкия си езикъ, а Чекаларовъ — съ грѣмката популярностъ на своето име.

Отдохме да се прѣдставимъ на щаба. Сжшитѣ похвали и благодарности.

Тукъ ни разпитаха подробно за сраженнето, за характера на неприятелското отстъпление и за новата концентрация на турцитѣ.

Яркъ контрастъ между другитѣ по-млади и напети офицери прѣдставя самиятъ дивизионенъ командиръ полковникъ Матеопулосъ. Възстаръ човѣкъ съ малко посивѣла коса, съ широко добродушно и вѣчно засмѣно лице, покрито съ бръчки.

Достъпенъ за всички, непринуденъ въ обноситѣ си и прѣнебрѣжителенъ къмъ своята външность, той единственъ между офицеритѣ е наметнатъ съ стара изтрита синя шинела, когато новата гръцка униформа има цвѣтъ каки.

Информирахме се набързо върху войната и досегашнитѣ дѣйствия на петата дивизия. Последната при Серфидже била отдѣлена отъ главнитѣ сили на прѣстолонаслѣдника (насочени прѣзъ Беръ и Енидже-Вардаръ срѣщу Солунъ) съ прѣдназначение да пази тѣхния тилъ откъмъ Леринъ—Битоля. Броеца всичко 11—12,000 души, дивизията настѣпила къмъ Кожани—Кайлари—Екши-Су и имала по пята двѣ-три сражения съ незначителни турски части. Най-важно отъ тия сражения било дадено при село Налбантъ-кьой (Биралци). Въ него паднали около 300 гърци, убити и ранени. Всичко отъ границата дотукъ дивизията дала около 600 души убити и ранени, а плѣнила 300 турци и азела 28 топа. Турцитѣ, деморализирани още въ първитѣ нещастни сражения при Еласона и при тѣснинитѣ Сарандапоро, обърнали грѣбъ на подавяващия съ численостъта си неприятель и при отстъплението си дали нѣколко арьергардни бойове. Сжщо тъй побѣдоносно било и шествието на главното ядро съ диадохъ на чело.

Спомнихъ си, че слѣдъ 1897 година единъ русинъ бѣше резюмиралъ цѣлата история на тогавашната гръцко-турска война само въ нѣколко фрази: „турки наступаютъ — греки отстъпаютъ; греки отстъпаютъ — турки наступаютъ“. Историята се повтаряше, само при размѣнени роли за двѣтѣ страни, благодарение, разбира се, на балканския съюзъ.

Прочее, полковникъ Матеопулосъ нѣмаше причини да се оплаква — и не се оплакваше — отъ упоритостъта на неприятеля. Оплакваше се само отъ мжкитѣ и лишенията.

— Отъ двѣ седмици насамъ дивизията се е морила въ почти непрѣкъснати дълги походи, прѣзъ най-неудобни пѣтища и изъ безпѣтица.

— Прѣдаставете си, каза ни той, азъ не сварямъ да смѣнявамъ всѣки день парчетата на картата! (И гърцитѣ си служеха съ австрийската генералъ-щабна карта).

— Надѣвали ли сте се нѣкога на такова бързо настѣпление въ територията на Турция, г. полковникъ? запитахъ азъ подиръ малко колебание.

— Какво говорите, господине?... отвѣрихъ той изненаданъ отъ моя наивенъ въпросъ. Всичко това ми се струва сънь.

Добродушниятъ войникъ млъкна, замисли се, послѣ заклати глава и изрече:

— Азъ не мога още да повѣрвамъ на очитѣ си...

Послѣ се прѣкръсти благочестиво и поблагодари на Бога:

— Слава тебѣ Господи! Слава тебѣ Боже!

— Каква ли бѣ тая проклета сѣдба, която държеше толкова време въ заслѣпение нашитѣ народи! продължаваше той. Колко християни сѣ станали жертва на турския гнетъ, колко драгоценно време се изгуби въ неразбранщина и ежби, тогава когато срѣдството за общото спасение бѣ толкова лесно да се намѣри!

И повръщайки се, види се, къмъ своя хубавъ сынъ — къмъ дѣйствителността, той все се кръстѣше и изказваше по-сѣщия трогателенъ начинъ и съ сѣщото благочестие своята признателностъ къмъ облагодѣтелствуващото го провидѣние:

— Слава тебѣ Господи! Слава тебѣ Боже!

Дивизионерътъ ни прѣдставяше почитателно на офицеритѣ, които ализаха при него. Всички бѣха внимателни и любезни и всички познаваха по име Чекаларова. Ролята на нашия другаръ — съюзникъ и сътрудникъ на гърцитѣ, бѣ най-поразителниятъ изразъ на настаналата промѣна въ гръцко-българскитѣ отношения.

Спечелилъ репутацията на кръвникъ, на грѣкомразецъ и на комитаджия въ самата Гърция, Чекаларовъ будѣше любопитство у всички. Като се запознаваше съ гръцкитѣ офицери, послѣднитѣ правѣха знаменателни мини и издаваха разни възклицания.

Единъ подполковникъ, сдържано коректенъ въ обноскитѣ си, не можа да не напомни за миналото:

— Считахме ли за върлъ нашъ неприятелъ. . . Времето, както виждате, взеха щастливъ обратъ, и днесъ се срѣщаме съ васъ като съюзници. . . Приятно ми е.

Респектътъ къмъ достойния едновремешенъ врагъ се усиливаше не ще сѣмѣние и отъ ефекта на днешния ни успѣхъ, съ който се ознаменува първата ни срѣща съ гръцката армия.

Щабътъ нѣмаше готовъ планъ за по-нататъшно настѣпателно движение. Изнесохме впечатлението, че дивизията, натоварена съ задача да охранява тила на главнитѣ сили, нито е помисляла, че прѣвземането на Леринъ и Битоля може да стане обектъ на дѣйствиата ѝ.

Изпратенитѣ за разузнаване наши селяни донесоха, че неприятелътъ се отеглилъ къмъ Каленикъ—Арменохоръ—Леринъ и броелъ около 3—4000. Питаме щабъ, не мисли ли да продължи настѣплението си до Леринъ? И добавихме:

— Ако сте рѣшени да настѣпите, ние бихме могли заедно съ една-двѣ гръцки дружини да прѣхвърлимъ въ срѣщнитѣ планини и да атакуваме града откъмъ село Неволани, т. е. отъ южна страна, а леринскитѣ и битолскитѣ чети съ другъ гръцки отрядъ да направятъ обходъ и да се явятъ отъ източна страна.

Отговори ни се, че ако главната квартира разреши настъпването, щаботъ ще се възползува съ благодарност от услугитѣ ни въ духа на направеното предложение.

Излъзохъ на улицата и се смѣсихъ съ гръцкитѣ войници. Отначало офицеритѣ не имъ позволяваха да влѣзатъ въ селото, за да не би съ нѣкои волности да причинятъ неприятности на селянитѣ. Но, види се, по-послѣ запрѣщението се дигнало.

Войниците далечъ не изглеждатъ тъй възоржени отъ побѣдитѣ си: навѣрно, свикнали сж вече на такива. . . Тѣ сж измурени отъ походи. Умориха се да гонятъ турцитѣ, безъ да могатъ да ги стигнатъ. Сега сж повече петимни за покривъ и почивка. Търсятъ на всѣкъдѣ хлѣбъ, ракия, вино. Особено сж разочаровани, че не могатъ въ Баница да намѣрятъ локумъ. Зарадваха се много, когато чуха, че имъ приказвамъ гръцки: това е такава рѣдкостъ между мъжкото население на Баница. Колкото за женитѣ, на тѣхъ гръцкиятъ езикъ е съвършено неиззнатъ. На една врата заварихъ селянка и войникъ да се разправятъ съ живинка. Селянката ми сочи войникъ и пита: „Що сека?“ А войникътъ се обръща къмъ менъ: „Ти леги?“ (какво казва?) и сочи селянката.

Единъ войникъ ми се оплака:

— До едно мѣсто се разбирахме, но отъ една седмица насамъ нищо не мога вече да си поискамъ.

Другъ не можеше да се начуди на факта, че тия хора сж християни, а пъкъ не знаятъ гръцки:

— Християни, ке денъ ксеврунъ та елиника!

— Нема та нѣма! Каквото и да поискашъ, отговарятъ ти все: нѣма — оплака се трети: търсилъ изъ цялото село шекерчета и локумъ, а всѣкъдѣ му отговаряли: нѣма.

Нѣкои войници сж научили българскитѣ имена на най-потрѣбнитѣ продукти: хлѣбъ, вино и пр. и така могатъ да изказватъ желанията си.

Това обстоятелство отъ една страна ни прави необходими за гърцитѣ, поставя ни по необходимостъ въ ролята на тѣхни посредници и драгомани, а отъ друга, радва ни, че проститѣ войници ще могатъ сега да се увѣрятъ, дали съ българи или съ гърци е населена Македония.

Привечерь се доложи на дивизионера, че телеграфната жица между Екши-Су—Беръ—Аяно е възстановена. Дивизията завръзва за пръвъ пътъ подиръ отдѣлянето си отъ ядрото на армията телеграфно съобщение съ гръцката главна квартира.

Ето единъ случай да се обадимъ въ България — хемъ да имъ кажемъ, какво става въ тая далечна частъ на Македония, хемъ да научатъ домашнитѣ ни, че до сега сме здрави

и живи! Щабът по всяка вероятност не ще ни откаже да приеме за Атина, а отамъ да бжде протелеграфирана въ София до нашия президентъ г. Ив. Ев. Гешевъ една телеграма, съ която да му извѣстимъ за днешната акция и за срѣщата ни съ петата гръцка дивизия. Чекаларовъ, най-върлинъ между единоядците, настоя да изпратимъ една телеграма и на г. Венизелосъ. Съставихме и тая телеграма, въ която поздравлявахме гръцкия президентъ съ заемането на Килидъ-Дераентъ и съ щастливото начало на нашето сътрудничество съ петата дивизия и свършвахме съ акламации за храбрата гръцка войска.

Полковникъ Матеопулосъ съ готовность удовлетвори нашата молба. Куриерътъ за Соровичъ взе и нашитѣ телеграми*).

Задържаха ни на вечеря въ щаба. Домакинятъ бѣше се постаралъ да се отсрами, но за съжаление неговитѣ пиперливи госби не възбуждаха особень апетитъ, защото стомаситѣ на повечето отъ гръцкитѣ гости се оказаха твърдѣ деликатни: още едно доказателство, че гръцката дивизия боравѣше въ българска областъ. За това пъкъ пивкото банишко вино има повече успѣхъ.

Прибрахме се въ квартирата си, уморени отъ впечатления и възбуждения. Прѣживаното днесъ ни се струваше сънь. И ние като дивизионера не вървахме на очитѣ си... Разхвърлихме патронташи и горни дрехи и спяхме спокойно и безгрижно, както подобава при свобода.

Нашитѣ момчета горятъ отъ желание да прѣхвърлимъ часъ по-скоро въ Костурско. До тамъ ни остава още само единъ день пътъ. А костурскитѣ планини отсрѣца приличатъ съ примамлива мощъ.

Сутринята рано се явихме въ щаба. Заповѣдята била днесъ да се бездѣйствава. Полковникъ Матеопулосъ ни заяви, че самъ той е за прѣслѣдването на неприятеля, комуто не трѣбва да се даде време да се окопоти, но за това имало думата и висшето командване. Отъ друга страна, и войницитѣ били твърдѣ уморени и се нуждаели поне отъ еднодневна почивка.

— Позволете тогава намъ да заминемъ въ своя районъ, иждѣто ни чака много работа. Ние ще поддържаме връзката съ васъ, ще съобразяваме маршрута си съ прѣдстоящия по-

*) Отъ тѣхъ само втората — тая до Венизелосъ е била получена отъ адресанта и обнародвана въ нѣкон атински вѣстници. Телеграмата ни до г. Гешева не се е получила въ София. Наклоненъ съмъ да вървамъ, че е била изпратена отъ Соровичъ и спрѣна въ Атина.

ходъ за Леринъ и щомъ получимъ извѣстие, ще тръгнемъ, за да изпълнимъ възложената ни задача. Нашитъ момчета бързатъ.

— Останете поне и днесъ. Ако и утрѣ не се прѣдприеме нищо, ще можете да си заминете.

Съгласихме се.

И днешнитѣ ни разузнавания гласятъ, че турцитѣ, концентрирани къмъ Каленикъ и Арменохоръ, не сж повече отъ три, най-много четири хиляди, съ нѣколко топа. Прѣднитѣ имъ постове сж недалеко отъ село Росенъ. Гръцката артилерия е настанена отчасти надъ Забърдени, отчасти по височинитѣ надъ Евница, избрани отъ гръцки артилерийски офицери, съвмѣстно съ Чекаларова, Попова и леринскитѣ войводи.

Единъ гръцки кавалерийски подофицеръ заедно съ единъ конникъ направилъ на свой рискъ разузнаване по шосето, наближилъ Арменохоръ и отъ прѣднитѣ турски постове заключилъ, че неприятелтъ не брои повече отъ 3—4,000.

Войници деморализирани, научени на бѣгъ. Само да потеглимъ. Нашиятъ походъ до Леринъ ще бжде едно триумфално шествие.

Тукъ-тамъ по селата пристигатъ освободени отъ битолския затворъ първенци, които турцитѣ прѣз мобилизацията бѣха задигнали като заложници. Тѣ разправятъ каквото сж чули въ Битоля и тѣхнитѣ разкази стигатъ до насъ: сръбско-българската войска заела вече Прилѣпъ; българската армия прѣзела съ цѣната на 11,000 убити Одринъ и плѣнила 30,000 турци.

Ние сподѣляме тия „новини“ съ офицеритѣ отъ щаба; тѣ не знаятъ нищо за това, що става по другитѣ театри, и новинитѣ на дошлитѣ отъ Битоля българи сж за тѣхъ цѣло откровение. А тѣ ни отговарятъ, че днесъ-утрѣ ще могатъ отъ своя страна да ни извѣстятъ за ализането на гръцкия прѣстолонаслѣдникъ въ Солунъ.

Ние се радваме на гръцкитѣ успѣхи, като на наши общи успѣхи. И се удиляваме на собственото си настроение . . . Увѣрени, че въ единъ-два дена въ Леринъ ще се развѣва гръцки флагъ, насъ ни озадачва само мисълта, да не билекитѣ и грѣмотевични успѣхи на гърцитѣ да усилятъ прѣжалено симпатитѣ на нашето население къмъ Гърция. Бихме желали поне Битоля да бжде завладѣна отъ българската войска.

Дивизионниятъ коландиръ ни засвидѣтелствува особени симпатии. Той постави на разположението ни едно шише гръцки конякъ и ми подари за споменъ послѣднитѣ си двѣ кутии атински папириси. Той не се е надѣвалъ да срѣшне при такава обстановка единъ български журналистъ, който

да говори гръцки, да познава Атина, а отчасти и политическия животъ на Гърция.

— Седни сега да поприказваме малко за политика, казат ми той. Азъ съмъ войникъ и съ политика много не се занимавамъ, но нека си поприказваме да мине времето.

При насъ бѣ и полковникъ Спиридонъ Клавдианосъ, най-старшиятъ офицеръ подиръ дивизионера. Високо образованъ, съ европейско възпитание, крайно вежливъ и внимателенъ. Съ своята външностъ — избръснатъ и огладенъ, съ безукоризнено чиста униформа и лъснати тъмно-червени гетри и чипици — той прѣдставляваше пъленъ контрастъ на командира.

Нашиятъ разговоръ — тогава, разбира се, не можеше да ми мине прѣзъ ума, че днесъ ще го обнародвамъ въ форма на „интервю“ — засегна пакъ съюза, неговитѣ спасителни резултати и извика пакъ вчерашнитѣ искрени съжаления, задѣто разбирателството не се е постигнало по-рано.

— Даже и да не бѣше сключенъ балканскитъ съюзъ, казахъ азъ, България, може би малко по-късно, но фатално би се видѣла принуденъ да прибѣгне единъ денъ до оржжието, за да разрѣши македонския въпросъ.

— Щастие е за Гърция, отвърна полковникътъ, че е нанѣрила Венизелоса. Азъ ви увѣрявамъ, че ако войната избухнѣше между васъ и Турция безъ прѣдварително сключенъ съюзъ съ Гърция, нашето правителство пакъ нѣмаше да постѣпи другояче: то щѣше да мобилизира и да заповѣда да се нахълта въ Турция. Така че съюзътъ самъ по себе щѣше да се осъществи.

— Азъ изказахъ надежда, че общото дѣло ще бѣде тъй щастливо завършено, както се е и почнало.

Събесѣдникътъ ми ме увѣри, че съюзътъ билъ сключенъ за много години, а замъ той лично желае, щото съюзътъ да остане въ сила на вѣчни времена.

— Г. Гешовъ трѣбва да е много уменъ политикъ, щомъ е сподѣлялъ смитѣ убѣждения съ нашия Венизелосъ относително нуждата отъ разбирателство и съюзъ. Тия умни хора, които ни дадоха възможностъ да унищожимъ съ общи сили Турция, ще съумѣятъ и да завършатъ разумно и полѣбовно общото дѣло. Що се отнася до мене, приключи тоя въпросъ дивизионерътъ, азъ като гркъ, ако зависѣше отъ менъ, не бихъ се спрѣлъ прѣдъ отстѣпки и жертви. Нека ние вземемъ по-малко. Какво значи, че сме си присъединили сто или даѣтъ хиляди народъ повече или по-малко прѣдъ общитѣ велики успѣхи, които постигнахме? Най-послѣ, ако останатъ гърци подъ България, или българи подъ Гърция — и единитѣ и другитѣ ще бждатъ свободни граждани: нѣма вече да имъ тежи турската тирания.

И двамата полковници сж жарки адмиратори на Венизелосъ. Въ тѣхнитѣ очи това е човѣкъ гениалець, държавникъ, какъвто до сега Гърция не е имала, възродитель и спаситель на отечеството си.

Полковникъ Клавдианосъ, началникъ на инженерното отдѣление въ военното министерство и подвѣдомственъ на Венизелосъ, който бѣ президентъ и въ сжщото врѣме министъръ на войната, говорѣше съ възторгъ за реформаторскитѣ усилия и за заслугитѣ на своя шефъ.

— Десетъ години наредъ у насъ се говорѣше за реформи въ армията, но само прѣди два години се заработи. Всичко, което имаме сега и съ което участвуваме въ войната, е постигнато прѣзъ управлението на г. Венизелосъ. Човѣкъ на инициативата и труда, дѣвенъ и експедитивенъ въ всичко. Той е достъпенъ за всѣкиго, милъ и очарователенъ въ обносиктѣ си, способенъ да импулсира къмъ работа подвѣдомственитѣ си. Веднажъ направилъ избора на своитѣ технически съветници, той се вслушва въ исканията имъ и дава веднага ходъ на рѣшенията имъ. Врагъ на формализма, той „е тотолъ“ въ интереса на работата и за да се спести врѣме, да осмислени извѣстно мѣроприятие на своя отговорность, въпрѣки формалноститѣ на закона.

Отъ своя страна, събесѣдницитѣ ни любозитствуваха да узнаватъ числеността и организацията на нашата армия, имената на по-първитѣ ни генерали. За наше удивление, тѣ не знаеха почти нищо за нашата армия; даже името на нашия генералисимъ Савовъ не имъ бѣ познато.

Отъ врѣме на врѣме ни се носи по нѣкоя „новина“. Най-сензационната бѣ, че българската войска прѣвзела Битоля.

— Толкова по-добрѣ, казаха грѣцкитѣ офицери.

Нѣколцина селяни отъ едно съседно, освободено вече село се явиха при командиря да питатъ, ще имъ позволи ли да накажатъ два-трима върли турци, убийци и изедници; такова било желанието на цѣлото село.

Дивизионерътъ не се подвоуми никакъ и имъ отговори само съ една дума, произнесена съ усмивка и придружена съ единъ касапски жестъ:

— Копсте тусъ! (заколете ги!)

Грѣцкитѣ офицери сж страшно насжени противъ турцитѣ. Въ нѣкои мѣста, прѣди самото появяване на грѣцката войска, турцитѣ вършели убийства надъ християнскитѣ си съграждани. На други мѣста, и подиръ изявеното си подчинение на новата власть, башибозуцитѣ стрѣляли изъ засада противъ грѣцката войска. Въ Кайляри турцитѣ дигнали бѣль флагъ и се прѣдали, само когато грѣцкитѣ гранати почнали да падатъ въ града. Но

и слѣдъ обезоръжаването имъ кайлярци — най-лошитѣ и безчестни между всички турци, споредъ полковникъ Клавдианосъ — пакъ стрѣляли изъ засада противъ войската, за което и получили наказанието си.

Стаѣа ни понятно, защо гърцитѣ не се церемонятъ много съ турското население и не се кахърятъ, задѣто християнитѣ прибѣгватъ тукъ-тамѣ къмъ отмъщение и разчистване на стари смѣтки.

За да успокоимъ нашитѣ момчета, казахме имъ: утрѣ или ще потеглимъ заедно съ войската срѣщу Леринъ, или ще заменимъ за Костурско.

Нашиятъ гостоприемецъ домакинъ бай Дине Гжсковъ е отъ малкото ония баничени, които считатъ, че още не е дошло врѣме да се кжсатъ фесоветѣ. По-голѣмата частъ отъ покжщнината си той държи още скрита въ земята. Напраздно се мжчимъ да го склонимъ да се прости съ феса и да извади отъ скривалището чергитѣ си, за да си послужимъ съ тѣхъ. И той заедно съ насъ вѣрва, че Баница е свободна и че Турция е на умирание, но що се отнася до феса и до покжщнината, казва:

— Нека мине още малко врѣме. . .

Патили хора. . .

Сутринтъ много рано ни извикаха въ щаба. Офицеритѣ стѣгаха багажитѣ си. Дивизионниятъ адютантъ Дросопулосъ, генералъ-щабенъ капитанъ, пишеше нѣщо на походната си маса. Офицеритѣ бѣха сериозни и мълчаливи.

Разбрахме прѣди да ни се каже, че главната квартира е разрѣшила настжплението.

Капитанъ Дросопулосъ, фактическиятъ командиръ на дивизията, прѣкаралъ нощта въ Соровичъ, кждѣто се разправилъ по телеграфа съ главната гръцка квартира и подиръ полунощъ донесълъ заповѣдта за похода.

Отъ всичко, което наблюдавахме и чухме прѣзъ тия два дена, дойдохме до заключение, че главната квартира не е имала намѣрение и се опасявала да възложи на петата дивизия нови настжпателни задачи. Щабътъ обаче, считайки обстановката за крайно благоприятна и имайки прѣдъ видъ, че противникътъ около Леринъ е малоброенъ, а по-голѣмитѣ му сили ангажирани около Битоля, искайки, може би, да изпрѣварн прѣзвизмането на Битоля и Леринъ отъ другитѣ съюзни войски, настоявалъ, види се, да му се разрѣши да продължи настжплението си и да окупира Леринъ. И най-послѣ успѣлъ да изтрѣгне исканото разрѣщение.

Съ капитанъ Дросопулосъ се съгласихме прѣдъ разтворената карта върху задачата на нашата чета. Ние ще трѣгнемъ

веднага, ще се прѣхвърлимъ въ Негованската планина и заедно съ дружината на капитанъ Худалисъ, която квартирува въ Негованъ, ще обходимъ неприятеля и ще се явимъ откъмъ югъ срѣщу града. Леринскитѣ и битолскитѣ чети заедно съ другъ грѣцки отрядъ ще обсадятъ дѣсния флангъ на противника.

Адютантътъ ни връчи и едно писмо до капитанъ Худалисъ въ Негованъ:

V Дивизия.

21.XII, 8 ч. сутринята

До капитанъ Худалисъ командиръ на трета дружина отъ 23 полкъ.

Въ Негованъ

Прѣпорѣчвамъ ви българскитѣ войводи Чекаларовъ, Поповъ и Силяновъ, заедно съ които ще има да дѣйствувате при днешното нападение срѣщу неприятеля въ Леринъ съгласно заповѣдитѣ, които ви изпратихъ чрезъ кавалерийския подофицеръ.

Командиръ на дивизията

Д. Матеопулосъ.

Взехме си сбогома съ офицеритѣ, пожелахме си сполука и излѣзохме.

По улицитѣ кипѣше движение. Селяни и четници, размѣсени съ войници, сновѣха на вси страни. Едни отъ войницитѣ поятъ коне, други прибиратъ котли и муниции, трети бѣрзатъ къмъ частитѣ си. А нѣкои още тропатъ отъ къща на къща или ни питатъ, дѣ продаватъ захаръ, тютюнъ, локумъ. Всичката стока въ Баница е вече разпродадена и дюкянитѣ затворени.

— Всичко е свършено въ селото, но всичко ще намѣримъ тази вечеръ въ Леринъ, утѣшаваме ги ние.

Войницитѣ още не знаятъ, какво ще се прѣдприеме днесъ и нѣкои продължаватъ да ни задаватъ все сѣщия стереотипенъ въпросъ:

— Избѣгали ли сѣ турцитѣ?

— Не сѣ още избѣгали съвсѣмъ, но днесъ ще ги изгонимъ, отваряваме имъ.

Пѣсенята на построената чета събра много любопитни войници наоколо ни. Въодушевлението ни никога не е било толкова голѣмо.

— До виждане въ Леринъ!

Така се прощаваме съ „велможитѣ“. И сме повече отъ сигурни, че днесъ Леринъ ще падне, и първа нашата чета ще влѣзе въ града. Чувствуваме въ себе си сила да вървимъ цѣли денонощия.

Вънъ отъ селото се разтакатъ и суетятъ войници. Нѣкои не сѣ си прибрали още палаткитѣ. Всички ни пожелаватъ до-

бъръ успѣхъ. Вчерашниятъ студъ ги отчая и съвсѣмъ понижи настроението имъ. Единъ офицеръ въ Баница ни каза, че вчера не било възможно да се дѣйствава, покрай другото, и поради. . . студа. Минавайки покрай артилерията, войниците ни сочатъ орджията си и ни казватъ, за насърчение:

— Не бойте се, момчета! Ето топоветѣ сж готови*).

Когато минахме и послѣдната грѣцка прѣдстража, заблѣзахме на единъ ридъ турските караули. По-нататкъ се показва отъ далечъ неприятелска конница. Още по-нататкъ се увѣрихме, че тя е изпратена по насъ: движеше се ту успоредно съ нашата верига, ту се явяваше въ нашия тилъ. За да не бждемъ застигнати въ равнището, взехме най-прѣката посока къмъ планината, макаръ че по тоя начинъ се отдалечавахме отъ Негованъ. Но прѣди това изпратихме единъ отъ курьеритѣ обратно въ Баница, за да извѣстимъ шеба, че положението изглежда по-сериозно, отколкото си го прѣсѣдвахме: предложихме му да вземе съ нѣколко орджия една височина, която ще му посочи курьерътъ и отъ която може да се обстрѣлява цѣлия турски лагер**).

Не се мина нито половинъ часъ, и въ полето се зачуха гърмежи, които бързо добиха размѣритѣ на формено сражение. Загърмѣха и разположенитѣ надъ Забърдени грѣцки орджия. Всичко идѣше да ни увѣри, че сражението е наложено отъ турцитѣ, които, за голѣма наша изненада, взеха днесъ инициативата за настѣпление: виждаха се съ бинокль разгннатитѣ неприятелски колони, които възлизаха на нѣколко пѣти повече отъ три, четири и петъ хиляди души — колкото ги прѣсметваха нашитѣ разузнавачи и грѣцкиятъ кавалерийски подофицеръ. Отъ гдѣ се сбра изведнажъ тази войска? Това не е вече оная деморализиранъ аскеръ, който знаемъ. Грѣцката артилерия разпрѣсна нѣколко турски колони, неприятелътъ обаче не се отчайваше: той се съземаше и пакъ продължаваше да настѣпва.

Тая войска не можеше да дойде осѣтнъ отъ Битоля. Какво правятъ, тогава тамъ сръбско-българскитѣ войски? Какъ могатъ турцитѣ да се рѣшатъ на такава дързостъ и да прѣнебрѣгнатъ главния неприятелъ, който заплашва Битоля?

Нашитѣ понатия съвсѣмъ се объркаха. Празничното ни настроение съвсѣмъ се изпари. Обзеха ни лоши прѣдчувствия.

*) Дивизията имаше всичко петъ скорострѣлни полски батареи и разполагаше съ не повече отъ петдесетина кавалеристи. Горски орджия и картечници нѣмаше.

**) Както по-послѣ узнахме, нашиятъ човѣкъ не сварилъ да прѣзведе писмото ни на шеба.

Между това неприятелската кавалерия ни слѣдѣше стѣпка по стѣпка. При своята многочисленостъ неприятелѣтъ, който сигурно ни е взелъ за грѣцки отрядъ изпратенъ да заплаши фланга му, очевидно, е отдѣлилъ и за насъ частъ отъ пѣхотата си. Ние сме още въ политѣ на планината и бързаеме да не бждемъ ангажирани въ сражение прѣди да се изкачимъ на високо.

За пръвъ пѣтъ изпитвахъ ефекта на една кавалерийска гонидба.

На мѣста, когато едноврѣмѣнно и отъ двата фланга идѣха и се прѣсрѣщаха съобщенията на патраулитѣ: „кавалерията иде!“, „кавалерията приближава!“, единъ зашемедяващъ токъ на тревога прѣминаваше прѣзъ редицата. Врагѣтъ, като крилатъ, се покаже тамъ, дѣто най-малко се очаква, изчезне веднага, ако е уязвимъ за куршумитѣ ни, за да се яви подиръ малко отъ нѣкоя височина надъ насъ, недостъпенъ и сѣкащъ злорадно ухилень.

Гонидбата се продължи повече отъ два часа. Ненадѣйно върху равната площъ на единъ хребетъ, на разстояние отъ 7—800 метра, се наредиха обѣрнати право срѣщу насъ десетина конника. Моментално се изкомандува огънь, и слѣдъ нѣколко наши залпа досаднитѣ прѣслѣдвачи се изгубиха отъ хоризонта.

Групи отъ по два-трима конника продължиха маневриранията си, но пазѣха вече почтена дистанция отъ насъ, докато съвсѣмъ се изгубиха.

Ако кавалерийското отдѣление е искало да разузнае числото и маршрута ни, то изпълни блѣскаво задачата си. То постигна и нѣщо друго: отби ни къмъ юго-западъ, отдалечи ни отъ Негованъ и осуети съединението ни съ тамошната дружина на капитанъ Худалисъ, осигурявайки напълно по тоя начинъ крайния дѣсенъ флангъ на настѣпващитѣ по полето турски войски.

По това врѣме откъмъ Негованъ припукаха пушки. Къмъ спривавия пукотъ на маузеркитѣ се примѣсиха и топовни изстрѣли: една дѣсна неприятелска колона — може би, сжщата, която, по указанията на конницата, е вървѣла по диритѣ ни — е спазила, сигурно, дружината на капитанъ Худалисъ въ селото, помислихме ние и тръгнахме по посока къмъ сражението. Равномѣрното трокане на нѣкаква машина, която не бѣ ни пушка, ни топъ, накара инстинктивно да спре цѣлата редица.

— Картечица! извикаха нѣкои.

— Картечица! повториха всички, вслушани въ трокането ѝ.

Усмивки на удовлетворено любопитство, удивление прѣдъ дѣйствието на тая за пръвъ пѣтъ чувана опустошителна машина — ето какво извика у насъ гласѣтъ на картечицата.

въ първия моментъ, вмѣсто да ни озадачи. Като че ли нѣкой въ Негованъ е турилъ една картечница, само за да удовлетвори нашето любопитство, да ни устрои една забава. . .

Когато приближихме мѣстосражението, по южнитѣ височини надъ Негованъ заблѣзахме войска.

— Струва ми се, че сж наши! извика андартинѣтъ Качамакосъ, който съ четата си потегли съ насъ отъ Баница.

Качамакосъ прѣхвърли дола, който ни дѣлѣше отъ „нашитѣ“ и подиръ малко развѣ кърпата си, за да ни извѣсти, че наистина сж наши. Откъмъ селото стрѣлбата бѣше почти спрѣла.

Първата група наши, къмъ която се уклитихме, ни устрои невѣроятна и незабравима сцена. Нѣколко гръцки войника бѣха заобиколили единъ младъ подпоручикъ съ твърдѣ деликатна структура. Офицерѣтъ вторачи въ насъ изцѣклени, обезумѣли отъ ужасъ очи, послѣ тури показалеца върху треперещитѣ си устни, блѣди като на мъртвецъ, засъхнали и покрити съ дебела бѣла кора, наведе се мистериозно и извика:

— Сссс! . . . Сиопи! (тишина!).

Послѣ устреми погледа си върху близкия подофицеръ и съ тоякъ все тѣй тинистевѣ и важенъ извика:

— Тишина! . . . Не анкай!

— Господинъ подпоручикъ, не правете тѣй! Не се плашете! отвърна му съ умоляващъ гласъ подофицерѣтъ.

Но господинъ подпоручикѣтъ нито го чу. Ненадѣйно той се извърна, посочи съ прѣстъ дърветата на далечнитѣ върхове и запита:

— Това тамъ турци ли сж?

И се объра пакъ къмъ насъ:

— Хайде, тогава, щѣ стоите? Да вървимъ!

Нѣколко минути наблюдавахме гръцкия подпоручикъ въ недоумѣние. Увѣщанията и молбитѣ на войницитѣ бѣха безсилни да го повърнатъ отъ това състояние на формено умопомрачение, въ което бѣ изпадналъ. Той наново отнесе показалеца до разтренеренитѣ си устни, изблѣщи очи и извика пакъ:

— Сссс! . . .

Трагикомедията се започваше отначало. Тукъ Чекаларовъ, който слѣдѣше мраченъ сцената, не съдържа гнѣва си и изкрѣщѣ по гръцки надъ главата на зашеметения подпоручикъ:

— Не ви ли е срамъ! И вие сте офицеръ! Какво е това: сссс! Какви сж тия комедии?

— Туй-тооо. . . Сега пъкъ и съ васъ ли ще почнемъ? . . .

Крѣсъщитѣ, види се, подѣйствуваха малко отръзвително. Безъ да му говори, Чекаларовъ се обърна къмъ войницитѣ заповѣднически:

— Слушайте, момчета! Всички ще вървите подиръ насъ!

— Да, капитане! каза единъ войникъ и тръгна подиръ ни.

— И азъ ще вървя съ капитана? каза сжщиятъ младши подофицеръ, който по-прѣди умоляваше своя началникъ да се не плаши.

Ето каква е била работата:

Рано сутринъта дружинниятъ командиръ капитанъ Худалисъ, щомъ получилъ отъ Баница заповѣдта на щаба, потеглилъ прѣзъ планината къмъ Леринъ. Въ Негованъ оставилъ само болнитъ и други 75—80 войника, за да пазятъ шестдесетина затворени въ училището турски плѣнници. Настъпващата дѣсна турска колона — по всѣма вѣроятность сжщата, която вървѣше, подиръ турската конница, срѣщу насъ — минавайки край Негованъ, нападнала гърцитъ. Последнитъ се разпрѣснали въ планината, зашеметени отъ пукота на топоветъ и митралязитъ. Интересно е, че сжщитъ тѣзи войници, които нито сж се опитали да се противопоставятъ на неприятеля, за да осигурятъ поне отстъплението си, намѣрили време прѣди излизането си да избиятъ до единъ навързанитъ въ негованското училище турски плѣнници! Въ ржцѣтъ на турцитъ останали котлитъ на цѣлата дружина, всички офицерски багажи и 35 мулета.

Въ момента когато ги срѣснахме, войниците се суетѣха около своя побърханъ подпоручикъ, не знаейки накждъ да се обърнатъ. На насъ гледаха като на единъ видъ спасители и ни се подчиниха безпрѣкословно. Най-неизплашениятъ между тѣхъ ни приближи и ни каза, че къмъ село Невѣска — тѣ чули името на селото, но не знаели къмъ коя посока се пада — имало андарты. Къмъ Невѣска почнали да бѣгатъ и сѣмействата отъ Негованъ, щомъ припукали пушкитъ. За своя командиръ, подпоручикъ отъ запаса, младъ атински адвокатъ, ни уаѣри, че не за пръвъ пжтъ се случвало това съ него. Така дѣйствувала винаги върху него пукотеницата.

Днешната акция бѣше пропаднала. Напрѣдиалото време не позволяваше да се почне нѣщо ново, и ние се улжихме къмъ куцовлашката паланка Невѣска, едно отъ най-високитъ селища на Македония, разположено подъ най-гблѣмитъ висоти на Вичъ.

Въ полето сражението продължаваше, но съ по-малка сила. Село Забърдени, надъ което сутринъта гърмѣше гръцката артилерия, бѣ обвито въ гжсти облаци димъ: още едно доказателство, че гърцитъ сж отстъпили.

Ние загазихме изъ снѣга, натрупанъ по пжтя, и задъхващи се отъ умора, се извгъздахме често къмъ полето. Зло-

вѣщиятъ димъ, който обвиваше Забърдени, охканията на болните гръцки войници, мрачната безнадежност, която бѣ изписана по лицата на здравитѣ, създадоха у всички ни тягостно настроение.

Сдрачаваше се вече, когато видѣхме отъ височинитѣ зловѣщо играещи пламъци и надъ друго село: надъ Баница!

Клетиятъ бай Дине Гжсковъ! Не напразно той не смѣеше така скоро да се прости съ своя фесъ и да извади покжницата си отъ саривалището!

ПРИ КУЦОВЛАСИТЪ

Край Невѣска¹⁾ ни посрѣщнаха множество андартни и куцовласи.

Имената Поповъ, Чекаларовъ се споменаватъ отъ всички всрѣдъ общия говоръ, който напомни караница: куцовласитѣ досущъ приличатъ на евреи... Мнозина намиратъ въ тъмнината Чекаларова и Попова и имъ стискатъ ръцѣтъ, безъ да подозиратъ, колко бихме имъ били по-благодарни, ако вмѣсто да ни държатъ цѣлъ часъ на крака, ни настанятъ веднага по квартири. Направи ми впечатление, че Чекаларовъ и Поповъ повече интересуваха невѣсчани и поглъщаха грижитѣ имъ, отколкото гръцкитѣ войници, каквито за пръвъ пѣтъ стѣпваха въ Невѣска.

Най-послѣ разквартируването се свърши. Насъ взе на гости първиятъ мѣстень богаташъ Цирлисъ.

Подиръ мжката и тревълненията на днешния день ние изкачихме високитѣ мраморни стълби на едно триетажно здание, достойно да украси градове много по-голъми отъ Невѣска, минахме прѣзъ вестибуля на втория етажъ, украсенъ съ голѣми огледала и грамадни бюфети, и влѣзохме въ една уютна стая.

— Вмѣсто въ салона, въвеждамъ ви тукъ, защото, помнете ли, въ 1903 година тукъ ме почетохте съ визитата си веднага слѣдъ като разбихте турцитѣ... се обърна тържествено нашниятъ домакинъ къмъ Попова и Чекаларова.

Обтегнахме се съ умората и съ нечистоплътността си върху мекитѣ дебели душеци постлани съ разкошни черги.

Надъ художествено изработеното огнище бѣ изрисувана възхитителна гола жена.

Не сме избрали подходящъ моментъ за такава обстановка. Въ друго врѣме колко съзерцание и съблазнь би ни навѣла тази хубава стая...

¹⁾ Името на тая куцовлашка паланка е свързано съ единъ отъ най-славнитѣ български подвизи чрѣзъ голѣмото въстание отъ 1903 година. Турскиятъ гарнизонъ отъ 400 души е билъ тогава разбитъ и разпрѣснатъ отъ съединенитѣ костурски и перински чети. Ив. Поповъ и Чекаларовъ сж влѣзли тържествено въ градеца съ развѣто въстанишко знаме.

Споменитъ за борческото минало скоро отстѣпиха мѣсто прѣдъ бурното и пълно съ неизвѣстности настояще.

Невѣсчани почнаха да се досѣщатъ за истинското положение на работитѣ. Войниците имъ разправили случката въ Негованъ. Подпоручикътъ, дошелъ вече на себе си, изказалъ прѣдъ тѣхъ съ всичкия авторитетъ на чина си прѣдположението, че въ Леринското поле дивизията трѣбва да е направила едно „малко отстѣпление“ хъмъ Соровичъ. Настроението се измени. Нашиятъ домакинъ климна. Само широколиката ни домакиня, арнаутка отъ Корча но съ гръцки чувства и възпитание, още се държи и внася съ грѣмкия си смѣхъ бодростъ у околнитѣ.

Успокояваме ги всѣнакъ. Обясняваме имъ, че война безъ отстѣпления отъ двѣтѣ страни нѣма, че на Турция цѣсенята е изпѣта, защото тия дни паде Битоля, както е вече падналъ и Одринъ.

Нѣкои се ободриха. Единъ куцовлахъ извика въ унисонъ съ домакинята:

— И азъ имъ велимъ, бе братче, оти турчино пастра ке се чини.

Тямо въ тоя моментъ въ стаята ни нахлуха много жени и мъже и заприпаднаха отъ хленчъ:

— Негованъ изгорѣ!

Вестибюльтъ се изпълни съ около тридесетъ сѣмейства отъ селата Негованъ и Лѣсковецъ, тоже опожарени отъ турцитѣ. Отчаянитѣ писъци на майки и дѣца се смѣсиха съ разправитѣ на мъжетѣ, които се обясняваха на четири езика: влашки, гръцки, арнаутски и български.

Не блѣнове за близко освобождение възнуваха вече невѣсчани и нашия домакинъ. Всичко бѣ забравено прѣдъ застрашителния призракъ на турския реваншъ: егоистичната мисль, ще стигне ли опасността и до Невѣска, облада всички:

— Нали не ще могатъ да дойдатъ турцитѣ дотукъ?

— Нашето село нали е високо и добръ запазено?

— Може ли да се води сражение по тия планини?

Хиляди такива въпроси ни се зададоха, за да се изтрѣгнатъ успокоителни отговори и да се увѣрятъ невѣсчани, че може всичко да изгори, всичко да загине, но Невѣска да остане здрава и читава.

Сутринята невѣсчани бѣха събудени отъ буботенето на далечни топовни гърмежи. Настана невъобразима паника. Повечето отъ гражданитѣ затвориха вѣщитѣ си, задигнаха по нѣщо и се приготвиха да бѣгатъ. Избѣгнаха и всички домакини на вѣщитѣ, изъ които бѣха разквартирувани нашитѣ момчета.

Дътенцето на нашия домакинъ запищя пронизително: нѣкой му казалъ, че ще дойдатъ турци и ще заколятъ баща му. Даже домакинята, тая смѣла арнаутка, се зарази отъ паникѣта, грабна и тя една бухча, яви се при насъ за сѣгомомъ и закръши пръсти.

Това богато село, където се втича злато отъ най-далечни земи, изъ които се прѣскаатъ за печалба прѣдприемчивитѣ му жители, знае само да гощава и да трепери. Настроението на всички се барометрира отъ слуховетѣ.

Група мъже се явиха при насъ и ни запитаха трагично:

— Какво да правимъ?

— Съберете всички мъже, имаме да ви говоримъ.

Страшна виелица върлуваше навънъ. Да се ходи по кривитѣ и стрѣмни сокаци на Невѣска, когато има поледица, е подвигъ, на какъвто само невѣсчани сж способни. Прѣдъ събралитѣ се взехме поза на възмутени и имъ наговорихме на грѣцки и на български всевъзможни нѣща, които подсладохме и съ заплашвания и закани:

— Мъже ли сте вие, или баби? Защо не обуздаете женитѣ си, а се подавате на ума имъ и се готвите да бѣгате? Дѣ ще отидете? Къдѣ ще намѣрите по-сигурно мѣсто отъ вашитѣ непристъпни скалисти планини? Не виждате ли, че хората отъ изгорѣлитѣ села Котори, Негованъ, Лѣсковецъ дохождатъ тукъ, защото считатъ вашето село за най-безопасно? Или искате свобода безъ сражения и даже безъ гърмежи? Що не се благодарите, че вие само слушате отъ далеко топоветѣ, когато съ десетки хиляди наши братя гинатъ, разкъсвани отъ гранати? Най-послѣ, ако стане нужда да бѣгате, това ще ви кажемъ ние. То може да стане само когато неприятельтъ разбие насъ и нѣколкото андартски чети, които се намиратъ въ селото ви. Вървете си сега по домоветѣ и знайте, че който не обуздае жена си и който си позволи да бѣгга, ще бѣде застрѣлянъ!

Всичкото това гърмогласие, придружено съ жестове, на които не липсваше извѣстна театралностъ, произведе нуждния ефектъ: мъжетѣ напълно се увѣриха, че Невѣска е най-отстраненото, най-планинското и, слѣдователно, най-гарантираното село въ Турция! Раздѣлиха селото на участъци и за всѣки участъкъ назначиха по една група отъ по-сърдшати куцовласи, която да обуздава страхливцитѣ и да бди за съблюдаването на нашитѣ наредби, въпрѣки . . . топовнитѣ гърмежи, които се слушаха.

За тоя трудъ домакинята, която бѣше се приготвила да бѣгга, възнагради гоститѣ си съ великолѣпенъ обѣдъ.

Слѣдъ обѣдъ повърнахме визитата, която още вечеръта ни бѣха направили двамата грѣцки воеводи Каравитисъ и Макрисъ. Двѣ имена, които, уви, не ми бѣха неизвѣстни. Когато прѣди

години хроникирахъ и коментирахъ въ София опожарявания на български села и сблъсквания между андартски и наши чети, азъ — спомнихъ си — срѣщахъ и тия двѣ имена, особено името Макрисъ. . . . Тоя черенъ критянинъ съ тѣсно чело и съ отсѣченъ палець на едната ръка не можеше да възбуди у мене ония чувства, които изпитахъ въ Баница, при срѣщата ни съ гръцкитѣ офицери. И ние, и тѣ бѣхме съдържани. Разговорътъ не засегна нищо друго освѣнъ създаденото положение. Само общата скърбъ поради послѣднитѣ неуспѣхи на гръцката войска ни сближаваше.

О, какъ ни болѣше за тия гръцки неуспѣхи! Ние бѣхме тъй искрени, когато казвахме нашитѣ войски, разбирайки гръцкитѣ!

Кждѣ полунощъ се чу пакъ силна артилерийска стрѣлаба откъмъ леринското поле.

Отъ Невѣска разпратихме по костурскитѣ села първото си Окръжно.

До селянитѣ въ с. . . . .

Братя,

Прѣдъ видѣ днешното положение, необходимо е да се изпълни въ всѣко село слѣдното:

1. Да се слѣди всѣко движение на аскера и ба, шибозука и да се съобщава веднага на близкитѣ села.
2. Всички младежи да се въоръжатъ кой съ каквото има и да бждатъ готови да се явятъ кждѣто бждатъ повикани отъ насъ.
3. Въ всѣко село да се образува чета подъ войводството на най-способния.
4. Всѣко село да приготви колкото се може повече храни и други припаси за посрѣщане нуждитѣ на християнскитѣ войски, които биха се явили.
5. Ако нѣкое село бжде нападнато отъ аскеръ или башибозукъ, околнитѣ села да му се притичатъ веднага на помощъ, за да бжде неприятельтъ отблъснатъ.
6. Да се уреди най-добръ куриерската служба — за да ни се прѣдаватъ точни и пълни свѣдѣния за движението на турскитѣ войски и башибозука.

Съобщаваме ви за знание, че българскитѣ и сръбскитѣ войски се намиратъ близу до Битоля, а гръцкитѣ до Баница въ леринско поле. Очаква се въ най-скоро врѣме да паднатъ градоветѣ Битоля и Леринъ.

Прочее, краятъ на тиранията приближава и скоро ще блѣсне свободата, за която сме дали толкова много жертви.

Въ с. Невѣска,
22 октомври 1912 г.

Съ братски поздравъ:
В. Чекаларовъ, Ив. Поповъ,
Хр. Силянковъ.

Много красноръчние и много молби прахосаха невъсчани, за да ни задържат поне няколко дена още въ селото си, но ние останахме непръклонни. Нищо не можеше да задържи вече нашите момчета: тѣ броеха часоветѣ и минутитѣ, които още оставатъ, за да встѣпимъ въ Костурско.

Поблагодарихме на нашите куцовлашки приятели за гостоприемството и задѣто бѣха тъй щедри да ни подарятъ известно количество шаякъ и гьонъ за куртки и цървули и имъ заявихме, че на другия день сутринята заминаваме.

У ДОМА

Честитѣ хлъзгания и падания по заледенитѣ улици на Невѣсна извикваха само смѣхъ. И това наше празнично настроение тъй малко хармонираше съ умисленитѣ физиономии на куцовлашкитѣ ни изпращачи.

Вънъ, на планинското билó, ни брулна мразовитѣ вѣтъръ и засвири страшна виелица. Стръмиата пътека се вие край прочутитѣ прѣкопански букаци, които сега, облѣчени въ своитѣ дрехи отъ скрежъ, сж още по-величествени.

— Зайци! Зайци!

Всички завикаха, вдѣтенени отъ радостъ, щомъ видѣха нѣколко заяка, подскачащи въ педината.

Познати благословени мѣста! Близу мѣсець, какъ купнѣемъ по васъ. Вашитѣ прѣспи и виелицы не ни плашатъ. Вълчитѣ дири по снѣга на вашитѣ хребети ни напомнятъ други отдавнашни зими, прѣзь които ви кръстосвахме, разнасяйки подъ роднитѣ покриви топлината и вѣрата на нашитѣ младежки сърдца. . . .

Звънъ на тържествена камбана се отрони отъ нѣйдѣ и отекина въ дѣното на нашата душа. Втори. Трети. . . Ние забързахме къмъ тая камбана, която изпълни съ привабливитѣ си звуци побѣлѣлитѣ пространства.

Нѣколко въоръжени прѣкопанци изкочиха отъ гората и ни поведоха къмъ селото.

Възторжено ура се разнесе по-нататкъ, когато селото, скрито подъ своята бѣла покривка, се откри ненадѣйно.

Нови развълувани посрѣщачи ни запрѣгръщаха горещо.

Грозни развалини приковаха погледитѣ ни, когато наближихме селото. Прѣзь руина, прѣзь двѣ се изправя по нѣкоя стройна, измазана нова къща. Сърцата ни се свиха болезнено. Отъ вида на на тия развалини азъ почувствувахъ, че стѣпамъ въ Костурско.

Прѣдъ развалинитѣ чакаха ученицитѣ и набраниятъ народъ съ изнесенитѣ черковни хоругви и съ стария свещеникъ на чело.

Христосъ Воскресе запѣха всички на единъ гласъ. И подъ звуковетѣ на тая пѣсень, която символизираше избавлението на робитѣ, пристѣпихме съ благоговѣние къмъ свещеника и цѣлувахме евангелието и светия кръсть. И капѣха върху дѣсницата на свещеника нашитѣ топли сълзи. . . .

— Драги прѣкопанци! Носиме ви поздрава на България, която въ тоя моментъ се бори като лъвица за нашата свобода. Тия развалини изоколо сж свещенитѣ паметници на нашата кървава борба, свидѣтели, че Костурско е достойно за жертвитѣ, на които свободна България се обрече за своя братъ. Да живѣятъ прѣкопанци!

Тия наши думи, съ които отговорихме на привѣтствието на учителя, изтрѣгнаха нови сълзи.

Ученицитѣ, наредени въ стройни редове, изрѣха съ учителката си нѣколко юнашки пѣсни.

Само днешниятъ день изхупва всички досегашни мжди. Това чувствувахме съ Попова и съ нѣколкото наши момчета отъ свободна България, които бѣха прѣдпочели да трѣгнатъ за най-отдалечения македонски край. Другаритѣ ни костурчани пъкъ бѣха не въ себе си отъ гордостъ.

Тукъ нѣма ни поменъ отъ еврейщината на невясчани, нито отъ простотията, която тукъ-тамъ бѣхме срѣцнали въ крайграничните колибарски райони. Население страдало но привѣтливо и будно. Отъ хурнета насамъ то не е посрѣщало чета, но съ нашето появяване у него се пробудиха старитѣ спомени и стариятъ духъ.

Подиръ обѣдъ свикахме събрание въ училището. Тамъ прѣкопанци си избраха управително тѣло, войвода и десетници,

ЗАГОРИЧАНИ

Ние вече нѣмаме нужда отъ мѣстни куриери. Отъ Неаѣска насамъ ни прѣдвождаше единъ нашъ четникъ прѣкопанецъ.

Подиръ събраниято въ Прѣкопана буризантъ и другитѣ загориченци отъ четата ни поведоха къмъ Загоричани.

Една тревога изъ пѣтя ни застави да се изкатеримъ на един канари, за да хванемъ позиции: въоръжени прѣкопанци взели група селяни отъ Бабчуръ за турци и имъ открили огънь. Бабчурени, получили вече охржжното, идѣха при насъ на Чело съ своя мѣстенъ войвода Чемберъ.

Загоричани.

Колко ужаси и кръвинни наумѣва това име!

Картината на опустошението тукъ е много по-страшна. Отъ 5—600 гиздави кѣщи, които броеше нѣкога това село, опожарено за прѣвъ пѣтъ прѣзъ възстанието, само 200 сѣ построени наново. Цѣли махали сѣ още въ развалини.

Но не споменѣтъ за турското опустошение ни гиепи въ тоя моментъ, когато полумѣсецътъ така безславно залѣзва. На 23 априль 1905 година, именния день на грѣцкия кралъ Георги, селото изпита друга по-страшна напасть: то биде прѣдадено на огънь и сѣчь отъ грѣцкитѣ андарты. Разпрѣснатитѣ до чужбина загориченци образуваха послѣ фондъ отъ доброволни пожертвувания, за да утѣковѣчатъ съ особена гробница и черквица паметѣта на 60 души свои сѣселяни, загинали отъ андартския ножъ и куршунъ или изгорѣли въ пламъщитѣ.

Седемъ години минаха оттогава. Ала ужасното произшествие не е отъ тия, които лесно се забравятъ. Часть отъ новопостроенитѣ кѣщи станаха пакъ пелелища, къмъ гробоветѣ отъ възстанието се прибавиха нови, цѣли сѣмейства бидоха унищожени, послѣдва ново бѣгство по чужбина. И Загоричани едва ли нѣкога ще си възвѣрне първия цѣтущъ андъ и славатъ на първо село въ Костурско.

Безъ да размѣнимъ дума, ние чувствуваме и разбираме неутѣшимата и неизцѣрима горестъ, която развалинитѣ и гробницата будятъ у загориченци.

Андартският войвода Андреасъ пристигна въ Загоричани да ни поздрави. Участникъ въ клането прѣди седемъ години, той до сега избѣгвалъ да припари въ Загоричани. Нашето дохаждане му прѣдставя, види се, случай, за да се примири съ живитѣ братя и роднини на изкланитѣ загориченци.

Трѣбваше да задушимъ чувствата си. Тръгнахме къмъ площада, където Андреасъ бѣше наредилъ въ полукръгъ свонтѣ момчета. Щомъ се явихме, той скочи отъ коня си, прѣгърна Чекаларова и го цѣлуна въ устата. Хитриятъ гъркоманинъ извърши това толкова ловко и бързо, че Чекаларовъ не можа да избѣгне неприятната цѣлувка. Азъ се дръпнахъ на страна и се отървахъ само съ едно ржуване.

Едвамъ сега разбрахъ, че гръцко-българското помирение и балканскиятъ съюзъ не сж въ състояние да заглушатъ въ насъ спомена за загоричанското клане, нито да смири възмущението ни отъ тоя безочливъ гъркоманинъ, който бѣ избралъ тъкмо Загоричани, за да се срѣдне съ насъ, поставяйки по тоя начинъ загориченци въ необходимостъ да му оказватъ услуги и гостоприемство.

Подиръ вечеря капитанъ Андреасъ дойде въ квартирата ни, заедно съ секретаря си, единъ атински студентъ, и ни разкри своя планъ.

— Градътъ Костуръ трѣбва да се прѣвземе: само по тоя начинъ ще може да се прѣдотврати унищожението на нашитѣ села. Владиката ми пише, че въ града имало всичко 300 войника и 5—600 башибозуци. Гръцката войска прѣвзела Лепчища и напрѣдвала отъ югъ къмъ Хрупища и Костуръ. Азъ тази нощъ ще приближа къмъ града, за да се споразумѣя съ нашия върховенъ началникъ. Послѣ ще ви съобща рѣшението, та да се приближите и вие. И пр. и пр.

Колкото и да бѣше неприятна срѣщата съ тоя човѣкъ, отъ неговата фанфаронада можахме горѣ-долѣ да се осветлимъ върху общото положение въ Костурско. Разбрахме, че въпрѣки присѣтствието на турски гарнизонъ въ Костуръ, андартитѣ сж въ непрѣкъсната прѣписка съ владиката, обезоржжили сж нѣкон турски села и се чувствуватъ до известна степенъ господари на положението.

СЪ АНДАРТИТЪ

Бързината, съ която андартитъ обезоржаватъ турскитъ села, не ни се вижда случайна. Тя ни и донѣидѣ дразни. Не ни остава, освѣнъ да побързаме и ние. Още има необезоржени турски села, тъй че и ние ще успѣемъ да снабдимъ съ оржие най-способнитъ си хора.

Въ смѣсеното турско-гъркоманско-българско село Горенци влѣзохме при сжщия церемониалъ: рѣчь отъ свещеника, пѣсни, ура. Но тукъ между посрѣщачитъ бѣха и турскиятъ коджабашия, ходжата и нѣколцина първенци, дошли да изявятъ покорността на турското население.

Въ квартирата на попа, иждѣто се отбихме, пожелаха да ни се прѣдставятъ турскитъ първенци. Имаминтъ, типиченъ анадолецъ съ дълго брадато лице, хамидовски носъ и тжпо изражение, бѣше мълчаливъ, стѣсненъ и не можеше да скрие мжката си отъ тая неволна приниженостъ. Наопъки, коджабашията бѣ словоохотливъ и засмѣнъ. Той искаше да ни увѣри, че се е приспособилъ веднага къмъ новото положение. Хужо-матътъ винаги го прѣслѣдвалъ, като ятакъ на комититъ, увѣрява ни той: толкова билъ близъкъ и добъръ спрямо христианитъ!

И докато той клима утвърдително глава, имаминтъ ни гледа тжпо и неподвижно, сѣкашъ не иска да повѣрва тона, което говоримъ:

— Вашето царство загина, защото въ управлението му нѣмаше правда.

Но когато Поповъ му каза: „Е, ходжа ефенди, бу дуия бойледиръ, текерлекъ чивиденъ чивие гидеръ — такъвъ е свѣтътъ, колелото отъ спица на спица отива“, стариятъ чалмо-носецъ се изчерви цѣлъ и челото му се облѣ въ потъ.

Прислѣствавахме на тържественъ моментъ: колелото на историята се обръщаше и подъ неумолимитъ му жбци попадаха ония, които до днесъ се чувствуваха любимци на сждбата. Ролитъ и мѣстата се размѣняха.

Въ Горенци не заварихме андартитъ, макаръ че бѣхме извикани отъ тѣхъ. Тѣ обезоржили мѣстнитъ турци и веднага

заминали за Маврово, край бръга на костурското езеро, понеже се чула татък силна стрѣлба.

Упжихме се и ние за Маврово.

Прѣпускайки въ галопъ, по нѣтя ни прѣсрѣщна единъ пиянъ конникъ мавровецъ и ни съобщи, че сражението при Маврово се свършило побѣдоносно за нашитѣ.

По-нататъкъ ни посрѣщна една андартска чета, изпратена отъ Маврово, за да ни поздрави съ добръ-дошли. Единъ интелегентенъ андартъ започна патетическата си рѣчь съ думитѣ: „храбри синове на България!“ Огвѣрна имъ се съ рѣчь на грѣцки. По редъ послѣ бидоха акламирани четиритѣ съюзни балкански държави.

Въ Маврово заварихме много андартни съ цѣль бюлюкъ капетанарей: Делиянакисъ, Дукисъ, Маврогенисъ, Николудисъ, Боланисъ, Стефосъ. . .

Познати излѣзоха за мене не само имената, но и физиономитѣ. Прѣди нѣколко години бѣхъ прочелъ и рецензиралъ книгата О елино-македоникосъ агонъ отъ Стаматисъ Раптисъ. Въ тая обемиста история на андартското движение се възпѣваха безъ стѣснение дѣяния като кървавата свадба въ Зелениче, разкъсването на свещеника и учителя въ Прѣбиопана, клането въ Загоричани. . . Книгата бѣ изпѣстрена съ ликоветѣ на малки и голѣми капетани, прославени въ тая борба. Сега, прѣди да чуя имената имъ, азъ ги разпознавахъ единъ по единъ: ликоветѣ имъ изкопчаха отъ книгата съ свѣт-кавична бързина и се изреждаха въ паметта ми страницитѣ, въ които бѣха изложени тѣхнитѣ дѣла.

Съ всички тия тъмни герои сега се ржухвахъ и приказвахъ като съ стари . . . приятели.

Въ сравнение съ андартитѣ нашата чета по външность мазаше на сбирщина отъ парцалановци. Критянитѣ бѣха облѣчени въ своитѣ национални черни гащи, сдиплени отзадъ и стегнати на колѣнѣтѣ; другитѣ — въ куртки и панталони или въ фустанели, но всички прѣмѣнени като за хоро, бръснати, огладени, окичени съ всевъзможни кордони, шнурове, чантички. Нашата опърпаностъ имъ правѣше впечатление.

Рѣзисени послѣ нѣтъ квартиритѣ, андартитѣ казвали на нашитѣ момчета:

— Сърдцата да ви имаме, но дрехитѣ — не!

А нашитѣ шеговито имъ отарѣщали:

— Дрехитѣ да ви имаме, но сърдцата — не!

Нашата квартира се натъпка само съ капетанарей. И тѣ и ние дипломатично избѣгвахме дори намецитѣ за миналото: тукъ, въ Костурско, сж погребани не малко наши другари избити отъ андартни, и андартни паднали въ сражения съ български чети и селяни. Прѣдпочитахме да говоримъ за сегашното положение и за турцитѣ. Андартитѣ бѣха се погрижили да при-

готвят за гоститѣ си царска вечеря: печива, старо мавровско вино, погачи, зимно грозде. Канѣха ни непрѣжжснато и бѣха услужливи и любезни повече отколкото трѣбва.

Боланисъ — за него азъ знаехъ отъ книгата на Раитисъ, че минава за прѣвъ юнакъ между критянитѣ — ми хареса повече отъ другитѣ съ своето достойно държане. Той ми разправи картинно нѣколко инциденти отъ обезоръжаването на мѣстнитѣ турци. Мжжетѣ се изхитрили да прѣдадатъ на женитѣ си часть отъ оръжието: револвери, патронташи, даже и кѣси пушки. Боланисъ посегналь да прѣтърси една подозрителна кадѣна, но тя му хванала ржката и каза:

— Грѣхота е отъ Бога. . .

Но критянинътъ продължилъ прѣтърсването и откриль подъ шалваритѣ ѣ патронташъ и пушка. И отъ своя страна ѣ казалъ:

— Ами не е ли грѣхота отъ Бога да лъжешъ?

Между андартитѣ се намираше студентътъ-юристъ Николайдисъ, сестринъ синъ на Вензелосъ, кроткъ и интелигентенъ момъкъ, съ чистото присѣствие се гордѣеха неговитѣ другари.

За шефъ на събранитѣ въ Маврово андартѣ минаваше подпоручикъ Зодианосъ, симпатиченъ младъ критянинъ, който асеу се стараваше да пази дисциплина, редъ и чинопочитание между хората си. Той ми говори съ възмущение за нѣкои насилия, станали днесъ при обезоръжаването на мавровскитѣ турци.

Не зная защо, съ тия двама критяни завързахме поестествени и приятелски отношения.

Имаше между капетанитѣ и нѣколцина мѣстни гъркомани. Тѣ като че не се чувствуватъ свои между андартитѣ: кръвта сѣкашъ ги влече къмъ насъ. Единъ отъ тѣхъ: Лазо отъ Жуванища, сѣселанинъ на нашия Шелапуть, остана по-късно при насъ и между другото ми разправи интересни нѣща за отношенията между андартитѣ.

— Всѣки критянинъ е капетанъ, каза ми той. Юнаци сж на пушката, ама мжчно се живѣе съ тѣхъ. Никой никого не слуша, викатъ, крѣщатъ и за нищо се каратъ.

Днешното тѣхно сражение ми се разправи въ нѣколко вариации. И всѣки разказвачъ изказа и по едно мнѣние на великъ стратегъ.

Турцитѣ изпратили привечерь отъ Костуръ нѣколко гемии съ аскеръ, който да обезоръжи отъ своя страна мавровскитѣ християни и да поокуржи турцитѣ. Андартитѣ ги посрѣщнали съ залпове. Войницитѣ отъ едната гемия дигнали ржцѣ, докарали гемията до брѣга и се прѣдали. Другата гемия, макаръ и обстрѣлвана, сполучила да се върне обратно. Плъницитѣ били веднага изпратени къмъ село Костурачъ, на югъ отъ Костуръ, където прѣбивавалъ гърковниятъ вождъ на всички

андартски чети, капитанъ Катехакисъ, тоже критянинъ, който прѣди години се е подвизавалъ изъ Македония подъ името Рувасъ.

Ободрени отъ днешния успѣхъ, андартитѣ обсъждаха сериозно едно нападение на Костуръ.

Ние претендирахме да ни се прѣдостави да дѣйствуваме откъмъ сѣверо-изтокъ, т. е. откъмъ селата Апроскепъ и Жупаница. Тѣ се наеха да прѣдадатъ мнѣнието ни на капитанъ Катехакисъ, отъ когото андартитѣ очакваха и общъ планъ на дѣйствието. А докато се получи заповѣдта за дѣйствие, ние ще се движимъ около Апроскепъ.

Всички капетани, даже и военнитѣ между тѣхъ, говорѣха нѣща, които ни се виждаха басни: голѣма гръцка сила настѣпвала отъ югъ и вече стигнала до Хрупища. Ние не разбивахме илюзингѣ, но за себе си бѣхме сигурни, че ако такава гръцка колона наистина дѣйствува на югъ, тя ще е твърдѣ малобройна. А ако тя е стигнала къмъ Хрупища, турската войска не би стояла спокойна: тя или би се сражавала вече, или би избѣгала. Въ всѣки случай Катехакисъ би знаелъ всичко това и едва ли би стоялъ толкова далеко — чакъ въ Костурачъ, освѣтъ ако съзнателно подържа, за насърчение, тия слухове.

Капетанаритѣ се раздѣлиха отъ насъ, слѣдъ като заржчаха на домакинитѣ да направятъ удобно и приятно спането на гоститѣ.

ПО ОБЕЗОРЖЖАВАНЕ

Напустнахме Маврово при непроницаема тъмнина. Ръмбеше ситен дъжд. Пръдутринна влага залъпваше по дрехитѣ и се пропиваше въ ржцѣтѣ и лицата ни.

Зората ни завари край Фотинища. Чифликътъ се пазѣше само отъ единъ циганинъ, оставенъ отъ избѣгалия бегъ. Циганинътъ взе да ни се кълне въ Бога и въ очитѣ си, че нѣма никакво оръжие. Нѣколко шамара плѣснаха по бузитѣ му и изтръгнаха покъртителни писъци отъ жена му и дѣтенцето му, което завика: „Дада! Дада!...“ Циганинътъ упорствува още нѣкое врѣме и капитулира само когато се видѣ вързанъ.

Цвѣтковиятъ четникъ Дине отиде въ чифлика и се завърна съ два револвера, едно чифте и съ... беговата кобила заедно съ жребчето.

Това бѣше сефтето. Дано въ другитѣ села мине безъ женски сълзи и дѣтски писъци.

Измокрени отъ поройния дъждъ, отбихме се въ Тихолища. Неочакваната ни визита раздвижи изведнажъ цѣлото село.

Прѣгръщания, цѣлувки, непринудено гостоприемство... Но най-нѣжни сж къмъ насъ майкитѣ на загиналитѣ четници отъ селото. Прѣгръщайки насъ, тѣ сѣкашъ прѣгръщатъ сѣнкитѣ на убититѣ си чада. Слѣдъ тѣхъ идатъ майкитѣ на ония бивши четници, които сега се намиратъ въ Америка и чието пристигане се очаква всѣки день.

Прѣдъ свободата, която иде, за миналитѣ жертви се говори съ по-малко тъга. Но нѣйдѣ откъмъ югъ, може би откъмъ Лепчища, се чуватъ глухи гърмежи, които внасятъ загриженостъ у селянитѣ.

Като първа жертва избрахме съсѣдното смѣсено село Сетона. Извикахме оттамъ най-вѣрния нашъ човѣкъ Геле. Едно-ржкиятъ възстаръ българинъ, прѣданъ на дѣлото, вѣрѣки патилата, мизерията и физическия си неаджгъ, се яви веднага и възприе безпрѣкословно прѣдложението ни.

Гелевитъ съселени турци минаватъ за едни отъ най-лошите въ околията. Следъ хурнета тѣ организирали банда, която налагала данъци, избила нѣколцина българи и държала въ трепетъ околнитѣ села. Тѣ били изплашени отъ лошия ходъ на войната, казва ни Геле, били даже готови да се прѣдадатъ, но само на царски аскеръ. За андарты и комити не искали ни да чуятъ и били готови да се съпротивляватъ до край, ако въ селото имъ се появи чета.

Изпратихме нашия човѣкъ да се върне въ Сетома, да свика турскитѣ първенци и да имъ каже:

— Видѣхъ се съ комититѣ. Приказвахъ съ Чекаларовъ и другитѣ войводи. Казаха ми, че ще дойдатъ въ селото да ви прибератъ оржияето. Ние ще излѣземъ да ги посрѣщнемъ, а вие правете каквото искате. Ако се прѣдадете заедно съ оржияето си, безъ да пукне пушка, азъ ви гарантирамъ съ главата си — можете даже да ме вземете и като заложникъ — че никому косъмъ нѣма да падне отъ главата. Ако ли не — за нищо не отговарямъ. Селото ще изгори и хората ще се съсиятъ.

Безъ да се бавимъ, трѣгнахме и ние подиръ Геле, за да не дадемъ на сетомени много време за двоумѣние и колебание.

Сетома е планинско село. Отъ Тихолища го дѣли една котловинка, цѣла залѣта сега отъ придошитѣ рѣки. Едно наше отдѣление мина напредъ, изкочи ридъ и зае позиция надъ селото. Другитѣ групи трѣгнаха къмъ Сетома отъ разни посоки. Азъ съвсѣмъ не изключвахъ възможността отъ съпротива: нали не сме царски аскеръ? Въ такъвъ случай рѣшени бѣхме да се справимъ съ сетомени по начинъ, който да послужи за примѣръ и назидание на другитѣ турски села.

Но моитѣ опасения не се оправдаха. Отдалече удари селската камбана: знакъ, че турцитѣ не сж посмѣли да се възпротивятъ на съселанитѣ си българи. Селото бѣ вече обходено. Нашиятъ буризанъ засвири настѣпление, и съ едно отдѣление се упяхихме въ Сетома. На едно ридче бѣха сбрани въ купъ селянитѣ, на чело съ единъ бѣлъ толбегъ, окаченъ на прѣтъ: сетомени се прѣдаваха и то не на царски аскеръ.

Плахи, съ прѣсилени усмивки, турцитѣ ни поздравляваха съ низки теманета. Офицерскитѣ пагони на Попова направиха своя ефектъ: сетомени се увѣриха, че все имаме нѣщо общо съ аскера на Булгаристана. Всичко мина само съ единъ шамаръ.

— Ти турчинъ ли си или българинъ? запитавме едно младо момче съ фесъ, застанало до училището между българитѣ.

— Българинъ! отговори момчето и се подсмихна.

— Не, турчинъ е, обадиха се българитѣ.

По бузата му се сложи тежката рѣжа на Чекаларова. Турчето пламна отъ гнѣвъ. Но прибра мълчаливо сваления си фесъ и отиде при турцитѣ.

Въ училището, дѣто моментално се сбрѣха всички турци, се държа рѣчь:

„Турци! Вашето царство [пропада, защото не се управляваше по законъ и правда. Вмѣсто вашия хукюматъ, тукъ ще се въдвори ново управление, което ще тури край на насилията и неправдитѣ и ще обезпечи редъ и сигурностъ на всички безъ разлика на вѣра и народностъ.

„Добрѣ направихте, че ни се покорихте безъ съпротива. До сега вие ни знаехте за комити, но днесъ ние дойдохме при васъ като царски аскеръ. Имаме и за бити (офицери) съ насъ. (Всички отправиха погледитѣ си къмъ Попова). Ако бѣхте се възпротивили, нѣмаше да спасите царството си: вашитѣ градове единъ подиръ другъ падатъ; утрѣ ще чуете, че сж паднали и Битоля, и Леринъ, и Костуръ. Вашето е свършено. Щѣхте да вземете на шията си вашитѣ жени и дѣца.

„Ако искахме да ви отмъщаваме за всичко, което 500 години сте ни правили, трѣбвало би чисто и просто да ви нападнеме и изколимъ заедно съ кокошкитѣ ви. Но ние не сме като васъ. Даваме ви дума, че никой отъ васъ нѣма да пострада. Но за да се помиримъ и да ви повѣраваме, трѣбва да ни прѣдадете всичкото си оръжие. То вече не ви трѣбва. Ето, то е у васъ, защо не го употребихте срѣщу насъ? (Турски гласове: „аллаа-санджък! — не дай Боже!). Но ние ви прѣдупрѣждаваме, че ако послѣ се намѣри у нѣкого отъ васъ пушка, револверъ, само единъ патронъ даже, той ще бжде изкланъ заедно съ домашнитѣ си, а къщата му ще изгорена. Ще посочите и къщитѣ на ония стопани, които притежаватъ пушки, и днесъ не сж въ селото“.

Подиръ всѣки турчинъ трѣгнаха по двама четници съ натъкнати ножове, за да го придружатъ въ къщи и да се завърнатъ заедно съ него и съ оръжието му.

Седнахме на чиноветѣ, за да приемемъ по списъкъ оръжието. Старци ни прѣдаваха съ резигнация по една и по двѣ пушки, увѣрени, че веднажъ обезоръжени, имотътъ, животътъ, женитѣ и дѣцата имъ се осигуряватъ. Други, по-млади, мрачни, съ едва здържани сълзи, спсгаха прѣдъ насъ маузеркитѣ, револверитѣ и ножоветѣ си. Малки дѣца донасяха оръжието на по-старитѣ си братя или бащи, които случайно отсутствуваха отъ селото или се намираха на бойното поле. Съ резигнация ни прѣдадоха маузеркитѣ си и нѣкои дезертьори отъ полесражението.

Записвайки машинално имената Хасанъ Юсеинъ, Абединъ Реджибъ, Ибраимъ Али. . . , азъ мислено бѣхъ прѣнесенъ една-двѣ години по-рано, когато младотурцитѣ обезоръжаваха, при мжки и изтезания, българитѣ въ Гевгелийско, Енидже-Вардарско

и пр. Сега ние прибираме оржжието на турцитѣ, за да въоржжимъ съ него българитѣ. Колело. . .

Отъ 30—35 турски кѣци въ Сетома се прибраха 56 пушки разни системи (отъ тѣхъ 7 маузерки), множество патрони и патронташи, ножове, чифтета, баруть и 17 револвери.

Въпрѣки прѣдупрѣжденията и усилията ни, обезоржжаването не мина и безъ нѣкои волности: на двама турци били взети гунитѣ, на другъ смѣнени новитѣ цървули съ вехти, четнишки: на нѣколцина липсали часовницитѣ. За повечето отъ тия волности узнахме по-късно. Запитвани при раздѣлата, турцитѣ не смѣха да се оплачатъ. Нашиятъ Геле бдѣше най-усърдно, за да се спази дадената на турцитѣ честна дума. Той самъ прогони единъ българинъ, който се билъ сплусналь да отведе едно турско стадо.

Сетомени все пакъ останаха съ убѣждението, че отъ наша страна се направи всичко, за да не пострада никой отъ тѣхъ.

Раздѣлихмѣ се приятелски. Но прѣсиленитѣ усмиаки мѣчно скриваха тѣгата имъ: въ момента, когато прѣдадоха пушките си, тѣ сигурно сж почувствували, че отъ владѣтели се обръщатъ въ раи.

За това пъкъ българитѣ ни изпращаха тържествувачи: колелото въ единъ мигъ се обърна, и тѣ се видѣха освободени отъ збѣцитѣ му. . .

Димитровдень.

За да сириемъ отъ сетомени посоката на движението си, потеглихмѣ заедно съ оржжието имъ къмъ Аплоскеть, но щомъ притѣмитѣ добрѣ, взехме направо прѣзь планината пътя за Шестеово. Това бѣ едно бавно и мѣчително движение прѣзь долища и стрѣмнини, едно газене изъ разкаленъ снѣгъ по висотитѣ и цапане изъ надошли рѣки по низинитѣ, което ни напомни най-труднитѣ нощи по Кожуха и Нидже.

Бумкащитѣ пѣнове въ баджата на гостоприемния бай Христо въ Шестеово, неговитѣ цариградски локуми и лютата му ракия спомогнаха, за да се посъземемъ скоро.

Около разпрѣдѣлбата на сетомскитѣ пушки се явиха безконечни спорове, претенции и недоволства. Пушките малко, а кандидатитѣ тѣй много. Отъ хуриета насамъ въ Костурско не сж дѣйствували чети и обезоржжаване почти не е ставало. Значителна часть отъ старото оржжие е запазена, макаръ и не въ добро състояние, но патронитѣ за тѣхъ сж твърдѣ малко, а нѣждѣ съвсѣмъ ги нѣма: изплющили ги отъ радостъ прѣзь хуриетскитѣ празненства.

Разпрѣдѣлбата на сетомскитѣ пушки и други нѣкои факти ме убѣждаватъ окончателно, че подиръ голѣмото възстание у костурския българинъ е станало извѣстно прѣчупване. Орга-

низационно време, възстание, погроми, отбрана от турци и гандарти, хуриетъ. . . Това петнадесетгодишно неимоверно напрежение, при което изпитните и разочарованията завършваха всеки подемъ и всеки проблъсъкъ на надежда, посъкрушиха немалко борческия духъ у него. Извѣстенъ егоизмъ, непобѣдимъ стремежъ къмъ самозапазване, трепетъ прѣдъ призрака на катастрофи отъ рода на изпитаната прѣзъ 1903 година, сж обладали познатитѣ намъ борчески поколения. По-младитѣ пакъ сж обладани отъ американизъмъ — желание да се заобиколятъ подиръ завръщането си отъ Новия Свѣтъ съ повече удобства и благосъстояние. Неизбѣжна реакция подиръ изпитанитѣ страхотни и подиръ неподобнага резигнация, съ която костурчани принесоха прѣди едно десетилѣтие въ жертва на борбата всичко, което имаха. . .

Ще спомена само два факта. Пушки и патрони искать всички, но твърдѣ малцина се отзоваватъ на поканата ни да се присѣдинятъ къмъ четата. Нѣкои наши момчета ходять съвсѣмъ боси слѣдъ падналитѣ напоследъкъ проливни дъждове. Молимъ шестевени да смѣнятъ нѣколко чифта свои шити арнаутски опинци съ вехти, четнишки, но шестевени се съгласяватъ или съвсѣмъ неохотно, или пакъ просто отказватъ.

Огорчението на четницитѣ мина скоро въ явно възмущение. Тѣ възнегодуваха и противъ шестевени и противъ вечерашната ни строгостъ въ Сетома, кждѣто при малко настояване, безъ насилия можехме да измъкнемъ отъ турцитѣ нуждното количество цървули и гуни.

Но кой би прѣдположилъ, че шестевени ще се покажатъ толкова малко велилодушни и щедри? Кой би допустналъ, че актрѣ въ десетъ години тѣ сж станали неузнаваеми?

Слѣдъ обѣдъ тръгнахме къмъ Жервени съ намѣрение да обезоржаваме пакъ.

Отъ жервенци — и тѣ били рѣшени да се покорятъ само на царски вскеръ — азъ не очаквахъ съпротива, макаръ и да не я излючвахъ съвсѣмъ.

Прѣди да слѣземъ въ трапа, кждѣто е разположено селото, видѣхме край жервенския синуръ окачени на прѣтове бѣли толбени.

Буризантъ пакъ тури въ дѣйствиe своята дръзгава тржба. Отъ една улица се зададохъ нѣколцина феслии съ бѣли знамена. Усмивкитѣ на тия потурнаци ми се видѣха по-малко прѣсилени.

— Добъръ день, жервенци! извикахме имъ весело.

— Далъ ви Госпо добро, брая! отвърнаха тѣ на чистъ български езикъ и пристѣлиха къмъ насъ съвсѣмъ успокоени.

Училището имъ е по-солидно, съ двѣ стаи и съ печка. Много скоро се сближихъ, станахъ даже приятелъ съ ходжата (учителя), кроткъ и привѣтливъ славянинъ, върху чиято руса глава съкашъ съвсѣмъ случайно е нахлузена чалмата. Твърдѣ охотно той ми заприказа за ученицитѣ и за учителскитѣ си занятия.

Заобикодени отаредъ съ еднокръвни и едноезични села, жервенци по-прѣди минаваха за най-хрисими и безопасни „турци“ въ околията. Но още прѣзъ първитѣ дни на възстанието върху тѣхъ се излѣ по най-жестокъ начинъ накипащата ненависть на възстаналитѣ рай: повече отъ тридесетъ жервенци, прѣсрѣзани на пята, били изклани и селото имъ опожаренѣ. Отъ тогава жервенци станали лоши и избили, за отмъщение, не малко българи. Тѣ считатъ Чекаларова за най-големъ кръвникъ, а Попова уважаватъ като умѣренъ и добъръ човѣкъ.

Рѣчитѣ ни прѣдъ жервенци бѣха по-скоро приятелска бесѣда на родния имъ български езикъ, който се отличава съ проточеното си произношение и съ изобилне на старо-български форми.

Вънъ отъ политическата частъ не пропуснахме да имъ кажемъ, че за насъ тѣ не сж никакви турци, а наши еднокръвни братя.

— Вашата вѣра не ни интересува, щомъ прадѣдитѣ ни сж едни и сжци. Вѣрата не ще прѣчи на вашитѣ синове да се учатъ като българи, на своя езикъ, да ставатъ учени, хеними, адвокати и пр.

Жервенци първи ни заговориха за желанието си да се освободятъ отъ своитѣ пушки. Ние се помжчихме само да имъ подсладимъ горчивия хапъ:

— Защо ви сж пушкитѣ, щомъ въ страната ще владѣе редъ, правда и сигурность? Вие ще бждете толкова господари колкото и вашитѣ братя отъ християнска вѣра. Мислите, че намъ е приятно да носимъ всичката тая тежестъ на гърба си? Съвсѣмъ не. И ние чакаме съ нетърпѣние да се свърши войната и да прѣдадемъ пушкитѣ си на царщината, която ни ги е дала. При новия хукюматъ никому нѣма да бжде позволено — на и никому нѣма да е потребно — да носи оржие.

Жервенци ни увѣриха, че и тѣ за нищо друго до сега не сж мечтали, освѣнъ за сигурность и редъ и че никакъвъ ага-лъкъ не имъ е дотрѣбалъ.

Когато прѣдаваха пушкитѣ си, у никого почти не забѣлзахъ злоба и ядъ. Исправиха се прѣдъ мене хора, които ме поразяваха съ славянскитѣ си физиономии и съ кротостъта си. Прѣзъ дългото свое „владичество“ жервенци като че ли не сж успѣли да свикнатъ съ положението на привилегировано владѣтелно племе. И като прѣдаваха пушкитѣ, тѣ съкашъ

смъкнаха отъ гърба си едно тежко бръме. Безъ да ги поаннимъ, ходжата и коджабашията направиха сами списъкъ на случайно отсъстваещитѣ и избѣгалитѣ, у които има оружие, и се задължиха да го прибератъ и прѣдадатъ.

Отъ своя страна и ние имъ направихме нѣкои отстъпки: Изпратихме ги по къщитѣ непридружавани отъ четници. На два-трима страстни ловджии, които ни се примолеха, повърнахме чифтетата.

Когато всичко бѣ свършено, пристигна въ Жервени съ четата си андарускиятъ войвода Лаки, мѣстенъ гъркоманъ отъ село Върбникъ. Той тръгналъ отдалеко, бързалъ по дъжда и изпотрепалъ хората си, за да ни изпрѣвари. Но нашето присъствие го разочарова. Жервенци бѣха не по-малко доволни, отколкото ние. Въмѣсто всѣкакви разговори и прѣговори, тѣ му посочиха гордо документа по тѣхното обезоръжаване, който имъ бѣхме оставили.

ДВЪ СРЪЩИ

Конетъ ни спасиха отъ необходимостта да газимъ гж-стата червена калъ до село Поздивища и да цапаме надош-лата рѣка. Но дъждътъ, който се лѣеше като изъ ведро, ни навдаси тъй добръ, че цѣлата нощъ не можахме да изсъхнемъ.

Па и можеше ли да се спи? Поздивчени искаха да чуятъ въ най-голѣми подробности историята по обезоржжаването на жервенци, на които имаха голѣмъ зжбъ.

Тукъ вече се знаеше за отстѣпленieto на петата гръцка дивизия въ Леринско, и настроението на селянитѣ не бѣше никакъ оптимистично. За това ние имъ заговорихме за побѣдо-носнитѣ сражения на българската войска при Щитъ и Одринъ, разрихме имъ плана на сръбско-българскитѣ операции. И пра-вихме това съ чиста съвѣсть, комбинирайки всички слухове доловени по пътя до Костурско, изчислявайки падналитѣ жертви въ разнитѣ сражения, излагайки подробности, които никой не ни бѣ съобщилъ. И прѣдричахме врѣмето, когато българскитѣ фуражки ще се явятъ въ Костурско.

Звeдно съ насъ въ Поздивища бѣха и други двама стари приятели, пълни съ важни свѣдѣния за насъ и жадни отъ своя страна да ни изслушатъ.

По пътя къмъ Поздивища ни прѣсрѣцна една четица отъ петь-шестъ души, всички на хубави турски коне. Войво-дата се спусна къмъ менъ и ме запрѣгръща горещо, но азъ дълго врѣме се ягледвахъ въ косматото му добродушно лице, безъ да мога да го позная.

Името Кръсте Льондевъ ми бѣ много добръ поз-нато: дълго врѣме подиръ възстанието и подиръ хуриета вой-водствува въ Леринско тоя младъ човѣкъ, комуто азъ точно прѣди десетъ години бѣхъ подарилъ живота. Трима селяни отъ Неопази, наковладени като пакостници и прѣстѣпници, бѣха навързани отъ четата ни, закарани въ планината, сждени и осждени на смъртъ. Единътъ отъ тѣхъ бѣше Кръсте Льондевъ. Голитѣ ножове бѣха издигнати надъ главитѣ имъ, когато въ послѣдния моментъ надви у менъ милостта. Азъ имъ про-

стихъ, помирихъ ги съ сѣселянитъ имъ, а тѣ съ сълзи на очии ми се заклѣха, че ще бждатъ най-добритѣ работници на организацията и ще посветятъ само ней днитѣ, които имъ се подаряватъ.

Не зная, какъ сж изпълнили клетвата си другитѣ, но Кръсте Лъондевъ не ѝ измѣни. Ето го сега отпирѣдѣ ми, внушителенъ и красивъ войвода, изпълненъ съ признателностъ и нѣжни чувства къмъ мене.

Азъ дълго се вгледвахъ въ неговитѣ голѣми черни очи, свѣтещи съ металически блѣсъкъ, вслушахъ се въ звънливия му гласъ и си казвахъ:

Въ тая сурова борба за освобождение надъ колцина ли, право или неправо осждени, се е замахналь смъртоносниятъ ятаганъ на фанатизирани езекутори! И за колко ли Кръсте Лъондевци не дойде милостъта, за да ги възвърне на народа и на борбата прѣродени, чисти и беззавѣтни?

Зедно съ насъ въ Поздивница бѣше и Ламбро Поповски отъ Смърдешъ. Заварихме го съвсѣмъ неочаквано въ Жервени.

Сѣселянитъ на Чекаларова, неговъ вѣренъ приятель и другарь отъ дѣтнство, той е негово подобие по сила воля, по духъ на инициатива и по природенъ умъ.

Ламбро ни освѣтли върху положението изъ най-далечнитѣ наши села въ Корещата, които се граничатъ съ Арнаутлъка, както и върху намѣренята и душевното състояние на самитѣ арнаути.

Макаръ и изолиранъ въ селото си и не освѣтляванъ отъ никого, тоя човѣкъ е схваналь сждбоносния смисълъ на прѣживѣванитѣ събития. И прѣди да сж приближили още съюзенитѣ християнски войски, Ламбро изаѣзе явно прѣдъ албанскитѣ първенци отъ сѣсѣднитѣ села съ значението и авторитета, които той — влиятеленъ комитетаджия и виденъ българинъ — безсѣмѣнно ще има, когато замлъкнатъ толоветѣ и се установи новиятъ редъ. Мисълъта му била да се използва насталото прѣчупване въ албанската гордостъ и да се спасятъ отъ опожаряване нашитѣ села при случайнитѣ врѣменни успѣхи на неприятелското оржие.

Албанскитѣ първенци тоже сподѣляли тия съображения, разсждавайки така: Царцинитѣ сж си царцини — нека се биятъ по между си. Но нека ние, мѣстнитѣ жители на тая страна, да се самозапазимъ взаимно.

И между Ламбро, като прѣдставитель на нѣколко български села, и албанскитѣ първенци билъ съставенъ протоколъ, по силата на който даѣтъ страни се задължаватъ да се пазятъ взаимно, независимо отъ хода на военнитѣ дѣйствия и отъ крайния резултатъ на войната.

За прѣходното врѣме, което прѣживѣвахме, тая дипломатическа сдѣлка не ни се видѣ безмислена.

Кръсте Мъондевъ изчислява турската войска ололо Леринъ на десетъ хиляди.

Андартитѣ ни пишатъ, че петата дивизия получила сериозни подкрѣпления и се окопала здраво нѣкъдѣ подъ Биралци.

Отъ Леринско съобщаватъ, че тамошниятъ аскеръ билъ извиканъ въ Битоля, за да отблъсне сръбско-българската войска: българитѣ дѣйствували откъмъ село Тополчани, Прилѣпско, а сърбитѣ — откъмъ Гявато, Рѣсенско.

Резервирани изобщо къмъ тоя родъ „новини“, ние се отнасяхме най-недовѣрчиво къмъ андартскитѣ свѣдѣния. Но какъ неусѣтно се подаваме на всѣки слухъ за сръбско-български успѣхи! И какъ се радвахме, че поне Битоля ще падне въ български рѣцѣ!

Върховниятъ вождъ на андартитѣ, капитанъ Катехакисъ, ни пише отъ село Сливница, че трѣбва да се уплтимъ къмъ Маврово и, съединени съ андартитѣ, да чакаме нови инструкции по нападението противъ Костуръ. Въ писмото си той се титулува: стратиотикосъ диикитисъ тисъ Анаседлицисъ ке Гревенонъ ке архигосъ тонъ етелонтикѣнъ соматонъ Монастириу — воененъ командантъ на Населища и Гребена и началникъ на доброволческитѣ отряди въ Битолско.

Дългата титла ни жегна. Въ нея и въ тона на писмото съзрѣхме у едноврѣмешния андартски шефъ капетанъ Руvasъ претенция да бѣде прякъ началникъ и на нашата четв, която тоже спада къмъ „доброволческитѣ отряди въ Битолско“.

По разни съображения — било защото не искахме да дѣйствуваме смѣсени съ андартитѣ, било защото считахме, че е повече отъ необходимо да се взематъ и височинитѣ надъ Апоскепъ — отговорихме, че държимъ за първоначалното си мнѣние, т. е. че ще се уплтимъ къмъ Апоскепъ и тамъ, въ случай на заповѣдъ, ще дѣйствуваме на дѣсния флангъ.

СТРАНИЦА ОТЪ НЕПИСАНА ИСТОРИЯ

Походът до Апоскепъ ни разкри няколко страници из историята на Костурско, история написана съ кръв по планините и селата.

Минахме двата Дръновени — Долно и Горно — и скрияхме по тъсната лжека край гората, наречена Дръновски осой.

Кой костурски четникъ не е денувалъ въ тая глста и прохладна гора, въ която мъчно прониква слънчевъ лжчъ? И кой не я познава по многото схватки и изкопани гробове?

Седнахме да починемъ край самата гора.

Дръновчени сж заобиколили съ дървена ограда, изпочупена и почернѣла отъ дръмето, едно малко пространство, по което личатъ безредно разхвърлени плочи. Това е гробището на петнадесет момчета, загинали въ Дръновския осой прѣди шест години. Селяните ни сочатъ плочата, подъ която лежи незабравимиятъ Пандо Кляшевъ.

— А тука лежи моето братче... прошепна мрачно Чекаларовъ и ми посочи друга плоча.

Слѣдъ хурнета той е навѣстилъ гробището и е запомнилъ мѣстата, заети отъ най-сѣлнитъ за него покойници: Пандо Кляшевъ, вѣрниятъ и нераздѣленъ другаръ и съселянинъ, и братчето, пронизано отъ турски куршумъ всрѣдъ раздѣлта на своитъ осемнадесет години.

Мълчаливо съзерцавахме братското гробище, върху което вечерцата заря хвърляше своя печаленъ отблѣсъкъ.

Пандо, моятъ другаръ отъ гимназията, вениаминътъ между съласниците ни, съ хубавата усмивка... Пандо Кляшевъ четникъ и вождъ съ пушка не по-висока отъ неговия малкъ рѣстъ — поразително разсѣдителенъ и мъдъръ за годинитъ си... и Пандо Кляшевъ раненъ и агонизиращъ подиръ сражението съ многобройната сгань — се изправяше живъ прѣдъ менъ и се смѣсваше съ безброй други познати и непознати Кляшевци, наторили съ кръвта и коститъ си светата македонска земя, за да изникне сега свободата...

Прѣнебрѣженieto къмъ тия свети гробове ни навѣ огорчение и тъга. Нито едно дръвче, нито едно цвѣтче, никакъвъ надписъ. . .

— Турцитѣ не ще могатъ вече да ви подозиратъ и прѣслѣдватъ, ако се грижите за тия гробове. . . казахме на дръновчени. Оградете ги, както подобава, издигнете надгробни камъни съ надписи, покрийте ги съ зеленина и цафта, за да се не срамите прѣдъ вашитѣ братя, които отъ близо и отъ далеко ще идватъ да се кланятъ въ светилището подъ Дръновския осой! . .

Ето и самото мѣсто, където се е завързала схватката.

По-нататкъ спираме съ погледи устремени къмъ западъ — въ иррачните очертания на хребетитѣ, наречени Локвата и Виняритѣ. Тамъ на 31 мартъ 1903 година се е водила яростна едnodневна борба между сто и десетъ костурски четници и селяни и десетократно по-многоброенъ неприятель. Войводата Дичо Андоновъ, чиято чета първа завързала схватката, изтощенъ отъ полученитѣ рани, прѣсналъ черепа си съ единъ куршумъ и се успокоилъ завѣки. Четридесетъ ранени и тринадесетъ убити другари дала тоя день четата. Повече отъ сто аскерлии сж намѣрили смъртта си въ разгара на ужаснитѣ пристѣпки. На Локвата и Виняритѣ въоръженитѣ раи отъ Костурско дадоха въ надвечерието на възстанието своя блѣстящъ экзаменъ. Поповъ, Чекаларовъ, Какалевъ и други ветерани между другаритѣ ни, участници въ экзамена, си спомнятъ съ гордостъ за тоя день.

Обгърна ли дълбокъ мракъ и върволица сѣнки закрачиха сѣкашъ ведно съ редицата ни. И ето—всрѣдъ ноцната тъмнина се очертаха височинитѣ надъ Япоскепъ. И зачетохме пакъ върху невидими скрижали повѣстята на подвизитѣ и кръвнинитѣ. На 31 августъ 1903 година седемъ хилендна сганъ, изпълнила съ множеството си полето, пълзѣла къмъ тия височини, заети отъ седемстотинъ възстанали роби. Цѣлиятъ Костуръ слѣдилъ съ трепетъ неравната борба, очаквайки да види изпълнени заканитѣ на аскера, че ще се завърне въ града съ много комитски глави и навързани плѣнници. Но аскерътъ се завърналъ само съ по-сгжстена неудовлетворена злоба и слѣдъ като постлалъ полесражението съ повече отъ двѣстѣ трупа.

Българската дързостъ надъ Япоскепъ е възпѣта отъ костурскитѣ гърци въ една пѣсенъ, която стана много популярна въ Костурско.

Подъ сжщитѣ паметни чукари се намира и гробницата на Костурско: Япоскепъ е най-близкото до Костуръ наше село и за това турската власть е прѣдавала обикновено на жителитѣ му труповетѣ или главитѣ на избити български четници и умрѣли затворници.

Вжтрѣ въ самото село работливата ржиа на българина
още не е успѣла да построи наново, съ американски долари,
всички опожарени прѣзь възстанието кжщи: край новитѣ
спрѣтнати сгради тукъ-тамѣ още личать развалини.

Развалини, гробища окървавени чукари, прославени съ
български героизмъ планини — това е Костурско.

НАДЪ КОСТУРЪ

Двадесет и девети октомври.

Отъ нашия прозорець се вижда езерото и полуостровътъ, на който е живописно разположенъ градътъ. На изтокъ отъ града, върху една господстваща височина, е поставенъ войнишки чадъръ. Ние можемъ да наблюдаваме съ бинокльъ стражата около чадъра и всѣко движение по шосето за Костуръ.

Въ Костуръ напоследъкъ станали интересни работи. До прѣди една седмица малкиятъ гарнизонъ отъ 250-300 войника, каймакаминътъ и цѣлото турско население живѣли подъ страшенъ мораленъ тероръ: гъркоманитѣ разпространявали най-фантастични слухове за множеството и за бързия маршъ на елинската армия, която настъпвала откъмъ югъ. Това заставило каймакамина да склучи съ гърцкия владика договоръ, по силата на който и двамата се задължили да дѣйствуватъ така, че, която страна и да побѣди, градътъ и мирното население да останатъ незасегнати.

На 20 того страхътъ у турцитѣ се усилилъ до тамъ, че започнали още сутринята да изпразватъ града. Околийски началникъ, чиновници, стражари, войници и първенци взели да бѣгатъ къмъ Билища. Гърцитѣ веднага замѣнили фесоветѣ си съ каскети, счупили военния складъ, въоръжили младежитѣ и се обявили за поданици на кралъ Георги. Опитали се дори да натрапятъ каскети и на турцитѣ, а турскитѣ чейреци почнали да наричатъ драхми. Отишли въ града и нѣкои наши селяни да поискать пушки, но имъ се отговорило:

— Защо сж на българитѣ пушки?

Намѣрили се и такива патриоти, които прѣдупрѣдили нашитѣ селяни:

— Всичката земя, кждѣто стѣли гърцка войска, ще бжде присъединена къмъ Гърция. Цѣлата Кореща*) ще праща дѣцата си въ гърцки училища. За това добръ ще направите, ако започнете още сега да се учите гърцки.

*) Най-фанатазираната българска часть на Костурско.

Другия ден се получило извѣстие, че отъ Билища потеглил за Костуръ единъ табуръ войска. Загубили ума и дума, въоръженитѣ „поданици на кралъ Георги“ нито помислили да защитятъ „освободения“ градъ. Всичкитѣ имъ мѣрки се изчерпили съ една стратегема, съобщена въ българскитѣ села за... изпълнение: милиция отъ Корещата да заеме рида надъ Костуръ, да накладе тамъ голѣми огньовете, за да се види, че има комити, и да даде нѣколко залпа...

Нашитѣ селяни, на които „не трѣбвали пушки“ и които „трѣбвало още отсега да научатъ грѣцки“, нито отговорили на поканата, нито се помръднали.

Около хиляда войници и башибозуци заели наново вечерята града. Едни отъ въоръженитѣ гърци се изпокрили или избѣгали, а другитѣ се покорили на старитѣ си господари.

Трагикомичниятъ завършекъ на „освобождението на Костуръ“ и слуховѣтъ за грѣцкото поражение въ Леринско усилиха и безъ това голѣмата загриженостъ на българитѣ.

Прѣди нѣколко дена единъ апоскепенинъ въ анонимно писмо ни пишеше: „Не бързайте много, не правете като костурскитѣ гърци и не идвайте сега въ Апоскепъ, ако не искате да изгори селото ни“.

Снощи бѣхме посрѣщнати въ Апоскепъ само отъ двама души. Цѣль часъ стояхме на селската площадка съ прочутитѣ многоводни чешми, докато ни настанятъ на квартири.

Духътъ е убитъ. Мисълта, скована отъ спомена за прѣживѣнитѣ прѣди деветъ години ужаси, не може да се откъсне отъ тѣсния кръгозоръ на селото. Почти всички младежи се намиратъ въ Америка. Останали сж въ селото само възрастни мъже, главно старци. Ходятъ на военнитѣ дѣйствиа и изобщо боевата стойностъ на грѣцката армия не имъ вдъхватъ особено довѣрие. Но което е най-страшно, самата побѣда на грѣцкото оржие не имъ обѣщава приятни перспективи. Несомнѣнъ още общиятъ врагъ, апоскепени треператъ прѣдъ мисълта, че неговото господство може да се замѣни съ господството на сегашнитѣ ни съюзници. Надменността и заканитѣ на костурскитѣ гърци прѣзъ тѣхното еднодневно тържество засегнаха жестоко българскитѣ сърдца на тия стари ратници за народно име — тукъ, прѣдъ самата крѣпостъ на гъркоманството. Защо тогава ще рискуватъ съ живота си и съ домашнитѣ си стрѣхи?

Нашитѣ слова не можах да ги въодушевятъ, но все пакъ ние успѣхме да посъбудимъ въ тѣхъ заспалата вѣра въ силата на България и въ твърдото рѣшение на българския народъ да освободи до единъ всички свои поробени братя.

Угнетени сж душитѣ не само на апоскепени.

Нѣкои села още не вѣрватъ на окръжното скръпено сънашитѣ подписи и провождатъ специални разузнавачи, за да се увѣрять, дали нѣматъ работа съ нѣкаква мистификация или провокация.

Въ Дъмбени, едно село, което въ миналото претендираше за първенство въ Костурско, изпратихме десетника Ване Канчевъ и студентитѣ-четници Юрковъ и Киселинчевъ, за да нареждатъ съ помощта на дъмбенци и косинци скъсването на телеграфа между Костуръ, Корча и Билища. Дъмбенци получили писмото ни, прочели го, обсъждали го и рѣшили да ни изпратятъ единъ дипломатиченъ отговоръ: куртки, цървули и пр. ще приготвятъ, но що се отнася до скъсването на телеграфа рѣшили да го отложатъ за другъ пътъ — слѣдъ като се срѣщнатъ лично съ насъ.

Дъмбенци сж счели несъвмѣстимо съ своята стара слава да ни откажатъ направо. Но все пакъ ни отказватъ. Това ни засегна злѣ и ние, макаръ може би прибързано, рѣсихме да бойкотираме дъмбенци, т. е. да не се сношаваме вече съ тѣхъ. Считахме, че това е достатъчно наказание за чувствителнитѣ интъ дъмбенци.*)

Въ Апоскепъ можахме да съберемъ повече свѣдѣния и за настроението у турцитѣ.

Бай Ристо отъ село Жупанища, полякътъ съ мъжественитѣ мустаци, дойде и ни прѣдаде много свои впечатления и разговори съ познати турци отъ съседнитѣ села.

Отъ разказитѣ на бай Риста, отъ разказитѣ на всички наши селяни, които се срѣщатъ и приказватъ съ турци, се вижда, че правовѣрнитѣ, почти примирени вече съ мисълта за близкото пропадане на царството имъ, се интересуватъ само да знаятъ, кои ще имъ бждатъ новитѣ господари: гърцитѣ ли или българитѣ.

И намъ ни е крайно приятно да слушаме, че прѣдпочитанията имъ сж на страната на България.

„По-добрѣ е да те ритне хатъ, отколкото магаре“, казвали тѣ. „Българитѣ ни сж акрани“. България е по-голяма, по-силна и по-богата. България е и по-толерантна държава: тѣ сж слушали, че тамъ едновѣрцитѣ имъ живѣели добрѣ. Прѣвзимането на Одринъ и Деде-Агачъ се считатъ за невѣротни подвизи, които поразяватъ въображението имъ.

При това гърцитѣ се ползватъ съ славата на по-голыми

*) Нашитѣ момчета съ помощта на нѣколцина стари работници отъ с. Косинецъ изпълниха сжщата нощъ сами възложената имъ задача.

черкези, отколкото българитѣ. На андартитѣ, особено слѣдъ обезоръжаването на Маврово, се приписватъ страхотии, които въ прѣвзедиченъ видъ се прѣдаватъ отъ уста въ уста. Андартитѣ не само разполагали съ турскитѣ кокошки, патици и мисирки и изнудвали украшения и пари, но тукъ-тамъ зарадъ прѣстени и обици рѣзали прѣсти и уши и съвсѣмъ не се церемонили съ честъта на турчинитѣ.

Наистина, както по-късно узнахме, и въ Сетома били задигнати отъ Цвѣткови и наши четници нѣколко меджидии и едни обици, а въ Жервени — единъ часовникъ. Но това сж дреболии въ сравнение съ онова, което се приписва на андартитѣ. За това сетомени и жервенци благодарили Аллаха, че имъ изпратилъ комити, а не андартитѣ.

Въ днешнитѣ страшни моменти турчинътъ прѣдпочита да се изповѣдва прѣдъ българина, врагъ по-опасенъ вчера и посиленъ днесъ, отколкото прѣдъ гърка. У турчина се бунтува расовата гордостъ и достоинството на владѣтелно племе при мисълта, че може да стане робъ на гърцитѣ — тия гърци, които той прѣди петнадесетъ години е блъскалъ на пропала изъ тесалийскитѣ полета; ¹⁾ които до вчера му услужваха и сътрудничеха въ борбата противъ българитѣ и които той въ душата си не е прѣстаналъ да прѣзира. Турчинътъ не е измѣнилъ мнѣнието си за Гърция дори и слѣдъ прѣтърпѣнитѣ поражения: той се счита побѣденъ отъ България, срѣщу която падишахътъ изпратилъ почти всичкия си аскеръ. Турци сж увѣрвали най-сериозно поляка Ристо, че долѣ, ждѣ Лепчища, гръцката войска се командувала отъ единъ българинъ, но за щастие тоя страшенъ българинъ билъ вече убитъ!

Ние сме увѣрени, че за напрѣдъ моралниятъ престижъ на българщината прѣдъ турското население ще се увеличи още повече: за това ще способствуваме ние съ нашето поведение, а и самитѣ гърци, надѣваме се, ще ни дойдатъ неволно на помощъ. . . И ако единъ день се прибѣгне до плембесцитѣ, България ще има гласовѣтъ не само на българитѣ, но и на турцитѣ.

Непроходима върволица отъ слухове:

Битоля прѣвзета отъ българитѣ. Шосето Битоля—Леринъ поочистено отъ аскера и свѣободно за движение на пѣтници. Въ леринското поле аскерътъ се хранѣлъ само съ качамакъ. Въ Зелениче войската обезоръжила българитѣ и поискала писмено отъ прѣкопанци да прѣдадатъ всичкото си оржие, ако не искатъ да бждатъ подпалени.

¹⁾ Арнаутитѣ отъ тия краища сж взели живо участие въ тесалийската кампания отъ 1897 година.

Комбиниравме всичко това и заключаваме: Битоля още не е паднала. Петата гръцка дивизия е отхвърлена далеко към юг. Въ Леринско турците сж временно поокопитени.

Единъ най-новъ слухъ поотдалечи сръбско-българската войска, но не много: тя не била още въ Битоля, а само при черквата Св. Недѣля, т. е. край града. . .

Всрѣдъ тия противорѣчиви вѣсти ние се замисляме сериозно, какъ бихме могли да се обадимъ на българската войска отатъкъ Битоля и да се разберемъ съ нея. Постигнемъ ли веднажъ това, ние ще убѣдимъ началника на българската армия да прѣхвърли насамъ една-два дружини. При вида на хиляда само български фуражки цѣлото наше население ще се дигне като единъ човѣкъ на кракъ; съ Костуръ ще се разправимъ сами, безъ помощта на никакви андарты; цѣлата околия ще се прѣвърне въ воененъ лагеръ; проходите ще бждатъ заети и укрѣпени и съ време ще се прѣсѣче пътятъ на отстъплението за битолската турска армия.

И колкото повече се увеличае отъ тия хубави илюзии, толкова по-силно се гнѣвимъ на ония, които ни изпратиха отъ София въ такъвъ малкъ брой, въ толкова жалкъ видъ. Сега сме вече напълно въ положение да опрѣдѣлимъ размѣра на недомислието и глупостта имъ, защото знаемъ, какво щѣше да бжде постигнато, ако вмѣсто 500 пушки бѣха отдѣлени за отсамвардарскитѣ райони 5000 пушки и организирани чисто войсковы отряды, командувани отъ офицеры и снабдени съ по малко лека артилерия. Цѣлата областъ, която ограждатъ планинитѣ Паякъ, Кожухъ, Нидже и Мориховскитѣ и която остава на страна отъ главнитѣ македонски военни театри, би била сега въ български рѣцѣ. Добрѣ организирана и управлявана, тая областъ отъ нѣколко български околии би послужила като база за непрѣжснати нападения противъ отстъпващитѣ турски войски. Но. . . глупостта бѣше вече направена и непоправима.

КОСТОЛАТА

Очакваното от капитанъ Рувасъ разпореждане за походъ противъ Костуръ не идѣше, и ние рѣшихме да се поотдалечимъ отъ Апоскепъ, където стоенето ни се продължи много.

На тридесети октомври по мръкнало се простихме съ апоскепени. По пята ни прѣсрѣснаха куриери отъ Габрешъ, за да ни извѣстятъ, че въ селото имъ пристигнали двадесетина аскерлии и заръчали да се приготвятъ въ селата Габрешъ, Дрѣновени, Поздивища и Черновища квартири за цѣль табуръ войска.

Читашка хитростъ! помислихме ние. Двадесетина аскерлии искать на спокойствие да се нахранятъ и напаятъ. Ще прѣнощуваме въ мѣстността Берикъ и сутринята ще имъ туримъ засада.

Сутринята всичко бѣше готово. Чукаритѣ надбѣ тѣснината, по която минава пѣтьтъ за Костуръ, бѣха заети. Остѣрвененното растѣше. Чакането взе да озлобява момчетата, когато селяни отъ Дрѣновени дойдоха да ни кажатъ, че турскиятъ табуръ пристигналъ въ селото имъ.

Всичко пропадна. Дигнахме засадата, рѣшени да прѣхвърлимъ Костолата. Току що минахме дѣмбенския мостъ, по шосето, откъмъ Костуръ — на сѣщото мѣсто, дѣто самичкѣ караулѣхъ допрѣди половинъ часъ, се показа турскиятъ патраулъ. Извѣстенъ, види се, за изпратеното откъмъ Леринъ подкрѣпление, костурскиятъ аскеръ бѣ се прѣстрашилъ да излѣзе да го посрѣщне.

Ние бѣхме вече доста високо въ планината, когато табуртътъ съ обоза и съ горската си артилерия запѣпли по шосето откъмъ Габрешъ и стигна нашата „засада“. Извѣстно време наблюдавахме аскерлинтѣ, които се движеха като мравки. Виждаха ни сигурно и тѣ, но не бѣха, види се, разположени да измѣнятъ маршрута си, щомъ и ние не ги безпокоехме. Нови куриери ни застигнаха отъ Габрешъ, за да ни обадятъ, че и другъ аскеръ отъ единъ-два табура пристигналъ въ селото.

Хубава „засада“ щѣхме да устроимъ на турцитѣ, ако нашитѣ селяни не бѣха тъй съобразителни и прѣдпазливи...

Вървимъ къмъ Локвата и Виняритѣ, най-високитѣ върхове на хребета, който костурчани наричатъ Костолата.

Азъ помия отпреди десетъ години тая каменлива и безводна планина. Полузарити въ сѣга сж разхвърлени, сѣкашъ нарочно, огромни каменни блокове, между които потъваме до пояса въ мекия сѣгъ.

Тукъ-тамъ между канаритѣ, изъ по-завѣтнитѣ мѣста, зѣятъ дупки съ утаена вода, които моитѣ другари отъ Костурско наричатъ локвачки. Къмъ тия локвачки търчатъ всички, за да наквасятъ засъхналитѣ си уста.

Колко скъпи спомени възбуждатъ тия пустинни мѣста! Тукъ-тамъ още се срѣщали гилзи, почерѣли отъ врѣмето: остатъци отъ голѣмитѣ сражения, въ които нѣкои другари сж били участници. Години наредъ дѣцата сж събирали гилзи отъ всѣкакви патрони, съ които била осыяна околността.

Когато прѣхвърлихме жберитѣ, прѣдъ насъ се откриха широки хоризонти. Картината бѣ величествена. Видяхме цѣлото Деволско поле, служещо за подножие на сѣжкната верига Грамосъ. На изтокъ — Костурското езеро, Хрупиша, Населищата, Лепчища, Бистрица. На югъ окото се спира въ планинитѣ, по които минаваше изличената вече турско-грѣцка граница. Надъ чифлика Слимища, дѣто бѣха концентрирани значителни андартски сили, се издигаха пушеци: още единъ лошъ знакъ...

Съ своя мощно издигнатъ масивъ и съ хаоса отъ върхове, забулени въ сѣгъ и черни мъгли, Грамосъ има мраченъ и суровъ видъ, като албаншината, която се крие задъ него. Прѣдначена за гранична линия между българи и албанци, тая колосална прѣграда е бивала въ разни врѣмена прѣхвърляна ту отъ единитѣ, ту отъ другитѣ: около и отатѣкъ Грамосъ много села и мѣстности носятъ още славянски названия. Но днесъ българщината е вече почти изтритана насамъ, дори Деволското поле поалбанчено. Хубавитѣ думи Папратско, Гърлени, Зеленградъ, Божиградъ и пр. сж имена на села обитавани днесъ отъ турци, албанци или българи-помаци. Българщината се е свила между планинитѣ и при политѣ имъ.

Какво ще станѣ съ Албания подиръ погребението на Турция? На тоя въпросъ ни навежда Грамосъ. И го разрѣшваме така: Деволското поле, тѣй необходимо за нашитѣ планински села, ще се присѣдини заедно съ безспорната зона къмъ България. А всичко останало отатѣкъ Грамосъ, Охридското езеро и Дринъ или ще образува отдѣлна държава, или ще бжде раздѣлено между България, Гърция и Сърбия.

Сждбата на Албания рѣшена, загрижихме се за поминѣка на Костурско при новата ера: въ Деволското посе ще се

смъкне частъ отъ насепението на каменистата Кореща и ще си осигури добъръ поминъкъ. За скотовъдството и разнитѣ му отрасли има добри условия за развитие. Въ Костурско не липсватъ и минерални богатства. Около насъ се срѣщатъ изкопани дупки: една чужда компания изучвала почвата, за която се знае, че изобилствува съ мѣдъ и сребро.

— Да е живъ пакъ гурбетлъка! извика нѣкой.

И той бѣ правъ. И при новото управление костурчанинътъ ще прѣкарва по-голѣмата частъ отъ живота си далеко отъ своя роденъ край, къмъ който интъкъ е тъй силно привързанъ.

— Кой ти гледа това? Нека дойде само свободата, всичко друго е лесно! съгласиха се всички.

— Но тя вече дойде! Кой може да се съмнява въ това? извикахъ азъ.

И — Боже мой — защо моитѣ думи се посрѣцнаха съ студено мълчание?

КОСИНЕЦЪ — СМЪРДЕШЪ — ВЪМБЕЛЪ

И въ Косинецъ — родното мѣсто на стария труженникъ и будителъ на народната свѣсть свещеника Търпо Поповски, на загиналия войвода храбрецъ Насо Кършаковъ и др. — и въ Косинецъ владѣе угриженостъ и страхъ. Къмъ другитѣ причини за уплаха сега се прибави и пристигането на новитѣ турски табури.

Косинчени сж сключили съ турцитѣ отъ съседното село Кжпешница договоръ за взаимна защита: десетина турци отъ Кжпешница живѣятъ въ Косинецъ за смѣтка на селото и го „пазятъ“ отъ аскера. И току що се почувствуваха хората осигурени чрѣзъ тоя трактатъ, идваме имъ на гости ние!

Още сутринята дойдоха при насъ съ официална мисия шестима косинчени, подбрани между най-добритѣ стари работници на организацията, и ни казаха:

— Ние сме тукъ грънъ въ очитѣ на всички. Селото трепери отъ страхъ да не си изпати пакъ както прѣди деветъ години. И всички, чорбаджиитѣ главно, ни казватъ: „Ако изгори селото, вие ще го изгорите; само отъ васъ може да дойде нещастieto“. . . . За това и ни изпратиха да ви кажемъ отъ страна на цѣлото село, какви задължения то може да поеме и какви не. Селото ни е на шосе, много е изложено, но то пакъ е готово да ви носи въ планина храна и всичко, каквото ви трѣбва.

Прѣдъ пратеницитѣ и другитѣ селяни, които бѣха ни заобиколили, развихме на широко известната наша теза:

„Прѣживѣватъ послѣднитѣ минути на робството. Четири християнски държави сж се нахвърлили на Турция и днитѣ на турчина сж прочетени. Отъ васъ се искатъ послѣднитѣ усилия, послѣднитѣ жертви, подиръ които, каквито и да сж тѣ, ще дойде свободата.

„Ние не можемъ да гарантираме цѣлостта на нашитѣ села. Това никой не би могълъ да ви гарантира: Забърдени, Баница, Росенъ, Соровичево, Екши-Су и др. въ Леринско изгорѣха слѣдъ като посрѣщнаха гръцкитѣ войски. Това не могатъ да ви гарантиратъ и десетината турци отъ Кжпешница, които

сте прибрали на прѣхрана, както вие не сте въ състояние да запазите Кжпешница, ако ние бихме рекли да я унищожимъ.

„Ние не идемъ при васъ отъ кефъ или за разходка, та да ни храните вие въ планината. Като войници на България, като прѣдтечи на българската войска, която иде, ние сме облѣчени въ права, но имаме и задължениа. Ние желяемъ не помалко и отъ васъ да се запазятъ селата — това е една отъ нашитѣ задачи — но отъ задълженията си не можемъ и нѣма за хатьра на никого да се откажемъ. Ако настоявате, ние можемъ и да не идваме вече на квартири, но никой отъ васъ не може и нѣма право да ни прѣчи да вършимъ своята работа: да кжсаме телеграфнитѣ жици, напримѣръ, или да нападнемъ аскера до самото ви село, ако това би ни се наложило.

„Недѣйте, братя, се подава на врѣмenni смѣтки, които ви внушава страхътъ. Опасноститѣ ще минатъ, мъжитѣ ще се забравятъ, жертвитѣ ще се прѣжялятъ. Тогава ще се сочатъ съ гордостъ истинскитѣ родолюбци и борци — ония, които сж останали до край непрѣклонни въ борбата за освобождение, а измѣнницитѣ и страхливцитѣ ще се срамятъ. Какъ ще отговорите на българскитѣ войски, когато дойдатъ и ви запитатъ: „Какво сте сторили за да улесните нашата тежка задача?“ — „Чакахме ви и се молѣхме тайно за васъ“ — това ли? Но съ таквъ отговоръ вие нѣма да бждете достойни за жертвитѣ на България.

„Знайте, братя, че отъ вашето поведение сега ще зависи и самото бждеще на Костурско. Когато замлъкнатъ пушкитѣ и топоветѣ, когато врагътъ бжде окончателно смазанъ, дипломацията ще се земе да разпрѣдѣли завладѣнитѣ територии между съюзницитѣ. Нашето Костурско е на границата на българщината. За да не бжде то манаръ и отчасти пожертвувано, зависи, наистина, отъ вашитѣ минали патила и славни борби, но зависи и отъ поведението, което държите сега, въ най-рѣшителния моментъ. Всѣки би се застѣпилъ за тоя край, ако вие се покажете на висотата на своя дългъ сега. Защото, ако дойде редъ България, поради географически и други причини, да пожертвува нѣкои микроскопични части отъ общото отечество, тя, несъмнѣнно, ще може по-лесно да пожертвува помалко съзнателнитѣ, помалко добритѣ и юначни българи. Недѣйте обезсърдчава и насъ, които обичаме Костурско и сме рѣшени да говоримъ и да се боримъ навсѣкждѣ и както можемъ за него“.

Изслушаха ни всички съ наведени глави и при гробно мълчание. По лицата се четѣше страшната трагедия, която се разиграваше вжтрѣ въ тѣхъ. Ние обтегнахме немилостиво, до сжжване най-чувствителната струна на душата имъ: тѣхната национална и борчерска гордостъ. А имаше между тѣхъ хора, които въ миналото

бѣха дали и проявили всичко, което единъ борецъ може да даде и прояви. Измжчени страшно отъ нашитѣ думи, нѣкои дигаха къмъ насъ умоляващи погледи, които казваха: стига, братя, съжалете ни!

Нито дума не стана за условията, съ които се яви при насъ изпратената депутация.

Вечеръта се раздѣлихме най-сърдечно съ косинчени, между които имаше прѣкрасни хора. Оставихме имъ и по малко отъ нашитѣ манлихерови патрони, за да попълнятъ своитѣ, голѣма частъ отъ които бѣха изплющени въ честь на хуриета.

На единъ ветеранъ, извѣстенъ подъ името Алията, подарихъ за споменъ една бомба. Той я прие поласканъ и заяви, че ако му се удаде случай да я употреби, ще съумѣе да се отсрами.

По каменистия пѣтъ за Смърдешъ ни поздрави новата луна. Зарадвахме ѝ се като дѣца и си казахме: съ луна потеглихме и съ луна ще завършимъ войната.

Надъ Смърдешъ ни посрѣщнаха трима пратеници на селото. Между тѣхъ бѣ и братътъ на Ламбро Поповски. Селянитѣ днесъ имали събрание и рѣшили да ни съобщатъ, че сж готови да ни носятъ храна, но не желаятъ да илизаме въ селото имъ.

Ламбровиятъ братъ Кръсте бѣ нарочно избранъ между пратеницитѣ. Съ това смърдешани искаха да ни кажатъ: ето, даже и братътъ на най-голѣмия размирникъ въ селото мисли като насъ.

Отговорихме имъ съ мълчание и продължихме пѣтя. Тогава Кръсте съ разтреперани челюсти ни запрѣгръща и замоли:
— Не отивайте въ селото! По-натагъкъ ще ви посрѣщнагъ съ пушки!

Ламбро — бистриятъ умъ, който единственъ се издигаше надъ дребнитѣ съображения на селото и напълно схващаше важността на историческия моментъ, човѣкътъ, който безъ да се смущава отъ промѣливостта на военното щастие вѣрваше, че не за насъ, а за Турция е загубена играта — Ламбро се изправи вмѣсто насъ прѣдъ селскитѣ пратеници и въ единъ припадъкъ на озлобление и ядъ изрева съ всичкия си гласъ надъ главитѣ имъ:

— Вие ли се осмѣлихте да се явите съ такава срамна поржка прѣдъ четата? И ти, моятъ братъ!...

Той псуваше по име нѣколцина свои съселяни, за които бѣ увѣренъ, че устройватъ задкулисно всичко, псуваше цѣлото село и се заканваше тая нощъ да пали и да коли въ Смърдешъ. Стана нужда да го укротяваме.

— Идете въ „Смърдешъ“ и кажете на хората, че ние идемъ само за доброто на селото. Отхвърляме отъ себе си всѣка отговорностъ за послѣдицитѣ.

Съ тая порчка върнахме пратеницитѣ и продължихме пътя.

До селото нашитѣ патраули срѣцнаха нѣколцина въоръжени смърдешани. Блѣдни, смутени, тѣ стоеха като виновници, безъ да смѣятъ да ни погледнатъ. Съ половино уста тѣ ни прѣдадоха желанието на селото.

Рѣшили прѣдварително да не прибѣгваме къмъ насилия надъ селото ако бждемъ косрѣщнати съ пушки, а да се отеглимъ въ планината и на другия день да се разправимъ съ главнитѣ виновници, ние влѣзохме въ „Смърдешъ“ заедно съ хората, изпратени срѣщу насъ.

Нашитѣ момчета бѣха възмутени отъ дѣнь душа. Но повече отъ всички бѣха възмутени нашитѣ четници смърдешани. А „Смърдешъ“ въ четата ни се прѣдставляваше прѣди всичко отъ Чекаларова, отъ десетника Сотиръ Савовъ и отъ три други момчета: Липо, Колю и още едно.

Къмъ събралитѣ се въ училището петнадесетина селяни ние бѣхме безпощадни. Постарахме се да имъ докажемъ, какви сме, защо идемъ и че не сж тѣхниятъ хлѣбъ и тѣхниятъ покривъ, които ни привличатъ къмъ селото имъ. Показахме имъ нашитѣ открити листове и имъ прочетохме Правилника за доброволческитѣ отряди прѣвъ освободителната война.

Нашитѣ язвителни слова, нашитѣ укори падаха надъ главитѣ имъ съ лашемедяваща сила, като удари съ чукъ. Чекаларовъ проклѣ часа, когато се е родилъ въ „Смърдешъ“. Десетиятъ Сотиръ Савовъ съ прости но силни думи имъ каза, че не е очаквалъ да доживѣе тоя срамъ, въ родното си село, а четникътъ Липо се разчувствува до тамъ, че изкочи, не въ себе си, отъ училището съ думитѣ:

— Ей сега отивамъ да запала кжщата си!

— Вие не заслужавате Чекаларова и другитѣ наши другари, които е родило вашето село! казахъ имъ азъ.

И турчинътъ Шерифъ Яшаровъ се изстжи прѣдъ обвиняемитѣ за да изкаже съ нѣколко думи на турско-български езикъ своето възмущение.

Едри кашки потъ изби по челата на селянитѣ.

— Прощка! . . . Нѣма ли прощка. . . измърмориха нѣкои.

Ние вече не подбирахме думитѣ, които падаха върху смутената имъ съвѣсть по-тежки и отъ крушуми.

— Вие ли сте ония хора, които азъ познахъ прѣди десетъ години? намѣси се най-сетитѣ Поповъ. Помните ли, прѣди възстанието, когато въ „Смърдешъ“ квартируваха двѣстѣ души

войници? Азъ влѣзохъ тогава прѣоблѣченъ като попъ и подъ носа на агитѣ правѣхме събрания и упражнения. И никой не треперѣше отъ страхъ. . . Смърдешъ бѣше тогава гордостъта на Костурско. А сега? . . . Не. Това ние не очаквахме и не бихме никога повѣрвали, ако бѣше се случило съ други. Карате ни да се каемъ и да се сраимъ, че дойдохме въ Костурско!

Поповъ, искрено възмутенъ, удари каскета си на масата и се обърна къмъ насъ:

— Да вървимъ, другари. Ние нѣмаме работа тукъ.

Всички трѣгнахме машинално, ако и да не влизаше това въ плана ни.

Смърдешани, хората, които прѣди малко ни очакваха съ пушки отвънъ селото, запитаха ни по кои кѣщи желаемъ да бждемъ настанени.

— Вашитѣ кѣщи не ни трѣбватъ!

Цѣлата чета се събра въ кѣщата на Ламбро Поповски. За всички се намѣри мѣсто въ неговото скромно жилище. И това го правѣше неизказано много гордъ. Прѣстояхме тамъ два часа, докато попрѣвали нощъта, и при зори потеглихме за близкото село Вѣмбелъ.

При прѣсѣката, която дѣли Смърдешъ отъ Вѣмбелъ, заблѣлѣзахме движение на хора: вѣмблени отиваха. . . за дърва.

Малкото посрѣщачи разпрѣдѣлиха момчетата по собственитѣ си кѣщи.

Заобиколиха ни петъ-шестима ветерани, радостни, че ни виждатъ, жадни да чуятъ топла ободрителна дума.

Тия мили, сѣкли хора, тия избраници — Арсовци, Ламбровци. . . Тѣ сѣ твърдѣ малко, но все ги има. Въ миналото тѣ се блѣскаха и трудѣха, жертвуваха повече отъ всички. Прѣзъ въстанието пострадаха не по-малко отъ другитѣ. А подиръ въстанието, сочени като виновници за всички нещастия на селата, тероризирани отъ чорбаджинитѣ, около които се групира всичката оная маса отъ безлични хора, тѣ бѣха заставени да наведатъ глава и да млъкнатъ. Заживѣха съ споминитѣ за борческото минало, съ съзнанието за прѣвъзходството си и съ неугасима надежда въ бждащето. Нашето приближаване ги раздвижва. Срѣщата съ насъ е дълго лѣлѣнъ празникъ, великъ день, който оживява най-силнитѣ и свѣтли минути на миналото.

Когато се събудиме, Мурто*), Ильо и другитѣ ветерани заемаха сѣщитѣ мѣста ококо баджата: тѣ не сѣ мигнали,

*) Вѣмбелъ и Врѣбникъ сѣ селата, където албанското влияние се е отразило най-силно върху напѣватѣ, нравитѣ и произношението. Всички по-чти знаятъ арнаутски — езикъ, който прѣди години е минавалъ за иѣщо като французски. Именъ като Мурто и др. сѣ сѣщо арнаутски даръ.

очаквайки да се наспимъ, за да продължатъ прѣкъснатитѣ приказки за миналото и за сегашното време.

Милитѣ хора. Сами готови на всѣкакви жертви, тѣ се чувствуватъ виновни за малодушието на сѣселянитѣ си. Тѣ носятъ срама на своето село. Съ какво смущение тѣ ни говорятъ за страха, който е обладалъ всичко наоколо! Слухътъ за нашето идване е накаралъ въмблени да тръгнатъ едни „за дърва“ въ планината, а други — въ Билища „на пазаръ“, макаръ пазарътъ и да билъ напоследъкъ съвсѣмъ забравенъ. . .

Като че ли ние носимъ съ себе си главни, за да подпалимъ селото имъ! Добрѣ, че има и Муртовци, Ильовци. . .

Довършили листото на подвизитѣ въ миналото, нашитѣ събесѣдници разгрѣщатъ книгата на страданията и изпитнитѣ: Въмбелската планина пази всѣкакви спомени. Като живо въплотение на теглото, прѣдъ насъ стои едно двадесетъ и петъ годишно момче съ издадени челюсти, съ голѣми открити зъби и съ отрѣзано ухо. Мурто и Ильо ни разправятъ нефрожитната повѣсть на неговото тегло.

Въ началото на погрома прѣзъ 1903 година всички костурски въоръжени сили се събрали въ Въмбелската планина, за да се прѣхвърлятъ оттамъ въ Германския балканъ. Населението на Въмбелъ сжщо било поканено да бѣга. Около двадесетина въмблени, между които и нашиятъ едноухъ младежъ, прѣдпочели да останатъ въ своята планина, и когато запълнели аскерътъ, всички се скрили въ една дълбока дупка. Турцитѣ открили скривалището имъ и за да ги задушатъ, взели да пускатъ вжтрѣ купища запалена слама. Нѣкои, които имали съ себе си въоръжие, се самоубили, другитѣ се издушили. Само едноухиятъ младежъ, тогава 15—16 годишно момче, се опиталъ да избѣга. Когато бѣгалъ, единъ крушумъ го ранилъ. Той падналъ до единъ зидъ и се прѣсторилъ на умрѣлъ. — Герберди! — „п со фисал!“ — казали башибозуцитѣ, когато отишли при него, отрѣзали едното му ухо и го взели съ себе си: по тоя начинъ тѣ броели тогава жертвитѣ си. „Трупа“ подхвърлили задъ зида и си заминали. За да оцѣлѣ, „умрѣлиятъ“ е трѣбвало да понесе, безъ ди охне и трепне, болкитѣ отъ раната, отъ рѣзането и отъ падането.

Прѣзъ деня дойдоха отъ Смърдешъ свещеникътъ попъ Дано и учителътъ Антонъ Кляшевъ съ мисия „да изгладятъ снощния инцидентъ“. Тѣ ни помолиха да направимъ и отъ наша страна необходимото, за да се заличи лошия споменъ отъ снощната случка, която била устроена само отъ нѣколцина.

Прѣдъ двамата парламентьори ние си давахме видъ на непримирими, но въ дѣйствителностъ искрено желяехме да се помиримъ съ Смърдешъ. Падането на Битоля се бави. Малки

турски отряди ще сноват, известно време още изъ Костурско, а смърдешкият инцидентъ може да окаже лошо въздѣйствиe и надъ други села. Но „афоресването“ на Смърдешъ трѣбва да се вдигне по такъвъ начинъ, щото да не се урони нашиятъ престижъ, и селото спонтанно да измие своя срамъ. За тая цѣль замина за Смърдешъ заедно съ парламентъоритѣ и Ламбро Поповски. Ламбро се завърна вечеръта, натоваренъ отъ съселанитѣ си да ни прѣдаде:

— Смърдешани ви каиятъ да заповѣдате!

Щомъ се смрачи, въмблени почнаха да се завръщатъ отъ „пазара“ и отъ гората, дѣто бѣха отишли „за дърва“. Свикахме ги на събрание въ училището. Омърлушенитѣ и сплашени физиономии постепенно се съживѣваха подъ дѣйствието на нашитѣ слова. Ледътъ, който бѣ сковалъ сърцата, постепенно се стопяваше. И на края, съвсѣмъ неочаквано за насъ, училището загърмѣ отъ продължителни ура. А когато дойде редъ да се избира войвода на селската чета, появили се двама еднакво непримирими и горди кандидати.

Простихме се съ Въмбелъ — село прочуто съ вкусното месо на своитѣ овце и съ ароматния си планински чай — и тръгнахме за Смърдешъ.

Посрѣщачи, въоржжени и не, сега имаше много. Между тѣхъ бѣха и снощнитѣ, но тоя пакъ не за да насочатъ пушнитѣ си срѣщу насъ, а за да ни кажатъ приятелски и братски: добръ дошли!

Улицитѣ закривиха между купиша развалини, струпани камъни и отдѣлни оцѣлѣли стѣни, които хвърляха проточенитѣ си сѣнки, подъ яркото освѣтление на пълната луна.

Крачейки мълчеливо подиръ посрѣщачитѣ, азъ се питахъ: Имаме ли право да се гнѣвимъ и да се озлобяваме противъ смърдешани?

И не изпитвахъ вече къмъ тѣхъ нищо друго, освѣнъ дълбоко съжаление и горестъ.

Смърдешъ е третото село въ Костурско, което подиръ опустошенията не можа и до днесъ да доде на себе си. Първо е Бобища, родното село на покойния Манолъ Розовъ и на редица други интелигентни дѣйци. То днесъ не съществува вече. Казватъ, че между развалинитѣ му обитавали още само нѣколко сѣмейства, които не могли или не искали да се изселятъ. Второ е Загоричани. Трето Смърдешъ. Прѣзъ май 1903 г. тукъ е била обсадена костурската чета, придружавана тогава отъ Борисъ Сарафовъ. Милиция отъ околнитѣ села нападнала аскера, разкъсала желѣзния обржчъ и спасила четата. Разярени отъ своя неуспѣхъ и отъ това че изпуснали изъ ржцѣтѣ си двама башъ-комити като Сарафова и Чекаларова, турцитѣ

подпалили селото, бомбардирани го съ артилерия и избили не малко селяни.

Щицата година, подиръ възстанието, Смърдешъ не избѣгна общата участъ на другитѣ села. Много сѣмейства се изселиха оттогазъ, и въ тия деветъ години нито половината къщи не сж застроени наново.

А какво бѣ нѣкога Смърдешъ? По юначество и заслуги смърдешани оспорваха първенството съ Косинецъ и Дѣмбени. Никждѣ борбата противъ гъркоманството не се е водила така ожесточено както тукъ. Години наредъ смърдешани сж се избивали дори помежду си за голѣмата селска църква, водили сж процеси и сж похарчили много повече отколкото струва самата църква, докато българската народна свѣсть възтържествува. По-послѣ, въ революционно врѣме, Смърдешъ даде най-много водители и най-много жертви, може би само подиръ Загоричани.

Неотдавна извѣстиятъ турски голѣмецъ Хюсеинъ бей отъ Билища—Хюсеинъ бей, комуто гордитѣ нѣкога смърдешани сега носятъ дърва за зимата — минавайки по шосето, се отбилъ въ Смърдешъ и казалъ:

— Пазете се, отваряйте си очитѣ, не прибирайте бунтовници, „оти ке ви се разсипе селото“.

И за да избѣгнатъ трета разсипия, смърдешани бѣха рѣшили да ни посрѣщнатъ съ пушки.

Глашатаи на трепета тукъ сж женитѣ, на които мжжетѣ сж прѣдали своя страхъ въ стократенъ размѣръ.

Отъ многото жени-героини, съ които се славѣше Смърдешъ, останала е само една: снахата на Чакаларова. Верѣдъ своя полъ тя е онова щастливо изключение, което е Ламбро между мжжетѣ.

Нѣкога, въ минути на тревога, тя дигнала и прѣнесла цѣлъ чуваль, пѣленъ съ пушки и патрони, и съвсѣмъ се парализирала. Послѣ, при едно случайно падане, членоветѣ ѣ малко се поотпуснали, но шията ѣ останала още схваната. Въ прочутото сражение при Локвата тя загубила мжжа си Георги Чакаларовъ; прѣзъ възстанието изгорѣла къщата ѣ, а слѣдъ възстанието погребала едничката си рожба. Но многото нещастия, сиромашията и сълзитѣ по двата скжпи гроба не сж разбили това добро и широко сърдце, което живѣе съ спомени и . . . надежди. Добродушното ѣ лице е винаги засмѣно.

Тая самотница е, може би, единствениятъ човѣкъ, който сега искрено се радва на нашето присжтствие въ селото. Отъ кога чака тя днешния день, за да излѣзе прѣдъ девера си и прѣдъ сподвижницитѣ на покойния си мжжъ! Тя се е борила сама противъ страхливцитѣ, гонена и мразена като бунтовница и като снаха на най-голѣмия виновникъ за съсипването на

селото. Нашето тържествено ализане въ селото ѝ донесе удовлетворението, което тя никога не бѣ прѣставала да очаква. А утрѣ, когато въ Смърдешъ дойдатъ български войски, тя ще празнува тържеството на борбата, въ която е загиналъ мъжъ ѝ.

Въ Корещата често се срѣщатъ силни индивиди и оригинални типове. Самиятъ фактъ, че смърдешани сж имали дързостта да взематъ такова страшно рѣшение противъ насъ, е за мене мѣрило не само за степенята на тѣхната уплаха, но и доказателство за тѣхния суровъ нравъ, за способността имъ къмъ крайности.

Но азъ ще остава другитѣ оригинали, за да обрисувамъ профила на единъ бѣловласть Донъ Жуанъ.

Побѣдилитѣ дѣдо Стойко е много скиталецъ, видѣлецъ и прѣживалецъ. Епикуреецъ по свѣтогледъ и артистъ по душа, въ днешното страшно прѣходно врѣме неговото въображение е поразено повече отъ пикантериитѣ и дребнитѣ инциденти, на които той присѣтствува. Но най-много го занимаватъ днешнитѣ вълнения и мъжи на . . . ханѣмитѣ. Дѣдо Стойко видѣлецъ по шосето нѣколко богати турски сѣмейства, които бѣгали отъ Костуръ за Корча. Видѣното оставило у него неизгладими впечатления, защото никога до сега не му минавало прѣзъ ума, че ще доживѣе да се налюбува на такава картина. Нѣколко енки, една отъ друга по-съблазнителни, яхали на коне. Изподъ дигнатитѣ яшмащи го стрѣляли нѣколко чифта черни голѣми кадѣнски очи. Викдала се и порядъчна частъ отъ краката имъ, обути въ ярки копринени чорапи и се очертавали притиснатитѣ до седлото форми на облитѣ имъ бедра. Заедно съ тѣхъ яздили укротени и изплашени тѣхнитѣ мъже, които тѣй строго пазѣха до скоро отъ гяурски погледи прѣлестнитѣ обитателки на своитѣ хареми. Но дѣдо Стойко не се смутилъ отъ тия стрѣани и опасни ревнивци, а приелъ съ достоинство поздрава имъ, послѣ вперилъ жаднитѣ си очи въ дамитѣ и можелъ безъ стѣснение да ги изпули (да ги разгледа) отъ глава до пети. Въ тоя моментъ дѣдото окончателно се убѣдилъ, че е настаналъ краятъ на турското господарство.

Съ очи овладѣнѣли отъ похоть, съ сладострастна усмивка, разлѣна по цѣлото старческо лице, той ни прѣдаде своя окончателно установенъ вече ирогледъ върху турската жена. Колкото и да се труфи и докарва, българката никога не може да открие за мъжа незѣдомитѣ прѣлести, които таи една анка. Бѣла, нѣжна, хранена и пазена отъ стѣнцето, анката е създадена само за удоволствието на мъжа, за любовь.

Защо Турция пропада толкова късно, когато той, дѣдо Стойко, е пропилялъ младнитѣ си като робъ и се намира вече съ една кракъ въ гроба?!
— 130 —

Трогателна интимна изповѣдь, която ни заучи тъй странно при днешната обстановка и която има толкова малко общо съ оная голѣма трагедия, която се разиграва сега въ душитѣ на изплашенитѣ смърдешани. . .

Когато подиръ полунощъ се видѣхме въ стаята си сами, съгласихме се съ Чекаларова да дадемъ генерално сражение на единъ досаденъ вътрѣшенъ неприятель, противъ когото и двамата чувствувахме еднакво озлобление. Тия врагове, които, не зная по каква ирония, един момчета наричаха вътрѣшна организация, други дѣлѣха на пѣхота и кавалерия, а ние съ Чекаларова бѣхме нарекли просто аристократки, напоследъкъ бѣха станали крайно агресивни и често прѣдприемаха далечни екскурзии, показвайки се безцеремонно прѣдъ събесѣдниците ни. Момчетата съ нетърпѣние чакатъ да наближатъ селата имъ, за да отидатъ у дома си, водими отъ двѣ еднакво силни желанія: да се видятъ съ своитѣ и да се освободятъ отъ вътрѣшнитѣ си врагове. Азъ и Чекаларовъ трѣбваше по неволя да се възползуваме отъ услужливостта на нашия хазяинъ, който засили огъня — кладата за нашитѣ аристократи — и ни снабди съ чисти долни дрехи.

И водейки сражението, чудихме се на капризността на съдбата, която тая нощъ ни обиколи съ толкова трогателни грижи отъ страна на смитѣ смърдешани, които снощи така неделикатно искаха да ни отдалечатъ отъ селото си.

Единъ студентъ-аптекарь, смърдешанинъ, избѣгалъ отъ Скопие заедно съ турската войска, ни разправи прѣзъ деня интересни подробности по първитѣ сблъсквания между воюващитѣ.

Българитѣ и сѣрбитѣ дѣйствували заедно при Куманово, където и разбили турската войска. Аскерътъ изпразнилъ безъ бой Скопие и оказалъ слаба съпротива при Велесъ. Австро-Унгария забранила на сѣрбитѣ да нахлуятъ въ Ново-Пазарския санднакъ и поради това сѣрбската висша команда се принудила да изпрати къмъ Дебъръ и Призренъ отдѣлни отряди, които да се съединятъ съ черно-горскитѣ войски прѣзъ Албания.

Откъмъ Леринско всички свѣдѣния еднотушно гласитъ, че турската войска търпѣла такъвъ гледъ, щото ядѣла всичко каквото ѝ поладне, безъ да се отказва даже и отъ свинско.

Почти всички мъже се явиха на събраннето, което свикахме вечерята. Широкиятъ салонъ на училището се изпълни.

Ние жигосахме прѣстѣпната мисль, която прѣди два дена се роди въ главитѣ на нѣколцина тѣхни съселяни, но се от

казахме отъ всѣко разслѣждане, откриване и публично изобличаване на инициаторитѣ. Вмѣсто съ остроти и съ закани, ние искахме да раздрусаме душигѣ имъ, като призовемъ паметгѣта на Пандо Кляшевъ, Стерйо Стерйовски, двамата брата Чекаларови и толкова други славно загинали смърдешани, като съпоставимъ миналата слава на Смърдешъ съ днешната обща омърлушеностъ.

„Вмѣсто да се сърдимъ и озлобяваме, ние, противъ които искахте да насочите пушкитѣ, прѣдизначени за врага, искаме да ви помогнемъ да изкупите часъ по-скоро вашия грѣхъ чрѣзъ искрено разкаяние и самоотвержени дѣла, та когато се явятъ освободителнитѣ български войски, да можете да ги посрѣщнете чисти, каквито бѣхте, достойни за миналата си слава. Това трѣбва да направите не за насъ, а за васъ самитѣ, ако искате вашитѣ дѣца и внуци, които ще израстнатъ на свобода, да ви не проклинатъ и да се не червятъ отъ вашата паметъ.

„Днесъ, когато на всички страни се води война, не е страхгѣтъ, който може да спаси селото ви. Ще оцѣлѣ ли то или за трети пжтъ ще стане жертва на пламгѣтитѣ — това никой не знае. Но ние все ще бждете малко по-сигурни, ако възприемете мѣркитѣ, които ви прѣдлагаме и се организирате за самоотбрана. Какъ бихме могли да ви кажемъ всичко това, безъ да влѣземъ въ селото ви?

„Въ врѣме на война всѣки трѣбва да се приготви за смъртъ, макаръ че не всички загиватъ. България е извадила на бойното поле повече отъ 300000 свои синове, готови да умратъ за вашата свобода. Отъ тѣхъ, както самитѣ турци ви казватъ, сж паднали 12000 души само при Одринъ и 6000 души при Щипъ. Нито загиналитѣ сж знаели, че именно тѣ сж прѣдопрѣдѣленитѣ да се не завърнатъ вече у дома си, нито оцѣлѣлитѣ сж били сигурни, че ще излѣзатъ здрави и читави отъ тия сражения. Сжщото е и съ отдѣлнитѣ наши села“.

Поповъ въ своята рѣчь използва разпространявания отъ турцитѣ слухъ, че между загиналитѣ българци билъ и самиятъ генералъ Савовъ:

„Вие виждате, че единъ български полководецъ, генералъ Савовъ, единъ човѣкъ, комуто не липсватъ ни почести, ни слава, единъ милионеръ, който може да купи цѣлото Смърдешъ и който има защо да сжжни повече живота си, отколкото вие и азъ — жертвува се за освобождението на Македония. Какво остава тогава за васъ?

Чекаларовъ взе думата послѣденъ. Вмѣсто да проклина, като снощи часа, когато се е родилъ въ Смърдешъ, той сега укоряваше бащински съселянитѣ си, подканяше ги къмъ разкаяние и къмъ дѣла.

Прошката и кротостта постигнаха това, което никога не би могло да се постигне с наказания и кротост.

Смърдешани бѣха трогнати, опечалени или потресени, но въодушевление все пакъ липсваше.

— Да живѣятъ смърдешани! акламирахме ние завчерашнитѣ си посрѣщачи.

Отвѣтната ура веднага биде последвана съ викове:

— Да живѣятъ войводитѣ!

Какво по-пълно. . . удовлетворение отъ това?

Докато смърдешани избираха ржководително тѣло и войвода, азъ излѣзохъ вънъ. Десетина момчета, сбрани прѣдъ училището, тънаникаха „Шумниятъ Вардаръ буйно се лѣе“. . .

Прочутата нѣкога и извѣстна на всички по-стари четинци смърдешка патриотка Фотовица бѣше при тѣхъ. Но тя не бѣше вече такава, каквата я познавахме. Връзкитѣ съ дѣлото и старата ѣ слабостъ къмъ народнитѣ хора ѣ бѣха попрѣчили да остане въ кѣщи, и тя се яви въ училището. Но страхътъ я душеше и тукъ, тя трѣперѣше цѣла и приказваше само шепнишкомъ. А момчетата дяволито се подсмиватъ и продължаватъ пѣсенята.

— Ссс! шепне Фотовица и имъ прави знакъ съ прѣстъ.

— Що не приказвашъ по-високо, страхъ те е да те не чуятъ въ Билища? жестоко я иронизиратъ момчетата и запѣватъ още по-високо пѣсенята за Вардара. . .

Подиръ събранието Чекаларовъ ме потупа по рамото и ми каза:

— Ела сега да те вода и въ моята кѣща. Ще ни почерпятъ съ нѣщо и веднага ще трѣгнемъ.

Помислихъ, че ме кани у нѣкои свои близки роднини или у снаха си, и машинално трѣгнахъ. Той ме поведе изъ улицитѣ, мина край нѣколко полусрутени сѣѣни, спрѣ се прѣдъ купъ развалини и ми каза:

— Заповѣдай!

На трѣгване изкочи отъ нѣйдѣ Чекаларовата снаха, подарилъ ни по едно чисто хубаво хлѣбче и отъ сърдце ни пожела добро видѣние!

Братски се раздѣлихме и съ другитѣ смърдешани. Тѣ ни прѣгрѣщаха, цѣлуваха и. . . чакаха да се отдалечимъ, за да си отдѣхнатъ съ облекчение. . .

ДО ШАБА НА БЪЛГАРСКИТЕ ВОЙСКИ. . .

Бързайки към Бръзница, за да изпръваримъ дъжда, чудихме се, какъ турцитѣ сж прѣкарвали и ще прѣкарватъ артилерия по тоя пѣтъ, който свързва Битоля и Леринъ съ Корча и който носи името шосе: едно блато, въ което сж разхвърлени камъни, за да затрудняватъ още повече движението.

Когато се споменава селото Бръзница, прѣдъ менъ се изпрѣчва фигурата на мѣстния ржководителъ Пенчо, избраника съ голобрадото лице, когото съмъ запомнилъ прѣди дванадесетъ години. Сега той пакъ бѣ на чело на посрѣщачитѣ и ни взе на гости въ своята кжща.

И подиръ дванадесетгодишни изпитни Пенчо е твърдъ като канара. При такива срѣщи — за тѣхъ народътъ казва „гора съ гора се не срѣща, но човѣкъ съ човѣкъ се срѣща“ — човѣкъ става малко фаталистъ. Срѣщата съ сижното лице извиква по чудо въ паметъта всички забравени подробности отъ първото свиждане.

Бръзница сжщо има своитѣ особености. Поразително впечатление прави тукъ упоритостъта ѝ фанатизмътъ, съ които останалитѣ още нѣколкоина гъркомани се държатъ за старата вѣра. Дори днесъ, когато България и Гърция се помириха, за да повалятъ съ сдружени сили общия врагъ, тукъшнитѣ гъркомани не сж прѣстанали да воюватъ противъ българщината. Още отсега тѣ кроятъ планове, какъ при очакваното владичество на Гърция ще смогнатъ да свиятъ врата на всички българи и да имъ обсебятъ църквата и училището. Тѣ се държатъ толкова прѣдизвикателно, че ексархийскитѣ имъ съселяни сж въ недоумѣние, да се радватъ ли на турскитѣ поражения или да съжаляватъ. . .

Колкото за Пенча, той е твърдо рѣшилъ: дойде ли тукъ Гърция, ще се прѣсели въ България. Но стане ли българско — о, какъ ще тържествува той тогава: гъркоманитѣ или ще станатъ българи, или ще се изселятъ.

Когато прѣди войната се водѣше спорътъ за църквитѣ, младотурското правителство само за два-три гъркомански кжщи е построило на свои разноски отдѣлна „грѣцка“ църква. Но

гъркоманитѣ не сж доволни: тѣ още мечтаятъ да си повърнатъ старата църква, а екзархиститѣ да взематъ новата.

Въ събранието присжтстваваха и гъркоманитѣ. Единъ отъ тѣхъ, щомъ чу, че се произнасятъ думитѣ равенство и справедливостъ — нѣща, съ които еднакво ще се ползватъ при новия режимъ всички християни — прѣкъсна Чекаларова и му заяви:

— Равенството и справедливостъта изискватъ, щото още отсега всички кжци, били тѣ екзархийски или патриаршийски, да се разпрѣдѣлятъ по равно между двамата свещеника, българския и гръцкия. Какво е това равенство, българскиятъ погъ да има всички кжци, а гръцкиятъ да се издържа само отъ двѣ-три?

Убѣдихме се, че ако Брѣзница остане подъ Гърция, за Пенча и за всички, които не биха склонили да се обявятъ гърци, тукъ наистина нѣма да има мѣсто.

Вчера цѣлъ день тукъ се слушали откъмъ Битоля топовни гърмежи. Днесъ караулитѣ донасятъ, че планината бучала отъ непрѣкъсната артилерийска стрѣлаба.

Откъмъ югъ ние вече не очакваме добри извѣстия. Капитанъ Катехакисъ съвсѣмъ се не чува, петата дивизия още по-малко. Турцитѣ врѣменно взеха прѣвѣсъ и съ новитѣ си табури прѣдприематъ сами успѣшни набѣги къмъ югъ.

Рѣшихме да се приближимъ къмъ Битоля и да направимъ единъ отчаянъ опитъ, за да влѣземъ въ сношение съ българскитѣ войски.

Заедно съ студента Юруковъ и съ нашия фелдшеръ Михалъ прѣкарахме цѣлия день въ писане. Вечеръта Изложението до щаба на българскитѣ войски при Битоля бѣше готово и прѣписано въ нѣколко екземпляра. Въ него описахме подробно досегашнитѣ дѣйствия на четата, завареното положение въ Костурско, състоянието на българския духъ, безнадежното положение на гръцкитѣ военни сили и заключавахме:

Народътъ тукъ непрѣкъснато дѣлѣе надеждата, че българската побѣдоносна армия, слѣдъ като покори Битоля, ще се яви и въ нашия край, за да нанесе на турцитѣ послѣдния съкрушителенъ ударъ и да освободи Костурско. При това положение на нѣщата тукъ и въ Леринско ние считаме, че и тактически, и национални, и политически съображения налагатъ, щото незабавно слѣдъ падането на Битоля да се потегли къмъ Леринъ, като се извѣсти прѣдварително за това намиращата се нѣкъдѣ къмъ Кайляри или Кожани пета гръцка дивизия. А щомъ падне и Леринъ, единъ български отрядъ (поне една дружина) заедно съ насъ, съ въоръжени наши селяни и съ стоящия при Лепчица гръцки отрядъ, ще се спра-

вять твърди лесно съ три хилядната турска войска въ Костурско и околноститѣ и ще заприщатъ пътя на отстъпващата отъ Битоля турска армия къмъ Корча и Албания.

Появяването на български войници въ Костурско ще окрили духа на населението, което като единъ човѣкъ ще застане подъ нашитѣ знамена. А обстоятелството, че спасението на българския елементъ и на гръцката войска отъ неблагоприятното положение, въ което е изпаднала, се дължи на българска военна подкрѣпа, ще има, несъмнитѣлно, грамадно значение за престижа на България тукъ, ще повлияе за ограничаване на гръцкитѣ претенции, както и за бъдещата политическа съдба на тоя български край.

Увѣрени, че падането на Битоля, ако не е вече свършенъ фактъ, е въпросъ само на нѣколко дни, ние, заедно съ изпращането на настоящето изложение потегляме къмъ село Буфъ, където ще чакаме вашия отговоръ по приносителя и вашитѣ освѣтления, за да нагласимъ споредъ това и работата, която ни прѣдстои. Ние мислимъ, че една наша срѣща съ васъ съвсѣмъ не би била излишна: бихме могли да потеглимъ ние къмъ Битоля или да чакаме въ Буфъ пристигането на едно ваше довѣрено лице, или пъкъ както и където вие намѣрите за добръ.

Като ви умоляваме да прѣпратите една отъ приключенитѣ тукъ екземпляри на нашето изложение въ щаба на македонскитѣ доброволчески отряди, оставаме съ почитъ:

Брѣзница,
З. XI. 912.

Подпоручикъ Ив. Поповъ,
В. Чекаларовъ, Хр. Силяновъ.

Да се връчи това изложение комуто трѣбва, и то по възможность прѣди падането на Битоля, не бѣ лека работа. Трѣбваше да се отиде въ Буфъ, дѣто да се събератъ свидѣния за двѣтѣ воюващи страни: послѣ, ако сраженията още продължаватъ, да се прѣкоси леринско-битолското поле, заето отъ неприятески войски и прѣлъ блатиститѣ мѣста около Бачъ да се хване планината и отъ тамъ да се отиде на сѣверъ отъ Битоля — при българскитѣ войски. При тоя явенъ рискъ, ние щѣхме да бждемъ доволни, ако изложението ни се прѣдадеше дѣто трѣбва макаръ и тутакси подиръ падането на Битоля.

Когато изтъкнахме прѣдъ нѣколко момчета неочѣнимата услуга, която ще се направи на Костурско и на българщината, ако нашето изложение се прѣдаде своевременно и благополучно на българскитѣ войски, най-неотстъпно настоя да му се възложи тая мисия Василь Ставровъ — Доктора. И на него се спрѣ изборътъ ни.

Докторътъ е единъ симпатиченъ типъ на авантюристъ. Бившъ служащъ въ една софийска болница, той започналъ да

практикува „медицината“ въ родното си село Апроскепъ. Провървѣло му, и неговата клиентела толкова се увеличила, че станалъ опасенъ конкурентъ на гръцкитѣ доктори въ Костуръ. Той обикалялъ като амбулантенъ „лѣкаръ“ селата и, за чудо, вървѣло му повече отколкото на дипломиранитѣ негови колеги. Каяфетѣтъ му напълно отговарялъ на неговото благородно занятие: прѣдставителенъ, съ старателно подстригана черна, остра брада, солидно облѣченъ и придружаванъ винаги отъ гавазинъ на конь.

Той не се задоволявалъ само съ медицинска практика, а навсѣкждѣ проповѣдвалъ противъ гърцизма, дарявалъ черквитѣ и училищата. Бѣднитѣ не само лѣкувалъ безплатно, но и имъ помагалъ. Сжщата щедростъ проявявалъ къмъ женитѣ, на които билъ голѣмъ поклонникъ. Разполагалъ се, съ една рѣчь, на широко — харчилъ толкова колкото и печелилъ.

Но заедно съ успѣха се увеличавали и враговетѣ. Къмъ кампанията, поведена противъ него заради „нелоялна конкуренция“ отъ костурскитѣ лѣкари, не закъснѣла да се присъедини и властта, обезпокоена отъ неговитѣ обиколки и проповѣди. Източницитѣ единъ по единъ взели да прѣсѣхаватъ, и единъ день „докторътъ“ се прѣобразилъ въ контрабандистъ на потюнъ. Отначало му вървѣло и въ новия занаятъ. Но единъ день властта заловила нѣколко товара контрабандирана стока и арестувала контрабандиста.

Докторътъ има много врагове въ селото си и въ околията: ненавиждатъ го за своенравието, заповѣдничеството, женолюбието и „шарлатанитѣ“ му. Но и той имъ отплаща съ гордо прѣзрѣние. Леринскиятъ войвода Кръсте Лондевъ се заанаваше при първа срѣща да го заколи, понеже взелъ отъ село Арменско петнадесетъ лири за да достави на селянитѣ пушки, но нито пушки имъ доставилъ нито паритѣ върналъ.

И сега още Докторътъ се носи стегнато и се грижи за хубавата си брада, която напомня и нему и на другитѣ нѣкогашнитѣ честити дни. Нашето отиване въ Апроскепъ му даде възможностъ да изкочи пакъ отъ селската си орбита: той се присъедини къмъ четата и не се отдѣли вече отъ насъ. Въ четата пъкъ той, безъ да иска, се яви като нашъ конкурентъ, понеже и държането и външността му сж *par excellence* войводски. . .

Снабдихме ревностния Докторъ съ нужнитѣ прѣпоржки и съ хубавъ конь, пожелахме му успѣхъ и прославение и го изпратихме за Буфъ.

ГАБРЕШЪ—КОНОМЛАДИ

Шосето Брѣзница—Габрешъ минава прѣзь прочутото Гърло, единъ дълъгъ и страховитъ проходъ, прѣдначаченъ сѣкашъ отъ естеството само за засади. Въ мрачината, която ни притискаше, Гърлото добиваше още по-зловѣщъ видъ.

Всички габрешки кѣщи, въ които се настанихме, прѣди петъ дена сж били натѣпкани съ аскеръ — съ табуригѣ, на които искахме да поставимъ засада. За това и всички габрешани сж богати съ впечатления и разкази.

Едни отъ аскерлигѣ се сражавали при Кочани, други при Куманово и другадѣ, така че табуригѣ били набързо стѣмени, по всѣка вѣроятностъ въ Битоля, отъ хора, откъснати отъ разни войскови части.

Габрешани въ живота си не сж виждали хора толкова изгладнѣли. Аскерлигѣ се нахвърляли като бѣси на всичко, варили и пекли кукурузъ, молили се за парче хлѣбъ, готови да го заплащатъ съ всичкитѣ си пари.

Единъ офицеръ казалъ, че боеветѣ при Щипъ траяли дванадесетъ дена и при отстъплението си турцитѣ изгорили града. Кждѣто минали, сѣрбитѣ „ни пиле не оставили“, когато българитѣ се държели по-човѣшки. Отъ всички тия фантастични работи ние, разбира се, не опровергавахме всичко. . .

Минавайки къмъ сѣсѣдното село Дрѣновени, тоя аскеръ заловилъ единъ човѣкъ съ писмо до нѣкаква андарска чета, убилъ единъ говедаръ и навързалъ и отвелъ съ себе си въ Костуръ дванадесетъ селяни. Тази афера смутила много селата.

Ако биха видѣли сега отъ нѣйдѣ тия аскерлиги, които сж се тѣпкали въ нашата квартира съ варенъ и печенъ кукурузъ, каква разкошна трапеза е сложена прѣдъ насъ! Вино, печива, грозде, медъ — нищо не липсва. Става ни просто съвѣстно, като си помислимъ, че и българската войска, която отъ толкова дни се сражава всрѣдъ наводненото отъ проливнитѣ дъждове битолско поле, може би, тоже страда отъ гладъ и лишения.

Пороенъ дъждъ, и никакви гърмежи не се чуватъ днесъ отъ върхпланината. Разкаленитѣ поля около Битоля, навѣрно, сж още по-непроходими и отъ тукашнитѣ „пжтища“. А ако ние сме заставени да забавяме маршрута си за катѣра на врѣмето, какво остава за войската? Богъ иска да продължи съ нѣколко дена турското владичество надъ Битоля. . .

Отъ духа на габрешани и отъ събранието, което се свика, останахме съ по-добри впечатления, макаръ че и тѣхното село е разположено, както и Смърдешъ и Брѣзница, на шосето. Габрешъ е едно отъ малкото костурски села, които прѣзъ възстанието се отърваха само съ едно ограбване. Тукъ нѣма нови хубави постройки, но нѣма и развалини. И габрешани като практични хора сж прибрали дрехитѣ и покжщнината си по скривалища, но не треператъ отъ страхъ толкова, колкото ония, които сж оставали веднажъ безъ покривъ.

И тукъ ни навѣстиха майки и жени на убити работници и четници. Най-много ни разтжжи вдовицата на незабравимия габрешки ржководител Дине. Тя дойде съ шише вино и кърпа орѣхи въ ржка, но печалната ѣ усмивка изчезна щомъ се заржнува съ насъ и ружнаха сълзи по изпитото ѣ лице. Нашитѣ утѣшения и нашитѣ похвали за доблестния ѣ мжжъ изтъргваха нови сълзи.

Героитѣ и мжченицитѣ сж вече почти забравени всрѣлъ тѣрѣялненията и суетитѣ на живота, но има смжества, които още плачатъ за тѣхъ. А въ Костурско не сж само майкитѣ, които ще занесатъ въ гроба тжгата си по тѣхъ. . .

Прѣди дванадесетъ години Кономлади се ползуваше съ гръмка слава. По героизмъ и прѣданостъ то не падаше по-долѣ отъ другитѣ села. Родило е не малко войводи, четници и примѣрни работници, повечето отъ които не сж вече между живитѣ: Митре Влаха, Цильо Котевъ, Нованко, Демиръ. . .

Кономлади тогава се славѣше още и като село на прѣлюбодѣянията. Водата на Кономлади била такава, че любовята покорявала съ еднаква сила сърцата и на гуреливи старци и на голобради момчета. Съпружеска измѣна, любовни романи и всѣкакъвъ родъ пикантни похождения бѣха обикновено явление. Не липсваха и леки жени, извѣстни на цѣлата околия и опасни за организацията поради връзкитѣ имъ съ турци. Леринскиятъ Марко и костурскитѣ войводи не веднажъ спрямо такива жени сж турjali въ дѣйствието пржчката. А прѣзъ врѣме на Дѣлчевата обиколка въ 1902 година организацията бѣше прибѣгнала и до нѣколко екзекуции, за да мираса, най-послѣ, селото.

Сега нравитѣ били по-други; женолюбието пообуздано. Напраздно искахъ да доловя по лицата отражение на бурни инстинкти и разгулна жизнерадостъ. Тревожната неизвѣстность е оставила по физиономиитѣ своя блѣденъ отпечатъкъ.

Врѣмето сѣщо навѣва замисленостъ и дрѣмка. Отъ стаята ни, изпълнена съ шума на придошлата кономладска рѣка, се вижда едно парче сиво, плачуше небе. Разговорътъ едвамъ се поддържа.

— И Госпо се стори гега. — И Богъ е станалъ арнау-тинъ... каза единъ, загледанъ въ прозореца, кждѣто пронизително тракаха едри дъждовни капки.

— Госпо плаче отщо много нисанъ гине. — Господъ плаче, защото много свѣтъ гине... въздъхна старата ни домакиня и излѣзе отъ стаята.

Неизразима мъжа притисна като планина душата ми. Стана ми душно и болно...

Нѣколко минути никой не посмѣ да наруши страшното мълчание: и на другитѣ не бѣше весело...

Нѣма ли, най-послѣ, да блесне слънцето, да изсуши убийствената влага и да разпрѣсне мрачината? И докога ще продължи тая мъчителна неизвѣстность?

Кономлади се краси отъ немалко комодни и солидни градски къщи. Домашната обстановка сѣщо се приближава до градската. Извѣстна култура и извѣстна охолность сѣ донесли и тукъ америкаанскитѣ долари.

И тукъ се различаватъ двѣ категории хора: малцинство отъ ветерани, незагубили още главата си и мнозинство олъ омърлушени физиономии. Събранието ни въ новата голѣма църква излѣзе нѣло: Поповъ нѣма дори охота да завърши рѣчъта си съ ура...

Спрямо двѣтѣ сѣверни части на Костурско — Пополето и Корецата — Кономлади заема почти централно мѣсто. За това, ако по нѣкаква съдба Костуръ остане подъ Гърция, ние тѣмимъ Кономлади за околийски центъръ: бждащиятъ български градъ, който ще замѣсти гъркоманския Костуръ.

Сега Кономлади е — било е, по-точно до прѣди нѣколко дни — нахийски центъръ. Въ деня, когато обезоржжавахме Жервени, тукашниятъ мюдюринъ, влакъ, заедно съ малкото си стражари, напустналъ селото. Мѣстниятъ ашлакъ Наки Голио (Голиятъ) отишелъ веднага у дома му и заставилъ съ двѣ плесници мюдюрицата да му прѣдаде оржжието, чантата и други вещи на мюдюра. Разтревожени отъ тази дързостъ, кономладци свикали събрание, съставили протоколъ за станалото посѣгателство върху имота на турския управителъ и осждили Накито на остракизъмъ, като съобщили и на другитѣ села да го

не прибиратъ, докато не повърне задигнатитѣ вещи. Голиятъ избѣга веднага при насъ. Ние, разбира се, се показахме по-малко чувствителни къмъ мюдюрина, защото иначе бихме усилли у селянитѣ съмнѣнието въ окончателната гибель на Турция.

Отвредѣ ни донасятъ, че турскитѣ села, насърчени отъ успѣха на аскера въ сраженията му съ андартитѣ, почнали да дигатъ глава. Двама табура изтикали андартитѣ отъ Костурачъ и Богатско, а нередовни турски отряди продължили далеко на югъ своитѣ набѣги, като изравнявали съ земята всички срѣщани грѣцки села: отмѣщавали за андартскитѣ насилия въ Маврово и другадѣ. Отъ българскитѣ села пострададо само Мокрени. Куцовлашката Невѣска успѣла да се запази срѣщу даѣстѣ лири откупъ. Прѣкопанци прѣдали десетъ свои пушки — прѣкопанци, които отпразднуваха съ насъ освобождението си съ Христосъ Въскресе! . . .

Двама андарти отишли да обезоржатъ едно турско село отъ Деволското поле. Турцитѣ арестували едина андартъ, а чрѣзъ другия съобщили на андартската чета: „Елате да вземете и оржжието ни и вашия човѣкъ!“

Кроткитѣ жервенци сжщо направили постъпки въ съседното село Черновница да имъ се повърне прибраното оржжие — поне частнитѣ имъ пушки. Колкото за маузеркитѣ, които принадлежали на дезертьори, тѣ не настоявали да се върнатъ. Жервенци били нахокани отъ турскитѣ власти въ Костуръ, че като овци се дали да бждатъ обезоржжени, когато властѣта анджакъ за мухафаза — именно за отбрана — имъ е дала пушки. Така че жервенци сега се намирали между чука и наковалнята.

Присѣтствието на три табура аскеръ и нѣколко успѣшни схватки съ андартитѣ бѣха достатѣчни, за да се самозабрави турското население. Башибозукътъ прѣнасятъ насамъ цѣли кервани плячка отъ опожаренитѣ на югъ грѣцки села. Турчинътъ си е турчинъ: даже приближилитъ часъ на вѣковната равносметка не го стрѣсва.

А тоя часъ е вече почти настъпилъ: българитѣ споредъ днешнитѣ свѣдѣния стигнали до село Бачъ въ Леринско, а при село Чеганъ тѣ се съединили съ грѣцкитѣ войски.

ПРИ ГРОБА НА МЕЛАСЪ

Станица.

Името на това негово село е много популярно във Гърция. Тукъ прѣди петъ години е загиналъ първиятъ организаторъ на противобългарското андартско движение поручикътъ отъ гръцката армия Павлосъ Меласъ. За гръците Меласъ е народенъ герой и паметта му се слави наредъ съ голѣмитѣ герои отъ епохата на гръцкото освобождение. Чель бѣхъ въ гръцкитѣ вѣстници и въ извѣстната книга на Стаматисъ Раптисъ километрически описания за чувовнитѣ подвизи и за героизма на андартитѣ въ сражението, въ което великиятъ Меласъ, синъ на едно отъ най-аристократическитѣ атински семейства, е сложилъ главата си за елинската идея.

Събитието ме интересуваше. Веднага подиръ селското събрание разпитахъ за подробноститѣ нѣколко статичени, зрители на самото сражение. Статичени ни заведоха въ къщата, дѣто се завързала схватката, показаха ни и плѣвнята, въ която издъхналъ Меласъ.

Четата на Меласъ дошла въ Станица и селянитѣ трѣбвало да я настанятъ на квартири. Нѣколко видни българи, между които учителътъ и свещеникътъ на село Прѣкопана, били прѣди това екзекутирани отъ хората на Меласъ. Статичени, увѣрени, че и въ тѣхното село има да се пролѣе българска кръвъ за да се обяви патриархийско, се събрали и обмислили, по каквъ начинъ да прѣдотвратятъ опасността. Знаейки добръ, че турцитѣ и андартитѣ сж съюзници, тѣ прибѣгнали до такава хитростъ: накарали кмета да съобщи съ писмо до аскера, че въ тия и тия къщи на селото имъ квартирува четата на българския войвода Митре Влаха. Извѣстието било веднага протелеграфирано въ Костуръ и Леринъ, и отъ всички страни се отправила къмъ Станица войска, доволна, че ще успѣе най-послѣ да прѣмахне прочутия български башъ-комита. Селото било блокирано и се започнали яростни пристѣпи. Напраздно заграденитѣ викали съ всички си гласъ, че не сж комити, давали разни сигнали съ свирки и хвърляли пушкитѣ си отъ прозорцитѣ. Аскерътъ въ увлѣчението си не спиралъ огъня.

Осем души андарты се прѣдали. Чакъ тогава станало явно недоразумѣнието. Но било вече късно: водителятъ Меласъ, смъртоносно раненъ, се опиталъ въ разгара на турскитѣ атаки да избѣга прѣзъ вратата, но едвамъ успѣлъ да се промъкне до една съседна плѣвня, където и издъхналъ. Другаритѣ отижнали и отнесли главата му. По-послѣ дошли гърци отъ Костуръ и прѣнесли въ града и обезглавения трупъ.

Така е загиналъ Меласъ, когото Стаматисъ Раптисъ величе въ книгата си като полубогъ. Цѣненъ приносъ къмъ историята на андартското движение. Илюстрация на дѣла и подвизи, по които гръцката нация опрѣдѣля по градация своитѣ народни герои и великани. . .

Макаръ и съюзници, не можахме да надвиемъ въ себе си чувството на погнуса къмъ тия „полубогове“.

Статичени ни прѣдставиха единъ дезертъоръ, грѣкъ отъ Анадола, прѣкаралъ дълги години въ Цариградъ. Тоя войникъ на падишаха участвувалъ въ всички сражения на своя полкъ отъ българската граница до рѣката Църна. Дезертиралъ въ Мориховско, българитѣ го прѣпращали отъ село въ село, докато завчера се озовалъ въ Статица, където съ твърдѣ малцина селяни едвамъ успѣва да се разбере на турски.

Зарадвахме се много, обсипахме го съ любезности и го прѣдразположихме за разговоръ. Най-послѣ и намъ се удаде случай да чуемъ непосредствено отъ единъ участникъ въ далечнитѣ сражения малко факти, малко истини. Прѣдлагахме на събесѣдника си едно слѣдъ друго цигари, черпѣхме го съ кафета и го отрупвахме съ въпроси. Съ напрѣгнато любопитство се изслушваха отговоритѣ му, които азъ набързо прѣвеждахъ на български.

Първото сражение станало при Кочани и траяло 24 часа. Турцитѣ били тридесетъ и три табура. Офицеритѣ имъ увѣрено се заканвали, че ще смажатъ неприятеля и се готвили да се разположатъ въ София. Изобщо първото денонощие турцитѣ се сражавали юнашки, но на другия день „българитѣ ни атакуваха съ много топове, митральози и бомби и ни обърнаха въ бѣгъ“. На полесражението турцитѣ оставили 33 топа — всичко върви на 33! — даъ-три митральози, джепане, платница, раници, добитъкъ, Оттамъ, заедно съ отстъпващитѣ откъмъ Куманово войски, турцитѣ се концентрирали при Щипъ. Но подиръ една кратка прѣстрѣлка „българитѣ пакъ ни обърнаха въ бѣгъ“. И пакъ бѣгъ до Велесъ. Турцитѣ минали моста въ Велесъ, разрушили го и се отправили къмъ Прилѣпъ. Застигнати отъ съединенитѣ вече българи и сърби, турцитѣ дали още едно сражение при Бабуна-планина. И пакъ: „ни обърнаха въ бѣгъ“. Оттамъ пакъ бѣгъ до Битоля.

Изъ пята турцитѣ опожарявали отдѣлни чифлици и селца, опустошавали градини, бостани и др. Гладть ги замжчиль веднега подирь кървата загубена битка, а по-нататъкь върлувалъ въ все по-ужасни размѣри.

Какъ приятно ни звучаха думигь обърнаха ни въ бѣгъ, които мургавото гърче произнасяше съ усмивка, безъ чувство на унижение и скърбь!

— Колко патрони си изстрѣлялъ противъ българитѣ? запитахъ дезертьора.

— Стрѣля ли се противъ брата? Ние стрѣляхме само въ въздуха. Ако християнитѣ бѣха на петстотинъ крачки, ние стрѣляхме на хиляда. Турцитѣ постоянно ни слѣдѣха, дали стрѣляме, и насъ, християнитѣ, винаги поставяха въ първитѣ редове.

Дезертьорътъ пристигналъ въ Статица босъ, полумъртавъ отъ изтощение. Неговитѣ патила отъ границата до тукъ били страшни. Той намислилъ да избѣга още прѣзь мобилизацията и съ тая мисль стигналъ въ Солунъ и оттамъ въ Кочани. Цѣлото пространство отъ Кочани дотукъ извървѣлъ, вардейки се непрѣкъснато отъ турцитѣ — да не бжде застрѣлянъ като прѣдатель, и отъ българитѣ — да не загине по недоразумѣние като неприятель.

Мжитѣ и жертвитѣ въ тая война сж общи. Едва ли нѣкой ше остане необезпокоенъ и незасегнатъ. Но азъ не мога да си прѣдставя участь по-трагична и по-ужасна отъ тая на християнитѣ — турски войници.

ВЪ ТЪРСЬЕ

Едно писъмце отъ Търсье, получено на 6 ноември подиръ обѣдъ, ни застави да напустнемъ веднага Статица.

Когато стигнахме въ Търсье, селянитѣ, разтревожени и радостни въ сѣщото врѣме, ни доложиха, че безбройна сгань аскеръ, домочадия и добитъкъ вече минала Леринъ и въранъ къмъ прохода Бигла.

Чекаларовъ и Поповъ боднаха веднага конетѣ си къмъ върховетѣ, които обграждатъ селото.

Азъ останахъ при двама андартски капитани, дошли тукъ нарочно, за да се срѣщнатъ съ насъ. Побързахме да си размѣнимъ свѣдѣніята, които бѣха само печални.

Една силна турска колона отъ Леринско, прѣслѣдвайки петата гръцка дивизия, се отбила прѣди двѣ седмици къмъ Клисуря и нападнала тамошния андартски отрядъ. Подиръ ожесточено сражение андартитѣ отстъпили къмъ юго-западъ. Главнитѣ турски сили завзели наново Кайляри и Кожани. Двамата гръцки капитани не знаеха, какво е станало съ петата дивизия и кждѣ се намира сега, но вѣрваха, че подкрѣпления идатъ отъ всѣкъдѣ и че скоро турцитѣ ще бждатъ пакъ поразени.

Азъ допълнихъ печалната картина, като имъ казахъ, че и на югъ отъ Костуръ неприятельтъ разбилъ концентриранитѣ около Костурачъ андарты и опожарилъ повече отъ дванадесетъ гръцки села: Маврово, Псори, Костурачъ, Бѣла Църква, Слимница, Гръцка Блаца и пр.

— Нѣма защо да се чудите, дѣ се намира сега полковникъ Матеопулосъ, казахъ азъ, щомъ знаете положително, че турцитѣ сж взели обратно Кайляри и Кожани: петата дивизия е дакеко къмъ старата гръцка граница. Най-голтмата услуга, която можете да принесете на общата кауза днесъ, е да се впуснете незабавно по разни страни, да намѣрите гръцката войска оттатъкъ Острово, да ѝ опишете положението тукъ и да настояте за незабавно настѣпление. Аскертъ, който сега отстъпва отъ Битоля, трѣбва да се прѣслѣдва, да се плѣни или разстрои съвсѣмъ, защото инакъ, като е сигуренъ гърбътъ му откъмъ Албания, може да отиде чакъ до гръцката граница

или до Янина и да помете всички малки войскови и андартски отряди, които сръщне изъ пътя си. И битолският аскеръ бѣше разбитъ отъ българитѣ и сърбитѣ, деморализиранъ, но това не му попрѣчи да разбие петата гръцка дивизия и да я закара до Кожани.

Считайки гръцката армия за непобѣдима, андартитѣ сж наклонни винаги да умаловажаватъ пораженията ѝ. Моитѣ новини, особено за опожаряването на южнитѣ гръцки села, ги разтжжиха много. Все пакъ капетанъ Зонсъ се опита да се утѣши съ „положителния фактъ“, че Солунъ билъ вече прѣвзетъ отъ гърци и българи.

— И ние слушаме сжщото. Но било то вѣрно или не, пакъ е наложително да се направи това, което казахъ.

Само единъ андартинъ се обяви за моето прѣдложение. Другитѣ се двоумѣха. Но когато чуха сжщото и отъ Чекаларова и Попова, тѣ най-послѣ се съгласиха да потеглятъ още тая нощъ по посока къмъ Острова.

Другаритѣ ми бѣха поразени отъ картината на бѣгашето множество.

— Станъ неброена. Цѣлото шосе е почериѣло отъ хора, а ридоветѣ отъ стада.

— Е, на иѣтата — така наричахмѣ българскитѣ войници — сж вече въ Битоля.

— Единъ търсенецъ още отъ вратата извика:

— Кой сака да види Стамболска дунанма, нека иде на ридо! Отъ Леринъ до джадето е Стамболъ цѣлъ!

Но ето дойдоха и бѣжанци отъ Арменско. Главата на сганята стигнала вече въ селото имъ, което е на шосето и го поплатила — наводнила.

— Колко сж?

— Милйуни! . . . Ле, ле, леее! . . . Колко листа по гората, толкова огньове по джадето!

Ето какво сж могли да чуятъ и разбератъ арменчани:

Турцитѣ напустнали Битоля вчера, 5 ноември, когато почнали да падатъ въ града неприятелски гранати. Потеглили вчера, тѣ вѣриѣли непрѣкъснато, и едва тази вечеръ прѣдната частъ отъ редицата стигнала въ Арменско и заела всички къщи, плѣвни, колиби и дворища. На лагеръ било обърнато и цѣлото шосе. Арменчани извадили всичкия готовъ хлѣбъ въ селото и го раздавали залъкъ по залъкъ на изгладнѣлитѣ аскерли.

Първитѣ думи, съ които турцитѣ обяснили бѣгството си, били:

— Сърпъ гелди! — Сърбинъгъ дойде!

За българска войска не ставало дума.

Ние неволно се спогледнахме, изтръпнали от една и съща страховита мисъл.

— Толкова ги е ядъ на българитѣ, че даже и името им не могат да произнесатъ, та говорятъ само за сърби. . .

Това обяснение на добродушнитѣ арменчани не можеше да успокои и насъ. Ние се задоволихме съ по-приемливо себегутѣшение:

— По всѣка вѣроятностъ, българскиятъ отрядъ ще да е твърдѣ малоброенъ, и за това турцитѣ сж останали съ впечатлението, че се биятъ само съ сърби. Най-послѣ не е важно, колко сж българитѣ. Много или малко, важното е, че ги има.

За всѣки случай намѣрихме за нужно да изпратимъ двама мѣстни работници съ единъ нашъ четникъ, все отбрани хора. Тѣ трѣбваше да трѣгнатъ веднага за Буфъ, да настигнатъ Доктора и да го прѣдупрѣдятъ да не прѣдава въ никой случай изложението ни на сърбитѣ.

Подиръ полунощ хората се завърнаха: на всѣка крачка отъ двѣтъ страни на шосето горѣли огньовете; хората ни налетѣли на турцитѣ и се видѣли принудени да се върнатъ обратно.

Когато вчера приближавахме Търсье, азъ на моменти се откъсвахъ отъ перспективата, която ни отваряше турскиятъ погромъ и се унисахъ въ миналото.

Името Търсье символизира цѣла една епоха въ освободителната борба на Леринско. За нашия, леринския, районъ Търсье прѣди десетъ години бѣ това, което за Костурско бѣха Дѣмбени, Косинецъ, Смърдешъ.

Сгушено въ единъ трапъ посрѣдъ високи планини, това сиромашко село стана опорна точка на моя учителъ, прочутия Марко, чиято чета изигра ролята на единъ видъ школа за четници и войводи. Въ Търсье, още въ ония врѣмена, четата можеше да се разхонда денемъ свободно изъ улицитѣ: въ него нѣмаше непокрѣстенъ човѣкъ. Търсье бѣ възделелениятъ клѣтъ, кждѣто четникътъ можеше спокойно да се очисти, поотпустне и почине. То бѣ и най-добрѣ въоръженото село въ района: търсьени сами, на гърба си, всрѣдъ хиляди перипетии и мжки, бѣха си доставили оржжие отъ Гърция. Къмъ Търсье покойниятъ Марко хранише голѣма слабостъ и обичаше да го посѣщава.

По нѣкаква фаталностъ въ Търсье леринската чета даде първото си сражение прѣзъ априлъ 1902 година, и отъ Търсье се започнаха нещастията и аферитѣ, търсьенска и пжтелейска, въ разгара на които намѣри своя гробъ и незабравимиятъ Марко.

Уви, мартирологията на Македония успя прѣзь последното десетилѣтие да притяжли нервитѣ и чувствителността на българското общество. Кжситѣ и сухи извѣстия за сражения, съ толкова и толкова убити и ранени отъ двѣтѣ страни, се четѣха равнодушно, машинално почти, за да се забравятъ на другия денъ подъ впечатлението на нови кървави произшествия. Но какви моменти, пълни съ неизказанъ трагизъмъ, колко примѣри на невидѣно самопожертвуване сж оставали по нѣвага неотбѣлѣзани, неоцѣнени отъ нацията, за да бждатъ запомнени съ кървавата си цѣна само отъ майкитѣ, съпрузитѣ и близкитѣ другари на героитѣ!

Първото четнишко сражение въ Леринско. Еднообразно като всички сражения. Осемъ души читаци убити, нѣколцина ранени, а четата неврѣдима се измъкнала въ планината: това е регистриралъ хроникьорътъ. Но хроникьорътъ е отминалъ мълкомъ единъ дивнохубавъ епизодъ, единъ бисеръ достоенъ да украси историята на народи съ много по-съдържателно и свѣтло минало отколкото нашия. Единъ жестъ, пѣденъ съ красотата, който очаква своя пѣвецъ, за да бжде достойно възпѣтъ. — Марковата чета биде спасена отъ търсьенскитѣ жени.

Търсьенскитѣ жени въ разгара на сражението сновѣли между аскера и четниците. Помагали на раненитѣ турски войници, за да шпиониратъ сражавашитѣ се и да съобщаватъ на войводата за разположението и броя на неприятеля въ разнитѣ пунктове. И докато едни отъ тѣхъ заблуждавали войската съ лъжливи свѣдѣния, други, застанали една до друга на жгѣла на улицата, образували съ снагитѣ си стѣна, задъ която тичешкомъ, незабѣлѣзано отъ неприятеля, избѣгало и се спасило едното отдѣление на четата. Спасенитѣ четници ударили аскера въ гърба, разпрѣснали го и спасили останалитѣ си другари. Сжитѣ жени прибрали отъ квартирата на Марко всичкитѣ гуни на четниците и имъ ги отнесли въ планината.

Четата се спаси, но търсьени не избѣгнаха яростта на турцитѣ: бити, изтезавани, горени съ нажежени желѣза, тѣ бѣха постѣ навързани и откарани въ Леринъ.

Азъ сега се вирамъ въ хорскитѣ физиономии, въ кжщитѣ, въ улицитѣ, като че всичко въ Търсье трѣбва да е особено: защото е свързано съ подвига на търсьенки, съ едно славно и трагично минало и съ името на единъ почти неизвѣстенъ на цѣлокупното ни племе великанъ — Марко войвода.

Ако и да бързахме за планината, кждѣто ни очакваше зрѣлището на бѣгащата паплачъ, азъ настояхъ да посетимъ квартирата, около която се е било завързало сражението и да възстановимъ перипетитѣ му.

Селянитѣ помнятъ всичко до най-малката подробностъ.

Ето самият домакинът дядо Филе. Той е сега почти слеп и схванат: турците стъгали врата му с въжета, горили го с нажежени прътове.

Ето слъдитъ отъ бойницата, отворена въ зида съ брадва, за да се сдобиятъ заграденитъ съ повече пусии. Ето и прозорчето, отъ което се спузнали четниците, когато аскерътъ започналь да гори ижцата.

— Помнишь ли плесницата, която изъде отъ мене, дядо, когато не искаше да ни донесешъ брадвата? запита Чекаларовъ.

— Помня, синко, помня, какъ да не помня... отговори сакатиятъ старецъ и тжжно поклати глава.

Азъ горѣхъ отъ желание да установимъ подробноститъ и по спасяването на четата — да съберемъ наедно и да се поразговоримъ съ всички спасителки, но... за минали работи нѣмаше време. Трѣбваше да бързаме за планината.

ПОГРОМЪТЪ

Не излѣзли още отъ селото, срѣзнахме група арменчанки, мълчеливи и тжни, прѣдвождани отъ единъ мъжъ. Една бѣше си изплакала очитѣ. . .

Арменчани снощи прѣкараха една ужасна ноцъ — подъ единъ и същъ покривъ съ сганъта. Малцина само оставиха кжцитѣ си на произвола и избѣгаха въ Търсье.

По-нататъкъ, въ планищата, се натъкнахме на нови бѣжанци.

Арменчанки сж прочути въ цѣлата околия като хубавици. Полскиятъ трудъ не отнима нищо отъ тѣхната бѣлина и нѣжностъ. Не имъ липсва и извѣстна кокетливостъ. До една тѣ сж старателно причесани. Бѣлата кърпа на полвинъ покрива главата, за да се вижда особената имъ прическа: по срѣдата плътъ и кръмки на челото.

Нѣкои хубавици вървятъ на страна отъ групата, потънали въ своята скръбъ. Други стѣпватъ като замаяни, безъ да дигатъ очи.

Отъ смутенитѣ отговори и недомълвки на мъжетѣ ние долавяме страшната истина. Протѣгаща отначало ржка за парче хлѣбъ и умоляваща за топла стрѣха, сганъта подиръ насичането се отдавала на своитѣ инстинкти съ всичката яростъ, възбудена въ нея отъ непрѣкъснатитѣ поражения и изпитни.

У всички ни закипѣ бѣсна злоба и жажда за мъсть.

Отвърхъ планината се откри шосето, което прѣкосва Арменско и частъ отъ битолско-леринско поле, прѣградено отъ Нидже и Мориховскитѣ планини.

Бѣгащата палпачъ е задрѣстила Арменско, околнитѣ колиби, монастирчето и малката равнинка подъ селото. Краятъ ѝ се губи къмъ леринската гара при Арменоро и къмъ битолското шосе — додѣто вижда нашиятъ бинокль. А началото ѝ ще е вече къмъ Смърдешъ. Единъ мравунякъ, който гъмжи и мърда, сѣкашъ безъ да напѣдва.

Срѣзнитѣ съртове сж покрити съ бѣли точкици, които сегизъ-тогизъ се разрѣждатъ и образуватъ бѣли петна и всѣкакви фигури върху сивия фонъ на плѣшивата планина: без-

бройни стада овце, турски и християнски, които сганята мъкне подиръ си.

Надъ двѣ арменски колиби, подпалени отрано, се издига пушекъ. Небезпокояванъ отъ вѣтъръ, пушекътъ вече се разлива бавно къмъ полето, прѣкосва го съ една мжтнобѣла ивица и припълзява къмъ политѣ на сръщната Нидже планина.

Непрѣкъснато почти се чуватъ отдѣлни изстрѣли: турцитѣ стрѣлятъ по бѣгащи селяни, по селски добитъкъ, отъ „кефъ“, или отъ страхъ.

Слънцето боязливо се издига надъ тъмнитѣ планински масиви, които се спущатъ къмъ далечната солунска равнина. Лъсватъ по полето рѣкитѣ и блатата, като стъклени ивици и свѣтлобѣли точки. Въ подножието на Нидже се показва и Баница, кокетна и бѣла подъ лжчитѣ на слънцето, съкашъ нищо не е изпатила и тържествуваща сега, отмъстена.

Още една арменска колиба пламна. Въ полето се издигнаха пушечи и надъ други села. Бѣлъ пушекъ избухна ненадѣйно надъ турското село Въртиломъ: втори, трети, четвърти. . . Селото е подпалено едноврѣменно отъ много страни. . . Пушецитѣ слѣха своитѣ върхове, обхванаха по-напрѣдъ джамията, послѣ цѣлото село.

По тия безбройни пушечи изъ полето, които се разливатъ и пилѣятъ въ нѣжни сиви облачета по ясното небе, ние сждимъ, какдѣ чия ржка опустошава и гори. Къмъ изтокъ и сѣверо-изтокъ горятъ турски кжци, плѣвни и цѣли села: тамъ отмъщаватъ наши селяни, четници, андарты, може би, и гръцка войска. Пушецитѣ, които се задаватъ откъмъ сѣверо-западъ, надъ ридищата, задъ които криви шосето, т. е. откъмъ битолското поле, показватъ, че тамъ се опустошаватъ и турски и български села.

Два свѣта, откърмени отъ вѣкове съ ненавистъ единъ спрямо другъ, се взаимно унищожаватъ съ небивало остървенение. Турцитѣ посрѣщатъ своята гибелъ като турци: горятъ грабятъ, насилватъ. . . Нашитѣ пъкъ разчистватъ вѣковнитѣ си смѣтки съ тѣхъ. . .

Само по тактически съображения ние се сждимъ на ония нашенци, чиято ржка е подпалила Въртиломъ и другитѣ турски села около Соровичъ: това може да ожесточи повече бѣгащата папачъ, за да излѣе тя безсилната си злоба надъ нашитѣ села, разположени край шосето, по което отстъпва. Само за това ние още сдържаме своя гнѣвъ. . .

Нѣколко локомотива съ върволица вагони спрѣха на станцията при Арменоро и изтърсиха нови маси аскеръ, домашия, добитъкъ.

Това сж послѣднитѣ тренове, съ които си служатъ турцитѣ по тази линия. Утрѣ тѣхъ вече нѣма да ги има. Нѣма

да има тяхните каймакама, заптии, спяхи. Отъ нашия връхъ Рунзелъ ние присъгтствуваме на погребението на една вѣковна империя.

Азъ прѣлиставамъ набързо въ паметъта си страницитѣ на османската история, написана съ върха на мечъ, натопенъ въ християнска кръвъ. Петъ вѣка, срамни и тегловни за насъ, изпълнени съ кървава слава и мрачно величие за турцитѣ, ми се струватъ единъ мигъ, погълнатъ безвъзвратно отъ бездната на миналото. И изчезва ликътъ на агонизираща Турция, за да се яватъ фантомитѣ на редица древни, съществували нѣкога царства, отъ които е останало само едно име. Каква поразителна прилика между краткостта въ живота на царства и на отдѣлния човѣкъ. . . Ужасяващото съзнание за суетността на човѣшката съдба се смегчава само отъ доволството, че сме доживѣли такъвъ повратенъ мигъ, въ който тежката завѣса на историята се сваля за едни народи, за да се дигне за други. . .

Бѣжанци отъ Арменско приждатъ на маси и разправятъ ужаси. Аскерътъ вече граби, каквото му падне. Съ насочени въ гърдитѣ ножове, войниците изтрѣгвали пари, чорапи — всичко. Заминавали едни, за да се явятъ подиръ малко въ същата кѣща други. Двѣ хубавици арменчанки били отвлѣчени.

Една жена писка пронизително и оплаква момчето си — мъжа си, който останалъ въ село.

Мъже се оплакватъ, че сѣмействата имъ не успѣли да избѣгатъ, и нѣщо като потаенъ срамъ помрачава лицата имъ.

Отъ уста на уста се носятъ шепнишкомъ мълви за дивашки оргии и безчестия, извършени снощи въ Арменско.

Турцитѣ вече палятъ и въ Арменско.

— Ще ми изгорятъ воловетѣ! извика нѣкой.

— Комати да ти се сторатъ воловетѣ, упрѣкна го една разплакана жена, менѣ момчето ми ще изгори тамъ. . . .

А ние бездѣйствуваме. Носимъ пушки, а до самитѣ насъ се вършатъ такива ужаси. Снощи, когато обмисляхме, какво да се прави, азъ прѣдложихъ да излѣземъ надъ шосето, да се приближимъ въ тъмнината до турскитѣ огньоове и да внесемъ съ залпове и бомби паника въ неприятелския лагерь. Нѣкои ми се изсмѣха. А тази сутринъ, когато наблюдавахме бѣгашцето множество, Половъ си спомни снощното ми прѣдложение и иронично се обърна къмъ мене:

— Е, изплющи ги де, ако можешъ!

Сега вече всички сме съгласни, че нѣщо трѣба да се направи. Колкото и да сж много турцитѣ и колкото да сме малко ние, длѣжни сме да ги нападнемъ, па да става каквото ще.

Оставихме на върха караули, които да ни долѳгатъ хода на пожара въ Арменско и движението на аскера и слѣзохме въ Търсье да прѣнощуваме.

Опитахме се да изпратимъ прѣзъ Буфъ въ Битоля втора група охотници. Но и тѣ слѣдъ полунощъ се завърнаха: шосето цѣло обърнато на лагеръ и никждѣ не може да се прѣкоси.

Единъ арменчанинъ ни разправи, какъ е прѣкаралъ у дома си съ трима аскерлии. Съобразителниятъ домакинъ рѣшилъ да прибере само трима турци и да се постави подъ тѣхно покровителство. Най-напрѣдъ ги нагостилъ како нунци — като сватове: шишенце ракия съ кисело мезе, послѣ двѣ пържени пилета, погача, яйца. Аскерлинтѣ, единътъ отъ които билъ подофицеръ, останали трогнати, разположили се свободно, а ракията имъ развързала езика. И разправили цѣлата история на боеветѣ, пораженията, бѣгството и страданията си. Сжидитѣ фантастични приказки, особено за дѣйствиата на неприятелската артилерия и на картечниците, които „косили като коса“.

Прѣзъ това врѣме други аскерлии тропали на вратата, катерили се по стѣнитѣ, давали единъ другиму гърбъ и стигали прозорцитѣ. Подофицерътъ веднага отивалъ да ги увѣщава.

— Тукъ има тридесетъ души. Нѣма мѣсто.

На други по-настойчиви казалъ:

— Срамота е, не правете така!

Но имало и такива, на които трѣбвало да сочатъ ножове.

И така съ малко разноски досѣтливиятъ българинъ хемъ се спасилъ отъ грабежи, хемъ можалъ „да научи всичко“.

При зори, когато се готвѣхме да хванемъ планината, търсьени забѣлѣзали въ своя балканъ, по посока къмъ село Турье, накладенъ огънь.

Изпратихме веднага двѣ групички отъ по три момчета, за да изловятъ прѣдполагаемитѣ качаци (дезертьори).

Прѣзъ това врѣме докараха други шестима дезертьори, които снощи се скрили въ една българска къща въ Арменско: трима българи, двама гърци и единъ арменецъ. Разказитѣ имъ бѣха досущъ еднообразни, извѣстни вече намъ и все пакъ ги слушахме съ зяпнали уста. Единъ отъ тѣхъ много духовито иронизираше турскитѣ офицери: подиръ всѣко поражение тѣ се заканвали да завладѣятъ наново до послѣдна педя цѣлата загубена земя и тая надежда не ги напустила даже подиръ падането на Битоля.

Единъ часъ подиръ заминаването на двѣтъ групи, въ планината се чуха гърмежи. Не се мина много нашитѣ се завърнаха съ четирма плѣнници и съ шестъ маузерки: петима ар-

нати съ шест пушки напустили частитѣ си, за да се добератъ до Албанія сами и се залутали въ търсьенската планина. Единъ отъ тѣхъ стрѣлялъ противъ нашитѣ и билъ убитъ, другитѣ се прѣдали. Тѣ побързали да ги увѣдомятъ, че не сж турци, а арнаути. Едри, мжжествени хора, но сломени отъ изпитанията.

— Да ги колимъ ли? запитаха ни на тръгване търсьени.

— Не, само ги пазете! бѣ нашиятъ отговоръ, който, уви, ги много разочарова.

САМО СЪРБИТЪ ...

Прѣзъ нощъта скалистата планина побѣлѣ.

Нашитѣ стѣпки безшумно глѣхнатъ въ мекия снѣгъ, по който си отваряме пѣтъ. При гробна тишина, семи невидими отъ снѣга, който ни затрупва, бързѣе къмъ Песодерския проходъ.

И днесъ, както и вчера, се чуватъ отдѣлни гърмежи откъмъ шосето.

— Стрѣляйте, стрѣляйте! Сега ще ви видимъ, колко пари струвате! измърмори прѣзъ зѣби Чехаларовъ.

Наближавайки Бигла, усилва се и глѣчката, идеща откъмъ шосето. Само половинъ километъръ ни дѣли вече отъ сганъта, която вчера наблюдавахме.

Нашниятъ плавъ е: ще атакуваме ненадѣйно височината, ще заемемъ прохода и оттамъ една часть (заедно съ въоръженитѣ селяни ние сме около сто души) ще подгони неприятеля къмъ Леринъ, а другата по обратна посока, т. е. къмъ Песодери, Брѣзница, Смърдешъ.

Показа се и аскерската кула, като мъничкъ бѣлъ куминъ, изправенъ върху тепето. Ние сме подъ нея. До кулата стоятъ единъ кавалеристъ, навѣрно караулъ, и нѣколко коня.

Нѣмахме време дори да се прѣснемъ въ верига. Ние се намираме подъ тѣхъ, и ако ни забѣлѣжатъ и откриятъ огънь, анцията ни пропада. Пропълзѣла насамъ, мъглата бѣше вече обвила кулата заедно съ конника и конетѣ. Гърмовито ура послѣдва първитѣ нѣколко залпа, буризанинтъ ни засвири атака, и четата, раздѣлена на двѣ, се понесе къмъ двѣтѣ страни на шосето. Нѣколцина се озоваха на самата кула и запѣха:

Напрѣдъ, напрѣдъ, за слава,
На бойното поле!

За голѣмо наше удивление никакъвъ неприятель не се виждаше. Кждѣ се дѣна вчерашната папlachъ?

— Не стрѣляйте!

— Андарти сж!

— Не сж андартн, гръцка кавалерия е! извикаха другаритѣ, които се бѣха вече впуснали къмъ южната страна на шосето да гоиятъ „неприятеля“.

Недалеко отъ кулата момчетата намѣриха една гръцка карабина и една гръцка войнишка шапка.

Единъ по единъ взеха да се измъкватъ отъ гората гръцки кавалеристи, треперещи още отъ уплаха.

Андартинътъ Симо Стояновъ, гъркоманинъ отъ Арменско — той служилъ за водачъ на гръцкия кавалерийски отрядъ — дойде при насъ съ кисела физиономия и ни обвини въ аджамилѣкъ.

Чезаларовъ кипна и му отговори, че глупостта е тѣхна, понеже не сж се погрижили да поставятъ часови около кулата.

— Кждѣ сж офицеритѣ ви!

— Тѣ сж тукъ, долѣ, отговори ни Симо и ни посочи долчинката.

— Е, нека дойдатъ, де!

Офицеритѣ ни отговориха чрѣзъ Симо, че трѣбва ние първи да отидемъ при тѣхъ.

Noblesse oblige, казахме си, и трѣгнахме да изгладимъ неприятното впечатление отъ инцидента.

Двамата офицери, излѣзли вече отъ скривалището си, ни чакаха на пѣтя. Блѣди още, тѣ поеха хладно ржцѣтѣ, които имъ подадохме. Ние побързахме да се извинимъ за недоразумѣнието.

— Щѣхте да ни избиеете, бе хора, каза ни единътъ.

— Нима вие не знаехте, че снощи Леринъ се взе отъ нашата войска? запита другиятъ.

— Не. А тази сутринъ излѣзохме много рано отъ Търсье, увѣрени, че ще сваримъ да атакуваме поне опашката на отстъпващия аскеръ.

— Вие имате ли тржба?

— Да.

— Послѣднитѣ турци прѣди единъ часъ сж минали оттукъ за Песодери. Трима наши кавалеристи сж изпратени да ги прослѣдятъ дотамъ и сега ние чакаме ги да се завърнатъ.

Единътъ офицеръ бѣ още много сърдитъ и едвамъ отговаряше на въпроситѣ ни. Другиятъ, поручикъ Николаидисъ, кротъкъ и благъ човѣкъ, умекна веднага подиръ нашитѣ извинения. Той на нѣколко пѣти изказа радостта си, че жертва на недоразумѣнието станалъ само единъ гръцки конь. Ние присъединихме нашата радостъ къмъ неговата и си прѣдставлявахме, колко щѣше да бжде неприятно, ако бѣха паднали и войници.

Кавалериститѣ помислили, че сж попаднали въ турска заграда. Най-много ги заблудила тржбата на нашия буризанъ.

Последните турски групи минали през Арменско едва преди три часа. Това известие, заедно с новината за падането на Леринъ, е стигнало в Търсѣе, по всички вероятности късно, поради лошото време — когато ние бѣхме вече взели планината. Но ние не можахме да проумѣемъ, защо гърците не сж изпратили още снощи кавалерията си да прѣслѣдва неприятеля. Тѣ се задоволили да плѣнятъ само последните нѣколко стотини аскерлии, които, при прѣдаването на Леринъ, се намирали още в града, но не сж си дали труда да подгонятъ останалитѣ.

Побързахме да глѣтнемъ всичко, което двамата офицери знаеха по войната:

Солунъ се намира в гръцки рѣцѣ. Единъ день преди влизала и една българска дивизия. Гарнизонътъ отъ 35000 души се прѣдалъ безусловно на гърцитѣ. Българитѣ прѣвзели Сѣресъ и други градове и сега обсаждатъ Одринъ (а ние знаехме, че Одринъ е отдавна падналъ!). Българската войска стигнала до Чаталджа, но не влизала в Цариградъ, понеже тамъ върлувала холера. В Солунъ гърцитѣ оставили само една—две дивизии, а останалитѣ, около четири, потеглили къмъ Битоля, вървели непрѣкъснато и едвамъ снощи кавалерията имъ стигнала в Леринъ и го окупирала.

— Жаль, че не стигнахте два дена по-рано. Цѣлата битолска армия на турцитѣ сега щѣше да бжде плѣнена. Ами какви войски дѣйствуватъ в Битоля? запитохме ние боязливо и с разтупани сърца.

— В Битоля — сърбитѣ.

— Само сърбитѣ?

— Разбира се, само сърбитѣ. Тамъ е тѣхниятъ воененъ театръ.

Ние се спогледнахме смутени, но все пакъ счетохме за нужно да се увѣримъ напълно:

— Не знаете ли, дали заедно съ сърбитѣ не дѣйствуватъ и нѣкой български отрядъ?

— Казахме, в Битоля дѣйствуватъ сърбитѣ. Българитѣ сж между Солунъ и Цариградъ.

Сърдитиятъ офицеръ произнесе малко натъртено тия последни думи. Нашитѣ настойчиви въпроси почнаха да го дразнятъ. Гърцитѣ схванаха смущението ни. Ние изгубихме всѣка охота за други новини и стояхме нѣкое време като изтукани. Радостта ни, че пространството отъ Солунъ до Чаталджа се намира в български рѣцѣ и че гордиятъ Цариградъ стои покорно предъ краката на нашата войска, биде отровна.

Прѣдпочетохме да сжжсимъ разговора и заявихме:

— Ние ще продължимъ прѣслѣждането на неприятеля.

Въ тоя моментъ се върна единъ кавалеристъ и събщи, че турцитѣ стигнали въ село Песодери и се настанили по къщата.

Прѣдложихме на офицеритѣ да прѣдприемемъ общо прѣслѣдването, но тѣ ни отговориха, че иматъ заповѣдь да спратъ до тука.

Сбогувахме се, извинихме имъ се още единъ пжтъ за инцидента и тръгнахме сами.

На нѣколко стѣпки отъ шосето не можеше да се види нищо отъ снѣга и мъглата.

Моятъ конь прѣхна уплашенъ: полусъблѣченъ турски войникъ лежеше до единъ трънакъ, съ глава полузаврѣна въ земята.

— Азъ го убихъ! каза единъ арменчанинъ, водачъ на кавалерията — чекай да му зема и челитѣ (обущата).

И се зае да го събува. Тоя селянинъ носѣше вече нѣколко турски наузерки на гърба си.

По-нататкъ другъ турски войникъ, съблѣченъ по бѣди дрехи, лежеше прострѣнъ въ разкаленото шосе.

Всички мълчеха. Момчетата вече знаеха причината на нашата тѣга. Съ какъвъ трепетъ смъ чакали тѣ да се прѣгърнатъ съ български войници въ своитѣ родни села! Дълбоко и наивно ние вѣрвахме въ едно заблуждение и подхранвахме същата вѣра и въ населението. Сега се ядосвахме на всички турски дезертьори, наши селяни и куриери, които съ своитѣ свѣдѣния поддържаха у насъ хубавото заблуждение. А какво ще бжде отчаянието въ нашитѣ села, когато тѣ узнаятъ страшната истина? Ние не си правѣхме никаква иллюзия за нашето положение за напрѣдъ — шепя български четници всрѣдъ море отъ гръцки и сръбски войски, както и за положението на цѣлия край — сега, когато общиятъ врагъ е вече смазанъ.

Ненадѣйно си спомнихме за „изложението до щаба на българскитѣ войски въ Битоля“. Ами, ако то попадне въ сръбски ржцѣ? Нѣма ли тогава да станемъ причина, за да се хвърли съмнително върху съюзнишката лоялностъ на България?

Това опасение ни застави да вземемъ бързи мѣрки. Другаритѣ рѣшиха да отида веднага въ Леринъ, да прѣскоча, ако стане нужда, и до Битоля, да върна Доктора и да унищожа изложението. Заедно съ това да се освѣтля напълно върху положението и да прѣдамъ единъ видъ официално нашитѣ извинения за инцидента при кулата, който може да бжде най-алѣ прѣтълкуванъ отъ нѣкои.

Пожелахъ успѣхъ, пѣбѣди и трофеи на другаритѣ и потеглихъ обратно къмъ кулата, заедно съ студентитѣ Юруковъ и Киселинчевъ и съ търсьенския даскалъ.

ПОБЪДИТЕЛИ И ПОБЪДЕНИ

Врѣмето поуемкна. Снѣжнитѣ парцали падаха сега като едри капки дъждъ. Шосето се прѣвърна въ блато.

Двамата познати офицери бѣха още въ кулата. Нѣколко войника гризѣха по една галета. Азъ снехъ раницата си, извадихъ тютюнъ, хубавия бѣлъ хлѣбъ на Чекаларовата снаха и едно парче манура (мазно вкусно сирене, рѣдкостъ, не всѣкому достъпна) и ги турихъ на разположенieto на съозницитѣ. За нашата обстановка това бѣ цѣлъ раскошъ и приятно изненада гърцитѣ. Следъ закуската ледтъ на сърдития офицеръ се постопи. Неприятниятъ инцидентъ съасѣмъ се загледе:

— Ако постоите малко тукъ, ще можемъ да слѣземъ заедно до Арменско, кждѣто е нашиятъ ескадронъ, каза ми поручикъ Николаидисъ.

Съгласихъ се.

Оставихме шосето и взехме прѣката планинска пътека за Арменско. Тя е цѣла посѣяна съ войнишки капки, парцали, кутии отъ маузерови пачки, оскубани пера отъ всѣкакви домашни птици. Всяду личатъ изрититѣ почернѣли мѣста на турскитѣ огньове.

Азъ се прилѣпихъ до поручикъ Николаидисъ и почнахъ да изтрѣгвамъ една по една подробности отъ войната и отъ съвмѣстното прѣкарване на гърцитѣ съ българската войска въ Солунъ. Отъ своя страна офицеритѣ се заинтересуваха отъ нашето сътрудничество съ петата гръцка дивизия. И двамата офицери обвиняваха полковника Матеопулосъ и намираха справедливо неговото повикване въ Атина за обяснения. Матеопулосъ ималъ за задача да се укрѣпи нѣйдѣ надъ Кайляри и да чака докато главнитѣ гръцки сили свършатъ задачата си въ Солунъ и се обърнатъ срѣщу Битоля. Той обаче, въпрѣки заповѣдитѣ на главната квартира, се уалѣкълъ въ прѣслѣдането на разбититѣ турски части и си изпатилъ. Джавидъ паша сформирувалъ набързо въ Битоля единъ силенъ отрядъ и разбилъ дивизията, която изгубила тринадесетъ орджия, а само въ сражението при Соровичъ дала около 1500 убити и ра-

нени. Сега петата дивизия се командувала от полковникъ Генадисъ.

— Слушай бре, иди хвани коня! извика къмъ гръцкитѣ войници навжсенниятъ офицеръ.

Единъ конь се бѣше отдѣлилъ отъ пжтеката (тя бѣ тъй стрѣмна и тѣсна, че не бѣше възможно да се язди) и се бѣ опжтилъ къмъ гората. Офицерътъ извика още два пжти, но войницитѣ не се помръднаха. Поручикътъ се ядоса, разпсува се и най-послѣ назова по име единъ войникъ. Чакъ тогава заповѣдта му биде изпълнена.

Юруковъ и Киселинчевъ се съгласиха съ мене, че въ нашата чета има по-голѣмо послушание и взаимна почитъ. И въ най-голѣма умора, у насъ при такава една заповѣдъ биха се отзовали веднага нѣколко души.

Влѣзохме въ Арменско, цапайки безстрашно разрѣдената калъ, Арменчани, прибрани вече въ кжщитѣ си и забравили двѣтѣ ужасни денонощия, ни поздравяваха радостни отъ врати и прозорци и си честитѣха свободата.

Въ селото имаше и сръбски и гръцки кавалеристи. Казахъ на бай Спиро — старъ нашъ работникъ, който щомъ ни видѣ, се постави на услугитѣ ни, да ме заведе при сръбскния офицеръ.

Едната стая бѣ заета отъ сърби, другата отъ гърци.

Бай Спиро ни прѣдстави на войницитѣ.

— Йесте ли ви бугарски комити? запитаха ни войницитѣ, които съ своята непринудена веселостъ и бодростъ рѣзко се отличаваха отъ гърцитѣ.

При тия думи излѣзе единъ подпоручикъ и ме запита:

— Йесте ли ви пуцали? Па како сте то мргли урадити?

Случката го разсиѣ много. Неговото отдѣление вървѣло къмъ Арменско, когато се чула пухотевицата. Отъ въздѣйствието на пукота върху гръцкитѣ кавалеристи, съ които е вървѣлъ, както и върху ония, които въ панически бѣгъ се спустнали отъ кулата къмъ Арменско, подпоручикътъ не си е съставилъ високо мнѣние за куража на елинскитѣ ни съюзници. Слѣдъ като се освѣдоми, кой съмъ и отъ кждѣ съмъ, той издаде на гърцитѣ заслужения атестатъ, като си послужи съ твърдѣ живописни сръбски изрази:

— Ала су страшливи ови гърци, оца имъ ниовогъ! Кажу „Турко!“, па бѣже. Немойте бѣжчи, кажемъ имъ, лежи па пуцай и ти, нече те одмахъ убити. . .

Азъ и другаритѣ ми се смѣхме тъй както отдавна не бѣхме се смѣли.

— Но съюзницитѣ ни биха ви се разсърдили, ако чуютъ за себе си такива мнѣния, казахъ азъ за да се намѣря на приказка.

— Па нека се сърде, оца имъ. . . Я имъ то и самъ кажемъ.

— Вие имъ го казвате, но, за съжаление, не ви разбираатъ.

Азъ си прѣдставяхъ тая интересна сцена, когато сръбскиятъ подпоручикъ е изказвалъ на сръбски негодуванието си прѣдъ гърцитѣ, като се е мжчилъ да ги възпре отъ бѣгство.

На трѣгване подпоручикътъ ме замоли да се явя въ Леринъ прѣдъ майора Ефремъ Лазичъ и да му съобщи всичко за инцидента при кулата.

— Ето единъ сръбинъ, който само въ единъ день успѣ да познае гърцитѣ и да ги намрази, казахъ на другаритѣ си, които се мжчеха да възпроизведатъ дословно сръбскитѣ фрази на офицера.

Направи ми впечатление, че и арменчани, които за пръвъ пжтъ въ живота си виждаха сърби, бѣха къмъ послѣднитѣ по-любезни и по-довѣрчиви, отколкото къмъ гърцитѣ. Но това не ни очуди: ние сжщо считахме сърбитѣ за по-близки и по-довѣрени съюзници.

Недалеко отъ селото нѣколко турски трупа лежеха въ водната калъ. Единъ отъ тѣхъ, полуголъ, разгърденъ, босъ, бѣ прострѣнъ на гърба съ кървава рана на шията. Младъ, хубавъ човѣкъ съ полузакрити, почти живи очи и устни свити въ неподвижна усмивка.

Поспрѣхме се надъ него. И почувствувахме нѣщо като жаль за младия мургавъ турчинъ, поваленъ на земята ненадѣйно, може би, въ минута, когато мечтаеше за далечната родина.

Бай Спиро, който ни изпроваждаше, посочи ми другъ трупъ и каза:

— Този е мой. Този и още единъ. Ке те памъ, колкото мога. . .

Освирѣпѣлиятъ арменчанинъ убилъ единъ турчинъ съ револверъ отъ двадесетина крачки разстояние и се снабдилъ съ маузерка. Послѣ съ турската пушка повалилъ втория. Спиро ми разкри сега една тайна, която инѣкъ, може би, до гробъ би пазилъ само за себе си: настанѣнитѣ снощи у него аскерлии изнасилили жена му.

Въ отговоръ не можахъ да му кажа друго, освѣнъ, . . да го похваля за върната му стрѣлаба.

Сганята, която снощи илюминираше съ огньоветѣ си балканитѣ, е оставила по цѣлото шосе по нѣкой свой човѣкъ: изостанали, навѣрно, отъ редицата войници, повалени отъ куршумитѣ на разни Спировци.

Колко много слѣди отъ шествието на разбитата орда! Най-много изобилствуватъ оскубанитѣ кокоши пера. Чадъри, коля, обезглавени кокошки, които бѣгащиятъ аскерлия не е сварилъ да опече и изѣде, разхвърлени турски теветери отъ държавни учреждения, оставени дрехи, овчи кожи и. . . едно подвързано славянско евангелие, задигнато богъ знае отъ

коя българска църква и захвърлено като излишенъ товаръ въ калъта.

По нѣкоя изпустахъ крава зъзне, оставена на пята, изглежда ни съ равнодушнитѣ си очи и пакъ привежда глава. Едно мършаво магаре, останало безъ стопанинъ, се сарѣло въ шумака, замислено надъ своята участъ и сѣкашъ изпаднало въ недоумѣние прѣдъ това безмислено гонение между хората.

— Алтъ! извикватъ отъ врѣме на врѣме отдѣлни гръцки конници, бързаци жмъ Арменско.

— Алтъ! Кой тамъ? викатъ нервозно гръцкитѣ караули и защракуватъ пушкитѣ имъ.

— Български четници! отговаряме ние.

— Християни ли?

— Да, да, християни!

И минаваме.

При едно ханче гръцката стража, слѣдъ като ни разпита и разбра, първо, че сме българи, и второ, че сме християни, поиска да се покажемъ и на офицера. Единъ поручикъ или капитанъ, отъ запаса по всѣка вѣроятность, който мязаше повече на християнски проповѣдникъ отколкото на войникъ, ни покани да се сгрѣемъ на огъня, прѣдложи ни конякъ, подари на търсъенския даскалъ двѣ турски пушки и ни изпрати съ много попски благословии.

Зацапахме пакъ изъ рѣдката калъ, прѣгазихме на нѣколко мѣста рѣката и стигнахме двата освѣтени лагера до града: отлѣво бѣха сърбитѣ, а отдѣсно гърцитѣ. Въ глъчъта, която идѣше отлѣво, се примѣсваха смѣхове и игриви сръбски народни мелодии, а отдѣсно се чуваха само сприхави викове, наподобяващи караница.

Настигнаха ни гръцки войници на коне — отиваха въ града за хлѣбъ.

— Какви сте?

— Българи.

— Християни?

— Християни.

И тръгнахме наедно.

— Вие можете ли да се обяснявате съ сърбитѣ, като сте българи?

— Да, можемъ.

— А ние нищо не имъ разбираме. Но тѣ не искатъ и да знаятъ: говорятъ ни, смѣятъ се, викатъ, а ние ги само гледаме.

Малка пауза.

Единъ словоохотливъ войникъ пакъ се повърна на сърбитѣ:

— Казватъ, че тѣзи сърби опустошавали по пътя си всичко. . .

Спомнихъ си думитѣ на сръбскитѣ войници въ Арменско, които ми казаха, че гърцитѣ ги бивало само за плячка. И отговорихъ съ въпросъ:

— Вие изъ пътя не сте ли изгорили нѣкое турско село?

— Изгорихме завчера нѣколко, прѣди да влѣземъ въ града. (Въртиломъ и другитѣ, които пушеци наблюдавахме отъ върха Рунзелъ, помислихъ си азъ). Турцитѣ пъкъ, прѣди да дойдемъ ние, бѣха изгорили християнски села.

Азъ прѣдполагахъ, че всички турци ще избѣгатъ прѣдварително, а сега свѣтѣха всички по-големи турски кѣши. Свѣтѣше сѣщо и по джамнитѣ. На нѣкои прозорци се мѣрнаха гръцки шапки. Въ двора на една джамия тропаха кавалерийски коне.

— Тѣ се прѣдадоха, покориha ни се. По кѣшитѣ имъ сега квартируватъ наши, каза ми войникътъ.

Крачейки по безконечно дългата главна улица на Леринъ, по която течеше сега цѣла рѣка, азъ злорадствувахъ прѣдъ погрома и принижението на врага. И злорадството ми не се укроти дори прѣдъ гледката на турскитѣ домочадия, на която се натъкнахъ по-нататъкъ. Мжже, жени и дѣца, главно жени и дѣца, мухаджири изъ пострадалитѣ турски села отъ Леринско и Кайлярско, застанали всрѣдъ локва вода, зъзнѣха подъ дъжда и студа въ своитѣ мокри, залѣпнали върху снагитѣ имъ платнени шалвари. Минавайки край тѣхъ, ние виждахме подъ мъждивата свѣтлина на фенеритѣ тѣхнитѣ тѣпи и безпомощни погледи, устремени въ насъ.

Потропахме въ една позната българска кѣща.

Домакинътъ бай Богоя ни въведе въ една стаичка, въ която имаше петима гръцки войници и едно русо сръбче. Войнѣше на запарени нечисти дрѣхи и чорапи, които се сушеха около печката. На домакинитѣ стана приятно, че колекцията имъ отъ гости се допълни отъ нѣколцина български четници. Липсваха още черногорци, за да бжде балканскитѣ съюзъ напълно прѣдставенъ.

Съюзницитѣ ни посрѣцнаха радушно, постѣсниха се, за да ни сторятъ мѣсто и ни отсѣгнаха една частъ отъ нажежената печка, за да се изсушимъ и ние. Гърцитѣ се зарадваха, че ще можеиъ да имъ послужимъ като прѣводчици, за да се разбератъ съ сръбчето, което само се усмихваше.

Бай Богоя ни сложи скромна трапеза.

Съюзницитѣ единъ по единъ заспаха. Захърка и сръбчето, стгушено между двама гърци.

Свихме се и ние въ едно юше, но, уморенъ отъ впечатления, дълго не можахъ да склопя очи.

ВЪ СВОБОДНИЯ ЛЕРИНЪ

Рано сутринята бай Богоя влѣзе да види огъня и ни каза :

— Излѣзте да видите, какво става въ града!

По увѣренията на нашия домакинъ, Леринъ прѣкаралъ втората своя свободна нощъ не много спокойно. Цѣлата нощъ изъ чаршията се чули врати и кеденци. Самъ той, опасявайки се да не пострада и неговата бакалница, не мигналъ и вардиль до зори.

Единъ отъ съквартирантитѣ ни гърци имаше нужда отъ чорапи.

— Излѣзъ въ чаршията и си вземи, колкото искашъ, хейъ безъ пари! посѣатва го бай Богоя.

Азъ допълняхъ бѣлѣжкитѣ си за вчерашния день и не желаехи да ги прѣжжсамъ, казахъ на другаритѣ да излѣзатъ и да видятъ, какво става.

Двама отъ моитѣ съквартиранти гърци, хрисими, еснафи хора и рѣшителни противници на грабежитѣ, не искаха да напуснатъ топлата стая.

— Азъ оставихъ къщата си, каза ми единътъ, бакалинъ нѣкъдѣ въ Месиния, Пелопонезъ, за да служа на своето отечество, да дамъ и живота си за него, а не да плячкосвамъ. Взехъ отъ дома петстотинъ дрехми и къдѣто отида, искамъ съ паритѣ си да си доставя необходимото и да се подкрѣпя.

Пандо и Юруковъ се завърнаха съ по едно парче хасе. Чаршията била панаиръ, а войнишитѣ панаирджии. Пандо не можеше да се насмѣе на нѣкои гръцки войници, които изправени върху денковѣтѣ разхвърлена турска манифактурна стока, викали, колкото имъ гласъ държи :

— Шейсе пари аршина, шейсе!

„Продавачитѣ“ великодушно подарили на другаритѣ ми по едно парче хасе за да си чистятъ пушкитѣ.

— Но бързай, излѣзъ, защото сж тръгнали вече по улицитѣ патраули да възстановяватъ реда, прѣдупрѣди ме Юруковъ. И излѣзохме.

По християнските магазини бѣха изписани съ тебеширъ кръстове. Често се срѣщаха и надписи: елиниконъ ерго-стасионъ — грѣцки магазинъ. Български надписъ нито единъ: българитѣ бѣха се ограничили да означатъ дюкянитѣ си само съ тебеширени кръстове. Но ето и единъ сръбски надписъ: Србин из Лерина. Явно тенденциозенъ надписъ. Въ Леринъ и Леринско до сега не се е чувало за сърби. Азъ не помня, дали сръбската пропаганда е правила дори опити за проникване тукъ. Кой ли продавникъ, който се е таилъ до днесъ, е намѣрилъ сега стога и смѣтка да се рекламира като сръбин из Лерина?

Тукъ-тамъ още се вардяха турски стоки. Войници, събрани на групи по кошетата, разпрѣдѣляха помежду си разни ограбени вещи. Единъ войникъ носѣше полусчупено гърне съ сладко, поднасяше го на минаващитѣ, които бъркаха съ прѣстъ и се подслаждаха, и това, повидимому, му доставяше голѣмо удоволствие.

Подиръ войницитѣ вървѣха селяни отъ околнитѣ села. На послѣднитѣ се прѣдоставяше всичко, което войникътъ не можеше или не искаше да носи. Колкото за гражданитѣ, геркоманитѣ главно, тѣ бѣха си взели пая още прѣзъ ноцта: по тѣхни указанія войницитѣ нападали дюкянитѣ и бастисвали турскитѣ къщи.

Селянитѣ — тѣ сж пристигнали късно прѣзъ ноцта — бързаха да се измѣкнатъ отъ града заедно съ прѣтоваренитѣ си добичета, понеже патраулътъ разпрѣсваше вече плячканджитѣ, даже стрѣляше сегизъ-тогизъ въ въздуха, за да възстанови по-скоро реда.

Масовото прикждане на селяни имѣ между друго и тоя резултатъ, че покачи до немозѣрность цѣната на празнитѣ чували. Бай Богоя разпродаль на добра цѣна всичкитѣ си чували.

Моето любопитство не остана ненаказано: азъ тоже станахъ жертва на грѣцкия янкеседжилъкъ. Заприказвахъ се съ нѣколко войника за досегашнитѣ имъ сражения. Събесѣдницитѣ ми полюбопитствуваха да разгледатъ моята къса манлихера. Докато другаритѣ ми имъ обясняваха манипулацията, единъ проходящъ войникъ се отби при насъ, загледа се въ револвера ми и ме попита, каква система е. Азъ отговорихъ. — Мога ли да го видя? запита ме той. — Може, отвърнахъ му. Той посегна, взе го и почна да го разглежда. Азъ продължихъ разговори си съ другитѣ. Едно българче, което стоеше при насъ, извика: „той избѣга!“ Докато погледнемъ, джебчията бѣ вече изгубенъ между тълпата войници, които гъмжеха по главнитѣ улици.

Напразно патраулитъ се мъчеха да освободятъ улицата: отъ набралитъ се войници. Сегизъ-тогизъ се стрѣляше. Пръсна се даже слухъ, че нѣкои по-упорити плячкаджии войници били измушкани.

Единъ офицеръ на конь се опитваше да разпръсне войската и заявяваше съ високъ гласъ, че е забранено да се ходи изъ града съ оржжиие. Това вече се отнасяше и до насъ: до всички слѣзли въ града четници отъ Леринско.

Ненадѣйно засвири военна музика.

На главната улица се струпаха нови любопитни. Последнитъ сръбски дружини напускаха Леринъ и се връщаха въ Битолско.

Множеството се любуваше на маршировката, на музиката, на войнишкитъ имъ пѣсни.

— Юнаци сж тѣзи сърби! възхищаваха се и гръцкитъ войници, до които бѣхъ застаналъ.

Заприказвахъ съ тѣхъ.

— Нашата войска не е много, но е добръ натѣкмена. Нашиятъ Венизелосъ се е погрижилъ съ време за всичко. . .

Така се утѣшаваха нашитъ събесѣдници.

Наистина, гръцкитъ униформи сж по-нови. Гръцкитъ войници сж обути въ чипици и гетри, иматъ фабрични удобни раници и алуминиеви манерки. Сърбитъ носятъ и чизми, и чипици, и цървули. Тѣ нѣматъ фабрични манерки, а раницитъ имъ сж повечето обикновени селски торби.

— Ами българска войска виждаль ли си?

— Какъ не, нали идемъ отъ Солунъ? Както тукъ се смѣсихме съ сърбитъ, тамъ бѣхме се смѣсили съ българитъ.

— А какъ сж тѣ облѣчени?

— И тѣ като сърбитъ, даже по-лошо.

— А какъ прѣкарахте съ българитъ.

— Много добръ. Една вечеръ се наплюскахме здравата по кръчмитъ съ една компания българи. Хубаво бѣше тамъ. Голѣмъ градъ — всичко има. Но скоро ни извихаха насамъ, че имало още турци. . .

Къмъ обѣдъ срѣщнахъ Доктора. Той разбралъ печалната истина и се прибралъ въ Леринъ, вмѣсто да отиде въ Битоля.

Бързото заминаване на сръбската войска се приписваше на търкания между съюзницитъ около прѣземаването на Леринъ.

Завчера, на 7 того, слѣдъ обѣдъ, гръцкиятъ владика, за да изпрѣвари сърбитъ, убѣдилъ турскитъ първенци и българската митрополия да изпратятъ обща депутация до гръцката армия, за която знаелъ, че се намира вече въ Леринско поле. Смѣсената депутация отишла при гърцитъ и имъ съобщила, че

градът се предава тъмъ. Прѣзъ това време Леринъ и шосето гъмжели отъ отстъпващи турски войски.

Привечеръ пристигнали най-напрѣдъ трима грѣцки кавалеристи, минали прѣзъ самата турска войска и прѣкосили до края турския кварталъ. При вида на неприятеля турцитѣ нито се опитали да си послужатъ съ оружје: едни отъ тѣхъ ускорили хода, други се прѣоблѣкли въ граждански дрехи, трети се изпокрили по къщитѣ. Тримата грѣцки кавалеристи, въоръжени и невъоръжени граждани подгонили изостаналитѣ аскерлии, които се прѣдавали вече всѣкому, който имъ извиквалъ „теслимъ!“ *) Появяването на неприятелскитѣ ескадрони ги отчаяло съвсѣмъ.

Срѣбската кавалерия пристигнала единъ часъ подиръ тримата грѣцки кавалеристи: хитростъта на владиката успѣла.

До мръкнало се продължило прииждането на срѣбскитѣ и грѣцки войски: грѣцки близу четири дивизии, а срѣбски около една. И двѣтъ ноци градътъ билъ натъпканъ съ войска: нѣмало ни една турска или християнска къща безъ войници. Срѣбската войска цѣла се настанила на лагеръ вѣнъ отъ града. Само отдѣлни войници, като нашето срѣбче, се прибрали скришомъ по квартири, на топло, а отъ грѣцката само незначителна частъ, за която не останали свободни квартири, останала вѣнъ отъ града.

Общото мнѣние е, че сърбитѣ не сж взели участие въ погромитѣ. Тѣмъ се приписватъ подвизи отъ по-другъ родъ: когато прѣносвали турската махала, пострадали не малко млади туркини. По тоя начинъ рекорда за плячкаджилъкъ сж получили гърцитѣ, а за женолюбие — сърбитѣ.

Сжщата ноцъ сигналъ въ Леринъ и срѣбскитѣ князь Арсенъ. Съвсѣмъ неслучайно — сигурно, поради създаденото

*) Колкото за турскитѣ войници-християни, тѣ починали да бѣгатъ въ християнскитѣ къщи още въ самото начало на отстъплението.

И българи и гъркомани ги прибирали охотно: едни отъ патриотизмъ и състрадание, други — за да се слобиятъ съ маузерки.

По сжщия начинъ се опитвали да се спасяватъ и множество помаци, които съ чистия си български езикъ успѣвали да минаватъ за българи християни. По нѣкога обаче тѣ се издавали въ време на ядене: избѣгвали да се кръстятъ, или пѣкъ отказвали да пиятъ вино.

Моятъ приятелъ Ильо Димушевъ ни разсмѣ съ оригиналния начинъ, по който удостоверишь религиата на единъ дезертѣоръ, за когото се съмнявалъ, да не е помакъ. Извикалъ го насамъ въ стаята си, насочилъ револвера въ гърдитѣ му и го заставилъ да му докаже нагледно, че не е обрѣзанъ.

охлаждение — князът отклонилъ предлаганото му отъ гърцитѣ гостоприемство и прѣдпочелъ да прѣнощува въ българската митрополія. И той и офицеритѣ отъ свитата му не скривали своята неприязнь къмъ гърцитѣ и се изказвали съвсѣмъ не ласкаво за съюзнишката лоялностъ и за боевитѣ качества на гърцитѣ. Сръбската сръдня до голѣма степенъ се дължела и на това, че гърцитѣ съ своето бавно настѣпление откъмъ Солунъ дали възможностъ на разбитата битолска армия да се изтегли спокойно отъ полето и проходите и да се прибере въ Албания.

Съ навлизането си гърцитѣ почнали да се разпореждатъ въ Леринъ като пълни и единствени господари: назначили веднага командантъ, околийски началникъ, чиновници. Още първата вечеръ тѣ поискали отъ сърбитѣ да признаятъ приоритета на гръцката окупация и да прѣдоставятъ изцяло тѣмъ управлението на града.

Всички по-събудени лерински българи, посветени въ тоя споръ, сж на страната на сърбитѣ. Що се отнася до менъ, азъ се ядосвахъ на сърбитѣ, че сж отстъпници така лесно прѣдъ гръцкитѣ настоявания и сж дрѣпнали войската си. Сръбската висша команда, кой знае защо — навѣрно, защото е разчитала на настѣпващата откъмъ изтокъ гръцка войска — не е пустнала веднага кавалерията да прѣслѣдва и да доразстрои бѣгащата орда. И при все това, ако не бѣше хитростята на гръцкия владика, сърбитѣ пакъ биха влѣзли първи въ Леринъ. Цѣлата тежестъ на борбата около Битоля легна върху сърбитѣ, и ако турската войска не бѣше ангажирана и побѣдена отъ тѣхъ, гърцитѣ нѣмаше така спокойно да изходятъ цѣлото пространство отъ Солунъ до Леринъ и да минатъ само съ една нищожна прѣстрѣлка при Горничево. И никакви владишки хитрости не биха могли да ги приближатъ къмъ Леринъ. Но по-важно отъ всичко това за гърцитѣ бѣ, че трима гръцки кавалеристи сж пристигнали първи въ Леринъ.

Това надпрѣварване ми навѣ лоши мисли. Азъ не се съмиѣвахъ, че сжщитѣ, и може би, по-голѣми недоразумѣния сж изникнали на източния фронтъ, където гръцката войска е дошла въ съприкосновение съ българската.

Сръбскиятъ князь Арсенъ казалъ прѣдъ нашитѣ свещеници и първенци въ митрополията и успокоителни нѣща. И той, и офицеритѣ му заявявали:

— Сръбската войска само врѣменно заема тѣзи мѣста. Градоветѣ Битоля, Рѣсенъ, Прилѣпъ, Леринъ и пр. принадлежатъ споредъ съюзния договоръ на България и ней тѣ ще се отстъпятъ слѣдъ като се склучи мирътъ.

Тия признания идѣха да подкрѣпятъ нашитѣ проповѣди. Тѣ подѣйствуваха успокоително върху българскитѣ духове въ Леринъ. И азъ сърдечно благодарѣхъ на князь Арсена.

И все пакъ князь Арсенъ като сърбинъ остава още вѣренъ на известни сръбски заблуждения.

— Има ли въ Леринъ сърби? запиталъ той нашитѣ първенци.

И когато му се отговорило, че нѣма ни единъ, князътъ обяснилъ тая липса така:

— То е, защото българитѣ съ своята пропаганда сж успѣли на вѣре да побългарятъ всички мѣстни сърби.

Най-послѣ, побългарени сърби или българи отъ старо вѣре, нали тукашитѣ българи чува отъ авторитетнитѣ уста на тоя сръбски князь, че Битоля и Леринъ принадлежатъ на България? Съ това заявленне на принца ние лесно ще се боримъ противъ грѣцкитѣ хвалби и ще крѣпимъ духа на българитѣ, докато се склочи мирътъ.

Князь Арсенъ налустналъ рано града, за да избѣгне, както се мѣляше, сръцата съ диадоха, чисто пристигане се знаеше и очакваше още отъ снощи.

КАПЕТАНЪ ВАРДАСЪ И ГЕНЕРАЛЪ ХЕСАПЧИЕВЪ

Къмъ обѣдъ получихъ отъ другаритѣ писмо. Тѣ ми пишеха :

Слѣдъ раздѣлата ни бързо минахме прѣзъ Песодери за Желево. Около послѣдното село застигнахме турцитѣ и имъ открихме огънь. Нѣкои избихме, а други хванахме живи — около 250 души — и ги докарахме въ Желево, кждѣто ще ги оставимъ утрѣ да ги пазятъ. Споразумѣй се съ дивизионнитѣ войскови началници да имъ ги прѣдадемъ подъ разписка и да бждатъ прѣпратени, кждѣто трѣбва. Ако се съгласятъ, добрѣ ще бжде да се прѣпратятъ въ София, тъй като ние въ качеството си на български войници ги плѣнихме. Не настояваме да стане това, а само ако е възможно. Настояваме, обаче, да се прѣдадатъ срѣщу разписка. Оржжието раздаваме на селянитѣ. Утрѣ ще ги прѣслѣваме докждѣто ни бжде възможно. Ако ни се изпрати войскава помощъ, ще ги прѣслѣваме до край; само това да стане бързо, докато тѣ не се окопитатъ и съвзематъ, слѣдъ като стигнатъ кждѣ Брѣзница. Ако издѣйствуващъ едно силно конно отдѣление, слѣдъ което да трѣгне и пѣхота, до единъ ще ги избиемъ и изловимъ. Пиши ни веднага по сжщитѣ курнери. Ако намирашъ за добрѣ, слѣдъ като отидешъ въ Битоля, можешъ да заминешъ и за Солунъ, за да получишъ инструкции отъ прямото ни началство. Научихме се, че въ Леринъ имало както грѣцки, така и сръбски войски. Прѣдай нашитѣ поздравн, кждѣто трѣбва на двѣтѣ войсковн началства.

Съ поздравъ :

В. Чекаларовъ Ив. Поповъ.

Съ Христо Цвѣтковъ, който зведно съ други войводи и четници отъ Леринско се бѣ смѣхналь въ града веднага слѣдъ падането му, се явихме тутакси прѣдъ команданта на града, дивизионния адютантъ, капитана отъ артилерията Цонтосъ.

Името Цонтосъ — истинското име на едноврѣмешния вождъ на андартскитѣ чети въ Македония, капетанъ Вардасъ

— ми бѣ добрѣ познато. Отъ иллюстрираната книга на Стаматисъ Раптисъ пѣкъ бѣхъ запомнилъ надменната и прѣдизвикателна физиономия на Вардасъ. Облѣченъ сега не въ фустанела, а въ грѣцка офицерска униформа и съ елегантна шапка на главата, погледътъ и постоянната му прѣзрителна гримаса отблъскваха тѣй силно, както и въ портрета му.

Вардасъ ни посрѣщна високомѣрно и ни изслуша набързо, правъ.

Щомъ чу претенцията ни за изпращането на нашитѣ плѣнници въ София, той махна нетърпѣливо рѣка и каза:

— Разправяте ми басни!

Разписка тоже не се съгласи да даде, понеже не си струвало труда да се изпълняватъ излишни формалности, да се броятъ и да се държи сметка за плѣнниците ни, при толкова много други, изловени отъ войската.

А когато му обяснихме, че и отъ военно гледище, и за сигурността на граничното съ арнаутлука християнско население, е необходимо да се прѣслѣдва и доунищожи турската войска, високомѣрниятъ ни събесѣдникъ, който, повидимому, едвамъ понесяше нашето присѣствие, ни отговори съ смѣхъ и нетърпѣливъ жестъ и прѣзрителна гримаса:

— Войската не е андартска чета! Тя не може въ всѣко врѣме да се разкарва по разни посоки. Тя сѣщо има нужда отъ почивка и отъ покривъ. По песодерското шосе има малко кавалерия. Ще се изпрати и пѣхота, когато се намѣри за нужно.

— Но тогава ще бжде късно: турцитѣ ще стигнатъ въ Корча, ще се съвзематъ и засилятъ...

Безъ да обърне внимание на нашата бѣлѣжка, Вардасъ продължи:

— Разпоредено е, освѣнъ това, една дивизия да настѣпи отъ Кайлярско, прѣзъ Мокрени и Клисуря, за Костуръ.

Отговоритѣ и цѣлото държане на капитана означаваха:

— Оставете тѣзи работи, които не се отнасятъ до васъ!

Слѣдъ кратка пауза азъ му обърнахъ вниманието върху заповѣдта да не се ходи съ орѣжие, която нѣкои офицери искали да прилагатъ и спрямо насъ.

— Ние държимъ да се прави разлика между насъ и мѣстното население и ще се разформируваме само, когато получимъ за това заповѣдъ отъ нашето прѣко началство.

Тукъ вече Вардасъ ни даде право и кимна утвърдително глава.

— А propos. По тоя въпросъ, добави той, най-добрѣ ще бжде да говорите съ вашия генералъ, българскія делегатъ въ нашата главна квартира. Той е пристигналъ днесъ въ града и, навѣрно, ще уреди всички тия въпроси направо съ васъ.

— Знаете ли името на тоя генералъ?

Вардасъ се намъри въ затруднение да произнесе това мъчно име, но отъ нѣколкото изречени срички разбрахме, че се касае за генералъ Хесапчиевъ.

Щомъ чухме това, ние счетохме за излишно да продължаваме разговора и побързахме да освободимъ капитана отъ присъствието си.

На излизане Цвѣтковъ не се сдържа и каза :

— Моята чета се е сражавала съ насъ въ Костурско прѣди нѣколко години.

Вардасъ наново попита Цвѣткова за името му и го удостои само съ една гримаса.

Упжихме се съ Цвѣткова къмъ гръцката митрополия, където се помѣщаваше щаботъ на гръцкитѣ войски. Тамъ бѣше настаненъ диадохътъ, тамъ отишелъ веднага слѣдъ пристигането си и генералъ Хесапчиевъ.

Изложихъ набързо въ едно писмо, кои сме и какви съображенія ни налагатъ да помолимъ прѣдставителя на българската главна квартира да ни съобщи, кога и къдѣ ще му бжде възможно да ни приеме, и го връчихъ на подофицера за да го прѣдаде, дѣто трѣбва.

* Има ли нужда да казвамъ, колко много се радвахме, по дирѣ жестокото разочарование отъ липсата на български войски, че ще можемъ да се видимъ съ единъ български генералъ, който сега въ Леринъ прѣдставлява побѣдоносната наша армия?

Прѣдъ вратата, дѣто останахме да чакаме, не бѣхме сами. Чакаше множество народъ, главно турски мухаджири отъ околнитѣ опожарени села, дошли да измолятъ покровителството на диадоха и да подадатъ оплаквания и молби. Единъ гега бѣше дошелъ да моли да му се повърне стадо отъ нѣколко хиляди овце, задигнато отъ войската. Едно българско сѣмейство се оплакваше, че у него били настанени двѣстѣ войника, които се разполагали съ всичко въ къщи като съ своя собственостъ. Колкото хора — толкова и оплаквания, които ние слушахме съ интересъ, очаквайки всѣха минута отговора на генерала.

Но отговоръ не послѣдва :

— Ето го вашиятъ, . . . отива си. Можете сега да му се обадите, каза ни подофицерътъ.

Видѣтъ на първата българска фуражка въ Леринъ — при това фуражка на български генералъ! — ни изпълни съ възторгъ. Застигнахме генерала, който се придружаваше отъ нѣкакъвъ испански офицеръ, поздравихме го, прѣдставихме му се и повторихме устно молбата си: дѣ и кога ще му бжде угодно да ни приеме.

— Да, прочетохъ вашето писмо, отговори ли той прѣзъ носа си и не безъ досада. Азъ съмъ много уморенъ. . . Ще говоря послѣ. . .

Тръгнахме подирѣ му, не много поласкани, разбира се, отъ тоя приемъ.

Подирѣ малко генералътъ запита единъ минавачъ, кждѣ се намира българската митрополия. Ние излѣзохме пакъ прѣдъ него и му посочихме пътя.

Мълвата за пристигането на българския генералъ се разнесе бързо изъ града. Нѣколко първенци се присъединиха по пътя къмъ него и го въведоха въ нашата митрополия.

Да влѣземъ ли и ние въ салона? Най-послѣ, това е обикновена визита, а не дискретенъ разговоръ, защото въ приемната сж свещеницитѣ и нѣколцина първенци: при това, ще му съобщимъ и адреса си, за който той, сигурно, е забравилъ да ни запита. И влѣзохме.

Генералътъ ни изгледа сега вече съ явна досада и каза натъртено съ своето носово произношение:

— Прочетохъ писмото ви и ще ви извикамъ, а сега моля ви, да ме освободите.

— Ще ви освободимъ веднага, господинъ генерале. Ние не дойдохме по работа, а само да ви поздравимъ, както направиха и другитѣ българи, въ митрополията и да ви съобщимъ, кждѣ сме настанени, и, още, че подирѣ два дена смѣтаме да се върнемъ въ районитѣ си.

Генералътъ каза на единъ българинъ да запомни квартирата ни, и ние излѣзохме.

Капетанъ Вардасъ бѣ, макаръ и принудено, малко повѣжливъ къмъ насъ. Високомѣрието на единъ Вардасъ не можеше и не ни огорчи, ниго оскърби. Не би билъ въ състояние да засегне самолюбието ни и единъ Хесапчиевъ, за чието внимание и кулантностъ въ обикновено прѣме ни най-малко не бихме държали. Но какъ болезнено ни засегна прѣнебрѣжението и простацината на прѣдставителя на България при гръцката главна квартира тукъ, въ Леринъ, и въ такъвъ моментъ!

Всичко, разбира се, щѣше да бѣде забравено, ако генералътъ, съгласно съ обѣщанието си, бѣше ни извикалъ и изслушалъ прѣзъ другитѣ два дена, които, главно за тая срѣща, на която гледахме и като на нашъ служебенъ дългъ, прѣкарахме още въ Леринъ. Но двата дена минаха, безъ да бждемъ извикани.

Ако аналогиченъ случай бѣше се прѣдставилъ на гръцкия делегатъ при българската главна квартира нѣкждѣ изъ Тракия, азъ не се съмнявамъ че той би посрѣщналъ малко по-интъкъ своитѣ сънародници, водители на андартски чети и на цѣло

едно гръцко население. Той би се заинтересувал сигурно повече, ако не за друго, то поне за да разбере, не излагат ли тия хора съ дѣйността си и съ държането си прѣдъ съюзнитѣ власти престижа на Гърция. А делегатътъ на България не само манифестираше прѣстѣпно прѣнебрѣжение къмъ единъ български край като Костурско, но прѣнебрѣгваше и единъ свой елементаренъ служебенъ дългъ: да каже двѣ думи за упѣтване намъ и на нѣколко стотинъ други като насъ българи, изпратени отъ Освободителния комитетъ въ най-далечнитѣ български околии, окупирани сега отъ гръцки и сръбски войски! Такава безчувственостъ! Такава тжлота!

Патка! заключихме съ Цвѣткова и подъ това име описахме веднага въ едно дълго писмо генералъ Хесапчиева прѣдъ другаритѣ въ Костурско, като издѣхме и голѣмото си огорчение.

ПАТИЛАТА НА ПОБЪДЕНИТЪ

Въ моя дневникъ сж отдѣлени не малко страници за патилата на побѣденитѣ.

Дебютътъ въ робството е страшенъ, защото, колкото и да се маскира съ „конституционно равенство“, новото положение на довчерашнитѣ владѣтели все си остава за тѣхъ робство.

Едновременно съ навлизането на съюзнитѣ войски Леринъ биде наводненъ и отъ многохилядни мухаджирски тълпи. Виждайки, че неприятелската войска прѣдава на огънь селата ¹⁾, сами провинени въ стрѣляне изъ засада срѣщу гръцката войска и въ изстжпления, стари и нови спрямо съсѣднитѣ християнски села, неочакващи милость отъ побѣдителя и трепереещи отъ отмѣстителния гнѣвъ на разни комити, андарти и селяни, турцитѣ отъ околнѣта, за да спасятъ поне кожата си, се втурнаха къмъ града. Малцина само сж успѣли да се прикриятъ подъ стрѣха — изъ вежди турски кафенета, напустнати колиби, които войската не рачи да земе, и полусрутени тремове. Грамадната маса стои още на открито изъ краищата на града. Османлиитѣ-мухаджири скитатъ по улицитѣ, протѣгатъ ржка за милостиня или изглеждатъ безпомощно всѣки добръ облъченъ гяуринъ минавачъ.

Единъ такъвъ нещастникъ снощи се спрѣ прѣдъ мене, направи ми темане и запита:

— Сега шие какво ще правимъ? . . .

Заобиколиха ме веднага други петъ-шестима като него и впериха въ мене отчаяни погледи, очаквайки отговоръ. Азъ не намѣрихъ въ себе си куражъ да имъ кажа: „правете, каквото искате“, и ги отминахъ съ мълчание. . .

Моятъ домакинъ Ильо Димушевъ ми разправя невѣроятни истории за патилата на тия нещастници прѣвъ изминалитѣ двѣ ноци. Разни „отмѣстители“ отивали въ мухаджирскитѣ лагери и взимали, каквото имъ хареса отъ донесенитѣ мухаджирски вещи. Случи ли се, обаче, гражданинъ и селянинъ да познае

¹⁾ Повечето отъ турскитѣ села въ Леринско и Кайлярско сж били подпадени отъ войската по заповѣдь отгорѣ, както увѣржаватъ самитѣ гръцки войници.

въ нѣкого отъ бѣжанцитѣ турчина, който нѣкога го е ударилъ, оскърбилъ, ограбилъ или обезчестилъ, тогава възмездieto не се заплащало въ черги, дрехи, пари или добитѣкъ, а въ удари, псувни и въ нѣщо по-лошо: оталичала се жената или дъщерята на нѣкогашния длѣжникъ, обикновено при пълното пасуване на мъжа или бащата, за да бѣде подирѣ полунощъ изпратена обратно въ мухаджирския лагеръ. . .

Но не винаги, разбира се, се отиѣщава за минали грѣхове. Прѣзь втората свободна нощъ, напримѣръ, единъ лерински младежъ избралъ отъ мухаджирския лагеръ двѣ кадѣнчета по на 14 години всѣко, понеже мнимиятъ забити нѣ (офицеръ) билъ заповѣдалъ да му се закарать момичета не прѣменно на такава възраст. И майкитѣ отпुствали безъ ропотъ своитѣ дѣщери, като помолили само да не бждатъ много измжчвани и да имъ се повѣрнатъ пакъ. . .

Тия случаи съвсѣмъ не сж единични и не ставатъ само въ мухаджирския лагеръ. . .

Снощи отидохме съ Цвѣткова да посѣтимъ нѣкое отъ мухаджирскитѣ обиталища. Ильо ни изведе по едни разкалени и тѣсни сокаци, изъ които сегизъ-зогизъ се мѣркаха грѣцки войници, и потропа на вратата на едно бивше турско кафене. Никакъвъ знакъ на движение въ вехтото здание, потънало въ мракъ. Ильо повиши гласъ, затропа силно и извика по турски:

— Отворете!

— Кой е тамъ? обади се по турски единъ гласъ задъ вратата. Тукъ сж само мухаджири.

— Знаемъ това. Дойдохме да ги видимъ и поразпитиме.

Вратата се пооткрѣхна, драсна се кибритъ и се пълна свѣщъ. Единъ едѣръ възстаръ турчинъ, прѣпасанъ съ грамаденъ поясъ, ни изведе по една много тѣсна стълба въ втория етажъ. На издигнатия чардакъ и по пода лежаха заприличали на сѣнки смѣщества отъ всички възрасти. Блѣди, изпити момичета и малки дѣца приповдигнаха глави и пакъ се сгушиха въ своитѣ дрипи.

— Да нѣмате още пушки? запита ги Ильо.

— Дѣ у насъ вече пушки, чорбаджи. . .

— Отъ яждѣ сте вие? запитахъ азъ.

— Отъ Кайлярско, чорбаджи. По-напрѣдъ нашето село спадаше въ кайлярската каза, а сега е подъ Леринъ.

— Що не си отивате въ село?

— Селото ни изгорѣ. . . Тръгнахме вчера да си вървимъ, но. . . пакъ се върнахме назадъ. . . Имаме, чорбаджи, още по нѣкоя дреха на гърба ни, нека ни взематъ и нея, но нека ни осигурятъ живота. . . Да можемъ да се завърнемъ въ се-

лата си, макаръ и изгорѣли, да заработимъ. . . Нали новата царщина ще иска данъци отъ насъ?

Единъ беззжбъ идиотизиранъ старецъ фъфли нѣщо, маха съ ржцѣ и тжпо ни се усмихва.

— Какво ще правимъ сега ние? запита подиръ кратко мълчание едриятъ мухаджиръ.

— Ще ви се каже, ще ви се каже скоро отъ новитѣ власти. . . измърморихме ние и излѣзохме.

Свѣщята угасна веднага и мухаджирското обиталище потъна пакъ въ тъмнина.

— Това е още нищо, каза Ильо. Да видите вие фамилиитѣ, останали на открито подъ дъжда, изъ краищата! . .

Това зрѣлище ми бѣше до нѣйдѣ познато отъ първата нощъ. Цвѣтновъ, нажаленъ отъ видѣното въ турското кафене, сжщо не рачи да продължимъ анкетата.

Гръцката власть се стареа да поочисти града отъ мухаджирскитѣ тълпи. Тя имъ издава бѣлбжжи — пусули, както ги наричатъ самитѣ мухаджири — и ги изпраща обратно по селата имъ, но слѣдъ като „реквизира“ по-добрия имъ едъръ добитъкъ.

Вчера единъ мухаджиръ подкарваше двата си огоени „реквизирани“ вече бивола. Животнитѣ упорстваваха, и единъ гръцки кавалеристъ крещѣше неистово надъ главата на червендалестия турчинъ, жестикулираше и го псуваше, за да кара по-скоро. А мухаджирътъ, подкарвайки собственитѣ си биволи къмъ войнишкия станъ, се хилѣше принудено на войника, безъ да разбира псувнитѣ му и съ това още повече го озлобяваше.

Много такива мухаджирски кервани, снабдени съ „пусули“, вчера потеглиха за „селата“ си, и градътъ малко се поочисти. Днесъ повечето отъ тѣхъ се връщатъ обратно, но вече безъ добитъкъ, безъ покщнина и безъ завивки почти: разни андарты, войници и въоржжени селяни ги бѣха освободили отъ всѣнаква тежестъ, безъ да обръщатъ никакво внимание на „пусулитѣ“, съ които ги бѣ снабдила властта.

Не липсватъ и масови отмъщения надъ турски селяни, които сж прѣдпочели да не напускатъ домоветѣ си.

Снощи срѣцнахме една компания български четници и селяни, все първи работници отъ Леринско. Връщаха се отъ полето и носѣха запаленъ фенеръ. Между тѣхъ бѣше и Спиро отъ Арменско, знаменателно усмихнатъ и доволенъ.

— Е, бай Спиро, отмъсти ли си вече, или не още?

— Току речи, поотмъстихъ си.

Той не иска да ми каже, въ какви дѣла се е разразило отмъщението му, но други негови другари извикаха на страна

Иля и му разправиха всичко. Турската махала въ село Неокази била нападната и подпалена, около тридесетъ турци застрѣляни или изклани.

Неокази е смѣсено село. При потушването на възстанието въ 1903 година всички български къщи бѣха оплѣнени и опожарени отъ мѣстния башибозукъ; шестдесетина мъже бѣха изклани, или наредени единъ до другъ и застрѣляни на партиди съ залпове; не малко жени бѣха изнасилени и завлѣчени.

Бай Спиро и неоказци сега сж отмъстени.

Сжщиятъ ударъ на отмъщение селянитѣ сега кроили и противъ Воцарани, тоже смѣсено село, чиито турци бѣха прочути главорѣзи и насилници.

Разплащането на вѣковни смѣтки се простира и надъ градскитѣ турци, но положението на послѣднитѣ е малко по-поносимо: тѣ поне оставатъ подъ своя топѣль покривъ.

Леринъ е градъ съ турско мнозинство и съ богата бегска класа. Нѣкои отъ по-компрометиранитѣ бегове и други богаташи сж избѣгали заедно съ чиновницитѣ и войската. За тия, които останаха, разграбването на дюкянитѣ имъ не е най-голтѣмото нещастие. За гордия и честолюбивъ бегъ трѣбва да е много по-мжчително гостоприемството, което е принуденъ да дава на офицери, войници, комити и дори селяни, на чиито доземни поклони довчера не е приемалъ да отговаря. А всѣко такова гостоприемство рѣдко минава безъ оскърбления и унижения. . . Споменаватъ невѣроятни случаи. Лоши турци, прочути бабаити и страшници, чиито имена довчера сж се произнасяли съ трепетъ и проклятия, понасяли сега съ тѣпа резигнация изнасилването на женитѣ и дѣщеритѣ имъ прѣдъ тѣхнитѣ очи. Нѣкои мѣстни граждани, па и селяни, прѣдпочитали най-много тоя начинъ на разплата съ свои върли врагове-турци.

Но има и такива заможни турци, които чрѣзъ разни сдѣлки сж успѣли да отклонятъ отъ себе си стрѣлата на отмъщението. Едни, напримѣръ, сж отпустили всичкото млѣко на своитѣ крави за висшето гръцко офицерство. Други гошаватъ царски въ домоветѣ си гръцки офицери, като удовлетворяватъ капризитѣ имъ. Трети пъкъ — и тоя видъ сдѣлки, въ които обикновено участвуватъ и офицери, е най-много практикуваниятъ — сж се поставили подъ покровителството на прѣварително позлатени мѣстни видни гъркомани, днешни властници. Има и такива, които, осигурени по тоя начинъ, върватъ пакъ горди по улицитѣ и демонстриратъ съ своята неприкосновеност, безъ да обръщатъ внимание, че отъ всѣкъждѣ имъ скърцатъ съ жжи.

Повидимому, плячкаджилъкът не прави впечатление на гръцките офицери!

Вчера единъ убогъ заможенъ турчинъ тичаше като обезумѣлъ по улицитѣ и прѣдъ всѣки срѣцнатъ офицеръ викаше неистово:

— Аманъ! Аманъ! Записайте малко войницитѣ си!..
Нѣма ли милость за насъ?..

У дома му имало разквартирувани много войници, но той, обезумѣлъ, викаше само, безъ да обяснява, какво се върши въ къщата му. Гръцките офицери го отминаваха равнодушно.

Пакъ на главната улица единъ голѣмъ турски магазинъ бѣше отворенъ и стоката прѣдоставена на разположение на освободения народъ. Конетѣ на освободенитѣ бѣха така прѣтоварени съ строителенъ материалъ, че едвамъ мъкнѣха провлѣченитѣ по улицата дъски. Другъ освободенъ робъ, не разполагайки съ конь, пѣшкеше, прѣтоваренъ самъ съ сжщата стока. Селянки по-нататъкъ мушкаха магаренцата си, прѣтоварени съ възглавници и юргани, проклинаха ги жестоко, задѣго не бързатъ достатъчно и се озъртаха плахо наоколо си. Единъ гражданинъ бѣше се прѣтоварилъ само съ кокошки и патки.

Двама офицери спрѣха и дълго се лобуваха на тая картина изъ живота на освободения градъ.

Отъ два дни се ползуваме заедно съ Цвѣткова отъ гостоприемството на единъ старъ приятель, Ильо Димушевъ.

Синъ на много заможенъ българинъ, луда глава и пламененъ патриотъ, той е успѣлъ да прахоса почти цялото си наследство — по рушвети, когато е билъ прѣслѣдванъ и затварянъ, по комитетски работи и съ весели компании, когато е билъ свободенъ.

Госпожата му, една прѣлестна жена, съ гръцко образование, но гореща българка по чувства, е заета изцяло отъ двѣ само грижи: първо, дали Леринъ ще се падне на България, и второ, защо гръцките власти не турятъ край на изстѣпленията и грабежитѣ.

Тя, която е въздишала и плакала по своя мъжъ, многожди спасяванъ отъ турски засади, прѣслѣдванъ и затварянъ, задигнатъ като заложникъ въ началото на войната и освободенъ отъ битолския затворъ едва прѣди нѣколко дни — тя нѣма сила да издържи разказитѣ за турскитѣ патила.

Днесъ, пламнала отъ негодувание, тя ни разправи подвига на едни свои комшийки гъркоманки: отишли въ къщата на единъ богатъ ходжа, задигнали нѣколко цѣнни дреболии и най-послѣ заставили турчина да имъ „подари“ и едно малко разкошно килимче, на което седѣлъ.

Добрата жена скъпи сълзитѣ на майкитѣ, съпрузитѣ и дъщеритѣ, па били тѣ и туркини. Тя знае, колко е тежко да тжгува майка или жена по своя човѣкъ, надъ когото виси ножъ или съдебна присѣда.

— Каквито мъжи и да сме видѣли отъ тѣхъ, ама нашитѣ сърдца сж християнски. . шепне прѣзь сълзи тя.

Да зависѣше отъ нея, тя веднага слѣдъ тържеството на християнското оржие би отвърнала на турцитѣ съ милостъ и съ всепощение. И така тя би постжпила съгласно съ началата на своята християнска вѣра и би се подчинила на гласа на своето благородно, човѣшко сърдце.

Религията на всепощението и милостъта крие неотразима сила. Нашитѣ сърдца пече се приобщавать съ нея при вида на тая жена, която плаче за страданията на турцитѣ.

И турчинътъ почва да говори вече на сърдцето ни като човѣкъ.

Другарътъ ми Цвѣтковъ въпрѣки дългогодишния си комитлъкъ, е мекъ и милостивъ. Той и безъ това бѣ противъ изстжпленията, когато тѣ не се налагать отъ военна необходимостъ, а видѣното въ Леринъ прѣзь послѣднитѣ дни го разочувствува съвсѣмъ.

Ние почувствувахме, колко величие и красота има въ това, да останешъ човѣкъ спрямо врага, когото той, смазанъ и прѣбитъ вече, се търкаля въ краката ти.

Най-послѣ, нима трѣбва вжтрѣ въ нѣколко дни, седмици или мѣсеци да изкупи турското племе своитѣ грѣхове? Нима съзнанието у вчерашнитѣ властелини, че сж смѣнили мѣстата си съ своитѣ роби, не ще ги трови съ десетилѣтия, а може би и съ вѣкове?

Видимото примирение на беговетѣ и деребеевцитѣ съ принижението и позора, тжпата резигнация, съ която обездомениятъ мухаджиръ понася коравитѣ изпитания на днешния день, иматъ своето обяснение въ фаталистическия манталитетъ на турчина. Неговото царство загива по неизповѣдимитѣ повели на Аллахъ. Християнинътъ като побѣдителъ не може да не бжде безпощаденъ и жестокъ и да не упражнява широко своитѣ права на побѣдителъ спрямо робитѣ. Не така ли и турчинътъ използваше правата си на побѣдителъ въ военно врѣме и на владѣтелно племе въ врѣме на миръ?

И все пакъ, въ дъното на всѣка турска душа кипи безсилна злоба и разярение. Споменътъ за днешнитѣ патила, ведно съ горестъта по безвъзвратно отлетѣлото господарско врѣме ще измжчватъ дълги години днешния турчинъ и потомството му.

Кое би могло да раздруса днесъ турската душа и да смекчи затаената въ дъното ѣ злоба? — Всепощението и милостъта!

Ако турчинът, приготвен да посрещне най-ужасните форми на отмъщението, би се видял заобиколен с благодать, доброта и законност, той би се отворил сам от токущо погребания режим, би се пръродил.

И надъ кого главно се излива гневът на отмъстителитъ? Ограбениятъ богаташъ пакъ ще си набави покщнина и стока: той все остава владѣтель на земята си. Най-големитъ изѣдници сж избѣгали или сж откупили съ паритъ си покровителството на новия владѣтель. Наказанитъ сж твърдѣ малко. Злото се стоваря съ всичката си тежестъ върху бѣдния и невяжественъ турски селянинъ.

Така чувствуваме и мислимъ ние въ единъ моментъ на просвѣтление.

Но разумътъ скоро ни повръща къмъ дѣйствителността и ни казва:

Всичко това сж сантиментални нави, дреболии, съпроваждащи прѣдопрѣдѣлената промѣна. Съ отмъщениа и жестокости или безъ тѣхъ — все едно колелото на живота, въ вѣчното си движение, не можеше да се не завърти. Миналото, настоящето и бждащето не сж отдѣлени съ пропасти. Миналото, настоящето и бждащето сж три брънки, нераздѣлно свързани. Турци и християни имаха прѣзъ вѣкове единъ лозунгъ: ни е или тѣ. Какъ можеха да стихнатъ моментално накупѣлитъ ненависти веднага слѣдъ изхода на гигантската схватка? Какъ можеше да се прѣобрази въ единъ мигъ робътъ, осъзналъ едно утро властелинъ и да се изпълни съ кротостъ и благодать къмъ вѣковния си угнетителъ?

Въ днешната сѣдба на турцитъ има може би повече тригизмъ, отколкото въ нашитъ минали страдания и борби: турцитъ сж вчерашни господари. Но повече ужасъ въ тѣхнитъ страдания нѣма. Само отъ Одринско прѣзъ 1903 година напустнаха опепеленитъ си огнища и бѣгаха обездомени и боси къмъ българската граница толкова българи, колкото опожарени турски селяни азъ още не съмъ видялъ. Сжщата година нѣколко околии въ Битолско изпатиха това, което днесъ изпашатъ мухаджиритъ въ турското кафене и мръзнецитъ подъ дернинскитъ тремове туркини.

Коя сила и кое учение биха могли да възпратъ отъ отмъщение бай Спира отъ Арменско и уцѣллитъ синове и братя на изкланитъ шестдесетина българи въ Неокази?

Недобита змяя все е опасна.

Турцитъ отъ Кайлярско, една частъ отъ които видѣхме онази нощъ въ турското кафене, и слѣдъ подчинението си сж стрѣляли противъ гръцката войска. А подиръ поражението на петата дивизия тѣ сж избили маса заблудени и изостанали войници и опожарили съседнитъ християнски села. Сега

тѣ сж въ мѣка. Това е отплата за онова. Кой би могълъ да ни увѣри, че между сѣикитѣ, които обитаваха турското кафене, не е имало и подпалвачи на наши села?

Турцитѣ отъ Костурско и Деволта треперѣха за сждбата си и сключваха съ българитѣ договори за „взаимна осигуровка“. Но когато пристигнаха табуриѣтъ въ Костуръ, сжщитѣ турци взеха участие въ изгарянето на шестнадесетъ грѣцки села и натоварени съ плячка се завърнаха по домоветѣ си. Кой е въ състояние да ги спаси сега отъ наказание?

Свѣстѣта на вчерашния робъ е спокойна. Разумътъ и сърдцето му казватъ:

Спрямо турчина всичко е позволено. Насилието спрямо турчина не е грѣхъ. Нали за туй сме мечтали и сме се готвили: да видимъ племето, на което се крѣпѣше тиранията, стжпкано подъ краката ни?

Уви, робътъ не чувствува съ сърдцето на нашата домакия. Отмъщението е за него свето и неотемлимо право.

Вечерѣта наши милиционери докараха откъмъ Желево една партида отъ около триста плѣнени аскерлии.

Свѣтътъ се трупаше да види плѣнницитѣ на Чекаларовата чета“.

— Спасени сме! Спасени сме! казваха радостни плѣнницитѣ.

Подвигътъ на нашата чета изпълни съ гордость леринскитѣ българи.

По броя на плѣнницитѣ, който бѣ по-голямъ отъ съобщения, заключихме, че нашитѣ сж продължили прѣслѣждането на врага и отатъкъ Желево.

СВОБОДАТА И БЪЛГАРИТЪ

При липса на български войски, присъствието на български четници е за българитѣ едно утѣшение, макаръ и нищожно.

Между другитѣ български семейства посѣтихме и домашнитѣ на покойния Тего, единъ примѣренъ лерински работникъ, убитъ отъ младотурцитѣ прѣзъ хуриетското робство. За стария баща, пълень съ спомени отъ врѣмето на черковната борба, немощентъ и недовиждаецъ вече, за вѣчно скърбецата майна и за двѣтѣ сестри, още въ трауръ по загиналия братъ, нашата визита бѣ голѣмо утѣшение. Тѣ бѣха горди съ паметъта на Тего сега, когато се жънатъ плодоветѣ на трудната борба, и жаятъ, че го нѣма, за да се порадва и той.

Ето една българска кѣща, която заслужаваше да бжде посѣтена и утѣшена отъ генерала-пратеникъ на България! помислихъ на излизане азъ.

Една неизповѣдима мъжа се примѣсва въ радостъта на българитѣ.

Дебютътъ на грѣцкото управление не адъхва довѣрие. Има много добри и честни хора, които не се възхищаватъ отъ погромитѣ надъ турцитѣ. Тѣ никога не сж помисляли, че едно свободно управление може да бжде осветено съ такива насилия, съ такава неразпоредителностъ и безредие: трети день, какъ даже и християнитѣ държатъ дюкянитѣ си затворени, за да не пострадатъ „по погрѣшка“ и тѣ.

Но не е това, което свива българскитѣ сърдца тукъ. Извѣстна законностъ и извѣстенъ редъ постепенно все ще се установятъ. Много по-обидно и обезнадеждаваще е, че най-прѣзрѣнитѣ типове между гъркоманитѣ, прѣдишнитѣ интимни приятели на най-голѣмитѣ турски злодѣи — професионалитѣ шпиони сж при новия режимъ най-виднитѣ птици. Тѣ сж съвѣтници на команданта и на висшитѣ офицери, тѣ заеха общината, тѣ прикриха въ кѣщитѣ си Риза-бега, Шанинъ-бега и други турски катили, тѣ вървятъ горди изъ града и демонстриратъ съ все-силнето си. За околийски началникъ е назначенъ Тего Сапунджиевъ, извѣстенъ турски шпионинъ, прѣзиранъ даже и отъ по-честнитѣ гъркомани.

Българитѣ, на които съвсѣмъ не бѣше охотно въ турско време, хората, които патиха толкова много отъ подкупнитѣ турски орждия, не могатъ да се помирятъ съ мисльта, че новиятъ, свободниятъ режимъ се прѣдставлява отъ подпоритѣ на стария — отъ Сапунджиевци.

Надъ всичко това идатъ подигравкитѣ, злорадството и хвалбитѣ на тия шпиони и на другитѣ фанатизирани гъркомани. Тѣ, които, въ съюзъ съ турската власть, сж прѣслѣдвали борцитѣ противъ тиранията, сега въвиратъ въ очитѣ на българскитѣ си съграждани, че гръцката войска — не българската — е донесла свободата, че въ Леринъ гръцкото знаме никога не ще прѣстане да се развѣва.

Има буйни българи отъ типа на Ильо Димушевъ, които не имъ оставатъ длъжни, изказватъ имъ прѣзрѣнието си и ги прѣдупрѣждаватъ, че царството имъ нѣма да трае много.

Една вечеръ прѣкарахме у българския първенецъ, търговеца Коце Пиперковъ.

Арестуванъ като заложникъ прѣзъ мобилизацията и откранъ въ Битоля, той билъ освободенъ прѣдъ самото падане на града и тамъ е отпразднувалъ свободата. Тукъ той е занарилъ магазина си полуразграбенъ — може би „по погрѣшка“, а може би и по подстрѣкательство на нѣкой свой личенъ неприятель-гъркоманинъ.

Коце е още подъ силното впечатление на това, което е видѣлъ по шосето Битоля—Леринъ: избити аскерлии! безъ брой трупове на коне и другъ добитѣкъ, коля, чадъри, ракли, затынали въ калъта орждия, дрехи, мухаджири. Сърбитѣ още не сж успѣли да очистятъ шосето отъ трофеитѣ.

Тукъ-тамъ още се мѣркали скрити или изостанали аскерлии. Самъ Коце обезоржилъ трима: извикалъ имъ „геслимъ!“ и тѣ хвърлили оржкитѣ си.

Въ Битоля имало много повече дисциплина и редъ, отколкото въ Леринъ. Но и тамъ рѣката Драгора изхвърлила труповетѣ на повече отъ дѣт десетки тайнствено изчезнали турци. И тамъ заможнитѣ турци откупвали сигурността на живота си съ пари и обогатявали сръбскитѣ офицери и гѣхнитѣ посрѣдници — мѣстни граждани. И тамъ сърбитѣ се заобиколили отъ шепата битолски сръбомани, развалени хора и бивши турски шпиони. А единъ прѣзиранъ отъ цѣлото гражданство сръбоманинъ, бившъ сводникъ и шпионинъ, билъ назначенъ кметъ на освобождения 60 хиляденъ градъ!

Защо сърбитѣ, които признаватъ, че тѣхното управление е врѣменно и че Битоля принадлежи на България, защо и тѣ заобиналятъ толкова много солидни и интеллигентни българи, защо тѣ сж избрали за кметъ единъ сводникъ?

Разочарованието на битолчани било по-жестоко и от нашето. И тѣ като насъ вѣрвали, че противъ турцитѣ се сражавать и български и сръбски войски. Въ деня на турското бѣгство тѣ излѣзли вниъ отъ града да посрѣщнатъ освободителитѣ си. Но на тѣхнитѣ въпроси: „къдѣ сѫ българитѣ“? сръбитѣ отговаряли гордо:

— Битоля е прѣвзета само отъ сръбската войска.

Едни отъ посрѣщачитѣ, едвамъ скриващи изненадата си, поднесли на сръбскитѣ офицери житкитѣ, стѣмни за българската войска, а други, прободени люто отъ страшната новина, се върнали омърлушени по домоветѣ си заедно съ цвѣтата...

— Да бѣхме видѣли единъ поне български войникъ! Не искаме повече!... думали битолчани въ своята горестъ.

— Иѣщо ми щрека — иѣщо ме бодѣ тукъ... казваше, сочейки сърдцето си, нашиятъ сътрапезникъ, единъ костурчанинъ отъ село Бабчуръ.

Да, иѣщо бодѣ сърдцето на българщината тукъ...

ПЪРВИ СВОБОДНИ ДНИ НА КОСТУРЧАНИ

Отложихъ заминаването си въ Солунъ за инструкции, за да не отсъствувамъ отъ Костурско прѣзъ първитѣ дни на свободата.

На 11 ноември подиръ обѣда напустнахме Леринъ. Заедно съ Цвѣтковитѣ другари ние бѣхме пакъ цѣла чета. На край града прѣшеходцитѣ се сдобиха по силата на своето „право на побѣдители“ съ „реквизирани“ коне — идеалъ на всѣки четникъ сега е да се сдобие съ „свой“ конь — и дабързахме къмъ познатитѣ височини надъ Търсье.

Стрѣмнитѣ пѣтеки бѣха разкалени и мѣчно проходими за измършавѣлитѣ коне на нашата „кавалерия“.

Замръкнахме въ висинитѣ надъ Калугерица. Конетѣ загазиха въ дълбокъ снѣгъ. Забури ни остъръ вѣтъръ. Припадна и мъгла. Гората отъ двѣтѣ страни на пѣтя по планинското било, разцвѣтѣла съкашъ наново подъ своята бѣла дреха отъ скрежъ, доби фантастиченъ видъ.

Потънахъ въ размишления, азъ стискамъ въ заледенитѣ си рѣцѣ оглавника на моя дръгливъ конь и мечтата ми каца като пеперуда въ миналото, настоящето и бъдащото.

Това сж послѣднитѣ наши пѣтувания отъ тоя родъ. Ние туряне кръстъ на едно бурно и страдално минало и ще заживѣемъ всрѣдъ забравата на трескавия миренъ трудъ. И когато се уморимъ отъ шума на София, ще идваме по тия незабравими мѣста, за да се позаровимъ малко въ себе си и въ миналото. И ще се любуваме тогава безъ стѣснение и до насита на тая цвѣнала отъ скрежъ гора, на синьото Костурско езеро и на загадъчнитѣ албански планини. И ще вкусуваме неизпитано още блаженство, виждайки тоя мѣченишки народъ жизнерадостенъ и охолентъ, дишащъ съ пълни гърди въздуха на свободата.

Най-малко сега, въ зората на новия животъ, може човѣкъ да се помири съ мисълта за смъртъ. Не, не си струва да бжде човѣкъ прѣчуманъ сега.

На Прѣсѣката единъ чегникъ ме причака, за да ми каже, че тукъ е лобно мѣсто: десетина наши селяни, като отивали на пазаръ, били прѣди хурнета изловени отъ андарти и изклани като овце.

Не за пръвъ пътъ ми се сочеха такива лобни мѣста. Но за пръвъ пътъ азъ сега изтрѣпнахъ прѣдъ пропастьта отъ трупове и кръвъ, изкопана между насъ и нашитѣ. . . . съюзници.

Въ Кономлади мжжиятъ свѣтъ почти отсъствува. Едини сж още въ Леринъ „по работа“, други се върнали, настанили по кѣщи и яхъри първитѣ „дарове на свободата“ и се впустили къмъ Костуръ, чието падане се очаква днесъ-утрѣ.

Всички обори сж пълни съ добитъкъ; едва можа да се намѣри мѣсто за нашитѣ коне.

Дѣдо Наки, нашиятъ домакинъ, разправя, какъ си е купилъ въ Леринъ петъ вола и единъ конь.

Притежателятъ имъ турчинъ прѣдложилъ да му продаде единъ волъ за една бѣла меджидия. Дѣдо Наки ималъ всичко една лира, а турчинътъ нѣмалъ да му повърне остатъка. Турчинътъ се позамислилъ малко, па махналъ ржка и казалъ:

— Вземи ги всички, чорбаджи, за една лира. Ако ги държа, ще ми ги взематъ, а ако ми останатъ, нѣмамъ съ какво да ги изхраня. Вземи ги, чорбаджи, вѣди имъ хаиро. . . .

И сега дѣдо Наки съвсѣмъ сериозно увѣрва:

— Ясъ си ѝ купифъ. . . .

Цѣло село знае за страшнитѣ „оргии на отмъщение“, разиграни съ участието и на младежи отъ Кономлади, въ кѣщата на Хафъза и въ други кѣщи на върли турци въ Леринъ. Нѣкои отъ тия турци прѣдварително се скрили по таванитѣ, прѣдоставяйки кѣщитѣ и домочадията си на произвола на „отмъстителитѣ“.

Ужасни сж тия разкази, разправяни сега съ спокойно злорадство край топлото огнище.

Отмъщението се е очаквало отъ всички тия хора като неизбѣжна и многожелана прелюдия на свободата.

— Каменъ да се стори. . . Нищо да не остане (отъ Леринъ). . . Пситѣ да му се сератъ на коскитѣ (на турчина). . . . Како ми ви куртулиса Госпо, бре златни дѣци? . . .

Съ такива думи за Леринъ и за турчина започна своето „добрѣ дошли“ къмъ насъ една стара жена.

Пътътъ ни отъ Кономлади до Габрешъ бѣ цѣло триумфално шествие.

Всичко се бѣ разшавало. Мжже, жени и дѣца ни се усмихваха широко и ни поздравяваха:

— Айде, вирлия да ни е слободата!

Маузерки площьха оть всички страни — ежщо както прѣль
хуриета... Но никой вече не трепваше оть гърмежитѣ: съ
пушкитѣ на врага костурчани поздравяватъ свободата си.

Въ Поздивища ни посрѣщнаха тържествено и се надва-
ряха, кой по-напрѣдъ да бжде удостоенъ съ нашата визита.
Най-послѣ! И ние можемъ да се движимъ свободно като дру-
гитѣ хора, безъ да разнасяме ужасъ и страхъ съ себе си.

НАШИТЪ ПЛЪННИЦИ И ТРОФЕИ

На влизане въ Габрешъ въ наша честь се дадохе пущечни салюти. Тамъ се прѣгърнахме и цѣлунахме съ Чекаларова и Попова въ сжщата стая, която неотдавна едно слѣдъ друго даде убѣжище на двата аскерски табура и на насъ.

— Нѣма да ти кажемъ нищо, докато не чуемъ твоята история! заявиха ми тѣ.

И азъ имъ разправихъ всичко видѣно и прѣживѣно отъ минутата на раздѣлата ни при кулата до излизането ми отъ Леринъ.

Най-много ги разсмѣха думитѣ на кавалерийския сръбски подпоручикъ за боевитѣ качества на гръцкитѣ ни съюзници. А най-много ги огорчи и възмути, то се знае, поведението на генералъ Хесалчиевъ. Мълчаливо се съгласихме да не смѣваме това име съ България и съ българското делегатство при гръцката главна квартира и да го не споменаваме инѣкъ освѣтъ: патка.

Моитѣ другари хемъ бѣха доволни, задѣто благодарение на моето отиване въ Леринъ можаха да чуятъ толкова впечатления и новини, хемъ съжаляваха, задѣто не зехъ участие въ тѣхната акция.

Възползувани отъ мъглата, нашитѣ се приближили на сто, а нѣкъдѣ и на петнадесетъ крачки до турцитѣ въ Желево и имъ открили залповъ огънь. Шепата нападатели били обси-пани веднага съ хиляди куршуми, но едно четнишко отдѣление напреднало незабѣлзано и заплашило пѣтя на турското отстѣжение. Тогава настанала паника, която се прѣдавала бързо въ прѣднитѣ редове на станѣта съ думитѣ: Душманъ гелди! — Неприятельтъ стигна. Аскерътъ помислилъ, че е застигнатъ отъ сръбската войска. Тогава нашитѣ се нахвърлили съ куршуми и натѣкнати ножове и се уморили да трепятъ, да ловятъ плѣнници и да взиматъ трофеи. Тоя день били избити около 40 и плѣнени повече отъ 250 турци.

Малко прѣди нападението турцитѣ били започнали да палатъ Желево, но успѣли да изгорятъ само нѣколко плѣвани. Четата се явява като отъ бога пратенъ спасителъ. Забѣгналитѣ въ балкана селяни се завърнали въ селото си, жени, дѣца и мъже почнали да цѣлуватъ ржцѣтъ и краката на своитѣ избавители.

Прѣкарали нощъта въ Желево, за да си отпочинатъ и да опишатъ плячката, на другия день, 9 октомври, другаритѣ

снабдили съ пушки селянитѣ и продължили гонидбата. Сега тѣ турили въ дѣйствиe голѣмитѣ бомби, чийто пукоть разпространявалъ паниката въ неприятелскитѣ редове прѣзъ петъ и десетъ села. Въ село Ошчима били застигнати нѣколко бѣгашци групи: нова рѣзня, нови плѣнници, нови трофеи. Прѣзъ това време надъ Търново, Руля, Брѣзница и Смърдешъ се дигали бушеци. Но трѣсъкътъ на бомбитѣ, взети отъ аскера за сръбски топове, заставили турцитѣ да спратъ палезитѣ, почивката и гошавкитѣ си по кѣшитѣ и да хукнатъ наново въ бѣгъ.

— Това сж душманитѣ... казвали офицеритѣ и се дигали отъ софрата, като оставали сложенитѣ печени пилета и баници.

— Ефенди, може би, сж ваши тия топове, казвали имъ селянитѣ.

— Не, задъ насъ нѣма вече турски топове. . .

И съ тия думи зарѣзвали госбитѣ си и бѣгали къмъ Билица.

Ето защо около тия села покрай пушкитѣ, патронитѣ, добитѣка и другитѣ трофеи, вардаляли се изъ калѣта и недопечени кокошки, баници и други ястия.

Като оставяли въ всѣко село пушки, трофеи и по една партида плѣнници, нашитѣ очистили шосето и, капнали отъ умора, спрѣли едвамъ при Кжпешица.

Въ Ошчима, Търново, Руля, Брѣзница и Смърдешъ нашитѣ шестували чакъ като избавители, цѣлувани, прѣгрѣщани и благославяни. И по тия села турцитѣ успѣли да подпалятъ само отдѣлни кѣщи и плѣвани.

Вечерѣта, слѣдъ първото прогонване на неприятеля отъ района на българскитѣ села, четата се прибрала въ Смърдешъ.

И така, опасността за Смърдешъ не дойде отъ комититѣ, както се опасяваха смърдешани, а комититѣ спасиха Смърдешъ отъ ново, трето, опожаряване.

Най-много цѣлувки, благословии и благодарствени сълзи е имало, разбира се, въ Смърдешъ.

Всѣки другаръ се надваряше да ми разправи и по единъ курioзъ.

Единъ манафинъ, напримѣръ, слѣдъ като прѣдалъ всичкото си оржжие, не искалъ по никой начинъ да се раздѣли съ една тенекиена кутия медъ. Несмушаванъ ни най-малко отъ своето плѣнство, той стискалъ ревниво въ рѣцѣтъ си кутията и отъ време на време топилъ и си облизвалъ прѣститѣ.

Сганѣта изоставила и порядѣчна часть отъ ония свои грамадни стада овце, които на 7 ноември ние наблюдавахме отъ височинитѣ надъ Търсье.

Чекаларовъ и Поповъ притежаваха по единъ хубавъ високъ кавалерийски крѣвъ.

КАКЪ СЕ ПРЪВЗЕМАТЪ ГРАДОВЕ...

Лесното завладѣване на Леринъ е възбудило апетита на гърцитѣ за нови безкрѣвни завоевания.

Диадохътъ изпратилъ чакъ въ Корча парламентьори съ писмо, въ което предлагалъ на Джавидъ паша да му заяви писмено, че... прѣдава града на гръцката войска.

Тая гръцка досѣливостъ не цѣли само избѣгването на нови кръвопролития и човѣшки жертви. Гърцитѣ бързатъ, понеже сръбски отряди, прѣзъ Прѣспата, сж стигнали вече прохода Звѣзда. Спустнатъ ли се оттамъ по Девоцкото поле, сърбитѣ само съ единъ прѣходъ ставатъ господари на Корча — тогава когато гърцитѣ сж още много далеко. А въоръжена съ такъвъ документъ отъ турския военначалникъ, гръцката главна квартира ще може да оспори на сърбитѣ правото да владѣятъ Корча и да ги върне оттамъ, както ги е върнала отъ Леринъ.

Сжщиятъ почти способъ е употребенъ и спрямо Костуръ. Вмѣсто да изпратятъ войска, която да разбие и излови малкия гарнизонъ — нѣщо твърдѣ лесно изпълнимо, при извѣстното мѣсторазположение на града — гърцитѣ пустнали едно малко кавалерийско отдѣление, което стигнало безпрѣпятствено въ Аноскепъ. Отъ Аноскепъ кавалериститѣ изпратили въ града нѣколцина селяни-парламентьори съ мисия да запитатъ команданта, ще прѣдаде ли града мирно или пъкъ мисли да се бие?

Командантътъ понскалъ единъ часъ срокъ... за да си помисли.

Подиръ половинъ часъ цѣлиятъ гарнизонъ, заедно съ всички административни чиновници и съ по-компрометиранитѣ турци, излѣзли отъ града необезпокоени отъ никого и потеглили за Корча...

Напустнахме Габрешъ сжщата вечеръ и стигнахме безъ прѣдизвѣстие въ Жупаница. Но селянитѣ ни подушиха и ни заобиколиха веднага. Тѣ ни казаха, че прѣзъ деня влѣзли въ Костуръ и пѣхотни части отъ четвъртата гръцка дивизия.

Обмислихме и рѣшихме да направимъ утрѣ едно официално посѣщение на нашата община въ Костуръ. За малкото тамошни българи, за нашитѣ ученици, за всички околни села, това ще бѣде една ободрителна манифестация сега, когато цѣлиятъ край се наводнява само отъ грѣцки войски.

— Маврово гори!

Отъ чардака на нашата квартира се виждатъ огненитѣ езици, които треперятъ върху звѣздния небесенъ сводъ.

Отъ Костуръ салютиратъ съ залпове и единични гърмежи. Пушка се отъ врѣме не врѣме и въ селото. А пламъцитѣ надъ Маврово сж илюминацията на това ноцно праздненство. . .

Костуръ не спи. Жупанищени, прѣларали тамъ деня, се завръщатъ и ни държатъ въ течение на това, което става въ града прѣзъ първата негова свободна ноцъ. За мене това не е ново: войници и граждани трошили и обирали подъ редъ турскитѣ дюкяни.

Дебютътъ на новия режимъ и тукъ започва така, както и въ Леринъ. . .

ВЪ СВОБОДНИЯ КОСТУРЪ

Когато се пукваше зората, четниците бѣха наредени въ строй. Наредиха се слѣдъ тѣхъ и селскитѣ чети, жупанска и дѣмбенса — послѣдната извикана нарочно, за да си придедемъ по-импозантенъ видъ. Момчетата поизчистиха дрипавитѣ си дрехи, постегнаха цървулитѣ си, ожичиха се съ цвѣтя. И все пакъ видѣтъ ни далечъ не замяза на параденъ. . .

Въ селото почти нѣмаше хора. Жителитѣ отъ двата пола и отъ всички възрасти, съ коля, добитѣкъ и чували, бѣха отдавна запжтени къмъ града, който тая нощъ израстна въ въображението имъ като нѣкаква обѣтована земя.

Нѣкои жупанищени, главно жени, вече се връщаха отъ обѣтования край.

— Хаирлия слобода! обаждатъ се тѣ и мушкаты добичетата, прѣтоварени съ счупени огледала, столове, маси, газени сандѣци. . .

— На конетѣ ли сте покачили свободата? Ами ти, бабо, защо си взела тия зелки?

И тя отговаря, че ги е взела на сжпа цѣна: ритници и бой отъ страна на патраула.

— Много ли ти трѣбватъ тѣзи нѣща, невѣсто?

— Тѣ (турцитѣ) какъ взимаха нашитѣ? отговаря съ достоинство младата жена, довольна, че и тя е упражнила най-послѣ едно свое право.

Костурскитѣ гърци, ония, на които и подъ турцитѣ никога не е било злѣ, ония, които нѣматъ право да даватъ такъвъ обезоржжаващъ отговоръ: „тѣ какъ взимаха нашитѣ?“ — сж изѣли заедно съ войницитѣ ядката на орѣха, а на селянитѣ сж прѣдоставили черупкитѣ. Даже и тукъ неправда и неравенство. . .

Щомъ приближихме мѣстността Толлица, четата замарширува подъ звуковетѣ на „Живъ е той живъ е“ и „Напрѣдъ, напрѣдъ за слава“. . .

Гръко ура процѣпи въздуха. Вънъ отъ града чакаха съ знамена и вѣнци ученицитѣ, учителитѣ и всички костурски българи, съ управляващия епархията на чело. И нито единъ грѣкъ.

Архимандритъ Панаретъ въ своята привѣтетствена рѣчь обсипа „борцитѣ за свободата“ и „храбритѣ войводи“ съ такива ласкателни думи, че се почувствувахме немалко стѣснени. На края родолюбивиятъ отецъ акламира българския царь — „главнокомандуващия на всички съюзени балкански армии“.

— Ние, костурчани, които знаехме да се боримъ за свобода и да обагримъ съ кръвта на толкова герои и мъченици всѣка педя земя въ нашия край, ние ще знаемъ сега да пазимъ свободата и народното си име отъ постѣгателствата на когото и да било. Да живѣятъ костурчани! завършихме ние краткия си отговоръ.

Шедствието потегли къмъ града, на чело съ вѣнцитѣ и знамената.

Единъ офицеръ, прѣпускащъ въ кариеръ отъ Костуръ, ни застигна и ни събщи:

— Господинъ дивизионниятъ командиръ желае да се види по-напрѣдъ съ войводитѣ.

— Но ние и безъ туй считахме за свой дългъ да се явимъ най-напрѣдъ прѣдъ него.

— Да, но това трѣбва да стане прѣди да влѣзатъ хората ви въ града.

Подчинихме се, но се наруши тържествеността на шедствието ни. Едни отъ хората останаха при четниците, други тръгнаха съ насъ. Ученицитѣ прѣкратиха пѣсенята си и огорчени се отправиха къмъ града.

Улицитѣ гъмжеха отъ народъ и гръцки униформи цвѣтъ каки, но дюкянитѣ бѣха затворени.

Офицерътъ спрѣ прѣдъ гръцката митрополия. Въведоха ни при дивизионния командиръ генералъ Дамианосъ. Тамъ бѣха и офицеритѣ отъ щаба му. Слѣдъ първитѣ поздравя загатна ни се отъ дивизионния адютантъ, че снощи въ града станали погроми. Чакъ сега разбрахме причината на тия разтакания и взехме подобаващата поза.

По добродушие и простота генералъ Дамианосъ бѣ копие, или по-точно, първообразъ на познатия полковникъ Матео-пулосъ. Низъкъ, привѣтливо усмихнатъ, съ привързана ржка, съ привързана и неподвижна шия, а на всичко отгорѣ и глухъ: трѣбваше да подвиква човѣкъ надъ ухото му, за да чуе.

Дали поради добродушието или поради глухотата му, присѣтствуващитѣ офицери взимаха единъ прѣзъ другъ думата, прѣкъсваха го и говорѣха вмѣсто него, жестикулираха, спорѣха помежду си, и въ резултатъ се получаваха една невъобразима неразбория. Все пакъ ние разбрахме, че нѣкой е успѣлъ да убѣди генерала да забрани влизането на българскитѣ комити въ града, за да не станатъ нови погроми.

Съ подвиквания надъ ухото на генерала ние можахме най-послѣ да се изкажемъ:

— Пожелахме и ние, подиръ прѣживѣнитѣ събития, да слѣземъ въ града, за да поздравимъ господинъ генерала, високопрѣосвещения митрополитъ и да се видимъ съ нашитѣ сънародници. Въ града ще прѣкараме само нѣколко часа, и то въ нашата митрополия, а за поведението на нашитѣ четници отговаряме даже съ главитѣ си.

Незабѣлъзано въ стаята се вмъкна и владиката. Той мълчеше, но погледитѣ, съ които сегизъ-гогизъ ни стрѣляше, издаваха една сдържана ненависть.

Генералътъ остана доволенъ отъ отговора ни, сбoguва се съ насъ и изказа желанне да го видимъ пакъ, прѣди да напустнемъ града.

Прибрахме се въ нашата митрополия, послѣдвани отъ сжщия офицеръ, който бѣ, види се, аташиранъ къмъ нашитѣ особи. Тукъ нашитѣ момчета (на селскитѣ чети, жупанска и дѣмбенска, не се позволи да влѣзатъ въ града) бѣха посрѣщнати братски и се разположиха като у дома си.

Придружаващиятъ ни офицеръ, подпоручикъ Сакетасъ, родомъ отъ Спарта, когото заобиколихме съ всичкото внимание, подобаващо на единъ гостъ, стана по-приказливъ. Говорейки за войната, той проявяваше извѣстно недоволство, сподѣляно, навѣрно, отъ цѣлото гръцко офицерство, задѣто българитѣ се подали на турската хитростъ и се ангажирали съ тѣхъ въ прѣговори за примирие, „прѣди да е смазана главата на змията“.

Отъ нашия архимандритъ и отъ другитѣ българи разбрахме, че странното поведение на гръцкитѣ офицери спрямо насъ не се дължи само на страха отъ нови погроми. Гръцкиятъ владика искалъ да се избегне каквато и да било българска манифестация въ града, толкова повече, че въ нея изказали желанне да участвуватъ и множество мѣстни гърци. Имената Чекаларовъ и Поповъ сж добрѣ извѣстни на костурени още отъ 1903 година. Послѣднитѣ нападения на четата противъ отсжиращата стая по шосето се разказваха изъ града украсени съ разни добавки. А единъ най-новъ слухъ, че Чекаларовата чета заловила ненавистния костурски бегъ и кръвникъ Аса бей, настроилъ гражданитѣ още по-съчувствено къмъ насъ. И въ прѣжки изричното запрѣщение на владиката, минавайки прѣзъ града, чухме тукъ-тамъ викове „зито о Чекаларовъ!“, а двѣ гъркини хвърлиха и цѣфти.

Чувствувахте се, че мѣстното население не е останало много възхитено отъ начина, по който падна градътъ. То е, види се, очаквало да види турския гарнизонъ разбитъ и плѣненъ, а извѣстни турски първенци, които сж го тероризирали

прѣзь войната — изловени и наказани. Войската обаче не иска да направи това и даде възможност на гарнизона, чиновниците и насилниците да се отеглят от Костуръ необезпокоени от никого.

Наши хора ни донесоха свѣдѣния за движението и новата концентрация на Джавидъ пашовата войска около Корча. Съ тия свѣдѣния отидохме пакъ при генерала.

Въведоха ни въ чакалнята, докато дивизионерътъ си свърши обѣда. Единъ изтънченъ офицеръ съ бѣли ржжавици, адютантъ нѣкакъвъ, дойде при насъ и ни заговори за войната. И той изказа същото недоволство, задѣто българитѣ така прибръзано искали да сключатъ примирие съ турцитѣ.

Чакаха и нѣколкомина мѣстни турци — навѣрно, отъ пострадалитѣ снощи дюкянджии.

Генералътъ усмихнатъ се приближи и се ржкува съ насъ. Тоя пакъ заедно съ него влѣзе и митрополитъ Иоакимъ, типиченъ мургавъ анадолецъ (караманлия), съ огроменъ крикъ носъ, голѣми набръчка на очи и гъсти вѣжди.

Посочихме на генерала върху картата разположението на неприятеля около Корча, споредъ нашитѣ свѣдѣния. Послѣ му изложихме намѣренията си :

— Тази вечеръ мислимъ да посѣтимъ съседното градче Хрупища. Послѣ ще се уплтимъ къмъ Билища и по пята ще обезорджимъ нѣкои турски села. Ще ви съобщаваме всичкитѣ свѣдѣния за неприятеля и, ако стане нужда, ще сътрудничимъ съ васъ, както сме сътрудничили съ петата дивизия.

Генералътъ кимна удобрително глава.

Владиката, който дотогава фучеше, изведнажъ подскочи :

— Какво ще правите вие въ Хрупища? Защо ще обезоржавате селата? Това е работа на редовната войска.

— Владико свети! Ние правимъ това не отъ вчера и отъ днесъ. Ние обезоржихме Сетома и Жервени, когато още нѣмаше въ Костурско гръцка войска, и то безъ да позволимъ никакви безчинства. Ние сме, най-послѣ, изпратени отъ началството си съ извѣстни задачи и ще се разформируваме, когато ни се заповѣда отъ тамъ.

— Но защо непременно искате да отидете въ Хрупища?

— А защо да не отидемъ? Ако не отидемъ въ Хрупища, ще отидемъ въ друго село. Не е ли все едно? Но въ Хрупища ние вече сме пратили извѣстие, и нашитѣ българи ще ни чакатъ.

— Добръ, но въ Хрупища днесъ андартитѣ сж извършили страшни злодѣйства: обрала сж градеца. Заповѣдано имъ е да напустнатъ Хрупища и противъ тѣхъ е изпратена войска. А тѣкъ сега искате пакъ да отидете вие. . .

— Ние ви заявихме, че за поведението на нашите четници отговаряме. До сега чули ли сте оплаквания?

— Не.

Оставихме владиката, разкажи, че сме му цѣлунали ръка и сме завързали разговоръ съ него, и се обърнахме къмъ генерала, който мълчеливо слѣдѣше разправията.

Но разаренъ, какъвто бѣше, владиката съвсѣмъ безцеремонно се нахвърли сега върху генерала.

— Това е срамота! (Думата бѣ за снощните погроми). Нима държавата, която ще си присъедини тия мѣста, трѣбва да намѣри само развалини? Кждѣ ти е военното положение? Имашъ подъ заповѣдите си 12,000 войници, дѣ ти сж застрѣлянитѣ хора? Злодѣитѣ трѣбваше да бждатъ застрѣляни.

— Какъ, да съмъ ги застрѣлялъ? сви рамена добродушниятъ генералъ.

— Така! Ще ги застрѣляшъ! Слушай! Или ще обуздаешъ войската си, или ние всички ще напустнемъ града!

Въ тоя моментъ двамата изправени единъ срѣщу другъ контрагенти имаха видъ на хора сбъркали професиитѣ си: расото по би прилѣгнало на генерала, а военната униформа — на владиката.

Владиката извади отъ джоба си едно турско писмо, прочете го като сжщински турчинъ и послѣ го прѣведе: Турцитѣ отъ едно близко село заявяватъ, че се подчиняватъ драговолно на новия режимъ и ставатъ поданници на Негово Величество кралъ Георги. И добави:

— Е, право ли е сега да се безпокоятъ и нападатъ тия хора?

Митрополитътъ бѣ тъй разгнѣвенъ, че излѣзе назънъ, като трасна силно вратата подирѣ си.

— Какво да правя азъ? Да застрѣлямъ хората ли? Ами това сж граждани и селани, все пасоми на владиката. Той що не обуздава паството си? каза ни генерала.

Вратата се отвори и вжтрѣ се втурна единъ посивѣлъ мѣстенъ гражданинъ съ външностъ на заможенъ и почтенъ буржуа. Той ни цѣлуна подъ редъ и прѣзъ сълзи простена.

— Недѣйте, дѣца, имайте милость надъ насъ, съжалете ни!...

— Но съ какво сме прѣдизвикали вашитѣ оплаквания, съ какво сме ви огорчили? Ние ли сме виновни за станалитѣ въ града безредици? Дългъ на войската бѣ да ги прѣдотрати.

— Богъ да пази! Не е думата за насъ. Ние се оплакваме отъ грабежитѣ и безредицитѣ, които се извършиха нощесъ отъ самата войска!

— Но дѣдо владика като че иска и насъ да укори...

— Не, не. Нашето сърдце е изтровано отъ други — отъ това, което е направила самата войска.

Въ салона се вмъкнаха и други лица. Генералът незаблъзвано изчезна. Всички се разправяха съ висок гласъ, оплакваха се, обвиняваха и спорѣха.

Разбрахме, че желанието на владиката е да ни възпре отъ всѣка по-нататъшна работа. И понеже трагикомедията, която се разиграваше прѣдъ очитѣ ни, не можеше да се отнася до насъ, тръгнахме да си вървимъ.

На излизане, обаче, ни извикаха въ съседната стая. Тамъ бѣха генералътъ, заедно съ адютанта си и други офицери. Прѣди да ни се заговори, дадохме воля на възмущението си отъ обидния езикъ на владиката.

— Най-послѣ, за насъ тукашниятъ владика не прѣдставлява нищо. Ние нѣмаме нужда отъ никакви напомнивания, за да пазимъ достойнството и престижа на България, която ни е изпратила. Прочее, ние ще продължаваме работата си и на първо врѣме ще обезоржимъ ония турски села, въ които още не е стъпвала гръцка войска.

Думата взе дивизионниятъ адютантъ капитанъ Трикуписъ, младъ офицеръ съ изострено криво лице, който отъ бързина въ говоренето си, изядаше цѣли звукове и думи. (По-послѣ чухъ отъ единъ гръцки офицеръ, че капитанъ Трикуписъ билъ фактическиятъ командиръ на дивизията).

— Добрѣ, каза той. Но ние ще ви помолимъ само едно: да отложите за по-нататъкъ вашето отиване въ Хрупища. Тамъ бѣха днесъ андартитѣ и направиха всичко море. Изпратихме войска да ги изпъди оттамъ и да въдвори реда. Ако сега отидете вие, послѣ пъкъ ще трѣбва да се разправяме и обясняваме съ андартитѣ. Влѣзте въ нашето положение...

— Но влѣзте и вие въ нашето. Съобщихме на хората си, и тѣ ни чакатъ вече. Самитѣ наши момчета ще помислятъ, че ни се запрѣщава да отидемъ въ Хрупища.

— Запрѣщение ли? О, не. Ние ви само молимъ.

Генералътъ — той прѣзъ гова врѣме изпулваше очи ту къмъ насъ, ту къмъ офицеритѣ, които викаха надъ главата му — взе думата и ни помоли да направимъ тая отстъпка за него, ако и да бѣше одобрилъ по-прѣди маршрута ни.

— Владиката много се страхува, добави той. Инѣкъ, ще трѣбва да изведе войската си отъ града. . .

— Азъ никога не съмъ искалъ умъ отъ полове! извика Чекаларовъ, раздраженъ отъ тоя миноренъ тонъ на дивизионера. Ако азъ бѣхъ на мѣстото на генерала, щѣхъ да взема върху си отговорността за всичко станало и да се наложа на всички. Ние не одобряваме станалитѣ безредици — тѣ трѣбваше да се прѣдотвратятъ — но ние си ги обясняваме: нѣма християнинъ, който да не е пострадалъ, за това и хората сж безжилостни сега къмъ турцитѣ. Всички горятъ за отмъщение.

— А владиката се сърди на насъ, когато самъ не може да обуздае своитѣ хора. И неговитѣ хора ли да обѣся?

И генералътъ, и офицеритѣ му старателно отбѣгваха да признаятъ, че и войската е участвувала въ погромитѣ, а обвиняваха само гражданитѣ и селянитѣ — „хората на владиката“.

Чекаларовъ оставаше неумолимъ. Попонъ, комуто едвамъ сварвахъ да прѣвещавамъ всичко на български, също не бѣше наклоненъ да отстъпи. За да избѣгнемъ пълния разрывъ съ гърцитѣ и неминуеми голѣми неприятности въ бъдаше, азъ склонихъ другаритѣ си къмъ отстъпка.

Съ подвиквания офицеритѣ обясниха на генерала, че се съгласяваме, отъ уважение къмъ него, да отложимъ отиването си въ Хрупища. Командирътъ пакъ ни се усмихна добродушно. И съ това обясненията ни се свършиха.

Владиката, който, сигурно, бѣ чулъ всички наши нападки противъ него — по примѣра на нашитѣ събесѣдници и ние давахме пълна воля на гласа си — излѣзе отъ една съседна стая и ни помоли да отидемъ при него за едно малко обяснение.

— Тукъ стана едно малко недоразумѣние, започна той. Азъ бѣхъ много възбуденъ, и ние може би сте взели върху си моитѣ оплаквания. Не. Прѣди да дойде гръцката войска ние прѣнарахме тукъ страшни дни. Съ съдѣйствието на тукашни турски първенци едвамъ можахме да запазимъ града. И сега, трѣбваше да дойде войската, която съ нетърпѣние очаквахме — освободителната войска! — за да станатъ въ Костуръ тия ужасни работи. Азъ се оплаквамъ отъ генерала. Той бѣше длъженъ да запази реда, а безредицитѣ се започнаха отъ войската. Азъ ще подамъ заявление на Диадоба и ще му се оплача. Турцитѣ вършеха тия нѣща, защото бѣха варвари. А сега идемъ ние, цивилизованитѣ и просвѣтенитѣ, и вършимъ смѣлото. Християнщина ли е това?

— Да, тия разсѣждения подобаватъ на единъ свети старецъ, какъвто сте ние. Тѣ се диктуватъ отъ християнски чувства. Но не така разсѣждатъ хората, които сж нарамилн пушки и не отъ такива чувства се въодушевява народътъ. Война е. Има много и много настрадали се хора, които сж чакали днешния день, за да си отмѣстятъ. Азъ, разбира се, не мисля и не чувствувамъ така, макаръ и да съмъ погребаль двѣма братя, роднини, и да съмъ изхабилъ младинитѣ си. . . . Добръ е да не се повтарятъ такива работи, но отъ това, което е вече станало, напраздно се вълнувате и тревожите толкова.

Слѣдъ тая блѣскава защита на каузата на генерала Чекаларовъ мълкна, а владиката, който прѣди обѣдъ така безогледно бѣше се нахвърлилъ върху насъ, почна да се оплаква отъ андартитѣ, но съ цѣль да засегне косвено и насъ:

— И тѣ сж подчинени на гръцкото военно министерство.

но не си поплюватъ. Искамъ още да ви кажа, че се намиратъ и такива хора, които злоупотрѣбаватъ съ вашето име. Прѣди мѣсець, напримѣръ, едни бѣха се опитали да измѣкнатъ отъ ваше име пари отъ единъ турчинъ въ едно село. . .

— Позволете, Ваше Високопрѣосвещенство, прѣди единъ мѣсець ние не бѣхме още пристигнали въ Костурско!

— Азъ, разбира се, не повѣрвахъ, но искамъ само да ви кажа, какъ се злоупотрѣбва. Не е право да се гори и напада едно турско село, слѣдъ като е прѣдало доброволно оржжието си.

— Но кой напада и гори селата?

— Андартитѣ.

— Грѣшите, Ваше Високопрѣосвещенство, не само андартитѣ, но и самата войска. И то по заповѣдь отъ горѣ. Знаете ли, кой е изгорилъ Въртоломъ?

— Не.

— Войската. Това ни казаха грѣцки войници и офицери въ Леринъ. Главно отъ военната власть зависи, дали да се горятъ селата или не.

Почти цѣлиятъ ни день мина въместо въ веселие и радостъ между нашитѣ хора, въ шумни разправии съ грѣцкитѣ офицери и съ владиката.

Командата и башибозуклукътъ на грѣцката войска и сценитѣ въ грѣцката митрополия ни навѣха мрачни мисли за бъдащото, но въ сщцото врѣме ни и разсмиваха.

Тоя немощень и безволенъ старецъ — генераль Треперко, както го нарекохме — може би, храбрѣ войникъ и добѣрь стратегъ, но невъзможень военень началникъ, кукла въ рѣцѣтъ на нѣколцина млади офицери и на единъ съ съмнителна сериозность адютантъ! Тия надвиквания надъ прѣвързаното му ухо, ржкомаханията, неразборията!

Другарѣтъ Поповъ, служилъ свѣрхсрочно въ българската войска, не можеше да се помири съ това многоначалне, съ тия своеобразни фамилиярни отношения между дивизионень командиръ и подчинени офицери. Въместо да свѣрши съ насъ вжтрѣ въ петнадесетъ минути, генераль Треперко се занима цѣли часове, излагайки своя престижъ и прѣдъ насъ и прѣдъ множеството граждани, които пльнѣха митрополията.

Но отъ всичко по-трагикомична бѣше разправията между генерала и владиката. Неособено смутень отъ погромитѣ — това, сигурно, е ставало въ всички градове, прѣзизмани отъ войската му — той посрѣщаше съ ирония желанието на владиката да се прибегне до застрѣлвания и бѣсилки за такива „дреболии“, като намираше, че не той съ своята сила, а митрополитѣтъ трѣбвало да обуздава „свонтѣ хора“!

Колко по-внушителна и по-външноста, и по-темпераментъ, и по-воля, и по-умъ бѣ фигурата на неговия контрагентъ! Въ лицето на митрополитъ Йоакимъ азъ видѣхъ единъ отъ многото самоотвержени и прѣдани водачи на елинизма, единъ „генералъ въ расо“, както единъ гръцки поетъ бѣше нарекалъ гръцкитѣ владци въ Турция. Той държи повече за престижа на гръцката армия, за авторитета на началстващитѣ, за сегашнитѣ и по-далечнитѣ интереси и задачи на гръцката държава, отколкото генералътъ. И виждайки въ военначалника на Гърция единъ слабъ човѣкъ, който не оправда очакванията и ангажиментитѣ, му прѣдъ мѣстнитѣ турски първенци, той иска на всѣка цѣна да му се наложи!

Но едновременно съ това ние видѣхме въ тоя анадолецъ въплотена затаената стара ненависть къмъ българското племе, спрямо което е прѣслѣдвалъ цѣлъ животъ, неизмѣнно и съ всички сръдства, само една задача: да го кжса и прѣтопява.

Ние сподѣляхме неговитѣ мисли за погромитѣ и за дългата на армията, но бѣхме дълбоко засѣгнати, задѣто ни посрѣщна едва ли не като най-главни виновници за станалото въ наше отсъствие въ града. И ако бѣхме по-малко жбати отъ него, той, безспорно, щѣше да ни се наложи чрѣзъ генерала и щѣше да ни запрѣти вѣско движение изъ околията, защото не бѣше прѣстаналъ да вижда въ насъ елементъ опасенъ за елинизма. Опита се най-напрѣдъ да хвърли вината върху нашитѣ селяни и косвено върху насъ, но когато му доказахме, че нашитѣ селяни сж намѣрили вече разбити костурскитѣ дюкяни, когато отблъснахме едно по едно попълзновенията му, той отстъпи отъ тия позиции съ присжщата му ориенталска ловкостъ.

Изпратени пакъ съ рѣчи и аклазации отъ костурскитѣ българи, напустиахме съ облекчение града и се упжтихме къмъ близкото селце Манякъ.

Отдѣления гръцки войници сжщо напуснаха града: прѣсваха се по околнитѣ села за прѣхрана.

Единъ токущо издѣхналъ турчинъ, застрѣлянъ отъ андартъ, лежеше край шосето.

Какви ли дни има да се заредятъ сега за нашето население? Ще бжде ли прибрано цѣло Костурско въ границитѣ на нова България?

Обзети отъ такива мисли, стигнахме въ Манякъ.

Разположени въ ижщата на нашия четникъ Паскалъ, ние подишахме пакъ въ това малко чифлигарско селце родната атмосфера, която ни се стори сега още по-мила.

МЕЖДУ АГИТЪ

Пръвземаването на Костуръ убѣди околнитѣ села, и турски и български, че тоя пътъ пропадането на Турция е окончателно.

У вчерашнитѣ раи изведнажъ се пробудиха всички робски инстинкти. Желанието да се продаде малко чалъмъ прѣдъ падналитѣ властелини, да се опита, макаръ и за единъ день, ролята на ага прѣдъ вчерашния такъвъ и да се ознаменува великото събитие съ единъ господарскій жестъ и съ една материална придобивка, облада мало и голѣмо.

Отъ седемь-осемь турски или смѣсени села, които посѣтихме, само въ половината можахме да приберемъ турското оржие, по извѣстния вече церемониятъ, който, въ очитѣ на турцитѣ, бѣ единъ видъ тържествена санкция на новата ера. Въ останалитѣ ние заварихме турското население обезоржжено вече и покорено отъ разни андарты и импровизирани селски чети, при чинто посѣщения наредъ съ обезоржжаването сж ставали и акции отъ другъ родъ... Безалаберността отива до тамъ, че нѣкои турски села отъ съобразителностъ не прѣдаватъ изведнажъ цѣлото си оржие на хора невдѣхващи особено довѣрие, за да могатъ да задоволятъ съ по нѣколко пушки и други „обезоржжители“, които ги биха навѣстили. И отъ всички посѣтителы тѣ се снабдяватъ съ „документи“, че сж обезоржжени и покорени.

Уви, турцитѣ вече не правятъ разлика между царски аскеръ, андарты или комиты: всички въоржжени християны за тѣхъ сж прѣдставители на новата властъ. И ако всичко мине само съ обезоржжаване и съ нагостяване новитѣ аги, вчерашнитѣ аги сж просто честиты. Разбира се, турцитѣ прѣдпочитатъ да прѣдадатъ оржието си и да изаятъ покорността си прѣдъ по-компетентны власти. Въ това отношение нашата чета се прѣдпочита въ нѣкои случаи дори и прѣдъ гръцката войска.

При посрѣщането ни бѣлитѣ знамена на турцитѣ носятъ въ срѣдата кръстъ — емблемата на ненавистната християнска религия. Тая церемония почна да ни се вижда банална. Като

помислихме, че тия бѣли знамена съ кръстове въ срѣдата се изнасятъ при всѣко приближаване на въоръжени християни, ние започнахме да заповѣдваме вече на знаменосцитѣ да ги свиватъ.

Банални станаха и стереотипнитѣ рѣчи, съ които се обясняваха на покореното племе прѣимствата — справедливата строгость, политическото равенство и закономѣрността — на новото управление. Ето защо при настроение, ние порѣсвахме тия рѣчи съ малко хуморъ и ги обръщаме въ забавителна приказка, която много допаднаше на турскитѣ ни слушатели, прѣдразполагаше ги и ги освобождаваше отъ страха. Тоя начинъ на ораторствуване особено прилѣгаше на Чекаларова, който си служеше съ мѣстния, разбираемъ и отъ турци и отъ гърци, български диалектъ.

— Е, турци! Вие знаете, че когато двама пехливани се сборичкатъ, единиятъ непременно ще падне. Сборичкаха се християнскитѣ царинни съ вашия девлетъ и вашиятъ девлетъ падна. . .

— Хай! Хай! — Така е, отговарятъ турцитѣ съ известна веселость.

Въ сжщия духъ имъ се обяснява, защо падна и защо не можеше да не падне девлетѣтъ въ тоя пехливанлъкъ, и пр.

Обикновено не ставаше нужда да се иска оржието. Турцитѣ ни изпрѣварваха :

— Тюфяцитѣ сж събрани въ джамията и на мусафиритѣ сж опрѣдѣлени конаци за ношуване,

Гости по силата на политическата промѣна, ние сме прѣдметъ на единъ особенъ ориенталски церемониялъ.

Когаго влизаме въ нѣкоя къща, цѣлото мжжко население стои диванъ-чапразъ. Ние отвърщаме на всички съ по едно достойно темане. Най-напрѣдъ се завтичатъ едни, взиматъ съ известно страхопочитание пушкитѣ ни и ги окачватъ на стѣната. Това постѣгане къмъ оржието ни за единъ мигъ неводно ни стрѣсва, но бързо си спомняме за новото си положение. Други прибиратъ цървулитѣ ни, горнитѣ ни дрехи. После всички се нареждатъ като пжнове край стѣната и чакатъ. Сѣдаме. Домакинѣтъ размѣня съ всички ни по едно темане, поздравява ни съ сефа-гелдинисъ! (добрѣ дошли!) и сѣда.

Съ наше съизволение дава се заповѣдь да се слага за вечеря. Единъ турчинъ пристѣпва съ бакъренъ гюмъ, другъ съ легенъ и ни поливатъ да си омиемъ рѣцитѣ съ такова благоговѣние, като че свещенодѣйствуватъ.

Настѣдваме около една грамадна бронзова тепсия. Редятъ се чорби, печива, баклави, яхнии, халви, пилафи. По нѣкога домакинѣтъ е толкова кулантенъ, че се е погрижилъ даже

за. . . вино. Единъ турчинъ по чорапи стои изправенъ до вратата и държи неподвижно въ дланъта си блюдото, което ще ни се поднесе, щомъ се разправимъ съ токущо сложено на софрата.

Тоя церемониялъ досажда. Ние сме готови да кажемъ на изправения турчинъ съ блюдото въ ржка да сложи на софрата всичко и да си върви, но единъ другаръ се обажда:

— Чудя ви се на ума. Нека ни послугуватъ и тѣ малко, та да разбератъ, че сме си размѣнили мѣстата.

Направи ми впечатление, че повечето отъ нашитѣ момчета не бѣха обладени отъ това суетно желание да имъ прислужватъ турци. Въ Желегоже, селото на прочутитѣ беглерски фамилии, слѣдъ като прочетохме на момчетата нужнитѣ нотации за коректно държане, прѣдоставихме имъ да се настанятъ въ опрѣдѣленитѣ турски кѣщи. И все пакъ мнозина отъ тѣхъ прѣдпочетоха българскитѣ кѣщи: тамъ щѣли да се чувствуватъ по-добри.

*

Цакони е единственото село, въ което употребихме и малко тероръ.

Цаконскитѣ турци сж взели живо участие при опожаряването и ограбването на южнитѣ гръцки села. За това имъ поискане да донесатъ доброволно, заедно съ оржжието си, и плячкосаната гръцка стока, за да се повърне чрѣзъ гръцката митрополия на пострадалитѣ гръцки сѣмейства. Но тѣ се опитаха да скриятъ часть и отъ оржжието си и отъ плячката. Чекаларовъ замагна своя турски офицерски камшикъ надъ главата на единъ възстаръ турчинъ. Безъ да изохка, турчинътъ се завтече съ разкървавено лице въ кѣщи и донесе и оржжието и плячката си.

Но и тоя примѣръ не послужи достатъчно за назидание. Тогава се заповѣда на момчетата да обискиратъ кѣшитѣ. Подиръ половинъ часъ всичкото оржжие и всичката заграбена гръцка стока бѣ сложена на купъ всрѣдъ селския мегданъ.

Обискитѣ не минаха безъ инциденти. Напримѣръ, Доне отъ Жупаница, най-възрастниятъ между нашитѣ четници, голѣмъ своенравникъ, попадналъ въ една кѣща, пълна съ жени. Той взелъ една дѣска и ги подплесналъ наредъ по дебелитъ меса: това било у него мания.

Въ кѣщата на единъ забѣгналъ лошъ турчинъ, дѣто ни въведоха мѣстни българи, заварихме тоже нѣколко жени. Един отъ тѣхъ ни изгледаха подъ яшмацитѣ си, други си скриха главитѣ въ пазвитѣ.

— Ти що се криешъ? каза Чекаларовъ на една, която най-ревниво си криеше лицето. Да не мислишъ пкъ, че ние

си нѣмаме жени и по-хубави отъ васъ? . Страхъ ли ви е много?

— Страхъ ни е, ами. . .

— Да не ви е страхъ. Християнитѣ не сж като вашитѣ мъже и нѣма да ви закачатъ.

Нѣколцина бивши турски стражари, българи отъ разни краища, прибрани прѣзь войната въ четата ни, налетѣли въ Цакони на нѣколко турски момичета. Нашиятъ четникъ Любо Весовъ, софийски студентъ, отблъсналъ съ приклада стражаритѣ, извелъ момичетата прѣзь единъ дворъ и ги прѣдалъ на родителитѣ имъ.

Скроиниятъ момъкъ дълго мълча за своя рицарски подвигъ, за който ние се научихме по-късно отъ други момчета.

За обноскитѣ на обезоржжителитѣ - андарти по турскитѣ села можахме да си съставимъ понятие въ село Желинъ.

Токущо бѣхме извършили обезоржжаването и въ това село пристигнаха десетина андарти, които се опечалиха много, като видѣха, че сж захъснѣли.

— Що стоите? Що не ги горите? упрѣкнаха ни тѣ.

Съ мъжа можахме да ги отклонимъ отъ намѣрението имъ и да ги убѣдимъ, че това не е необходимо, нито позволено, щомъ селото се покорява доброволно.

Въ помашкото село Гърлени, посѣтено много пкти отъ разни „обезоржжители“, уплахата бѣ ужасна. Оплаквайки се отъ зулуми, гърленци плачеха като дѣца. При най-малкото възражение андартитѣ имъ сочеди патрони и кибритени клечки. . . Депутации отъ това село идваха не веднъжъ при насъ да ни се оплачатъ, че стадата имъ непрѣкъснато се задигватъ и че нашитѣ писма не се зачитатъ отъ никого.

— Вземете ни съ васъ! . . . Кажете ни, дѣ да се изселимъ! . . . молѣха ни тѣ съ сълзи на очи.

Въ смѣсеното село Четирокъ се срѣзнахме на 16 ноември съ едно отдѣление гръцка войска. Мѣстни турци ни се оплакаха, че войници тропали по вратитѣ за хлѣбъ, но и слѣдъ като имъ се давало каквото поискатъ, тѣ настоявали да се отвори вратата. . .

Поканени отъ подпоручика на срѣща, заварихме при него единъ пѣргавъ и приказливъ младъ фелдфебелъ, който пръвъ се оплака отъ своеволията и насилията на. . . българскитѣ селяни. Той ни изброи нѣколко опити за грабежи, осуетени отъ него и продължи съ патосъ:

— Гръцкото управление не може да толерира такива дѣяния. Турското население не бива да се оголва, понеже на нашата държава сж нуждни данъкоплатци.

Съгласихме се напълно съ него и добавихме:

— Военната аласть има право и сила да прѣдупрѣждава и наказва прѣстѣпленията. Но тя би трѣбвало на първо мѣсто да обуздае своитѣ войници.

И изброихме отъ своя страна нѣколко случаи.

Офицерътъ Андонопулосъ, запасенъ подпоручикъ, който досега философски мълчеше или зобѣше грозде и си похапваше съ апетитъ хлѣбъ и сирене, взе думата, но вмѣсто да подкрѣпи държавнишкитѣ мисли на фелдфебела си, остана на особено миѣние:

— Да ви кажа ли, господа, започна той. Азъ съвсѣмъ не съмъ съгласенъ съ васъ. Къмъ всички турци азъ храня органическа умраза. Азъ не мога да гледамъ просто турчинъ. Турчинъ добъръ нѣма, всички сж прѣстѣпници. До днесъ тѣ сж убивали и ограбвали християнитѣ, нека сега да поограбятъ малко и тѣхъ. Не би трѣбвало само да се горятъ къщиата, за да има дѣ да се прибератъ домоцадията и да не се създаватъ главоболия на държавата. Турцитѣ нѣматъ вѣра. . .

Фелдфебелътъ се сконфузи и мълкна. Ние пъкъ счехоме за излишно да споримъ, щомъ човѣкътъ храни къмъ турцитѣ „органическа умраза“. . .

А единъ нашъ селянинъ, който стоеше задъ менъ, съвсѣмъ непрѣдпазливо ми казваше, сочейки подпоручика:

— Го пулишъ той туа? На двѣ магариня сѣно не може да раздѣли. Щчо му сторихъ казуване вчера. . .

И хитриятъ българинъ ми обясни, че вчера, когато прѣкарвалъ подпоручика прѣзъ Бистрица и другитѣ води, офицерътъ на нѣколко пжти цолвалъ въ водата, понеже въпрѣки съвѣтитѣ, които му се давали, не успѣвалъ да се задържи на коня.

Атестацията на нашия селянинъ ме удиви. При всичката си неподвижностъ — той имаше типъ на морантинъ*) — подпоручикътъ изглеждаше просвѣтенъ човѣкъ. А когато го запитахъ за професията му, излѣзохме колеги: прѣпоржча ми се за редакторъ-издателъ на вѣстници въ Атина.

Пристигнаха нови оплаквания и туриха край на нашия разговоръ. Българитѣ ни помолиха да посѣтимъ една отъ пострадалитѣ турски къщи. Подпоручикътъ се подсмѣ на нашата ревностъ, но на края се съгласи да участвува и той на разслѣдването.

Въ жгѣла на стаята, дѣто ни въведоха, пѣшкеше отчаяно единъ боленъ турчинъ. Като ни видѣ, той усили охканията си и си придаде още по-страдалчески видъ. Изслушахме го, разпитахме и свидѣтели и установихме, че гръцки войници сж задигнали часовника и паритѣ отъ кесията му.

*) Моранти се казватъ жителитѣ на Пелопонезъ.

Фелдфебелът взе бължка отъ всичко, а единъ младши ни каза, че познава много добръ едина отъ обирачите — извъстенъ атински апашъ, който и тукъ продължавалъ най-усърдно да упражнява професията си.

Първопричината на това положение бѣ, разбира се, прииърътъ на първите погроми въ Костуръ. Снисходителността, съ която се отнесе къмъ тѣхъ гръцката военна власт, се схвана отъ масата като мълчеливо одобрение.

Гръцката продоволствена система пъкъ идѣ да допълни злото, отваряйки широко поле за своеволия и посѣгателства надъ частната собственостъ.

Цѣлата почти четвърта дивизия е разпрѣсната по селата за храна. Всѣка войскова часть взима направо отъ населението припаситѣ, които ѝ сж потребни. Въ първите дни на свободата християнското население се помиряваше охотно съ това, водимо отъ чувства на гостоприемство и на признателностъ. Скоро обаче то взе да се озадачва. Тогава гръцките офицери почнаха да си служатъ съ думата реквизиция, но безъ да издаватъ никакви разписки, или пъкъ като издаваха разписки, скрѣпени съ подписи объркани, недешифрируеми и не винаги съ дата. Отдѣлните стопани страдаха и поради това, че безвъзмездното обсебване на селската собственостъ ставаше безъ никакъвъ редъ: твърдѣ рѣдко се искаше отъ общинската властъ въ селото опрѣдѣлено количество хлѣбъ, месо, слама и пр., за да бжде разхвърлено върху цѣлото село.

Липсваше ли у гърцитѣ всѣко интендантство, или пъкъ самитѣ офицери произволничеха — това не можахъ да схвана, но населението бѣ съ впечатлението, че на всѣко войсково отдѣление е прѣдоставено да си изкарва безвъзмездно прѣхраната на самото мѣсто и както може.

Но ако християнитѣ все имаха възможностъ да се оплакватъ — гърцитѣ и гъркоманитѣ направо, а българитѣ — чрѣзъ митрополията, чрѣзъ насъ или направо, у турцитѣ липсваше всѣкакъвъ куражъ за оплаквания. Тѣ бѣха изцѣло прѣдоставени на волята на отдѣлните офицери, които можеха да се разпореждатъ съ всичко както искатъ.

И тукъ си изпащаха най-злѣ не най-виновнитѣ. Страдаше безразборно широката турска маса, която не помисли да бѣга и която се надѣваше да намѣри защита въ новитѣ закони, щомъ се покори. Голѣмитѣ прѣстѣпници, прѣтоваренитѣ съ непростими грѣхове турци бѣха избѣгали своєврѣменно въ Албания.

Въ помашкото село Света Недѣля се намира най-грандиозното здание въ цѣло Костурско. То е конакътъ на Сафединъ бегъ.

Отправихме се къмъ Света Недѣля съ твърдо намѣрение да изравнимъ съ земята тоя конакъ, въ който сж обмисляни и рѣшавани безъ брой убийства и злодѣяния. Самиятъ Сафединъ сега организираше башибозушка чета въ Албания. Изгарянето на конака щѣше да бжде една нищожна самоотплата, но трѣбваше да се откажемъ и отъ нея, понеже въ селото заварихме гръцка войска.

Каква ирония! Настаниха ни въ този сжщия Сафединовъ палатъ, къмъ който цѣлото християнско население въ Костурско открай врѣме отправяше проклетия.

— Е, дѣдо, надѣвахте ли се вне нѣкога на такъвъ мерхаметлъкъ отъ страна на християнитѣ? обърнахме се слѣдъ вечеря къмъ домовладиката, чичо на Сафединъ, за когото казваха, че не билъ толкова лошъ, колкото племенника си. Можехте ли да помислите, че гяурска войска и комити ще дойдатъ въ Св. Недѣля и, вмѣсто да сравнятъ веднага съ земята тая проклетая клѣща, ще взематъ да приказватъ така меланмъ съ Сафединовитѣ хора, като че ли нищо не е било? Тѣй ли трѣбваше да постъпимъ ние спрямо васъ, или пъкъ да пустиемъ хората си по къщитѣ да правятъ, каквото искатъ и послѣ да ви запалимъ, та да изгорите заедно съ мишкитѣ си? . .

Слуша ни стариятъ помакъ, клати печално глава и съ принудена усмивка шепне:

— Изгорете ни! . .

Съ слава на лоци турци се ползуваха и помашитѣ отъ село Гърлени.

Многожди обезоружени вече, гърленци съ своитѣ плачове и молби сега правѣха впечатление на истински раи.

Физиономитѣ имъ, въпрѣки многото сродявания съ турци и арнаути и въпрѣки систематичнитѣ усилия на властѣта да ги потурчи съвсѣмъ, сж чисто славянски, а езикътъ имъ е благозвученъ и съ оригинално произношение старобългарски езикъ. На такива славяни като че не прилѣга турскиятъ агалъкъ и робството повече подхожда.

Къмъ гърленци азъ се привързахъ съ една необяснима симпатия, както и къмъ жервенци.

И все пакъ Гърлени въ турско врѣме бѣ резиденция на нѣколцина отъ най-ненавистнитѣ насилници и злодѣи. Сега тѣ разбира се, липсваха. Отсъствуваха и най-злитѣ отъ тѣхъ. Молла Демиръ, прочулъ се изъ цѣлия край съ срамнитѣ оргии, които нѣкога е устройвалъ въ Корещата. Озлочестенитѣ неврѣсти и момии, които нѣкога той събиралъ и заставялъ да му играятъ хоро и да го веселятъ, нѣмални брой. По-послѣ, въ организационно врѣме, Молла Демиръ, знаейки, какво го чака, прѣкратилъ съвсѣмъ разходкитѣ си изъ Корещата.

Уловенъ, Молла Демиръ не би билъ само застрѣлянъ: прѣдъ очитѣ на маса народъ той би изкупвалъ бавно и постепенно своитѣ прѣстѣпленія. Но понеже го нѣмаше, трѣбваше да се измисли едно насиліе, което той да почувствува и отъ далеко. Обискирахме къщата му, която бѣ вече нѣколко пѣти прѣтършувана и прѣди насъ, и заповѣдахме на гърленци да изнесатъ и раздадатъ на бѣднитѣ всичката останала храна и покъщнина. Тръгнахме послѣ да диримъ жена му. Въ жгѣла на една задимена-стая въ братовата му къща намѣрихме свита една нечистоплѣтна кадѣна, която се задушваше отъ ужасъ.

— Отвори си, отвори си лицето да те видимъ!

— Шчо ке ме видишь? простена тя съ своя помашки акцентъ и се прострѣ на земята.

— Я не се крий, старо харо, че само ти си жена — умрѣхме за тебе. . .

Подъ страхъ на законитѣ, тя приповдигна яшмака и показа едно мръсно набръчкано лице. Тя била братова жена на Молла Демиръ.

Въ друга роднинска къща заварихме едно малко момиче. То имаше готовъ отговоръ и взе да ни се кълне въ корана:

— Жими кѣта бо, не знамъ!

Дойде и майка му. Лицето си тя откри лесно, но не искаше да открие и скривалицето на Молла Демирица:

— Не знамъ. . . Кога не знамъ, и да ме убие, шчо? . .

Нѣколко шамари, два удара съ приклада — същия отговоръ. Но когато, повалена отъ момчета, видѣ ножоветѣ, насочени въ гърдитѣ ѝ, тя завика:

— Ке ви кажамъ, ке ви кажамъ. . .

Тя ни поведе по други роднински къщи и навсѣмудѣ сама вече настояваше да излѣзе Молла Демирица. Молла Демирица най-послѣ биде измѣнната, но се оказа по-мръсна и по-отвратителна отъ всички. Момчетата се гнусѣха да я приближатъ. Все пакъ, рѣшени да я разпитаемъ, изпратихме я подъ канвой при Попова; рекохме, между друго, да му устроимъ и единъ сюрпризъ.

— Тая нѣма кабаатъ, каза ни изъ пѣтя коджабашията, Тая му бѣше како измежарка.

Молла Демиръ ималъ и друга по-млада жена, която забѣгнала.

Когато влизахме въ квартирата си, двама помаци изнасяха на ръцѣ Молла Демирица, на която принадлеало. Отказахме се и отъ разпита. Другарѣтъ Поповъ също не остана очарованъ отъ сюрприза: присѣтствието на изпратената дама само го ядоса.

Отказахме се да подпалимъ и къщата на Молла Демиръ : тя пъкъ била слѣпена съ къщитѣ на други безобидни гърленци, прѣдъ чиито плачове и молби отстъпихме.

Срѣщаха се по турскитѣ села и такива типове, които ни най-малко не се тревожеха отъ посѣщенията на въоръжени гяури. Почти винаги това бѣха безимотни хора, слуги, аргати, свирачи и всѣкъкъвъ видъ босяци, които и прѣзъ турското господство никога не сж се чувствуваали господари и аги. Гяурскитѣ посѣщения за тѣхъ бѣха любопитни зрѣлища, които идѣха да внесатъ малко разнообразие въ тѣхния безрадостенъ животъ. Загинването на турската държава не ги засѣгаше. Не ги засѣгаша и посѣгателстаата надъ спокойствието или имота на богатитѣ турци. Нѣщо повече, въ дѣяния отъ тоя родъ тѣ намираха и за себе си извѣстна отплата за прѣтърпѣния, може би, нѣкога обиди и за съзнаваното неравенство.

Такъвъ единъ босякъ, здравенякъ и наивенъ момъкъ, на име Сайфединъ, се привърза къмъ насъ въ Желегоже. Нему бѣ приятно да гледа, какъ разни пришелци се разпореждатъ съ хранитѣ и стоката на забѣгнали богаташи. Приятно му бѣше, че може дори и самъ да обходи недостъпнитѣ бегски конаци и да изнесе отъ тѣхъ едно гърне сладко или една дреха.

Сайфединъ не искаше да се дѣли отъ насъ. Молѣше да му се даде пушка, та да стане и той комита. Той ни изпроводи дѣлеко вѣнъ отъ селото.

Ето едно потвърждение на социалистическата теория, е класовитѣ умрази сж по-силни отъ расовитѣ. . .

Тукъ-тамъ си създадохме добри приятели и между небосяцитѣ — най-много между гърленци, които просто ни уличаха съ своя мелодиченъ български говоръ.

Нашиятъ гърленски домакинъ Бахтияръ, едноврѣмешенъ гавазинъ на българското училище въ Костуръ, позна нѣколцина бивши костурски ученици, сега четници, и се запрѣгрѣща съ тѣхъ. Дружелобенъ и прякъ, въ неговитѣ обноски нѣмаше никаква тенденция да ни омилостиви или прѣдразположи.

Образецъ на славянска кротость и прякодушие бѣ и самиятъ коджабашия.

Сжщата вечеръ дойде да ни поадрави единъ токущо пристигналъ отъ Солунъ войникъ. Той ни заразрави подробности по плѣняването на солунската войска съ такова увлѣчение, като че се касаеше за обикновена приказка, а не за една капитулация срамна за държавата, на която е служилъ като войникъ. Той се радваше отъ сърдце на спасението си и се хвалѣше, че можалъ съ своя езикъ да мине навсѣкъдѣ за българинъ.

Но най-весело прѣкарахме съ гърленския ходжа — неджгавъ осемдесетъ и петгодишенъ старикъ. Дошелъ самъ слѣдъ вечеря, за да ни види, той запуши дългата си чибучка и се заприказва като съ стари приятели.

Неговитѣ прѣки прѣдшественници, баща му и дѣдо му, не помнили, кога гърленци сж приели турската вѣра.

— Така сме се нашли. . . заключи той.

Нѣкои „обезоржители“ поканили гърленци да станатъ християни.

— Арно, друзитѣ не се сторатъ рѣсени, ами ясъ? Да се сторимъ сега, на старостъ, попъ? пита ни старикътъ, иронично усмихнатъ.

Когато го запитахме за сѣмейното му положение, той въздъхна:

— Дѣци си нѣмамъ, дѣци. . .

— Ами жена нали си имашъ?

— Море не една, ами двѣ си имамъ, ако да съмъ сакатъ, ама шчо файде?

— Млади ли сж?

— Едната ми е млада — стамболка е, ама ми избѣга. . . я звехъ за дѣци, ама не ми даде Госпо. . .

— Само за дѣци?

— Е, усмихна се мазно ходжата и си поглади брадата, душа е, сака. . .

Ходжата бѣше вече съвсѣмъ забравилъ за гибелта на Турция.

— Хубава е вашата вѣра, дѣдо! Жени си имате болъ, а пкъ ние само една. . .

— Море, остави я тая. Вашата вѣра е токму: една жена. Ние — како кучинишчата. . .

При сгоденъ случай ние охотно отваряхме съ турцитѣ приказна за политическата сѣдба на Костурско.

Въ Желегоже бѣха ни заобиколили слѣдъ вечеря коджа-башията, ходжата, домакинътъ и други първенци.

— Ще ви питаме сега нѣщо, ама ще ни кажете право. Нѣма да си кривите душата. Вашето царство вече пропадна. Желегоже и другитѣ села ще попаднатъ или подъ България или подъ Гърция. Ако ви питатъ васъ, съ кого искате, съ българина или съ гърка, вие какво ще кажете?

— Да не даи Госпо да ни вземе гърко! Кай ке бидатъ българитѣ, тамо и ние. . .

— Демекъ, насъ не ни сакате, намѣси се Поповъ, приструвайки се на грѣцки офицеръ. Толкова ли сме лоши, бе джанъмъ? . .

Събесѣдниците ѝ ни за мигъ се смутиха. Но поокопитени, продължиха пакъ съ умилителна усмивка:

— Хатъръ да ти не остане, ефенди, ама ние сакаме България.

— Е защо, бе джанъмъ, кажете ни себепа?

— Да ви кажиме. . . Гърците не ги сакаме, оти много ни докундисватъ на намузо¹⁾. Булгарите се намузали люге. Имаме счукано²⁾, оти турците во България си живѣли арно и никои не имъ докундисвалъ на намузо.

— Ами ако дойдатъ европейци или гърци и ви запитатъ, все такъвъ ли джевалъ³⁾ ще давате?

— Сѣ той ке ни е джевапо.

Прѣдъ гърци тѣ, разбира се, биха казали тъкмо противното, но ние не се съмнявахме, че тѣ и въ душата си прѣдпочитатъ българското робство прѣдъ грѣцкото. И то не само защото грѣцкиятъ езикъ имъ е непонятенъ, а гърците, по култура и нрави — по-далечни. Гърците, бивши тѣхни съюзници и прислужници, сега бѣха по-безогледни тирани и не се церемонѣха съ честъта на туркията. Булгарите, противници открити, по-силни и по-достойни, ше бждатъ и по милостиви къмъ своите раи.

Имаше и единъ турчинъ, взетъ подъ наше покровителство. Него бѣхме готови да запазимъ на всѣка цѣна. Богатъ чифликчия, Муста бей отъ Хрупища въ турско врѣме покровителствуваше българското население, ненавиждаше гърците и бѣ ненавижданъ отъ тѣхъ. Подиръ възстанието той подпомогна всѣкакъ българите отъ Манякъ и Жупанища, да се обзаведатъ наново: позволи имъ да сѣкатъ дърва отъ ормана му, за да си построятъ къщи.

Благодарните селяни сега си спомниха за него и ни се примолиха да не го оставаме безъ защита. Слѣдъ падането на Костуръ той напусти къщата и имотите си въ Хрупища и коцвоиранъ отъ наши четници, се прѣхвърли заедно съ жена си и дѣцата си въ Дѣмбени. На нѣколко пати гърците го откриваха и искаха да го откаратъ въ Костуръ, но все успѣвахме да го отървемъ, докато най-послѣ го прѣхвърлихме въ Битоля.

---

1) Постѣгатъ на честъта ни.

2) Чували сме.

3) Отговоръ.

ПОХОДЪ ВЪ БОЖИГРАДЪ

Една депутация отъ гърленци отиде на 18 ноември въ съседното голѣмо арнаутско село Божиградъ да каже на жителитѣ му, че отиваме да го обезоржикъ.

Това село не бѣше още посѣтено отъ гръцка войска, нито покорено отъ андарты. Гръцката кавалерия стигна до Билища и се установи тамъ, а турската войска се отегли чакъ въ Корча, така че горнитѣ села, разположени по Деволското поле между тия два града, останаха незаети нито отъ гърци, нито отъ сърби, нито отъ турци. Населени съ албанци, все бивши аскерлии и жандарми, добри стрѣлци, горди и силни хора, тия села продължаваха да ни озадачаватъ. При това имахме свѣдѣния, че тѣ се сношаватъ съ Джазидъ пашовата войска въ Корча. Една андартска чета поканила божиградчани да прѣдадутъ оржието си, но тѣ отказали.

Чекаларовъ се заамбицира и настоя да потеглимъ незабавно за Божиградъ, безъ даже да дочакаме завръщането на нашитѣ пратеници, и въпреки това, че голѣма частъ отъ нашитѣ момчета отсутствуваха.

Подиръ падането на Костуръ стегнатостъта въ четата се особено разслаби: всички почти четници искаха, подъ прѣдлогъ, че ще се прѣобличатъ, да отиватъ по селата си сами.

Пѣхотници и „кавалеристи“ загазихме прочутата деволска калъ — най-дѣлбоката и непроходима калъ, която срѣснахме отъ България насамъ. Насрѣдъ пжтъ ни прѣсрѣщнаха пратеницитѣ на гърленци и ни обадиха, че божиградчани имали разпореждане да не прѣдаватъ пушкитѣ си на комити.

Самоувѣрени, отвикнали вече да считаме турцитѣ за сериозни противници, ние не отдадохме голѣмо значение на тоя отговоръ. Чекаларовъ заповѣда на парламентьоритѣ да се върнатъ обратно и да кажатъ на божиградчани, че, въпреки всичко, четата иде да ги обезоржжи. Послѣ се обърна къмъ насъ самоувѣрено:

— Бждете спокойни. Докато ние отидемъ, тѣ ще измѣнятъ рѣшението си.

Подиръ дълго цапане изъ калъта показа се Божиградъ съ своитѣ високи каменни къщи, разположени по двата склона надъ едно гърло, по което тече рѣка. И по броя и по солидността на къщитѣ си Божиградъ наподобява градъ.

Заблудени по нѣщо бѣло, което се мѣрна — навѣрно, полбенъ на нѣкоя анка — ние счетохме пѣтя свободенъ и продължихме безгрижно, безъ да се прѣснемъ и да обходимъ още отдалеко селото, както му е реда. Изпратихме само десетина „кавалеристи“ да наредятъ пѣтя откъмъ изтокъ, и нѣколко момчета отсамъ рѣката, а всички други илѣзохме въ селото.

Никакви посрѣщачи, никакво бѣло знаме. Приближиха ни само нѣколко дюкянджии гърци. Поставихме стража по околнитѣ улици и се отбихме въ единъ магазинъ.

Двѣ момчета слѣзоха отъ планината, за да ни кажатъ, че околнитѣ ридища сж заети отъ въоръжени арнаути. Други въоръжени отдѣления патрулиратъ по улицитѣ и не искатъ да пропуснатъ нѣколко наши момчета, които, за да отидатъ на рида, трѣбва да прѣкосятъ селото.

Срѣщу нашия магазинъ стоятъ наредени по прозорцитѣ младежи арнаути и ни гледатъ сериозно и упорито.

Убѣдихме се, че работата е много по-сериозна, отколкото можехме да прѣдполагаме. Силитѣ ни сж твърдѣ малко — около 40-50 души заедно съ въоръжени селяни — за да блокираме едно тъй голѣмо село, което разполага съ не по-малко отъ хиляда пушки. При това не сме взели никакви сериозни мѣрки нито за охрана, нито за нападение.

Най-послѣ, яви се единъ парламентьоръ: високъ, широкоплещъ, възрастенъ мъжъ съ дълги засукани мустаци — истински шкипетаръ. Той пристѣпи съ достойнство къмъ насъ, поздрави ни по военному, изслуша мълчаливо прѣдложението ни и отиде да го съобщи на съелянитѣ си.

Между това дюкянджинтѣ получиха свѣдѣния, че турски аскеръ обикалялъ селата около Корча. Тѣ се разтревожиха и настояха непрѣменно да се обезоръжи Божиградъ, за да не се изложатъ тѣ и околнитѣ християнски села на опасностъ. Всичко това съобщихме веднага писмено на гръцкия командантъ въ Билища и настояхме, че Божиградъ и околнитѣ турски села трѣбва да бждатъ веднага обезоръжени и покорени.

Парламентьорътъ не се завърна вече. Явно бѣ, че арнаутитѣ нарочно бавятъ своя отговоръ, взиматъ мѣрки и чакатъ нѣщо. Чекаларовъ имъ се захани чрѣзъ гърцитѣ, но ние побързахме да го укротимъ и убѣдимъ, че съвсѣмъ не сме въ положение да изпълнимъ, ако стане нужда, тия дрѣзки захани. Достатъченъ е само единъ изстрѣлъ, едно случайно изгърване на пушка, за да се завърже неравна борба на животъ и смъртъ за насъ. Почувствувахме вътрѣшно угризе-

ние, задѣто така безразсѣдно излагаме на опасностъ живота на толкова хора и въ себе си рѣшихме: не ни остава, остаѣнь да сключимъ единъ „почтенъ компромисъ“ и да дойдемъ другъ пжть по-добрѣ приготвени.

Привечерь дойдоха нѣколцина първенци заедно съ снажния парламентьоръ. Съ тѣхъ бѣ и Шабанъ-онбашъ. Прѣди повече отъ петнадесетъ години тоя онбашия билъ пазачъ на костурския затворъ, и Чежаларовъ като затворникъ избѣгалъ една нощъ отъ ржцѣтъ му. Сега тѣ си размѣниха шегѣ и заговориха като „стари приятели“. Арнаутитѣ иснаха най-малко да поотложатъ обезоржжаването си, но страхувайки се отъ бждаци отмъщения, старяха се да се помирятъ съ насъ.

— Най-послѣ, ние ще ви дадемъ пушкитѣ си, заявиха ни тѣ, но утрѣ сутринята. А до утрѣ, заповѣдайте да ви настанимъ на конаци.

— Както вие имате бѣса, така и нашата дума е бѣса: ние ще ви осигуримъ напълно, ни косъмъ нѣма да падне отъ главата ви. Но прѣди да си дадете оржжието, ние не можемъ да ви бждемъ гости. Това е законъ за насъ.

Десетникътъ Ване Канчевъ слѣзе отъ рида и ми пошепна на ухото:

— Горѣ сме заградени: отъ всички страни принждатъ арнаути изъ околнитѣ села.

— Настанете се поне на конаци, продължаваха да ни увѣщаватъ арнаутитѣ — тамъ да ви донесемъ оржжието си.

— Не. Послѣдната отсѣлка, която ви правимъ е тая: складирайте още сега пушкитѣ си въ двамията, а утрѣ ще съобщимъ на войската да дойде да ги прибере.

— Но вече се стъмнява, късно е.

— Нека е късно.

Съ тая дипломатична маневра ние спасявахме престижа си, отъ една страна, а отъ друга, отстранявахме опасността отъ едно сблъскване, което въ никой случай не би се свършило благоприятно за насъ.

И тъкмо когато обѣрияхме грѣбъ на парламентьоритѣ, пристигна отъ Билища единъ запѣхтѣнъ конникъ и ни даде да прочетемъ едно писмо. Командантътъ на кавалерийския полкъ въ Билища заповѣдаваше на божиградчани да си събератъ пушкитѣ, които гръцката войска утрѣ щѣла да дойде да прибере.

Сега ни стана съвсѣмъ ясно, отдѣ черпѣха куражъ божиградчани и защо ни бавиха толкова: тѣ сж чакали това писмо отъ Билища, а тамошниятъ гръцки командантъ имъ бѣше запрѣтилъ да се прѣдаватъ на насъ.

— Добрѣ тогава. Направете, както ви се заповѣдва въ това писмо. За насъ не е важно, кому ще дадете пушкитѣ си.

важното е утрѣ Божиградъ да бжде обезоръженъ, казахме ние като прочетохме писмото.

И си заминахме, дълбоко увѣрени, че гръцкиятъ командантъ ще се разкайва, зашто Божиградъ не се обезоръжи днесъ.

Нашитѣ момчета отъ рида се удивляваха на арнаутската дързостъ. Въоръжени шкипетари минавали спокойно, съ непрѣдизвикателенъ, но достоенъ видъ прѣзъ тѣхнитѣ редове и заемали сгодни позиции, готови всѣки моментъ да отворятъ по даденъ знакъ огънь.

Жертвитѣ, които за щастие не дадохме въ Божиградъ, малко остана да ги дадемъ изъ пѣтя. Изъ низинитѣ потѣвахме до колѣни въ калъ, а по урвитѣ едвамъ спазвахме равновѣсие. Конятъ на Доктора се струполи въ една пропастъ, но ездачтъ по нѣкакво чудо остана правъ на пжтеката.

Къмъ обезоръженото село Ревани стигнахме съ запалени свѣци и лампички. Нашето илюминираио шедствие изплаши реванци, но двамата християни, ангажирани отъ тѣхъ, за да пазятъ селото отъ плячкаджии, ги успокоиха. Реванци отвориха кѣшитѣ си, стѣмниха огньовете и ни помогнаха да си изсушимъ дрехитѣ. Съ една бързина, която говори за голѣмото готварско изкуство и за гастрономическитѣ склонности на турцитѣ, реванци ни сложиха великолѣпна вечеря отъ кисело млѣко, бишлики прасъ, месо, баклава.

Макаръ и съсѣди на Божиградъ, реванци бѣха вече лишени отъ оръжието си — раи.

НА ОБЯСНЕНИЕ ПРИ БИЛИЩКИЯ КОМАНДАНТЪ

Отъ Корча идѣха обезпокоителни новини. Аскерски отдѣления пъллѣли по посока къмъ Божиградъ.

Разгревожиха се наново нашитѣ селяни, особено ония, които, съ своитѣ „отмъстителни“ екскурзии бѣха си навлѣкли гнѣва на турскитѣ села.

Възмутени отъ лекомисленото и нелоялно поведение на грѣцкия командантъ въ Билища, ние не бихме се ни най-малко безпокоили отъ постепенното приближаване на аскера, ако съ това не се излагаха на опасностъ нашитѣ села.

— Четири дена подирѣ знаменития походъ въ Божиградъ, азъ бѣхъ натоваренъ да отида въ Билища на послѣдно обяснение съ грѣцкия командантъ.

Зедно съ Ламбро Поповски и съ два други момчета ми-нахме прѣзъ обезоръженото село Кжпешница и излѣзохме на шосето. Лъхна ни воня на разлагащи се трупове, които новата властъ още не се е распоредила да се разчистятъ, въпрѣки многото безплатни работни турски ржѣѣ. Оставихме на хѣсно великолѣпнитѣ Мемедъ бегови конаци и алѣзохме въ Билища.

Тая оживѣна и напредваща съ търговията си даланка ни порази сега съ своята мърсотия. Малкото българи дюканджии ни посрѣщнаха радѣшно. Но тѣ бѣха още безпокойни и не считаха освобождението си за дълготрайно. Прѣди два дни се прѣсналъ слухъ, че наближавалъ аскеръ, и градецътъ се дигналъ на кракъ, а кавалерийскитѣ полкъ се приготвилъ да бѣга. — Единъ аргументъ повече въ полза на моята теза, казахъ си азъ.

Нѣколцина кавалерийски офицери се изтѣгаха лѣниво върху послани черги въ квартирата на команданта.

Тѣ не можеха да простятъ на България, задѣто така прибързано сключила примирие съ турцитѣ.

— Трѣбваше да се опитимъ и ние, и сърбитѣ къмъ Чаталджа, да свършимъ всичко, та да се успокоимъ най-послѣ! заключи самоувѣрено единъ младъ поручикъ.

Нашите стрехове от движението на аскера около Корча и настояването ни да се обезоръжи незабавно Божиградъ бидоха посръщнати от офицеритъ едва ли не съ подигравка.

— Напраздно се опасявате, казаха ти. Турцитъ вече не сж способни за подобни акции. Ти сж деморализирани, изгладихли и ако обикалятъ въ по-близкитъ села, то е само за хлѣбъ.

Спомнихъ си, че сжщитъ тия храбреци прѣди два дни бѣха се приготвили да бѣгатъ и да оставятъ градеца на произвола на турцитъ, и се възмутихъ отъ тѣхното позиране сега прѣдъ менъ.

— Но, господа, помжчихъ се все пакъ да ги разубѣдя, бждете увѣрени, че ако се появи по-голяма турска войска, всички необезоръжени села, съ Божиградъ на чело, веднага ще я подкрѣпятъ. Това сж все храбри хора и изкусни стрѣлци. А обезоръжимъ ли ги, ти сами ще странятъ отъ аскера, за да не си изнасятъ послѣ. Позволете ми да ви кажа, че ние познаваме мѣстнитъ турци по-добрѣ, отколкото вие.

— Тия турци вече нѣколко пати ни прѣдлагатъ оръжията си. Но, нека го държатъ, за да се бранятъ отъ насилията и произволитъ на селянитъ.

— Тия села даже ни услужаватъ съ разни донесения, прибави другъ офицеръ.

— Дано ви бждатъ все тѣй услужливи и когато се покаже турска войска въ малко по-голямо количество, заключихъ азъ и турихъ край на спора.

Яви се и самъ командирѣтъ на първия кавалерийски полкъ подполковникъ Захарѣопулосъ.

Възраженията му бѣха смѣнитъ, но на края той заключи:

— Взимамъ най-послѣ бѣлѣжка и утрѣ ще изпратя една рота, за да обезоръжи тия четири села.

— Но защо не се възлага тая задача на насъ? Ние съ такава цѣль се приближихме несамъ. Значи, можемъ вече свободно да измѣнимъ маршрута си? *

— Както обичате, но защо ще си давате трудъ, когато азъ утрѣ ще изпратя въ Божиградъ войска?

Разбрахъ, че командантѣтъ е поелъ известни ангажменти прѣдъ тия села и счетохъ за излишно да настоявамъ повече. Засегнахъ тогава друга тема, която сжщо влизаше въ мисията ми.

— Нѣкои офицери и подофицери съ своитъ приказки и постъпки по селата възбуждатъ старитъ умрази у гъркоманитъ и огорчаватъ нашитъ българи. Струва ми се, че не трѣба да се подкопава още отсега вѣрбата у разнитъ народности, че всички еднакво ще се радватъ на свободата.

— Не ви разбирамъ. . .

— Дразнятъ се, напримѣръ, българитѣ отъ заявленията на разни гъркомани и офицери, че тия мѣста били вече окончателно присъединени къмъ Гърция, че всички трѣбвало за напрѣдъ да говорятъ само грѣцки и пр. Азъ отъ моя страна и отъ името на моитѣ другари, ви моля, да прѣдадете нашитѣ оплаквания на г. дивизионния командиръ въ Костуръ, за да се дадатъ на вашитѣ хора надлежнитѣ наставления.

— Намъ сж дадени такива наставления. Ние трѣбва да третираме еднакво всички християни безъ разлика и да не имъ говоримъ абсолютно нищо за разпрѣдѣлбата на завладѣнитѣ земи. Това е работа на правителствата. Ние нищо не знаемъ и имаме само да изпълнимъ това, което съюзнитѣ правителства рѣшатъ. Ако желаете, бихъ могълъ да ви заявя това и писмено.

Останахъ доволенъ отъ заявленията на подполковника по тря въпросъ, поблагодарихъ му за нѣколко грѣцки вѣстника, които ми даде — отъ Вардара насамъ ние не сме видѣли още вѣстникъ! — и се раздѣлихме.

Двана отъ най-извѣстнитѣ турски първенци не сж избѣгали отъ Билища.

Единътъ отъ тѣхъ, Мемедъ бегъ, стопанинъ на великолѣпнитѣ конаци до самия градецъ, дойде веднага да ни поздрави. Наши селяни задигнали сламата отъ чифлика му Долна Лобаница. Той се хвали съ услугитѣ, които правилъ на населението, и моли да му се повърне поне часть отъ сламата. Той е още на почитъ прѣдъ българитѣ, които, макаръ и нерѣшително, поддържатъ претенциитѣ му.

Мемедъ бегъ придава на радостта си отъ свикдането ни такава искреностъ, щото би помислилъ човѣкъ, че само за насъ е бълнувалъ прѣзъ живота си. Той ни увѣрва, че за него ще бжде голѣма обида, ако четата ни, когато слѣзе въ Билища, не се настани въ неговитѣ конаци.

Тоя типъ на заможни, страхливи и прѣвдидливи турци се е оформилъ подъ моралното въздѣйствие на нашата организация. Разколебаната вѣра въ дълговѣчността на турското владичество, внушителната устойчивость на българската борба, страхътъ отъ комитета, способенъ да простре навсѣкждѣ отмѣстителната си дѣсница, сж ги заставили да поддържатъ приятелства съ българи и да трупатъ извѣстенъ активъ отъ услуги къмъ българското население. При новия режимъ тѣ ще бждатъ покорни граждани и данъкоплатци, стига да почувствуватъ, че животътъ и имотътъ имъ сж осигурени.

Малко по-друго нѣщо прѣдставя Хюсеинъ бегъ — сжщия оня бегъ, който прѣди четири седмици е прѣдупрѣждавалъ смърдешани: да си отварятъ очитѣ, да не прибиратъ лоши

хора, защото нѣкъ ще имъ изгори селото. Едно врѣме пъкъ, когато организацията тукъ бѣше всесилна, той обичалъ да позира прѣдъ селянитѣ като приятель и покровитель на комититѣ.

Хюсеинъ бей ни изненада, и докато се усѣтимъ, успѣ да залѣпи на всички ни по една гореща цѣлувка въ устата. Съ остъръ погледъ и дълъгъ изкривенъ носъ, той има видъ хищнически и лукавъ, способенъ да прикрива изкустно мислитѣ си и да се приспособява къмъ всѣка срѣда. Амбициозенъ и уменъ човѣкъ, той, за да осигури положението си, е правилъ всѣкакви компромиси. Ако и да е участвувалъ въ башибозушки отряди противъ гърцитѣ, той пакъ е успѣлъ да спечели благоволенieto на мѣстнитѣ грѣцки офицери, като удовлетворява най-старателно тѣхното чревоугодничество. Но Хюсеинъ държи още повече за доврѣнето на българитѣ, които смѣта и по-силни и по-опасни. Тъкмо за това той играе прѣдъ насъ на искреностъ и сърдечностъ.

Безъ да го поканимъ, той зае мѣсто на нашата трапеза и почна да изброява добринитѣ, които е направилъ на българитѣ. Отварянето на българско училище въ Билища той счита за своя лична заслуга. Подиръ всѣко приведено ново доказателство той насочва острия си погледъ къмъ сътрапезницитѣ българи и пита:

— На, питайте тѣзи хора, не е ли така?

И българитѣ кивватъ утвърдително глава.

За да докаже своята „емансипираностъ“, той се чухаше съ насъ и изправааше демонстративно чаши пълни съ вино. Ако иммахме печено прасе, щѣше, разбира се, да яде и отъ него. Човѣкъ безъ религия и безъ народностъ, способенъ на всички компромиси. Ариутинъ по произходъ, той се опълчавалъ противъ албанското национално движение.

Хюсеинъ-бегъ непрѣкъснато пита за здравето на Чекаларова и най-малко десетъ пѣти повтори, че Чекаларовъ му е най-добрия приятель на свѣта.

Тоя типъ, създаденъ прѣзъ турското владичество, на колко ли нови трансформации е обреченъ за напредъ?

На връшане за село Косинецъ вървѣхме заедно съ група дезертѣори отъ разни народности, избѣгали отъ корчанския аскеръ. Единъ грѣцки конникъ ги водѣше въ Кжпешница, за да имъ заржча квартири. Между тѣхъ имаше и нѣколцина българи отъ Неврокопско. Тѣ цапаха боси калта по шосето и ни разправяха дългата история на своитѣ патила и нещроитни работи за гладорията на аскера въ Корча.

Сами тѣ, заприличали на призраци, се чувствуваха неизказано щастливи.

XLV
РАЗДЪЛА

Много съображения ни наложиха да пристъпимъ къмъ частично разформиране на четата.

Бѣхме вече станали трънъ въ очитѣ на нашитѣ съюзници. Рисувахме и за напредъ да се натъкваме на неприятности, каквито билишкиятъ командантъ ни устрои въ Божиградъ. Тукъ-тамъ гърцитѣ бѣха вече се опитали да обезоржатъ нѣкои наши момчета, заминали въ отпускъ по домоветѣ си. А всѣко оскърбление или незачитане спрямо насъ злѣ влияеше върху духа на българското население.

Къмъ поведението на гърцитѣ се прибави и разслабената дисциплина въ самата чета, поради непрѣодолимия ламтежъ на четниците да се прибератъ по домоветѣ си.

На малката площадка прѣдъ училището, край живописната чешма въ Косинецъ, единъ костурски фотографъ направи нѣколко снимки на дружината.

Съ тия снимки се увѣличаваше щастливия край на единъ походъ, прѣдприетъ при смѣтни вълнения и надежди и при пълна неизвѣстностъ за участието на нѣколко десетки българи. Обзе ни трогателно умиление прѣдъ таинствената сила, която ни сливаше въ едно цѣло и ни караше да се радваме, да страдаме и да се вълнуваме винаги заедно.

Понѣга се принуждавахме да се справяме съ нѣкои човѣшки слабости, съ нѣкое явно недоволство или глухо роптание. Но достатъчна бѣ една ненадѣйна опасностъ, единъ общъ успѣхъ или една обикновена промѣна въ обстановката, за да се въдвори бързо единението и интимността. Ние сами сме бивали понѣкога прѣкалено строги къмъ простѣпкитѣ имъ, случайно невнимателни къмъ нуждитѣ имъ, прѣнебрѣжителни къмъ мжкитѣ имъ, или пакъ, по неволя, сме ги подлагали на непосилни напрежения. Но тия добри момци и достойни синове на геройския костурски край, които нито единъ моментъ не напусна храбростъта, тѣ ще ни простятъ неволнитѣ прѣгрѣшения, за да съхранятъ склпния споменъ за дружинното скромно участие въ голѣмото историческо събитие.

ДЪМБЕНИ И ДЪМБЕНЦИ

Грамось, Деволъта, Костолата и Виняритъ въ една нощъ се покриха съ снѣгъ. Неусѣтно по затрупаната пжтека влѣзохме въ Дъмбени, загубено въ политѣ на своитѣ исторически чукари.

Едно врѣме Дъмбени бѣше на чело на селата съ своята образцова организация. Сега е то на чело на селата съ своитѣ хубави каменни сгради. Тукъ почти не сж останали слѣди отъ разрушението. Върху развалинитѣ се издигатъ нови кокетни, тукъ-тамъ измазани отъ вѣнъ сгради, които придаватъ на Дъмбени видъ на градче. Това впечатление се усилва отъ домашната обстановка и отъ облѣклото на дъмбенци; всички млади хора сж облѣчени въ граждански дрехи и обути въ американски чипици или солидни арнаутски опинци.

Дъмбенци сж особень народъ. Локалниятъ — костурскиятъ — патриотизмъ, съ който изобищо се отличаватъ костурчани, у тѣхъ е по-силно развитъ. Дъмбенци иматъ свой особень колективенъ темпераментъ и силно развито колективно честолюбие. Тѣ като че образуватъ отдѣлна нация, а селото имъ — отдѣлна държава. Съ силни стадни инстинкти, тѣ сж способни да се хвърлятъ отъ една крайностъ въ друга — днесъ беззавѣтно пожертвувателни, утрѣ паразително слаби.

Дъмбени даде на Костурско двѣ крупни революционни сили: Лазаръ попъ Трайковъ и Лазаръ Московъ. Само въ прочутото сражение при Локвата и Виняритѣ паднаха тринадесетъ дъмбенци, а списъкътъ на всички загинали въ сражения съдържа цѣли двадесетъ имена. Трима отъ десетниците на четата ни, Василь Какалевъ, Доно попъ Стерйовъ и Ставро Калабуровъ, сж дъмбенци. Образецъ по спретнатостъ, юначество и дисциплинираностъ прѣзъ възстанието, дъмбенци отпаднаха съвсѣмъ духомъ подиръ разгрома, и никждѣ реакцията не се прояви въ такива чудовищни дѣяния, както тукъ. Разочаровани отъ изхода на борбата, съкрушени отъ разиѣра на нещастieto и рѣшени да се покорятъ на възтържествувалицѣ тиранни, тѣ убиха своя вождъ Киряко Търновски, единъ човѣкъ съ здравъ разсѣдъкъ и несъкрушимъ духъ, та да миряса съвсѣмъ селото

имъ. Нашиятъ десетникъ Какалевъ едвамъ е успѣлъ тогава да избѣгне гиѣва на сѣселанитѣ си. Дѣмбени наистина миряса и дѣмбенци се отдадоха на черенъ трудъ въ Америка. Плодъ на тоя трудъ е тѣхното хубаво, наново построено село и сравнителната околностъ, на която се радватъ. Прѣзъ сегашната война дѣмбенци като всички други треперѣха за огнищата си и въздѣхнаха свободно едвамъ сега, подиръ елѣфтерията (свободата), която донесоха грѣцкитѣ войски.

Въ Дѣмбени азъ дойдохъ самъ съ нѣколко момчета. Слѣдъ като разформирувахме четата въ Косинецъ, Чекалароазъ на 24 ноември замина за Солунъ—София на докладъ и за наставления. Разотидоха се и момчетата. Останаха при Попова и при мене само нѣколцина костурчани, които нѣмаха свои сѣмейства, и нѣколко момчета отъ България и отъ други краища. Раздѣлихме ги по половина съ Попова и тръгнахме по различни посоки: той къмъ Смърдешъ, а азъ къмъ Дѣмбени.

Дѣмбенци не бѣха се отзовали съ пълна готовностъ на нашата разпоредба за сжсването на телеграфа. Бойкотътъ, който поради това обявихме на селото имъ, ги засегна болезнено. За да се обтегнатъ още повече отношенията ни, допринесоха и нѣкои стари недоразумѣния между Чекаларова и Дѣмбенци.

Но всичко това не попрѣчи да прѣкарамъ въ Дѣмбени нѣколко крайно приятни дни. Патриотични, и любознателни, горди съ дѣлата и жертвитѣ си въ революционното минало, дѣмбенци се глѣдѣха на групи въ квартирата ми, слушаха ме съ увлѣчение и се надваряха въ гостолобие.

Вечеръ настроението се повишаваше и квартирата ми загърмяваше отъ смѣхо е и пѣсни. Подиръ толкова страшни разочарования и спотвена гордостъ, тия хора намираха сега случай да дадатъ воля на своята жажда за веселие.

Забавленията съвсѣмъ не бѣха банални. Въ тая частъ на Костурско слабостта къмъ албанскитѣ мелодии и хорѣ е голѣма. Даже българскитѣ пѣсни се пѣятъ на арнаутски макамы. А проалѣченигъ албански мелодии сж пропити съ дълбока разявяща тъга и на мѣста отронватъ ноти на неудържимъ широкъ плачъ. Така, албанецътъ оплаква своитѣ сурови карпи, съ които младежитѣ вече рано се прощаватъ, за да отидатъ на печалба въ далечна чужбина. И слѣдъ всѣки куплетъ пѣвецътъ отправя по едно проклетие къмъ незнайната страна, която прибира албанскитѣ синове:

Шкрета мори Америкж! — Проклета бжди, Америко!

Чудно. Дѣлата на загинали български революционери сж възпѣти много повече и по-трогателно отъ арнаути, на арнаутски езикъ. Тая сурова раса съ буренъ темпераментъ и рицарски нрави умѣе да се възхищава и да цѣни юначеството и

смъртта въ полето на честта както у дома си, така и у враговетѣ. Българитѣ пѣятъ охотно и не безъ гордостъ тия аризутски пѣсни за Мигре Влаха, за Лазаръ попъ Трайковъ и други свои герои.

Голѣмо разнообразие внасяше въ тия вечери прочутиятъ Ходжа, единъ отъ не малкото оригинали на Дъмбени — единъ самороденъ артистъ съ голѣма дарба на имитаторъ. Ходжата има слабостта да имитира нѣмитѣ, за това го наричатъ още Нѣмчо. Съ жестикулацията и звуковетѣ на нѣмитѣ хора той прѣдава разни истории и играе ролята си съ удивителна правдивостъ цѣли часове, безъ да се издаде. Прѣзъ хурнета Нѣмчо се прѣдставилъ веднажъ на Чекаларова и така изкусно изигралъ ролята си, че Чекаларовъ го съжалилъ и му далъ два чейрека. Нѣмчо пази тия два чейрека като нѣкакво отличие. Ходжата имитира българския говоръ на турчина и похватитѣ на турския войникъ, играе ролята на самохвалець гъркъ, който славослови подвизитѣ си въ тая война и приписва на себе си разгромването на турското царство. Това собствено творение е и най-новиятъ номеръ въ репертуара на Ходжата.

Една нощъ прѣкарахъ на гости у нашия десетникъ дъмбенецъ Доно попъ Стерѣвъ. Вечерята пристигна въ селото една гръцка дружина, на пътъ за Билища. Дружинниятъ адютантъ подпоручикъ Янакопулъ, словоохотливъ младъ човѣкъ, съ когото бѣхъ се запозналъ въ Костуръ, дойде да ме посети. Задържахме го на вечеря. Послѣ, когато другаритѣ затананикаха своитѣ костурски пѣсни, подпоручикътъ, отлѣленъ съ мене на страна, ми заприказва за политика. Той се мжчѣ дълго да ме ангажира въ разговоръ върху една тема, която, като по нѣкакъвъ нагласенъ договоръ, избѣгнахме дотогава да засегнемъ: разпрѣдѣлбата на завладѣнитѣ земи.

— И двата народа ще бждатъ вече щастливи и непобѣдими, ако съюзътъ се запази за винаги. Данѣ се постигне братско споразумѣние при подѣлбата на спечеленитѣ земи.

— Авторитѣ на съюза, сигурно се въодушевяватъ отъ щжитѣ желанія и ще намѣрятъ начинъ, за да свършатъ благополучно и подѣлбата, както свършиха благополучно другата по-трудна обща задача: унищожението на Турция.

Тоя банализиранъ вече отговоръ не задоволи моя събесѣдникъ. Той искаше да се заговори направо и едва ли не да очертаемъ на картата прѣдполагаемитѣ нови граници на балканскитѣ държави. Азъ дипломатически мълча.

— Между нашитѣ офицери се прѣсна слухъ, продължи той, че гръцки управителъ е заминалъ вече за Битоля.

— Твърдѣ е възможно. . .

— Разбира се. Отдѣ наждѣ сърби въ Битоля! Тамъ има само гърци и българи, така че Битоля може да остане или на Гърция или на България. Да ви кажа ли, азъ все мисля, че всичко е прѣдварително рѣшено. Възможно ли е правителствата да не сж рѣшили прѣдварително, кой какво ще вземе отъ общата плячка?

— Възможно е всичко да е рѣшено прѣдварително, но какво е рѣшено — могатъ да знаятъ твърдѣ малцина.

— Да, но за извѣстни области поне можемъ и ние да говоримъ съ положителностъ. На Сърбия, напримѣрь, трѣбваше прѣди всичко море — сега ще го има. Тя вече има свои пристанища на адриатическия брѣгъ. На България сжщо бѣ необходимо да получи изходъ въ Бѣло море — сега вие ще слѣзнете въ Кавала. Колкото за насъ, ние пристанища и морета имаме много. Гърция има нужда отъ териториално разширение въ континента.

Прѣстътъ на подпоручика се подвижи машинално по разтворената карта и описа една линия, която започна надъ Сѣресъ, прѣсѣче Вардара нѣкъдѣ нждѣ Струмица и се спустиа оттамъ право надъ Битоля. Той не спомена името на Гърция, но се разбираше, че това сж проектиранитѣ отъ него граници на отечеството му.

Данѡ грѣцкото правителство бжде на по-друго мнѣние, помислихъ си азъ, инѣкъ едва ли ще остане поменъ отъ великото дѣло на балканския съюзъ. А прѣдъ събесѣдника си изказахъ желание да не се говори на населението, било то грѣцко или българско, за тия проекти.

— Ни най-малко! отвърна подпоручикътъ. И намъ сж дадени тъкмо такива инструкции. Вие стѣ първиятъ българинъ, съ когото азъ въ единъ приятелски разговоръ зачехнахъ тоя въпросъ.

ПОДВИГЪТЪ НА БЪЛГАРИЯ

Въ Дъмбени ме завари пристигането на шестдесетина костурчани, доброволци отъ Америка.

Наканили се да дойдатъ веднага слѣдъ мобилизацията, тѣ се екипирани на свои сръдства, прѣплували океана, слѣзли въ Гърция, кждѣто и се въоръжили, и едвамъ сега сж тукъ. Прѣдвожда ги бившиятъ костурски войвода Пандо Сидовъ. Тѣ съжаляватъ, че нѣма да имъ се прѣдстави случай да опитатъ хубавитѣ си пушки.

Доброволцитѣ се намиратъ подъ впечатлението на страшнитѣ опустошения, които сж видѣли отъ гръцката граница насамъ. Маса села между рѣката Бистрица и гръцката граница били опожарени. Бистрица постоянно изхвърляла трупове на избити и удавени хора отъ двата пола и отъ различни възрасти. Гърцитѣ опустошили турскитѣ села, турцитѣ — гръцкитѣ, а прочутиятъ Бекиръ ага съ своята башибозушка банда продължавалъ още своитѣ хунски набѣги до самата гръцка граница ¹⁾.

Американцитѣ дойдоха тъкмо на врѣме, за да разкажатъ на своитѣ съотечественици, че отпатыкъ океана и по цѣлия свѣтъ славата на България е далечъ затъмнила тая на дру-

¹⁾ За опустошенията въ тоя край ние знаехме и отъ порано. Въ кжщата на единъ забѣгналъ бегъ въ село Желегоже бѣхме намѣрили седмь-осемъ мъже затворени въ една стая. Облѣчени бѣха като турци, а не знаеха турски: това бѣха помаци гърци.

— Отъ дѣ сте? запитяхме ги?

— Отъ Населищата.

— Какво гърсите тукъ?

— Ние сме мухаджирни.

— Дѣ ви е оржжието?

— Взеха го гърцитѣ. Тѣ обезоръжиха селата ни.

— Дѣ ви сж фамилитѣ?

— Фамилнитѣ. . . Когато бѣгахме отъ клането, само ние можахме да се спасимъ. Женитѣ, дѣцлата — всички се издавиха въ рѣката. . .

Всички заридоха съ гласъ. Ние побързахме да излѣземъ, безсилни да издържимъ зрѣлището.

гитѣ ѝ съюзници. Всички чужденци въ Америка и въ Европа, съ които нашитѣ американски доброволци сж дошли въ контактъ прѣзъ своето дълго пътуване, считали, че разгромването на турската империя е дѣло главно на българската войска — тая войска, която костурскиятъ българинъ още не е видѣлъ и за подвизитѣ на която още нищо положително не е чулъ.

Нашитѣ американци споменаватъ имената Лозенградъ, Люле-Бургазъ и Бунаръ-Хисаръ, чути и запомнени въ Новия свѣтъ, като имена навѣки обезсмъртени съ гърмоноснитѣ побѣди на българското оржие, като имена на мѣста, въ които се сломи и погребва вѣковната османска сила. За другитѣ военни театри и за дѣлата на нашитѣ съюзници американскитѣ и европейскитѣ вѣстници отдѣляли нищожно мѣсто. България и българщината били фокусътъ, въ който се съсредоточавали вниманието и адмирациитѣ на Стария и Новия свѣтъ.

Неизпитани дотогазъ сладки трѣпки на безпрѣдѣлно самодоволство ни пролазиха, почувствувахме се издигнати въ собственитѣ си очи при мисълта, че и ние сме частица отъ тоя великъ народецъ, прѣдъ чието съблимно усилие се прѣкланя днесъ вселената.

По това врѣме бѣхъ се сдобилъ отъ подпоручикъ Янакопулосъ съ нови грѣцки вѣстници. Прочетохъ и прѣпрочетохъ всичко за тракийския воененъ театръ и особено нѣколкото закѣснѣли дописки на чужди кореспонденти върху завършената вече гигантска борба по тракийскитѣ полета. И всичко ми стана ясно.

Майка България се издигна въ нашитѣ очи на шеметна висота, и ние съзерцавахме отдалеко, прѣпълнени съ синовна любовъ и благоговѣние, нейния образъ на лавровѣччана героиня.

Въ атинския вѣстникъ Неа Имера Тергестисъ отъ 19 ноември 1912 г. срѣцнахъ прѣведено едно живо описание на „бойното поле при Люле-Бургазъ“ отъ италианския воененъ кореспондентъ Л. Барцини. Просълзихъ се отъ вълнение и веднага продикувахъ на български края на кореспонденцията. И студентътъ Юруковъ записа:

„Подиръ шестдневенъ пътъ стигнахме въ Люле-Бургазъ, като прѣкосихме грѣцкото село Алатли, въ което още ехтѣха стенанията на пострадалитѣ отъ башибозушкитѣ кланета. Прѣкосихме селото бързо, защото въ физиономията на всѣки жителъ като че виждахме по едно трагично олицетворение на страданието!

„Недалеко отъ Люле-Бургазъ започватъ слѣдитѣ, които говорятъ за станалото голѣмо сражение. Ние намираме пакъ българитѣ, виждаме и турцитѣ, които бѣха разположени на крайно укрѣпени позиции отвѣдъ рѣката Караагачъ. Отъ изо-

билието на труповѣтъ, съ които е пощата земята, лесно се познаватъ мѣстата, където сражението е било най-ожесточено. На около двадесетъ километра разстояние вонятъ труповѣтъ, измокрени по-прѣди отъ поройния дъждъ и почнали да съхнатъ сега подъ слънчевитѣ лъчи. Българската войска не е имала време да погребѣ труповѣтъ: тя не е имала време и да си почине.

„Турцитѣ се намиратъ въ послѣдното си прибѣжище. Тѣ владѣятъ само тридесетъ (?) километра европейска земя.

„Ще присѣтствуваме ли и на прѣвземането на Цариградъ? Ще се осъществи ли купнежътъ на героичнитѣ български войници, които въ настѣпателния си маршъ ежеминутно възгласягъ: Къмъ Цариградъ! Ще видимъ ли пакъ, подирѣ четири вѣка, кръстътъ издигнатъ надъ Св. София? Ще доживѣемъ ли тоя часъ, който ще остане именитъ въ всесвѣтската история? Кой знае. . .“

„Между това далеко къмъ Мраморно море топътъ сѣти и свѣтка хоризонтътъ“

Впечатлението у селянитѣ, на които прочитаме, прѣ-прочитаме и обяснявахме това описание, не можеше да бѣде друго. Тѣ се просълзяваха отъ умиление и гордостъ прѣдъ подвига на България и отъ скърбъ за кървавата цѣна на славата ѝ. И ставаше имъ ясно като день, че докато тамъ, подъ гърмоноснитѣ удари на братското оржие, агонизираше поваленото чудовище, тукъ гръцката войска трепѣше неговата опашка. И сега, колчемъ имъ казвахме: „Не унивайте! Имайте вѣра въ силата на тая България! Тя нѣма да остави Костурско!“, нашитѣ думи сгрѣваха вече съ надежда сърцата.

БЪГСТВО ОТЪ БИЛИЩА

Въ Дъмбени на 29 ноември вечерята получихъ отъ Косинецъ едно писъмце, въ което десетникътъ ни Ване Канчевъ ми съобщаваше:

„Днесъ подиръ обѣдъ турцитѣ сж нападнали и прѣвзели Билища. Гръцката кавалерия е отстъпила къмъ Брѣзница, а пѣхотата е вече въ селото ни. Турцитѣ сж стигнали въ Кжпешница. Разпоредете се да се дигнатъ дъмбеници и елате на помощъ“.

Това, което прѣдвиждахме стана. Спомнихъ си прѣзрителнитѣ гримаси, съ които Вардасъ въ Леринъ отарѣщаше на нашитѣ настоявания, че неприятельтъ трѣбва да се прѣслѣдва до край. Прѣдставихъ си сжщо бѣгството на подполковникъ Захаракопулосъ, който прѣдпочиташе да ни шиканира и излага на неприятности, вмѣсто да се вслуша въ нашитѣ съвети. Припомнихъ си и прѣзрителния езикъ на оня надутъ поручикъ въ Билища, който краснорѣчиво доказваше, че турцитѣ не сж вече способни за нищо и парадираше съ готовността си да отиде въ Чатаджа. Какъ ли сж се трепили тия велики стратегии съ конетѣ си по пътя за Брѣзница?

Ние имамхе всичкото право да злорадствуваме, и бихме злорадствували, но... участъта ни бѣше свързана: опасността грозѣше и нашитѣ села.

Дъмбеници вече питаха: има ли опасностъ за Дъмбени?...

Разпоредихъ всички въоръжени дъмбеници да бждатъ готови за походъ. На нашитѣ четници отъ най-близкитѣ села сжщо писахъ да потеглятъ незабавно.

Токущо написахъ писмото, отъ Косинецъ пристигнаха двама косиничени съ подробни свѣдѣния за гръцкото бѣгство. Разярени противъ бѣглецитѣ, тѣ корѣха и ругаеха „освободителната армия“, описвайки перипетиитѣ на нейното бѣгство. Най-напрѣдъ избѣгалата дружина се спрѣла въ Лобаница. Изплашениятъ видъ на войницитѣ, стенанията на нѣколкото ранени, убърканостъта на офицеритѣ разтревожили селянитѣ. Но между лобаничени настанала истинска паника, когато узнали, че войската нѣма да се укрѣпи надъ селото имъ, а се готви

да продължи отстъплението си до Косинецъ. И всички напустили домовете си и се отправили подиръ войската къмъ Косинецъ.

Въ послѣдното село гръцкитѣ офицери се опитали да успокоятъ хората, като ги увѣрили, че утрѣ ще получатъ тамъ силни подкрѣпления. Но подиръ едно кратко съвѣщание успокоителитѣ рѣшили да се отеглятъ същата нощъ къмъ Дѣмбени. Напраздно косинчени имъ сочили великолѣпнитѣ чукари надъ селото и ги молили да останатъ. Тогава мжжегѣ, на чело съ свещеника попъ Петъръ, голѣмъ знатокъ на гръцкия езикъ, заобиколили офицеритѣ и ги обсипали съ всѣкакви ругатни:

— Идете си! Не щемъ ви! Идете си въ Лариса!.. Ако се върнете пакъ, ще ви посрѣщнемъ съ куршуми!.. Не ви е срамъ! Имате до васъ такива силни позиции и искате да бѣгате!.. Що ви е страхъ? Турцитѣ не могатъ да стигнатъ до тукъ по-рано отъ утрѣ!

Намѣсили се въ хайката и женитѣ, но офицеритѣ останали непрѣклонни. Мълчеливо, съ наведени глави, тѣ изслушали всичко и повели дружината къмъ Дѣмбени, изпроводени отъ най-силнитѣ оскърбления, съ които разполага костурскиятъ лексиконъ.

Отъ своя страна косинчени рѣшили да изпратятъ домоцадията си къмъ Дѣмбени, а сами, сгрупирани около нашия десетникъ Ване Канчевъ, да вардятъ селото си и да чакатъ помощта ни.

— Малко остана да ги изплюшимъ... каза единътъ отъ косинченитъ и украси фразата си съ една дебела псувня.

— А дер фята*) идатъ! обадиха ни дѣмбеници.

Подиръ малко ми доложиха, че моятъ приятель Янакопулосъ — уви, и той билъ между униженитѣ и оскърбенитѣ! — желае да ме види.

Симпатичниятъ офицеръ, печално усмихнатъ, пристѣпи мълчаливо и ми подаде ржка.

— Да видимъ сега, какъ ще те лъже... обадиха се съсѣмъ непрѣдпазливо селянитѣ.

Азъ пръвъ нарушихъ мълчанието:

— Лошо впечатление направи отстъплението ви. Да бѣхте поне се задържали въ Косинецъ: тамъ мѣстата сж тъй благоприятни...

— Вѣрно е, че впечатлението е лошо... Но може ли да се обясни на селянитѣ всичко, което се отнася до движението и дѣйствиата на войската? Лично азъ не бѣхъ за отстъпление. Послѣ — това ви казвамъ съсѣмъ довѣрително — патронитѣ ни бѣха твърдѣ малко... Може ли войска да се ангажира въ сражение безъ достатъчно патрони?

*) Братята, на гръци.

Тоя прѣдлогъ не се съвпаднаше съ твърденията на селянитѣ, споредъ които гърцитѣ носили съ себе си два товара патрони, а трети товаръ оставили на турцитѣ въ Кжпещица.

— Но това не ви прѣчеше да останете въ Косинецъ и да се отеглите оттамъ само при крайна необходимостъ.

Не искахъ да измъчвамъ повече моя събесѣдникъ, който чувствуваше насочениятъ върху му иронични погледи на селянитѣ и не смѣше да си дигне главата.

Въ тоя моментъ ни извѣстиха, че ни викалъ господинъ майорътъ: мене и подпоручика. Излѣзохме.

Селскитѣ улици прѣдставяха печално зрѣлище. Войници блѣдни, изпотрепани отъ умора, размѣсени съ жени, дѣца и натоваренъ добитиѣ, се точеха съ запалени свѣци въ ржцѣ и търсѣха да измѣрятъ подслонъ. Лампадно великденско шедствие, но съ видъ съвсѣмъ неспраздниченъ. . .

Майорътъ, малко прошаренъ, но порядъчно огоенъ човекъ, най-напрѣдъ изруга адютанта, моя приятель, задѣто се забавилъ много при мене и не излѣзълъ да го посрѣщне и да му доложи, каквото трѣбва. Бѣдниятъ подпоручикъ! Той забрави или не помѣ да ми каже, че е дошелъ да се разпореди за квартири! Послѣ се обърна сериозно, полузаповѣднически къмъ мене:

— Кажете на селянитѣ да отворятъ за войската училището и църквата!

Дъмбенци твърдѣ неохотно изпълниха разпоредбата ми. Закъснѣли домочадия и войници продължаваха да се точатъ. Войниците, нѣкои отъ които бѣха овити въ одѣяла, стжпваха съ клюмнали глави; слѣдъ тѣхъ баби съ запалени газеничета въ ржка подкарваха натоварени добичета, вървѣха и проклинаха непрѣстанно:

— Госпо да ѝ убие! . .

Добрѣ направи господинъ майорътъ, че не поиска квартири нито за войската, нито за себе си. По кжцитѣ се настанаха сѣмействата отъ Косинецъ и Лобаница; при това дъмбенци съвсѣмъ не бѣха наклонни да дадатъ подслонъ на бѣглецитѣ. Наредени въ шпалиръ отъ двѣтъ страни на пмтя, тѣ посрѣщаха съ всѣкакви подигравки закъснѣлитѣ войници.

— Дѣ се е прибрала войската? питаха войниците.

— Войската отиде въ Лариса! отговаряха селянитѣ.

— Кждѣ е училището?

— Училището е въ Тесалия!

Прѣдставихъ си, какво е било въ Косинецъ, кждѣто гърцитѣ офицери сж понесли оскърбления и ругатни много потежки. Обяснихъ си и гнѣва на майора, гнѣвъ, който така незаслужено се излѣ върху подпоручика.

Въ стаята всички захъркаха. Помжчихъ се да заспя и азъ, но унесенъ въ мисли за утрѣшния день, ядосанъ отъ всички тия тревоги, които ни създаваха лекомислието и лѣнността на гръцкото офицерство, не можахъ да склопя очи.

Подпоручикъ Янакопулосъ дойде пакъ при мене съ единъ пликъ въ ржка :

— Ето какво пишатъ отъ дивизията. Ще ти го прочета прѣди да съмъ го занесълъ на майора.

Въ писмото се съобщаваше на дружината, че утрѣ почва концентрацията на войскитѣ отъ Костурско и Леринско.

— А щомъ се свърши концентрацията, ще се прѣдприеме общо настѣпление къмъ Корча, и турцитѣ ще бждатъ пометени, увѣри ме подпоручикътъ.

— Но вашата дружина ще остане ли утрѣ въ Дѣмбени или ще продължи отстъплението си? Впечатлението на селянитѣ е, че и тукъ нѣма да се задържите. . .

— Изглежда, че ще останемъ. Но даже и да се отеглимъ къмъ Жупаница, това ще бжде само съ концентрационна цѣль.

Направихъ малко мѣсто на подпоручика и, лѣгнали единъ до другъ, пушихме и си приказвахме шепнишкомъ до зори.

ПОХОДИ И СХВАТКИ

Сутринята всички въоръжени дъмбеници бѣха на кракъ. Тукъ бѣше и десетникътъ ни Търпо Бузлю отъ Четирокъ, успѣлъ да събере набързо цѣла чета отъ наши четници и селяни. Потеглихме съ пѣсни, изпроводени отъ завистливитѣ погледи на гръцкитѣ офицери.

Въ Косинецъ ни посрѣщнаха съ радостни „ура“ въоръженитѣ косинчени, прѣдвождани отъ десетника Ване Канчевъ. Въ Лобаница прибрахме нови милиционери и станахме всичко около сто и петдесетъ души.

Прѣдпазливо настѣпихме къмъ височинитѣ, които се издигатъ надъ Кжпешица.

Първата живописна чукара, Врѣхамане, съставена отъ огромни красиви мозаични блокове, се пазѣше отъ въоръжени лобаничени. Подирѣ Врѣхамане слѣдватъ чукаритѣ Гренда, Кезола, Гълъмбица, които се спускатъ надъ самото село Кжпешица. По на сѣверъ се издига командуващото било на Плѣщевецъ, подъ което минава шосето Леринъ—Билица. Още по-нататъкъ се виждатъ височинитѣ надъ Билица и около с лата Въмбелъ и Врѣбникъ. Всички тия пѣнини образуватъ единъ полукръгъ, въ чието подножие лежатъ Билица и Кжпешица, заети вече отъ аскера.

По билото на Плѣщевецъ се движеха гръцки войници и милиционери отъ Смърдешъ, а къмъ Врѣбникъ бѣха се укрѣпили американцитѣ на Пандо Сидовъ, милиционери съ Попова на чело, андарти и една дружина евзони. По тоя начинъ, макаръ безъ връзка и безъ прѣдварителенъ планъ, образува се единъ полуобкръжъ около височинитѣ, отъ които неприятелътъ би могълъ да се спусти къмъ Лобаница—Косинецъ. Турцитѣ поради недостатъчно сили, умора или несъобразителностъ, оставиха тия стратегични върхове, отъ които биха могли да компрометиратъ до известна степенъ новата гръцка концентрация.

Едно само азъ не можехъ да проумѣя: защо отстъпилата гръцка дружина остана днесъ на почивка въ Дъмбени, а не дойде да заеме Врѣхамане, Кезола, Гълъмбица и Гренда — чукиѣ, къмъ които ние сега прѣдпазливо пристѣпваме, безъ

никой да ни задължава — и да засили и осигури най-лѣвия флангъ на нашитѣ общи сили? Само едно слабо кавалерийско отдѣление, което отначало ние взехме за турско, бѣ наговарено да рекогносцира най-дѣсния турски флангъ къмъ Кжпешница.

Деньтъ мина въ разузнавания. Само къмъ най-дѣсния флангъ, кждѣ Вѣмбелъ и Врѣбникъ, се водѣ слаба прѣстрѣлка.

Между милиционеритѣ отъ Лобаница бѣха и учителитѣ Михо Лазаровъ и Стоянъ Наумовъ. Вчера тѣ се случили въ Билища и взели участие въ сражението и въ бѣгството на грѣцката дружина. Ето какво ми разправи, Стоянъ Наумовъ:

„Повече отъ петнадесетъ дни гърцитѣ държаха Билища, но не си дадоха ни единъ день трудъ да излѣзатъ на височинитѣ и да разгледатъ мѣстността, въпрѣки съѣдството на околното необезоржжено турско население въ Деволското поле и неговитѣ безспорни сношения съ корчанския аскеръ. Тѣ излѣзоха да избератъ позиции, само когато се забѣлѣжи неприятелското настѣпление откъмъ Цангони и то посрѣдъ паническия страхъ на войницитѣ и населението.

Първата съпротива дадоха наши милиционери, американцитѣ на Пандо Сидовъ и само шепа войници, събрани около единъ храбръ офицеръ. Турци настѣпиха въ гжсти проточени колони но тѣ не надминаваха четири, най-много петъ табура. Не цѣлиятъ башибозукъ отъ необезоржженитѣ села участвуваше въ настѣплението. Офицерътъ Дзавеласъ посрѣщна съ подигравка първата турска граната, но съ това не можа да ободрѣ войницитѣ, които взеха да треператъ и да се кръстятъ. И веднага почти се започна отстѣплението.

Когато турска войска се показа на височината надъ село Битинско, Дзавеласъ разпореди едно отдѣление да поддържа огъня, а другитѣ да отстѣпватъ. Щомъ се отмѣстихме, втора граната падна на напуснатото мѣсто. Третата граната ни накара да отстѣпимъ въ безредие. Войницитѣ вече не слушаха никакви заповѣди. Всѣки бързаше да настѣгне прѣдния си другаръ и да го отминѣ. Мнозина се събуха и захвърлиха чипицитѣ си, за да могатъ по-лесно да бѣгатъ. Лѣзъ взехъ едни обуца, за да ги дамъ на притежателя имъ, но такъвъ не се обади. Турцитѣ разбраха всичко и усилиха топовната стрѣлба. Войници говорѣха, че единствената грѣцка картенница останала въ ржцѣтъ на неприятеля.

Оставихъ войската и забързахъ къмъ селото си, за да прѣдупрѣдя нашитѣ селяни. По вичинитѣ бѣха разпрѣснати граждани отъ Билища; тѣ проклинаха сѣдбата, която имъ бѣ изпратила грѣцки войски като освободители.

Към Кжпешница заварихъ двѣтъ гръцки роти ангажирани въ сражение съ башибозукъ отъ Полоско, който идѣше да прѣсѣче пътя на гръцкото отстъпление. Тукъ се прибра и войската отъ Билища и отстъплението стана общо. Петлесетина башибозука, залегнали въ единъ трапъ, ни откриха огънь. Настана неописуемо безредице. Заповѣда се на единъ подофицеръ да залегне съ 20—30 души и да ни запази гърба. Отпослѣ никой не се сѣти да извика тия хора; прѣзъ нощта тѣ сами се отеглиха въ гората. Всѣки бѣгаше напредъ, безъ да гледа, че е повалилъ на земята своя офицеръ или другаръ, раненъ, контузенъ или отпадналъ. Прѣдъ очитѣ ни войницитѣ хвърляха дрехи, одѣяла, манерки, а нѣкои и пушкитѣ си. Споредъ другаря ми Михо, хвърлянето на пушкитѣ въ Кжпешница пѣкъ било общо. И той не ме лъжеше: самъ бѣше се сдобилъ съ оваляна въ калѣта гръцка пушка. Единъ войникъ хвана за юздата коня на своя офицеръ и го задържа, за да мине напредъ. Другъ се опита да разтовари коня съ патронитѣ, за да се качи самъ, и само остриятъ погледъ на ротния командиръ го възпрѣ. Ротниятъ послѣ го удари на молби: „Спрете момчета! Полека! Бждете по-мжжествени! Нима вашата кръвъ е по-сжпла отъ кръвъта на вашитѣ началници?..“

Когато приближихме нашето село, азъ ударихъ прѣзъ една прѣка пжтека. Единъ войникъ ме издебна и извика:

— Бре, андартино, чакай ме, че не зная пжтя! Чакай ме, инѣкъ ще стрѣлямъ!

— А защо не чакашъ войската!

— Ти знаешъ по-сигурни пжтища...

По признанията на войницитѣ, въ Кжпешница били оставени два товара патрони, единъ товаръ пушки, много товари обща, прѣдначначени за войската въ Леринъ“.

При тжпоумието и капризността на подполковникъ Захараконудосъ — той не изпълни даже даденото прѣдъ мене обѣщание, че ще обезоржжи нѣкои поне отъ турскитѣ села, а два три дни наредъ, до турското настжпление, башибозукътъ отъ необезоржженитѣ села стрѣляше вече срѣщу гръцкитѣ разѣзди — азъ не изключвахъ възможността отъ турски опити за реваншъ, никога, обаче, не мислѣхъ, че оная разнебитена и изнурена аскерска орда, която прѣди три седмици се прибираше къмъ Корча, ще може да всѣе такава паническа уплаха у гръцкитѣ войници.

Гръцкитѣ офицери чувствуваха, колко се урони прѣдъ населението престижътъ на гръцката войска, която и безъ туй не се радваше тукъ на блѣстяща репутация, и се стараяха да изгледятъ лошото впечатление. Между друго тѣ обясняваха уплахата и съ това, че ротитѣ отъ Кжпешница и Билища били ре-

крутирани въ островъ Керкира (Корфу). А керкиреитѣ не мязали на другитѣ гърци: тѣ били деликатни, изнѣжени хора, съ една рѣчь, „европейци“ и, слѣдователно . . . страхливи.

Поручикъ Василакисъ Банусопулосъ, началникътъ на кавалерийското отдѣление, натоварено тоя день съ разузнавателна служба до Кхлешица, човѣкъ спривавъ, но добъръ разказвачъ, иронизираше керкиреитѣ и разправяше за днешнитѣ си разузнавания като за велики подвизи. Той хвалѣше юначеството на мѣстнитѣ българи, които добръ познаваше: прѣди хуриета е върдувалъ по тия мѣста като андартски войвода, сражавалъ се е и съ нашия десетникъ Доно попъ Стерйовъ и е билъ плѣняванъ отъ турцитѣ въ Прѣспата.

Вечерътъ, прибрани въ Лобаница, върѣдъ група млади кавалерийски офицери, той описваше мрачното минало, когато гърци и българи се взаимно изтрѣбваха. Ето единъ грѣкъ, който обясняваше правилно причинитѣ на българското възраждане: произволитѣ на грѣшкитѣ владици и желанието имъ да удушатъ всѣко проявление на българския националенъ духъ.

— Въпрѣки общата тактика и въпрѣки инструкциитѣ, които се даваха на андартскитѣ водители, казваше ми Банусопулосъ, азъ не съмъ насилвалъ съвѣстѣта на съзнателнитѣ българи. Като андартъ, азъ съмъ прѣслѣдвалъ само ония екзархисти, които си служеха съ тероръ спрямо патриаршиститѣ. Не съмъ сподѣлялъ никога мнѣнието, че единъ човѣкъ трѣбва да се убива, само защото не желае да се каже грѣкъ. При това, да ви кажа ли, оня тукашенъ „грѣкъ“, който не знае грѣшки и който по нищо не се различава отъ екзархиста, азъ не го считамъ за свой съплеменникъ.

А когато заговорихме за съюза, бившиятъ андартски войвода взе рѣшителна поза и изрече нѣколко фрази, които прозвучаха нѣкакъ зловѣщо и ми направиха силно впечатление:

— Слушайте, да ви кажа откровенно. Азъ познавамъ отлично чувствата и способноститѣ на двата народа. Казвамъ ви, че ако съ разпрѣдѣлбата на земитѣ днешното приятелство между насъ и българитѣ не се затвърди, историята ще има да отбѣлѣжи такива ожесточени взаимни борби, изстѣпления и дивашини, каквито човѣчеството не е познало. Не говоря, кой въ края на краищата ще побѣди — това е съвсѣмъ другъ въпросъ. Но борбата ще бжде на животъ и смъртъ, изтрѣбителна и безпримѣрно жестока. . .

День втори.

Сутринтъ пакъ захме Врѣкхамене. На съседната височина Гренда днесъ имаше турски карауль. Ние развихме дѣсния си флангъ, за да влѣземъ въ свръзка съ нашитѣ отъ върха Плъщевецъ. На Врѣкхамене бѣха и грѣшкитѣ офицери отъ ка-

валерийския разкъдъ. Турцитъ заблѣжиха движението и отъ своя страна се размърдаха.

Хей, момчета! извикаха на гръцки откъмъ Гренда.

— Гръцки! Извикахъ азъ и се изправихъ, но мнимитѣ гърци ни отправиха нѣколко куршума, които въпрѣки значителното разстояние профучаха право надъ главитѣ ни.

Споразумѣхме се съ гръцкитѣ офицери да не отвръщаме, за да не разкриваме силитѣ си. Момчетата продължиха спокойно движението си къмъ Плѣщевецъ. Ариантитѣ изстрѣляха доста патрони, но озадачени отъ нашето упорито мълчание и отъ обходното движение на нашето дѣсно крило, спряха стрѣлата и единъ по единъ напустнаха Гренда.

Отъ най-дѣсния общъ нашъ флангъ, откъмъ Въмбелъ—Врѣбникъ, милицията и евзонитѣ се ангажираха въ продължителна усилена прѣстрѣлка съ турцитѣ отъ Билища. Приблизилитѣ къмъ Плѣщевецъ наши другари се намѣсиха въ прѣстрѣлната, която се продължи до вечерята.

Върнахме се за прѣнощуване въ Косинець.

Опасността за селата ни считахме почти избѣгната. Но тия изнурителни маневрирования трѣбва да продължатъ и да се залъгва неприятеля, докато се свърши концентрацията на гръцката войска.

Тая заслуга сега ни признаха гръцкитѣ офицери. Появяването на общия врагъ и общата борба противъ него дойдоха да ни напомнятъ, че сме . . . съюзници. Възобновиха се първитѣ дни на гръцко-българската дружба, ако и да липсваше вече сърдечностъ, а още повече ентузиазмъ.

День трети.

Маневрированията ни донесоха единъ неочакванъ резултатъ. Рѣшени да заемемъ тоя пѣтъ Гренда и по-нататъшнитѣ височини надъ самата Кжпешница, за да видимъ, какво става въ селото и какво е разположението на неприятеля около Билища, настѣпихме отъ всички страни. Турскитѣ караули напустнаха постоветѣ си, ние се понесохме напредъ и се видѣхме надвѣсени надъ Кжпешница. Нашитѣ прѣдни части бѣха вече открили огъня.

Неприятельтъ напускаше селото и се сгруппираше около Билища. Нашитѣ залпове обърнаха отстъплението му въ безредно бѣгство. Нѣкои по-нетърпеливи четници и селяни се вмѣкнаха въ селото. Пушечи димъ се издигнаха надъ Кжпешница и обвиха нашия връхъ. Напраздно кавалерийскитѣ офицери молѣха да се не пали нищо, докато не почне общото настѣпление и докато не се изнесатъ ечмикътъ и другитѣ храни, нужни за армията.

Между това огънятъ противъ отстъпващитѣ турци продължаваше. За втори пътъ подиръ Килидъ-Дервентъ азъ изпитвахъ рѣдкото удоволствие отъ тоя забавенъ спортъ. Разпрѣсването на неприятеля подиръ всѣки нашъ залпъ извикваше високи смѣхове.

Нѣкои около менъ настояха да слѣзатъ въ селото. Азъ не искахъ да напускаме позициитѣ си, толкова повече, че слѣзлитѣ въ селото, вмѣсто да се укрѣпятъ по ридоветѣ до селскитѣ лозя, бѣха се прѣснали, споредъ донесенитѣ свѣдѣния, по кѣщитѣ.

А неприятельтъ, разбралъ че не се касае за общо настѣпление на войската, постепенно се поокопитваше. Башибозукътъ отъ полскитѣ села гърмѣше. Откъмъ Билища се зададоха гѣсти аскерски колони. Нашитѣ залпове ги повѣзпиратъ, но аскерлинтѣ стѣпка по стѣпка напредватъ. И най-послѣ прѣднитѣ турски части се ангажираха въ прѣстрѣлка съ нашитѣ въ селото. А за чудо, днесъ дѣсниятъ флангъ, откъмъ Плѣщевецъ—Вѣмбелъ—Врѣбникъ, мълчи.

Подъ прикритието на нашия огънь нашитѣ взеха да се прибиратъ отъ селото. Нѣкои селяни идѣха увити въ турски одѣяла. . . Нѣколко гранати свистнаха надъ главитѣ ни и паднаха чакъ на Врѣбкамене. Топовната стрѣлба взе да се урегулира. Изведнажъ откъмъ дѣсниятъ флангъ се нададе адска пукотевица и заглуши нашата. Петъ-шестима андарты пристигнаха и залегнаха до насъ. Най-послѣ селото се изпразни съвсѣмъ отъ нашитѣ, и се въдвори status quo ante.

Всичко се свърши съ врѣменното прогонване на аскера, съ подпалване на нѣколко кѣщи и задигане на турска покѣщина. Самитѣ задигвачи се удивляваха на изкуството на единъ селянинъ, който заварилъ въ селото запрегната кола съ покѣщина, подкаралъ я спокойно всрѣдъ гърма и суматохата и успѣлъ да мине прохода прѣди да пристигне аскерътъ!

Отъ нашитѣ четници, за чудо, не пострада никой. Само патронташътъ на четника Йото бѣ продученъ на нѣколко мѣста съ куршуми.

Когато ние се връщаме къмъ Врѣбкамене, наши селяни бързаха съ празенъ добитѣкъ къмъ Кѣпещица, но, разочаровани, трѣбваше да се върнатъ назадъ.

И така, нашата башибозушка команда ни попрѣчи да задържимъ Кѣпещица и да се укрѣпимъ тамъ. Поручикъ Бану-сополусъ ни натекна за това. А азъ му отговорихъ:

— Вѣоржжени селяни само толкова могатъ. Ние сме безсилни да ги задържимъ на едно мѣсто. Но защо вие държите цѣла дружина въ Косинецъ, а не я доведете да се укрѣпи на височинитѣ, по които ние всѣки день бродимъ, та да чакаме послѣ, и ние и вие, спокойно концентрацията на войскитѣ ви?

Защо не направи същото вашата войска отъ Плѣщевецъ, защо тя не зема чукаритѣ непосредствено издигнати надъ неприятелския лагеръ?

Банусопулосъ, както всички други офицери, стереотипно отвръща:

— Заповѣдь нѣма!

— Е добръ, ами ако турцитѣ бѣха по-куражливи и по-съобразителни и използуваха първата ви паника, нима щѣхте да ги пуснете да отидатъ свободно до Костуръ, само защото „нѣмате заповѣдь“?

День четвърти.

Турцитѣ отрано бѣха заели височинитѣ надъ Кжпешница и ни поздравиха съ куршуми.

Къмъ обѣдь се приготвихме да ги пропхдимъ наново и да се установимъ тамъ, но гръцкитѣ офицери отъ Плѣщевецъ ни изрратиха по особенъ пратеникъ такава поръчка: да не стрѣляме, да не се ангажираме въ сражение, защото тѣ „нѣматъ заповѣдь“; силитѣ имъ били слаби, и ако турцитѣ рекатъ да настѣпятъ по-рѣшително, могатъ да плѣнятъ нѣколкото планински гръцки орждия токущо поначени на Плѣщевецъ. За това най-добръ е да отидемъ ние лично при тѣхъ и да се споразумѣемъ.

На Плѣщевецъ ни посрѣщна единъ елегантенъ капитанъ съ изкуствени златни зъби. Интелигентенъ и разбранъ човѣкъ, той веднага ни разкри своя планъ:

— Азъ, господа, считамъ, че е необходимо да се заематъ отъ войската ей тия стратегични чуки и да не се допусчатъ тамъ турцитѣ.

И той посочи Гренда, Гълъмбица и висотитѣ надъ селата Кжпешница, на които ние бѣхме вчера.

— Бихте ли се съгласили, продължи той да придружите до тамъ една наша рота или да дадете едно отдѣление, което да извърши това?

Азъ се убѣдихъ, че лѣнтаяството на гръцката дружина въ Дъмбени и Косинець и стоенето на гръцката войска по Плѣщевецъ — на такива голѣми дистанции отъ турцитѣ! не се дължеха на нѣкаква „заповѣдь“, а на липса на инициатива и смѣлостъ у командиритѣ на тия войскови части.

— Ние, господинъ капитанъ, отдавна подържаме, че трѣбва да се направи това. Ние отиваме всѣки день тамъ и, ако не друго, внушаваме поне респектъ у неприятеля и прѣсичаме охотата му да напредва. Но нашата сила е твърдѣ скромна и се състои повече отъ селяни, главната мисль на които е да запазятъ само селата си. Тѣ не се подаватъ на строга дисциплина и невъзможно ни е да ги заставимъ да запазятъ дено-

нощно чукитѣ. А това трѣбваше да се направи още на първия денъ.

— Това е работа на войската, и азъ ей сега ще извикамъ една рота, каза офицерътъ и се отдалечи.

Около насъ бѣха залегнали задъ всевъзможни прикрития гръцки войници. Поповъ — снощи той бѣше се прѣхвърлилъ къмъ насъ, заедно съ другаритѣ си — се изсмѣ на тая излишна прѣдпазливостъ, защото нито турскитѣ пушки можеха да стрѣлятъ ефикасно дотукъ, нито пъкъ залегналитѣ гърци можеха да видятъ неприятель прѣдъ себе си. По-натѣтъкъ се виждаха струпани въ една скрита падинка андарти и евзони. Тѣ бѣха заобиколили „капитанката“, една жена съ неизвѣстно минало и народностъ, метреса нѣкаква на единъ андартски войвода. По адресъ на „андартката“ нашитѣ момчета пущаха всѣкакви остроти.

Офицерътъ съ златнитѣ жъби се завърна съ още единъ капитанъ, на когото ни прѣдстави и послѣ му каза, като посочи къмъ насъ:

— Ето, тия хора всѣки денъ отиватъ тамъ и се връщатъ вечерята. Тѣ ще ви придружатъ и ще вървятъ напредъ...

— А бе то напредъ ще вървимъ ние, но... какво е разтоянieto до тамъ? запита сериозно новодошлиятъ капитанъ съ черно жилесто лице и разсѣянъ погледъ.

— Нали виждате, близо е... Ние можемъ да отидемъ и за половина часъ, а войската ще го вземе най-много за единъ часъ.

При тия наши думи новодошлиятъ капитанъ извика като ужиленъ:

— Единъ часъ! И вие искате да се отдалеча отъ войската съ цѣль единъ часъ?!

— Какво отъ това? раздрзани се офицерътъ съ златнитѣ жъби. Задъ твоята рота стои войската, която ще ви пази гърба.

— Какво говорите вие, ами че тия хора (жилестиятъ капитанъ посочи залегналитѣ гръцки войници) ще избѣгатъ!

Офицерътъ съ златнитѣ жъби се разяри, и се започна между двамата военни едно прѣрѣкание, което насмалко не се обърна въ тупаница.

— Какъ смѣете вие да срамите войската, вашата собствена войска? викаше старшиятъ капитанъ съ златнитѣ жъби.

Другиятъ, човѣкъ по всѣка вѣроятностъ не съвсѣмъ съ ума си, поуемкна и искаше да изглади впечатлението.

Разтреперанъ отъ гитѣвъ, сконфузенъ отъ нашето пришествие, офицерътъ съ златнитѣ жъби се обърна къмъ насъ:

— Моля ви, господа, оставете ни. Гледайте вашата работа.

Ние тръгнахме, а двамата офицери продължиха разправията си, надвиквайки се и ржкомахайки отчаяно.

Въ Лобаница, токущо се разположихме въ кжщата на дѣдо Ламбро, яви се и се разфуча поручикъ Банусопулосъ:

— Прѣдупрѣждавамъ ви да кажете на селянитѣ си да бждатъ по-гостоприемни. За петдесетъ ваши четници веднага се намѣриха квартири, а за десетъ души андарти нѣма!

Наистина, подиръ бѣгството отъ Билища селянитѣ твърдѣ неохотно услужваха на войската, а и самитѣ войници избѣгваха да търсятъ много услуги. По-миналата нощъ гръцката стража въ Косинецъ стрѣля противъ трима гръцки войници и рани едного. Майорътъ се молѣше да се присъединятъ къмъ стражата и нѣколцина селяни, знаещи и български и гръцки, за да не ставатъ недоразумѣния, понеже „гръцкитѣ войници, като не познаватъ мѣстата, взимали трънитѣ за хора. . .“ Никой не отишаше, и ние на сила почти изпратихме нѣколцина.

И все пакъ въ случая Банусопулосъ не бѣше правъ. Лобаничени още не смѣха да се прибератъ по домоветѣ си. Кжщитѣ бѣха безъ стопани. Изключение правѣха малцина селяни, между които дѣдо Ламбро, баща на нашия четникъ Юруковъ, и дѣдо Василь, неговъ чичо. И ние имъ бѣхме редовни гости. Подиръ малко се яви стопанинътъ на кжщата, въ която бѣха тропали андартитѣ и имъ отвори кжщата си. Поручикътъ ни се извини.

Инцидентътъ все пакъ издава голѣмата неприязнь, която се стжстява въ душата на „освободителитѣ“ и която чака прогонването на общия врагъ, за да се разрази.

День пети.

На нашия флангъ мина сравнително тихо. Въ центра гръцката войска се поотдрѣпна отъ Плѣщевецъ, а на дѣсния флангъ турцитѣ настѣпиха рѣшително, прогониха андартитѣ и милицията и зеха селото Врѣбникъ.

Но това не ни безпокои много, защото има признаци, че гръцката концентрация е вече привършена: само по Деволското поле е потеглила по направление къмъ Билища около дивизия и половина гръцка войска.

Вечерята единъ гръцки войникъ се удивляваше на турското упорство!

— Чудна работа, тия турци! . . Толкова свѣтъ избихме, толкова други плѣнихме, и пакъ останаха! . .

Достатъчно изнурени отъ петдневнитѣ маневрирования и схватки по тия чукари, доволни, че направихме всичко, каквото можехме, ние рѣшихме да не участвуваме въ похода на нѣколкото гръцки дивизии противъ Корча — една областъ, кждѣто нѣма вече българи.

НАСТЪПЛЕНИЕ ПРОТИВЪ КОРЧА

Пети декември.

Пръзъ нощъта ярки пламъци освѣтиха небето къмъ планината Грамосъ. Горѣха гъркомаискиѣ села Яновени и Калевища. Сафединъ, Молла Демиръ, Салибудка и другитѣ избѣгали отъ Костурско катили върлуватъ тамъ съ своитѣ башибозушки банди.

Днесъ отъ ранно утро околноститѣ на Лобаница гъмжатъ отъ войска. Това сж прѣднитѣ части на отряда, който се движи по Девоиското поле.

И най-маловѣрнитѣ се убѣдиха, че днесъ вече има заповѣдь.

Друга гръцка сила отъ около двѣ дивизии настъпвала отъ Леринското шосе къмъ Билища.

Двѣ дружини евзони припаднаха въ Лобаница.

И по физически ръстъ и по бодрия си видъ евзонитѣ рѣзко се отличаватъ отъ другата гръцка пѣхота. Не напразно гърцитѣ се гордѣятъ съ евзонскитѣ си отряди и ги именуватъ галено га евзонакя — евзончета. Достатъчно е човѣкъ да се взре въ физиономията на тия напети войници, за да разбере, че между гръцкото войнство евзонитѣ сж най-малко гърци. Тѣ сж живо въплощение на она слава отъ разнородни раси, които прѣдставя днешната гръцка нация. Въ евзонскитѣ отряди, съставени прѣдимно отъ сурови планинци изъ Сръдня Гърция и Тесалия, се кръстосватъ типовеѣ на арнаутина, на каракачинина и на погърчения славянитѣ.

Гърцитѣ сж набоженъ народъ — въ всѣки случай по-набоженъ отъ нашия. Минавайки край селската църква, войници, евзони и офицери се спиратъ и се кръстятъ най-благочестиво. Нѣкои цѣлуватъ отвънъ стѣната на черковната сграда. Други поискана и имъ се отвори черквата. Влизатъ вътрѣ, кръстятъ се, палатъ свѣци и оставятъ по нѣкоя пара.

Но гръцката набожностъ най-силно се проявява прѣди сражение и при опасностъ. Пръзъ нощъта, подиръ бѣгството отъ Билища, войницитѣ керкиреи сжщо били поискали да имъ се отвори въ Косинець църквата, за да палнатъ свѣци — отъ благодарностъ за спасението си.

У насъ много рѣдко ще се сѣти да се прѣхръсти нѣкой отъ по-старитѣ ни другари. Не е разпространенъ много тоя обичай и у селянитѣ.

Евзонитѣ заеха Врѣхкамене и сега пѣрваво припкатъ къмъ Гренда, Кезола, Гълъмбица. Тия двѣ дружини иматъ за обектъ чукаритѣ, по които петъ дена наредъ се подвизавахме ние. Турската стража, изплашена отъ вида на неприятелскитѣ вериги, даде нѣколко залпа и напустна позицитѣ си.

И по Деволското поле буботятъ топоветѣ всрѣдъ общия хоръ на куршумитѣ. Разгърнатитѣ гръцки колони настѣпватъ и стрѣлятъ автоматично. Все тѣй на посоки стрѣля и гръцката артилерия.

Аскерътъ и башибозукътъ ще бждатъ, безспорно, пометени отъ тая движеща се маса, която на вълни залива полето. Въ това сж убѣдени вече даже и нашитѣ селяни.

На обѣдъ дѣсниятъ флангъ на Деволската войска стигна Кжпешница и се ангажира въ сражение съ башибозука. Къмъ два часа пѣкъ другата войска, идеща откъмъ леринското шосе, влѣзе въ Билища подиръ кратка прѣстрѣлка съ турския ариергардъ. Турцитѣ, както и се очакваше, отстѣпиха своеврѣменно и сега се прибиратъ спокойно къмъ Корча, задоволвайки се само съ ариергардни прѣстрѣлки.

Ако и да познаваха отлично разположението на неприятеля, ако и да се готвѣха цѣли петъ дена за тоя походъ, и въпрѣки своето подавяваще надмощие — тридесетъ до четридесетъ хилядна войска съ отлична артилерия противъ 5-6 хиляди изнурени и много пжти побѣждавани турски войници и башибозуци — гърцитѣ пакъ не взеха мѣрки да прѣсѣкатъ пжти на отстѣпленieto на врага къмъ Корча, да го плѣнятъ или разбиятъ съвстѣмъ.

Но това вече не ни дразни, нито ни безпокои: съ падането на Корча изчезва окончателно всѣка турска опасностъ за Костурско.

НАШИ ГРОБОВЕ ПРИ КЖПЕШИЦА

Свѣтлиятъ декемврийски день прѣваляше. Залѣзващото слънце багрѣше сивитѣ очертания на Грамосъ. Откъмъ полето достигаше смѣтния грохотъ на отдалечаващия се бой.

Ние си починахме край прочутия съ многоводието и бистротата си хладенъ лобанишки изворъ — едно отъ зачатията на Бистрица, и тръгнахме къмъ селото.

Тоя далеченъ грохотъ на боя е ехото на погребалната пѣсенъ на турското владичество въ Костурско. Послѣдни мигове на едно минало, което отлетява, и начало на новъ животъ, пълненъ съ нови неизвѣстности.

Навѣяни отъ такива мисли, ние мълчаливо се връщаме къмъ Лобаница. Нѣколко момчета ни застигнаха прѣблѣднѣли и ни обадиха, че въ Кжпешница днесъ сме дали нѣколко жертви.

Въпрѣки рѣшението да не участвуваме въ днешния бой и да не придружаваме грѣцката войска въ похода ѝ отвѣждъ границата на българщината, нѣкои любопитни и буйни четници не можаха да останатъ само зрители на настѣпленieto и боеветѣ. Поединично и на групи, такива охотници се бѣха смѣсили съ грѣцки андарты и съ войсковы части и тръгнаха съ тѣхъ.

Седнахме край пѣтя и изслушахме скръбната история.

Турското отдѣление и башибозукътъ въ Кжпешница отстъпили подиръ слаба прѣстрѣлка съ грѣцкитѣ авангарды. Нѣкои арнаути се заинтересовали и не искали токутъй да оставятъ домашнитѣ си огнища въ неприятелски рѣцѣ. Тѣ се затворили въ кжщитѣ си и се сражавали. Съ особена упоритостъ се водило сражението прѣдъ голѣмата двуетажна каменна кжща на Куртъ Али. Единъ грѣцки поручикъ билъ поваленъ. Тогавъ другъ висшъ офицеръ изкомандувалъ:

— Кой отъ васъ, момчета, ще отиде да подпали тая кжща?

Едновременно прѣдложили услугитѣ си трима: Мите Касовъ, нашъ четникъ, Доро Антоновъ, доброволецъ-американецъ отъ Сидовата чета и единъ евзонъ.

Доро и евзонътъ нахълтали въ двора, но прѣдъ ажтрѣшната врата били повалени съ по единъ куршумъ въ главата. Мито Касовъ падналъ, олученъ сжщо въ главата.

Чакъ когато на съсѣдната могила билъ поставенъ единъ топъ, и гранатитѣ почнали да падатъ въ кжщата, четирмата обсадени прѣдложили да се прѣдадатъ и запитали:

— Имате ли вие беса?

Нищо не рисува така добри арнаутските понятия за дадена честна дума, както тоя въпросъ. Повалили единъ офицеръ, двама четници, единъ евзонтъ и ранили другъ четникъ, обсаденитъ все още прѣдполагать, че могатъ да разчитатъ на беса!

Отговорило имъ се:

— Имаме беса!

И тѣ се прѣдали. Евзони и четници скръцнали зжби и се нахвърлили върху плѣненитъ, но офицеритъ ги възпрѣли. Четиримата храбреци били навързани и отведени съ войската.

Прѣзъ ноцъта, прибрани пакъ у дѣдо Васила Юруковъ, ние оплаквахме падналитъ жертви.

Особено ни бѣше мъчно за нашия Мите Касовъ — Арнаутчето, побългаренъ албанецъ отъ село Елеово, бившъ мѣкарски слуга въ Цариградъ. Потеглилъ отъ София подиръ мобилизацията, той бѣ прѣбродилъ цѣла Македония и бѣ уцѣлѣлъ въ всички сражения, за да загине сега, на края! Смъртта на това момче ни причиняваше и изаѣстно угризение: Мите придружи гръцката войска на своя глава, мимо нашето разпореждане.

— Какъ ми е мъчно, че прѣди мѣсець не му позволихъ да отиде въ Елеово, за да види майка си!.. въздѣхна Поповъ.

Еднодушно рѣшихме да устроимъ на падналитъ тържествено погребение.

Свѣтло зимно утро огрѣва познатитъ височини надъ Лобаница.

Умислени, ние крачимъ по планинската пжтека за Кжпешница, кждѣто ни зове скърбенъ дългъ.

Изъ пжти ни застигатъ мъже, жени и дѣца, които днесъ, на празника Св. Никола, сж си дали негласна срѣща въ Кжпешница, Тръстеникъ и други турски села. Други ни прѣсрѣщатъ, прѣтоварени като добичетата си съ безразборно задигната турска покжщина, поздравляватъ ни и бързатъ за дома си, за да разтоварятъ и да се върнатъ пакъ. . . Добродушната усмивка, съ която ни поздравяватъ тия „отмъстители“, говори, че тѣ „отмъщаватъ“ съ пълно съзнание за своето право на мѣсть.

Единъ старецъ е помъкналъ четири навързани, едно отъ друго по-малки, теленца, които въряятъ покорно подирѣ му, както той е вървѣлъ довчера подиръ турскитъ залпнети и поляци.

По-нататкъ ни застигатъ изостанали войници отъ петата гръцка дивизия, които бързатъ да застигнатъ частитъ си.

— Далечно ли е Корча?

— Има ли още много до Билища? питатъ едни, а единъ наизно добавя:

— Каква е тая работа? Нима сж останали още турски земи за прѣзвизмане?

Ето и могилата, отдѣто вчера гърѣше топътъ.

Единъ старецъ и двама наши четници копаятъ три гроба прѣдъ олтара на църквицата — вехта, богъ-знае какъ уцѣлѣла църквица отъ врѣмената, когато Кжпешница е била християнско село.

Слизаме въ селото. Кжщата на Куртъ Али е на края. Прѣдъ външната врата, върху купъ разкаленъ конски торъ и слама, ми показаха локва кръвъ. Въ окурвавената слама личи издълбано конско копито.

— Тукъ падна Митето. . .

Въ двора до вътрѣшната врата лежатъ прострѣни единъ до другъ три трупа на левенти. Единъ турски тюлбенъ, една бѣла риза и една нашарена синя кърпа, общита съ сѣрма по краищата, покриватъ лицата имъ. Азъ познахъ Митето по неговитѣ вехти кафяви дрехи.

Разкриха лицата имъ. И тритѣ бѣха изкривени, зацапани съ изсъхнала кръвъ. Лицето на Митето бѣ блѣдо-зеленикаво, подуто, а на едното око личеше кървава буца. Но и въ тоя видъ то изразяваше доброта и спокойствие.

До самитѣ мъртавци нѣколко момчета стържатъ и коватъ — приготвяватъ погребални ковчези.

Гръцки войници и селяни се суетятъ наоколо, безъ да поглеждатъ даже къмъ покойницитѣ. Нѣкои едва не ги настѣпватъ въ бързината си.

— Кой ми е взелъ кобилата? крещи нѣкой.

Често се дуватъ пушечни гърмежи: гръцки войници стрѣлятъ по кокошки и други домашни птици, останали безъ стопани.

Единъ офицеръ приближи и ми каза:

— Моля ви, погрижете се да бжде погребенъ заедно съ вашитѣ другари и нашиятъ евзонъ. Името му е Стерѣосъ Лозносъ, ефрейторъ отъ Лариса. Ние бързаеме да стигнемъ частята си.

— Това щѣхме да направимъ и сами.

Пристигна и попъ Петъръ отъ Косинець. Той метна епитрахиля, запали кандилницата съ огънь взетъ отъ една димяща турска кжща и машинално я залолѣ. Гласътъ му зазвуча твърдо и равномерно, изричайки на бързо иметата: Стерѣо. . . Доро. . . Димитъръ. . .

Момчетата дигнаха ковчезитѣ и процесията потегли къмъ близката могила. Придружиха ни твърдѣ малцина селяни, между които дѣдо Ламбро и дѣдо Василь, и само единъ евзонъ. Всички други бѣха заети съ своя ловъ изъ селото. На края вървѣше и една жена съ кошъ въ ржка.

Свещеникътъ довърши опѣлото прѣдъ самата църквица.

Съ снети шапки пристъпихме единъ слѣдъ другъ къмъ послѣдно цѣлувание.

Върху една отъ приготвенитѣ дървени кръстове азъ написахъ съ червенъ моливъ:

ДИМИТЪРЪ КАСОВЪ

19 годишенъ, отъ село Елеово

† 5 декемари 1912 г.

Съ едва сдържани сълзи можахме да кажемъ по нѣколко думи:

„Погребваме послѣднитѣ жертви на Костурско. Тръгнали сж тѣ: единътъ отъ София, другиятъ отъ Америка, третиятъ отъ Лариса, за да си дадатъ вѣчна срѣща-тука, въ тая проклета Кжлешница. Поне вие, тѣхни другари, които сте родомъ отъ Костурско, напомняйте на съотечественицитѣ си да пазятъ тия скъпи гробове, да ги обкичватъ съ цвѣтя, да не ги оставятъ да буренясатъ, за да напомнятъ за юнашката кръвъ, която се проль въ Кжлешница прѣдъ изгрѣва на свободата!“

— Богъ да ги прости! Миръ на праха ни! произнесохме всички прѣзъ хълцания.

Тритѣ почетни залпа, подплашиха хората, които прѣзъ това врѣме търашуваха изъ неподпаленитѣ кѣщи на селото.

Баба Димковица ни даде да срѣбнемъ отъ павурчето — за богъ да прости — и раздаде на всички по шепа пшеница, размѣсена съ орѣхи, шекерчета и леблебии.

Прѣди да напустнемъ могилката, азъ още веднажъ погледнахъ поникналитѣ до черквата три гроба съ дървени кръстове. Измѣрихъ послѣ съ погледъ Деволското поле, всрѣдъ което се издигаха колосални пушеци и се разливаха и сливаха високо по безоблачния синъ небесенъ сводъ. Брачани, Тръстеникъ, Очища, Височища и други турски села горѣха. Димѣше отъ много мѣста и подъ насъ — въ самата Кжлешница. Чуваха се виковете на засуетени жени, изстрѣли на гръцки войници. Нови стрѣхи се събаряха съ трѣсъкъ и избухваха нови грамадни пламъци.

Но по-силно отъ кипещата суета на живота, по-силно отъ прѣвратността въ сѣдбата на хората и на народитѣ, която се четѣше въ гигантскитѣ пушеци, по-силно и отъ свободата, която изгрѣваше, азъ почувствувахъ съсѣдството на смъртъта.

На смъртъта, която за ирония и отъ капризъ пожела да постави печата на вѣчността върху гръцко-българската дружба, като сблужи въ вѣченъ братски съюзъ евзона отъ Лариса съ двамата български синове на Костурско.

ДО БИЛИЩА И НАЗАДЪ

Въ Кжпешница е адъ. Пукоть, пламъци, женски викове. Капетанъ Бужотасъ, единъ интеллигентенъ андартъ, който се прѣпоръчва за публицистъ, увѣщава селянитѣ отъ името на гръцкото военно началство да не горятъ кжщята, докато не се изнесатъ отахтрѣ хранитѣ. Той крещи:

— Тия хора довчера не искаха да прибиратъ по домоветѣ си войската, не ѝ даваха хлѣбъ, а сега не слушатъ разпоредбитѣ на властѣта, задигатъ ечмика, сѣното, житата, които сж потрѣбни за армията, горятъ кжщитѣ. . . Обуздайте ги, или ще ги обуздае властѣта! обръца се той къмъ насъ.

Ние свиваме раменѣ.

Селската джамия е обхваната отъ пламъци, само минарето още се крѣли.

Познатиятъ пжтъ до Билища е посѣзанъ съ тенекни и съ гилзи отъ всѣкакви патрони, съ перушина, съ дрехи, съ глави отъ домашни птици. Броятъ на конскитѣ трупове сега е по-голѣмъ.

Въ единъ трапъ намираме трупъ на евзонъ съ обезображено лице: ухото и челюстѣта откъснати отъ граната.

Въздухътъ е задименъ и на мѣста се смѣсва съ воия на разлагащи се трупове.

Ето ѝ Мемедъ беговитѣ конаци. Отъ великолѣпното здание сега личатъ само почернѣли годи стѣни. Прѣди да бжде подпалено, въ него снощи сж се разыграли ужасни сцени: андарти, евзони и четинци сж си устроили оргии съ заваренитѣ жени отъ нѣколко бегски сѣмейства. . . Спомнихъ си молбитѣ на Мемедъ бега, който се бѣше толкова много загрижилъ за. . . сѣното задигнато отъ чифлика му.

До самия градецъ двама полусъблѣчени турски трупа лежатъ съ лица обърнати къмъ земята.

Самото градче сега прави още по-жалко впечатление. Мръсотия, калъ. Нѣколко крайни кжщи още димятъ.

Три пжти вече това градче мѣнява господаритѣ си: видѣло е бѣгството на Джавидъ-пашовата орда; послѣ е посрѣщнало гърцитѣ и е доживѣло паниката на гръцката кавалерия и пѣхота; посрѣщнало е пакъ гурцитѣ и е треперило отъ пукота на сраженията прѣзъ послѣднитѣ дни, за да падне наново въ гръцки ржцѣ.

При всѣко мѣняване на господари турскитѣ и християнскитѣ магазини били подъ редъ разграбвани. Но най-голѣмитѣ

безчиния станали вчера и снощи отъ гръцката войска. Нѣкои български дюкани, пострадали не малко прѣзь бѣгството и новото нахлуване на турцитѣ, снощи били доограбени отъ гръцкитѣ войници. Йото Кляшевъ и други българи сж въ отчаяние.

— Сто пжти по-добрѣ да бѣха останали турцитѣ! . . . викатъ тѣ.

Въ Билища не заварихме дивизионния командиръ, генерала Дамианосъ. Настѣпленieto на близу четири дивизии противъ Корча било поставено подъ върховната команда на генералъ . . . Треперко. Съжалихме много за това, понеже разчитаме, че съ него най-лесно щѣ уредимъ всички въпроси, прѣди да си заминемъ отъ Костурско.

На връщане видѣхме нови пушци по полето. Кжпещица сжщо димѣше още. Отъ кжщата на Куртъ Али бѣха останали само стѣни. По улицитѣ се вардаляха нѣколко нови турски трупа. Една жена караулѣше до купъ прибрана стока, очаквайки да ѝ пристигне товаренъ добитъкъ, и проклинаше жестоко оня, който ѝ открадналъ единъ турски ножъ.

Въ Лобаница почги не заварихме хора: екскурзиантитѣ още не бѣха се прибрали отъ турскитѣ села. Не бѣха ли това сжщитѣ хора, които прѣди една седмица бѣгаха боси, за да спасятъ само главитѣ си?

Само нашиятъ домакинъ дѣдо Ламбро не е тръгналъ днесъ на никждѣ. Той е противъ екскурзиитѣ и изобщо противъ всѣкакви отмъщавания. Когато другитѣ селяни бѣгаха отъ страхъ, той, заедно съ брата си дѣдо Василь, оставаше въ Лобаница, готовъ да посрѣщне смирено всичко, каквото е писано. . . Той държи толкова много за своитѣ принципи, че не би съжалилъ ни най-малко съселянитѣ си, ако сждбата би рекла да подложи Лобаница на нѣкоя нова напасть.

Единъ отъ тримата ранени евзони, прибрали въ селското училище, днесъ е починалъ въ ржцѣтѣ на дѣдо Ламбро. И дѣдо Ламбро е доволенъ, че, вмѣсто по екскурзии, е прѣкаралъ цѣлия день въ грижи около погребението на умрѣлия: повикалъ свещеникъ, изкопалъ гробъ, замѣствалъ псалта при опѣлото. И понеже билъ самъ, дѣдо Ламбро далъ, вмѣсто залпъ, нѣколко почетни изстрѣла съ своята гръцка пушка.

— Нѣмаше ли да бжде сранъ за насъ прѣдъ гръцкия лѣжаръ и прѣдъ всички други гърци, нѣмаше ли да бжде грѣхъ прѣдъ другитѣ двама ранени евзони, които охкатъ въ училището, да оставимъ непрѣгледанъ единъ войникъ, загиналъ далеко отъ своитѣ близки за свободата на единъ чуждъ край?

Така говорѣха човѣщината и милостята чрѣзъ устата на дѣдо Ламбро въ тия минути на общо помрачение.

НЪКОЛКО ДНИ ВЪ КОСТУРЪ

Нѣколко дни подиръ падането на Корча заминахме съ Христо Цвѣткова за Костуръ.

Съ това ние се отзовавахме не само на любезната покана на отецъ Панарета и други българи около митрополията. Чекаларовъ и други костурчани ни натякааха въ писмата си отъ Солунъ, че Костурско е закъснѣло съ своето изложение на зулумитѣ, извършени отъ грѣцкитѣ окупационни власти и отъ войската, и съ своята просба до царъ Фердинанда. Другитѣ околии, окупирани отъ сърби и гърци, отдавна били направили това. Наистина, и живущитѣ въ Солунъ костурчани дали просба, съ която помолили българското правителство да включи непрѣменно и Костурско въ границитѣ на нова велика България, но при все това, необходимо е да се приготви изложение на грѣцкитѣ зулуми и прѣдизвикателства и нова просба, скрѣпена съ общинскитѣ печати и съ по нѣколко подписа отъ всички села.

Приятелитѣ отъ Солунъ се нервираха, мислейки, че закъснението ни може да стане причина, за да се пожертвува Костурско — това Костурско, което, по убѣждението на своитѣ български жители, е изплатило по-скѣпъ отъ всѣка друга македонска покрайнина кървавата си данъ прѣдъ олтара на свободата.

— Що правите тамъ? . . . запитваше ме трагически единъ костурчанинъ, учителъ въ Солунъ.

Тия приятели, види се, не знаеха или забравиха, че грѣцкото недомислие ни докара наново турцитѣ отъ Корча и ни създаде толкова грижи и мъжки прѣзъ послѣдната седмица.

Да се събиратъ даннитѣ за изложението, особено пъкъ подписи и печати отъ всички села — подъ носа на грѣцката власт, бѣ работа главоболна, твърдѣ деликатна и малко рискована. Но усърдието на отца Панарета, голѣмата почитъ и прѣданостъ, които българското население хранѣше къмъ него, помогнаха да свършимъ благополучно вжтрѣ въ една седмица, безъ гърцитѣ да откриятъ нашето „коварство“.

Отецътъ, като гостоприемеиъ домакинъ, правѣше всичко, за да задоволи гоститѣ си.

Съ своето малко, но кокетно езеро, Костуръ е единъ отъ най-живописнитѣ градове на Македония, и прѣбиванието въ него би могло да бѣде приятно. При това Господъ като че ли е чакалъ да се свършатъ всеннитѣ дѣйствия, за да възнагради и побѣдителите и побѣдени съ хубаво врѣме. Всеки день слънцето огрѣва камениститѣ върхове около града и площята на езерото лъщи, сѣкашъ излѣна отъ разтопено сребро.

Но вътрѣшността на Костуръ далечъ не е привлѣкателна. Това, което видѣхъ въ града, надминаваше всичко, което бѣхъ чулъ отъ отца Панарета, прѣзъ послѣдното ни свюждане въ Дѣмбени, и отъ селянитѣ, които сж идвали въ града. Никого въ турско врѣме Костуръ не е виждалъ такава мръсотия. За чистотата на гърка азъ имахъ по-друго миѣние и ако не бѣхъ посѣтилъ Костуръ прѣзъ това врѣме, нѣмаше да вѣрвамъ, че гъркиътъ може да бѣде толкова нечистоплѣтенъ, а грѣцкиятъ администраторъ — толкова нехаенъ въ санитарно отношение.

Рѣдко се срѣща улица, отъ двѣтъ страни на която да не сж издигнати барикади. Грѣцкиятъ войникъ, даже когато има възможность да си послужи съ отходно мѣсто, твърдѣ често прѣдпочита — отъ лѣнность, отъ страхъ, или по други причини — коридоригѣ и дворищата. А прѣзъ деня той безъ всеко стѣснение отъ погледитѣ на хората, върши естественитѣ си нужди на улицата.

И всичката мръсотия стои, увеличава се и изпълва въздуха съ воня ето вече цѣлъ мѣсець, а новитѣ власти понесаятъ спокойно това, безъ да взимать никакви мѣрки, безъ да изпользвать за изчистването на града поне покореното турско население. Имаха право ония, които ми разправяха, че Костуръ подъ грѣцка власть е заприличалъ на единъ голѣмъ . . . нужникъ.

Отець Панаретъ е отбѣлѣзаль маса дребни факти, на които не може да се начуди и които сж цѣнни като приносъ къмъ характеристиката на грѣцкия войникъ.

Грѣцкиятъ войникъ, напримѣръ, когато квартирува по турски кѣщи, твърдѣ често си кладе огънь всрѣдъ стаята, на самитѣ дѣски. И кривъ ли е той, че избухва пожаръ? По тоя начинъ изгорили нѣкои отъ напуснатитѣ турски конаци.

Безъ да говоря за дребнитѣ кражби — джебчилька, който прѣдставя единъ видъ расовъ дефектъ на гърка — азъ и отецъ Панаретъ сме поразени отъ грѣцката просня. И сега дори, когато гърцитѣ сж пълни господари на положението, когато въ града не квартирувать повече отъ една-двѣ дружини, поради липса на интенданство или пъкъ поради липса на сѣнгъ, грѣцки войници просятъ отъ кѣща на кѣща:

— Едно парче хлѣбъ! Едно парче сирене! Малко захаръ!..

Гъркът не се церемони много с туркинята, но към християнката е прѣкалено кулантенъ. По-виднитѣ грѣцки сѣмейства сж отворили кѣщитѣ си за офицеритѣ, а по-бѣднитѣ — за подофицеритѣ и войницитѣ. Свободнитѣ обноски на освободителитѣ-гости не се нравятъ много на домакинитѣ, и жарътъ на патриотическото гостоприемство вече намалява. А българитѣ увѣрватъ, че послѣдствията отъ гостуването на освободителитѣ щѣли да бждатъ многобройни и осѣзателни въ близко бждеще...

Трѣбва да се отбѣлѣжи, че грѣцкитѣ войници по селата сж по-сдържани, когато квартируватъ въ български кѣщи, отколкото въ гъркомански. Ние бѣхме свидѣтели на немалко оплаквания на гъркомани отъ селата, чийто патриархаленъ мораль възстава противъ свободнитѣ обноски и прѣкалени претенции на „освободителитѣ“.

Всичко това е донесло голѣмо разочарование на гъркоманитѣ въ Костуръ. Грѣцкото воинство и организаторскитѣ похвати на благородна и цивилизована Гърция сж се рисували малко по-инѣкъ въ въображението на тукашнитѣ гъркомани. А всичко, което видѣха, ги прави да се червятъ. Нѣкои не могатъ да скриятъ люто уязвеното си самолюбие и даже прѣдъ българини заявяватъ:

— Ако всички християнски войници сж такива...

Турцитѣ въ Костуръ сж съвсѣмъ влюжнати. Изпълнени съ злорадство и голѣми надежди прѣзъ послѣднитѣ турски успѣхи около Билища, тѣ сж съвършено сломени подиръ падането на Корча. И сега пакъ се мѣчатъ съ всѣкакви срѣдства да смиятъ и подкупятъ новитѣ владѣтели.

Единъ день посѣтихме бакалицата на Насо, българинъ отъ Габрешъ. Мина единъ турчинъ и низкопоклонно го поздрави.

— Виждате ли го тоя? каза ни бакалицинътъ. По-напрѣдъ всѣка сутринъ ме поздравяваше така: „Какво правишъ бе, псе?“. А сега, колкото пакти мине, отбива се въ дюкяна, прави ми тежанета и надълго ме разпитва за здравето ми: „Добро утро, Нашко? Како ми си Нашко? Арно ли ми си Нашко?..“

Най-достойниятъ чиновникъ на новата властъ е околийскиятъ началникъ г. Грекосъ, родомъ отъ Битоля. Атински юристъ, просвѣтенъ и любезенъ човѣкъ, той говори битолския български диалектъ, който му е и матеренъ езикъ. Назначенъ е въ Костуръ, може би, само за това си качество. Той ни снабди съ пасавани и помогна да ни се разрѣши да пѣтуваме до Солунъ съ оржжнето си.

На лицето на г. Грекосъ забѣлѣзвахъ по нѣкога извѣстно смущение: навѣрно, защото бѣ заставенъ да минава и прѣдъ насъ за грѣкъ отъ най-чиста проба...

ПРОЩАВАНЕ

Когато напуснахъ Костуръ, намѣрихъ отношенията между освободители и освободени още повече влошени.

Само едно по-бързо изясняване на общото политическо положение може да прѣдупрѣди окончателния разрывъ. Опиянението отъ общитѣ съюзни усилия и отъ разгрома на общия врагъ е вече почти изпарено. Пробуждатъ се бързо старитѣ задрѣмали чувства на неприязнь. Гърци и българи еднакъ се търпятъ; само едно ново турско нашествие би могло пакъ временно да ги сближи. . .

Хрантутенето на войската, безвъзмездното и безразборно реквизиране озадачватъ селянитѣ. Съ какво тѣ ще изхранятъ себе си и добитъка си прѣзъ зимата, ако това продължава все тъй? Гърцитѣ прибиратъ по селата и задигнатия турски добитъкъ, но не за да го повърнатъ на първитѣ притежатели. Покрай турската стока, задига се и българската, за да бжде послѣ на нищожна цѣна продадена пакъ на селянитѣ, наново задигната и пакъ прѣпродадена.

Разпоредено е сжщо, всички села да прѣдадатъ на властѣта ержжието си. Обезоржжени сж и нѣколко наши четници по селата. Увѣрени сме, че тая мѣрка постепенно ще се генерализира, съпроводена неминуемо отъ натискъ и насилия, до нато изчезне и сетната слѣда отъ „свободата“.

Българското богослужение, българското училище и българския езикъ вече мъчно се понасятъ отъ освободителитѣ.

Единъ офицеръ се оплакалъ прѣдъ свещеника въ Сърхешъ, попъ Дано, отъ неуслужливостѣта на българитѣ къмъ освободителната войска и заключилъ, че за напрѣдъ селата трѣбва да се учатъ само на гръцки. А попътъ му отговорилъ:

— Ако свободата, която ни носите, е такава, ние сто пѣти бихме прѣдпочели турската тирания.

Къмъ огорчението на българина отъ тия зачестили инциденти се прибавя и потайното, но безгранично прѣзрѣние къмъ гръцката войска. Писма и вѣстници, получавани отъ Солунъ, бѣгството отъ Билища и нѣкои нови случки убѣдиха населението, че гръцкитѣ успѣхи не сж резултатъ на собствена

доблестъ и храбростъ, а успѣхи случайни — благодарение на българскитѣ усилия и жертви въ Тракия.

Прѣди нѣколко дни трима гръцки войници дошли въ Дръновени изплашени, безъ раници и горни дрехи и съ виковетѣ си: турчинътъ! турчинътъ! прѣдали паниката на цѣлото село. Жени и дѣца грабнали по нѣщо и избѣгали въ гората. Подиръ малко стигнали въ селото двѣстѣ... гръцки войници. А турцитѣ сж вече изласкани оттаткъ Корча!...

Гръкътъ чувствува, че му се услужва отъ нѣмай-къдѣ, че почитатъ къмъ него като къмъ освободителъ е изчезнала, че струната на сърдечността отъ първитѣ дни на войната е вече скжсана.

Прѣди една седмица между бай Стояна отъ Дръновени и единъ гръцки подофицеръ се водилъ таквъ разговоръ:

— Щастливи сте вие... Вашитѣ села не изгорѣха като долнитѣ села.

— Кой ви каза това? Нашитѣ села изгорѣха на врѣмето си.

— Кога?

— Прѣзь врѣме на нашето възстание.

— Значи, и вие сте възставали противъ турчина и сте се били?...

— Е приятелю, още прѣди десетъ години ние подадохме на Европа прошение за свобода.

— Прोшение за свобода?

— Да, написано съ кръвъ и съ сълзи.

— Но вие не ни обичате, ние виждаме това.

— Какъ да ви не обичаме?

— Гледате ни нѣкакъ непривѣтливо, диво.

— Имашъ грѣшка. Ние ви обичаме, но само като освободители — не като завоеватели.

— Добрѣ, но ние изпжихме турцитѣ отъ Македония и я покорихме.

— Вие я покорихте, но ние си заслужихме и изплатихме свободата, прѣди да дойдете вие.

Свободата?

Нашиятъ селянинъ не я смѣсва вече съ гръцката електрия.

Той не казва вече:

— Айде айрлия да ни е слободата!

Въ наздравници и при срѣци, той, както едно врѣме при турцитѣ, пожелава:

— Айде и добра слобода да дай Госпо!...

— Тие глупци не ке ни оставатъ нищо за нашитѣ! — казватъ ни сега домакини и домакинки, виждайки, че провинитѣ имъ намаляватъ съ голѣма бързина.

Бъдните хора. Тъ искать да запазятъ всичко за нашитѣ: залька и сръхитѣ си, поривитѣ на сърдцата си и сълзитѣ на тъй дълго лълѣяната радостъ. Радостта, която не имъ донесе хуриетътъ прѣди четири години, която не имъ донесе сега електрията, но която ще имъ донесе свободата.

— Не се кахърете за това, братя. Вие и само съ сърдцата си и съ вашитѣ развалини-памятници ще задоволите нашитѣ. И ще се утѣшатъ нашитѣ, че жертвитѣ имъ при Лозенградъ и Люле-Бургазъ не сж отишли напрасдно. Тъ ще видятъ, че много отдавна, прѣди Лозенградъ и Люле-Бургазъ, вие сте начертали съ кръвта си по тия планини границитѣ на България.

Така ние утѣшавахме селянитѣ, но иъщо болезнено свиваше сърдцата ни. Уви, голѣмата далечина на България винаги ми е навѣвала нерадостни мисли за участъта на тоя български край, или поне на частъ отъ него. . .

Отецъ Панаретъ, Поповъ, Стоянъ Юруковъ и азъ се събрахме въ Кономлади, за да потеглимъ заедно за Солунъ. Къмъ другитѣ причини за бързана се прибави и слухътъ, че гърцитѣ подушили за приготвеното заявление съ събрани подписи и селски печати.

На 18 декември сутринята отправахме къмъ нашитѣ изпращачи послѣднитѣ ободрителни думи и имъ пожелахме:

— До виждане!

— До виждане съ българската войска.

Поели нагорнището, дълго съзерцавахме едно прѣлестно кятче на планината Вичъ, което се откри прѣдъ насъ. И дълго мълчахме, гнетими отъ едно и сжщо чувство, въ което се борѣха упованието и съмнѣнието.

Ние напустнахме костурчани и не се върнахме вече при тѣхъ ни сами, ни съ българската войска.

Костурско и днесъ е толкова далеко отъ България, колкото бѣ и прѣди славата, кървитѣ и сълзитѣ на войната.

И чака още българската войска,

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Прѣдговоръ	7
I 17 септември 1912 година	9
II Малки чети	10
III Нашата чета	13
IV На път	15
V Къмъ границата	18
VI Първата нощ	23
VII По Плачковица	28
VIII Съ двама динамитари	38
IX Втората голѣма граница	40
X Отваждъ	45
XI Напразни усилия	47
XII Късно разказане	50
XIII Къмъ бѣлитѣ збери	53
XIV По пукота на едно сражение	56
XV По Нидже планина	62
XVI Съ петата грѣцка дивизия	65
XVII При куцовласитѣ	88
XVIII У дома	93
XIX Загоричани	95
XX Съ андартитѣ	97
XXI По обезоръжаване	101
XXII Двѣ срѣци	106
XXIII Страници отъ неписана история	111
XXIV Надъ Костуръ	114
XXV Костолата	119
XXVI Косинецъ—Смърдешъ—Вѣмбелъ	122
XXVII До щаба на българскитѣ войски	134
XXVIII Габрешъ—Кономлади	138
XXIX При гроба на Меласъ	142
XXX Въ Търсье	145
XXXI Погромътъ	150
XXXII Само сърбитѣ	155
XXXIII Побѣдители и побѣдени	159
XXXIV Въ освобождения Леринъ	164
XXXV Капетанъ Вардасъ и генералъ Хесалчиевъ	170
XXXVI Патилата на побѣденитѣ	175
XXXVII Свободата и българитѣ	183
XXXVIII Първи свободни дни на костурчани	186
XXXIX Нашиѣ плѣнници и трофеи	189
XL Какъ се прѣвзиматъ градове	191
XLI Въ свободния Костуръ	193
XLII Между агитѣ	202
XLIII Походъ въ Божиградъ	213
XLIV На обяснения при билишкия комендантъ	217
XLV Раздѣла	221
XLVI Дѣмбени и дѣмбеници	222
XLVII Подвигътъ на България	226
XLVIII Бѣгство отъ Билица	229
XLIX Походи и схватки	233
L Настѣпление противъ Корча	242
LI Наши гробове при Кжпешница	244
LII До Билица и назадъ	246
LIII Нѣколко дни въ Костуръ	250
LIV Прощаване	253